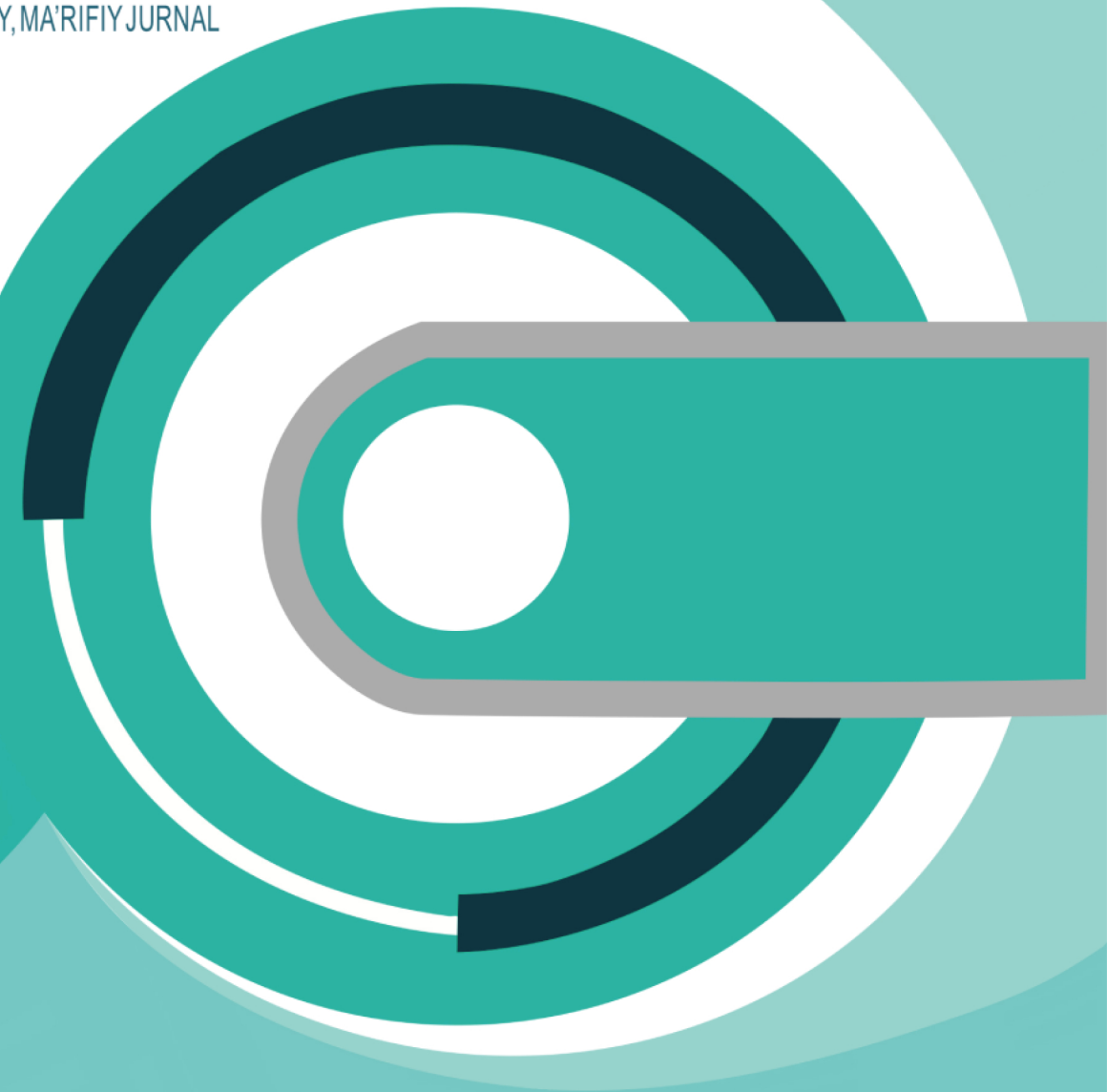

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2024, № 5-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2024-yil, 5-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 13.06.2024-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Ulug'bekova M. O'qituvchining harakatli o'yinlarning tashkilotchisi va rahbari sifatidagi asosiy vazifalari	3
Maxkamova D.X. Ta'lim jarayonida innovatsion ravishda darslarini tashkil etish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanib darslarini tashkil qilish	7
Hurbasova I.T., Imamova N.Z. Rоль общества в социализации детей в дошкольных образовательных организациях	10
Исраилова Н.Н. Методы формирования творческой компетентности у студентов с использованием цифровых технологий	14
Saparniyazov S.K. Talaba yoshlarni sport musobaqalariga tayyorlashda motivatsiyani rivojlantirish yo'llari	18
Sulaymanova M.A. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvning roli	22
Yuldasheva M.E. O'smir yoshidagi shaxsning tafakkur mustaqilligi jarayonini shakllantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	26
Mirzayeva S.T. Zamonaviy adabiyot darslarida qadriyatga asoslangan ta'lim ekotizmini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	30
Karayeva D.X. Kengaytirilgan texnologiyaga oid efl o'qishga asoslangan sinfning o'quvchilarning o'qishi va yutuqlariga ta'siri	34
Shirinov F.Sh. Sun'iy intellekt texnologiyasi va uning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari	37
Атамуратова М.М. Интернационализация образования в условиях глобализации	41
Холдоров Ч.Х. Трансформация героя и проблема личности в русской литературе второй половины XX века	46
Djurayev D.U. Psixosomatik kasalliklari bo'lgan talabalarga psixologik yordam tizimini ishlab chiqish mexanizmlari	50
Qarshiyeva Sh.V. Qo'shma ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligini takomillashtirishning kognitiv tavsifi	54
Абдуллаева У.И. Миллатнинг жонкуяр жадидлари. (Хожи муин мисолида)	59
Хамрокулова Ш.Э. Экологик тарбия механизmlарини рақамли мухитда такомиллаштиришнинг айрим жиҳатлари	64
Zaripova Z. Talabalarda sotsiologik kompetentlikni shakllantirishda nemischa anekdotlardan foydalanishning metodik-didaktik xususiyatlari	68
Юлдашева Ф.Т. Обучение русскому языку студентов геологического факультета языку специальности	72
Raximov I. Malaka oshirish tizimiga kredit-modul shaklini joriy etishning o'ziga hos xususiyatlari	77
Mamatqobilova Sh.A. Bo'lajak o'qituvchilarning deontologik kompetentligini rivojlantirishda imom at-termiziy asarlaridan foydalanish mazmuni	80
Yakubova U.Sh. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy pedagogik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning mazmuni	85
Садикова Д.Х. Организация творческой деятельности при STEAM технологии в дошкольном образовании	90
Xamidova D.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish bosqichlari	96
Xamrayeva I.S., Barakayev N.F. Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab o'qish darslarida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish masalalari	100
Abdujalilova Sh.A. Oliy ta'lim o'qituvchisiga qo'yiladigan malaka talablarini o'zlashtirining ustoz-shogird metodi	104
Анарбекова А.А. Модель развития креативности и развития нестандартного мышления у студентов	109
Очилова Г.О. Олий таълим муассасаларида замонавий ахборот маданиятини шакллантириш имкониятлари	114
Махмудов Ю.Ф., Аллаёров Д.Х. Раҳбарлик фаолияти тафаккур ва ҳаракат бирлиги	121
Raxmonova M.X. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy potensialini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida	128
SHarofutdinov I.U. Bo'lajak pedagoglarning akmeologik motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	132

Toxtiyarova Sh. Inkyuziv ta'lim sharoitida o'quv materiallarini o'quvchilarning ta'limiy imkoniyatlariga moslashtirish masalalari	138
Ibadullayeva Sh.I. Ijodiy qobiliyat tushunchasi va uning mohiyati	143
Заирова Н. Логопедические обследование фонето-фонематических нарушений учащихся 1-2 классов в общеобразовательных школах.....	149
Raxmatova D.A. Dizartriyali bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyalari.....	154
Turdaliyeva Sh.H. Maktabgacha yoshdagi nuqsoni bo'lgan bolalarga o'qishni o'rgatishning asosiy bosqichlari va usullari	158
Tolipova O.I., Raimov Y. Oliy ta'lim muassasalari boshqaruvining pedagogik psixologik xususiyatlari	163
Yarkinay N.A. "Shaxs psixologiyasi va kouching" kursini o'qitish jarayonida kouching kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlili	168
Yuldasheva M.E. Talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	173
Салихова Г.М. Ногиронлиги бўлган ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш	177
Shoaxmedova S.K. Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin asosida so'z boyligini shakllantirish usullari	183
Rajabova D.A. Raqamli ta'limda talabalar kreativligini rivojlantirish jarayoni va samaradorligini baholash	188
Qurbonov J.A. Bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik jihatlari	193
Rajabova Z.T. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari	199
Raxmonov I.A. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish komponentalari	204
Usmonova O.S. 1-Sinfda o'rgatiladigan she'riy asarlarning shakliy va mazmuniy tuzilishi	209
Isakulova N.J. Onlayn ta'lim platformalaridan google classroom va uning o'ziga xos xususiyatlari	213
Mamayusupova I.X. O'spirinlar o'rtasidagi nizolarni oldini olish	218
Ботиров Х.Х. Мактаб таълимида рақобат муҳитини яратиш бўйича АҚШ тажрибаси	227
Rustamova Sh.A. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan maxsus texnologiyalar	234
Mamanazarov B.Q. Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanini o'qitishda talabalarning loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini hamkorlik sharoitida rivojlantirish	241
Karamatova D.S. Bo'lajak boshlan g'ich sinf o'qituvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirishda meta-predmetli yondashuv	249
Абдугафурова И.Л. Использование houdini и zbrush в тандеме с 3ds max	254

O'QITUVCHINING HARAKATLI O'YINLARNING TASHKILOTCHISI VA RAHBARI SIFATIDAGI ASOSIY VAZIFALARI

MUNISA ULUG'BEKOVA.

Guliston davlat pedagogika instituti Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada bolalarni jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda harakatli o'yinlarning ahamiyati va jismoniy rivojlanishi taxlil kilindi. Ayniqsa, talim tashkilotlarida bolalarni jismoniy faolligini oshirish xamda barkamolligini taminlashda harakatli o'yinlar asosiy vosita xisoblanadi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, umumiy jismoniy, estafetalar, harakatli o'yinlar, bolalar, jismoniy rivojlanish.

Аннотация: В статье анализируется значение и физическое развитие подвижных игр в развитии физической подготовленности детей, в частности подвижные игры являются ключевым средством повышения двигательной активности и самочувствия детей.

Ключевые слова: физическое воспитание, общефизическое, эстафета, подвижные игры, дети, физическое развитие.

Annotation: The article analyzes the importance and physical development of active games in the physical fitness development of children, in particular, active games are a key means of increasing children's motor activity and well-being.

Keywords: Physical education, general physical, relay races, movement games, children, physical development.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishda quyidagi asosiy vazifalarni nazarda tutishi lozim:

1. O'qituvchilarning jismoniy jihatdan normal o'sishlariga, salomatliklarining yaxshilanishiga, chiniqishlariga, organizmlarining va umumiy ish qobiliyatlarining o'sishiga yordam berish.

2. O'quvchilarga harakar faoliyatining xilma-xil sharoitlarida erkin harakat qila olish imkonini beradigan zaruriy bilimlar berish va ularda kerakli harakat malakalari hosil qilish.

3. O'quvchilarda turmush faoliyatiga yordam beradigan aqliy va irodaviy xislatlar tarbiyalash.

4. O'quvchilarda turli o'yinlarga, jismoniy mashqlarga, shuningdek, rejimga rioya qilishga qiziqish uyg'otish.

5. O'quvchilarda harakatli o'yinlarni mustaqil ravishda tashkil qilish va o'tkazish

uchun zaruriy bilim va malakalar hosil qilish.

O'qitish jarayonida bunday vazifalarni amalgam oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarda ahloq normalarining tarkib topishi, shuningdek, estetik va mehnat tarbiyasi vazifalarining ham bajarilishiga erishish lozim.

Harakatli o'yinlarni o'tkazishda o'qituvchining tashkilotchi va tarbiyachi sifatidagi roli juda mas'uliyatlidir.

O'yinni o'rgatish jarayoni shunday uyushtirilishi kerakki, unda bolalarga o'zaro o'rtoqlarcha munosabatda bo'lish, vatanparvarlik, ijtimoiy foydali mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish tuyg'ulari singdirilsin.

O'yinni to'g'ri tanlash va o'quvchilar bilan uni to'g'ri o'tkazish juda muhim ahamiyatga egadir. Ammo o'yinni tanlash va o'tkazishning o'zi hamma vaqt ham tarbiyaviy vazifalarni hal qilavermaydi.

Tarbiyaviy ish sohasida yaxshi natijaga erishish uchun o'qitish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yish zarur. Bunda harakatli o'yinlar tashkil qilinishi va o'tkazilishining doimo tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi juda muhimdir. O'yin rahbari bolalar jamoasini yaxshi bilgan, har o'tkaziladigan o'yinning mazmun va qoidalari bilan mufassal tanishgan, o'qitish jarayonida esa yuksak pedagoglik mahoratni namoyish qila olgan taqdidagina har bir o'yinni ta'lim-tarbiya nuqtai nazaridan to'g'ri yo'lga qo'yishi mumkin.

Bolalar o'yin jarayonida o'z xarakterlari va shaxsiy xususiyatlarini namoyish qiladilar. Bu o'qituvchi uchun bolalarning turli xislatlari bilan tanishish hamda ularning uyushqoqsizlik, o'ta ta'sirchanlik, o'yin qoidalarini buzish kabi salbiy xislatlarining o'z vaqtida oldini olish imkonini beradi. Bu bilan o'qituvchi o'yinni muayyan yo'lga solib, o'quvchilarda sofdillik, mardlik, o'zaro o'rtoqlik munosabatida bo'lish hamda jamoa oldida o'z burchini sezish

tuyg'ularini tarbiyalaydi. Shu bilan birga, o'qituvchi bolalarning o'yin qoidalarini buzmaganda holda ijodiy tashabbus ko'rsatishlariga har jihatdan yordam beradi. Ba'zan o'qituvchi o'z oldiga hal qilinishi qiyinroq bo'lgan vazifani, masalan, o'quvchilarga basketbol va boshqa o'yinlardagidek to'pni uzatish va ilib olish, savatga tashlash, yerga uriburib to'gridan va yo'nalishni o'zgartirib olib yurishni o'rgatish vazifasini qo'yishi mumkin.

Demak, bolalar uchun harakatli o'yinlarni tashkil qilish va o'tkazish jarayoni tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak. Harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi qanday bo'lishi lozim? Bunda o'yin rahbari nimalarga e'tibor berishi kerak?

O'qituvchi o'yinlarni o'rgatish

jarayonida didaktik prinsiplardan foidalanishi va ularning doimo amalgam oshirilishiga erishishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarga har bir o'yinni o'rgatish paytida o'yinning mazmuni, vazifalari va qoidalarini tushuntirib beradi. O'yinga ongli munosabatda bo'lish, uni to'g'ri o'rganib olish, o'z xatolari va muvaffaqiyatlarini to'g'ri tushunish va o'zining harakatlarini o'rtoqlarining harakatlariga bog'lab tahlil qilish imkonini beradi. O'yin yoki ayrim mashqlarni o'rganishda o'qituvchiga ko'r-ko'rona taqlid qilaverish yaramaydi. O'qituvchi tomonidan o'rgatiladigan va o'quvchilar tomonidan tushunib qilinadigan harakatlar bolalarda tashkilotchilik ko'nikmalarini tarbiyalashga yordam berishi kerak.

Bunga o'yinni o'tkazish uchun o'quvchilardan hakamlar va hakam yordamchilari tayinlash yo'li bilan erishiladi. O'qituvchi bolalarga o'ynatiladigan o'yinlar biror maqsadga erishishda muayyan qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lishi uchun o'yin jarayonida bajariladigan har bir vazifaning amalgam oshirilishiga erishishi va to'siqlarning qanday yengilayotganiga qarab, ularni murakkablashtirib borishi zarur. Bu bolalarni mehnatsevarlikka o'rgatadi, ularning irodasini mustahkamlaydi.

O'qituvchi o'yinni o'tkazishga tayyorgarlik ko'rish jarayonida o'yinning konkret vazifalarini belgilab chiqadi. Bu vazifalar bolalarning yoshiga to'g'ri keladigan, ya'ni ular bajara oladigan bo'lishi kerak.

O'yinni tashkil qilish va o'tkazishda o'quvchilarni imkon boricha tashabbus ko'rsatib o'ynaydigan o'yinlarda tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lgan aktiv kishilar tarbiyalanadi. Belgilangan

maqsadga erishish uchun o'rtog'iga yordam berish, mustaqil ravishda yoki o'rtoqlari bilan birgalikda darhol qaror qabul qilish – ijodiy tashabbuskorlikdir. Agar bolalar o'yinni ilgariroq o'zlashtirib olgan bo'lsalar, o'yin paytida ularning aktivligi yanada ortishi mumkin. O'yin paytida bolalarning aktivlik ko'rsatishi o'qituvchining bu o'yinni o'tkazishga qanchalik tayyorlanganligiga ham bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi o'yinni aniq va ravshan tasavvur qilishi, o'yin paytida o'ynovchilar o'rtasida bo'ladigan o'zaro munosabatni tushunishi lozim. O'yin rahbari keyinchalik bolalarning o'yinni o'zlashtirishlariga qarab, ularga sardorlik, hakamlik qilish ishlarini topshirishi va bolalar o'yinga uyushqoqlik bilan qatnashadigan bo'lganlaridan keyin ular orasidan o'ziga yordamchilar tayinlashi kerak. Shunda ham bolalar o'yinini rahbarning o'zi kuzatib turmog'i lozim. O'yinni obrazli qilib tushuntirish eng muhim momentlardan biridir. Bu ayniqsa syujetli o'yinlarni gapirib berishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'yin

qatnashchilarining o'z rollarini to'g'ri bajarishlariga yordam beradi.

O'yin rahbari o'yin mazmunining yaxshi o'zlashtirilishi uchun og'zaki tushuntirishni ko'rsatish bilan, ya'ni o'yindagi ayrim harakatlarni o'zi bajarib ko'rsatishi bilan mustahkamlanishi lozim. Shuni unutmaslik kerakki, o'qituvchi o'yinni tushuntirishida va harakatlarni bajari ko'rsatishida, ko'rsatma qo'llanmalardan foydalanishida o'yinning konkret vazifalarini nazarda tutishi zarur. Masalan, bolalarga yangi o'yin o'rgatish, shu o'yin texnikasining ayrim elementlarini majburiy ravishda qayta ko'rsatish vaqtlarida o'yinning konkret vazifalarini nazarda tutish kerak.

O'yinlarni rejalashtirishda ularning mazmuni va ular o'rtasida bir-biriga bog'liqlikni nazarda tutish, muayyan yoshdagi o'quvchilar jismoniy tarbiyasining asosiy vazifalariga asoslanish kerak. Masalan, yangi orttirilayotgan bilim va malakalar ilgarigilari bilan bog'lab borilishi, ilgari orttirilgan bilim va malakalar esa yangilari bilan mustahkamlanib borilishi lozim. Oldingi mashg'ulotlarda to'pni uzatish, ilib olish, o'ynatib olib yurish va savatga tashlash texnikasining asosiy elementlari o'rganilgan deylik. Mana shu bilim va malakalarni mustahkamlash maqsadida "To'p kapitanga" o'yinini yoki uch variantli

"To'p o'yinlari"ni tavsiya etish mumkin. Qatnashuvchilarning o'sish va jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos keladigan o'yinlarni tanlash va o'tkazish lozim. Har bir o'yinning o'ziga xos xususiyatlari va qiyinchiliklari bo'ladi. Ammo shunday o'yinni tanlab olish kerakki, undagi qiyinchiliklarni o'quvchilar muayyan darajada kuch sarflab yenga olsinlar.

To'siq yoki qiyinchiliklarni yengish bilan bog'liq bo'lmagan, ya'ni yetarli ravishda kuch sarflashni talab qilmaydigan o'yin bolalarda hech qanday qiziqish uyg'otmaydi. Tanlangan o'yin bolalarning qo'lidan keladigan bo'lishi kerak. Bu bolalarni o'z kuchlariga ishonadigan qilib tarbiyalashda juda muhim ahamiyatga egadir.

Juda yengil yoki, aksuncha, haddan tashqari og'ir o'yinlar qiziqarli o'tmaydi. O'qituvchi o'yinlarni o'rgatishda oddiylaridan boshlab, asta-sekin murakkablariga o'tishi lozim. Tashkil qilinishi jihatidan soda bo'lgan va komandalarga bo'linmay o'ynaladigan o'yinlar oddiy o'yinlar qatoriga kiritiladi.

Bunday o'yinlarning Qoidalari juda oson bo'ladi. Bab-baravar jamoalarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlar bir oz murakkab va eng murakkab o'yinlar jumlasiga kiritiladi. Bunday o'yinlarning qoidalari boshqa o'yinlarning qoidalariga qaraganda qiyinroq bo'ladi. O'qituvchi hamma vaqt yengil o'yinlardan murakkab o'yinlarga, tanish o'yinlardan notanish o'yinlarga o'tishni nazarda tutishi kerak. Bunday qilish bolalarni o'yinga qiziqtirishga yordam beradi. Yangidan o'rganiladigan o'yinlar harakatlarining turi jihatidan tanish o'yinlarga o'xshash bo'lishi lozim.

Ammo bunday o'yinlarga hali bolalarga noma'lum bo'lgan qoidalar va ba'zi bir harakatlar kiritiladi. Masalan, aytaylik, o'quvchilar "Epchil bolalar" o'yinini biladilar, demak, endi ularga "Ikki yaxob" o'yinini o'rgatish mumkin.

Bu har ikkala o'yin o'zining strukturasi jihatidan ham, harakatlari jihatidan ham bir-biriga ancha o'xshashdir, lekin ikkinchi o'yinning qoidalari birinchisining qaraganda birmuncha murakkablashtirilgandir.

Shunday qilib, o'yinlar asta-sekin murakkablashib boradi, yangiyangi o'yinlar o'rganiladi. Bu esa bolalarda yangi harakat ko'nikmalarini hosil qilishga va ilgari o'rganilgan texnika elementlarini takomillashtirishga yordam beradi, harakat ko'nikmalarining, shuningdek, o'yinda ilgari orttirilgan bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishmoq uchun materiallarni muntazam ravishda takrorlab va mustahkamlab boorish zarur. Ammo bundan bir xil o'yinlarni muntazam ravishda takrorlab boorish lozim, degan ma'no kelib chiqmaydi. Bunda rahbar mazmuni jihatidan har xil bo'lgan o'yinlarning ma'lum bir qismini qaytarishni nazarda tutishi va o'quvchilarning o'yinlarni yaxshilab o'zlashtirib olishlariga erishuvi kerak.

O'qituvchi bolalar o'yinini muntazam ravishda tekshirib borishi lozim. Bunday qilish o'yin qatnashchilarining kamchiliklari va yo'l qo'ygan xatolarini aniqlashga hamda bu kamchilik va xatolarni puxta o'zlashtirib olishlari, ularga bu o'yinlardan lagerlarda va boshqa yerlarda mustaqil ravishda foydalanish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонун. // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. №23. Т.: Адолат, 2001. - Б.211-223.
2. Бауэр О.П. Организация и методика проведения подвижных игр. // В кн.: Подвижные игры: организация и методика проведения. М., 2004, С.9-28.
3. Касымова М.У. Общие понятия о подвижных играх. Т.: 1989.- 38с.
4. Касымова М.У. Подвижные игры. // Курс лекций. Т.: 1999.-40с.

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION RAVISHDA DARSLARINI TASHKIL ETISH UCHUN RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB DARSLARINI TASHKIL QILISH

MAXKAMOVA DILSHODAXON XABIBJON QIZI

Qo'qon davlat pedagogika instituti fizika-matematika fakulteti informatika kafedrası stajyor o'qituvchisi

Rezyume. Ushbu maqolada o'qituvchilarning innovatsion faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanib o'quv jarayonni tashkil qilishning samarali usullari haqida so'z yuritiladi.

Резюме. В данной статье говорится об эффективных методах организации образовательного процесса с использованием цифровых технологий в инновационной деятельности педагогов.

Summary. This article talks about effective methods of organizing the educational process using digital technologies in the innovative activities of teachers.

Tayanch so'zlar: Raqamli texnologiyalar, onlayn ta'lim platformalari, elektron ta'lim resurslari, kvest topshiriqlar, innovatsion faoliyat, interaktiv darslar.

Ключевые слова: Цифровые технологии, онлайн-образовательные платформы, ресурсы электронного обучения, квестовые задания, инновационная деятельность, интерактивные уроки.

Key words: Digital technologies, online educational platforms, e-learning resources, quest tasks, innovative activities, interactive lessons.

So'nggi yillarda ta'limga raqamli texnologiyalarning integratsiyasi ta'lim vazifalarini tayyorlash va o'quv jarayonida foydalanish usullarini tubdan o'zgartirdi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan o'qituvchilar endi topshiriqlarni yanada interaktiv, qiziqarli va o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirgan ko'plab onlayn platformalar va vositalardan foydalanish imkoniyatiga ega. Raqamlashtirishga o'tish o'qitish usullarini takomillashtirish va talabalarning faolligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Ushbu kichik mavzuda biz o'qituvchilar turli xil ta'lim uslublariga mos keladigan va asosiy tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam beradigan innovatsion va samarali ta'lim vazifalarini yaratish uchun raqamli texnologiyalardan qanday foydalanishi mumkinligini o'rganamiz.

Elektron ta'lim platformalari raqamli asrda ta'lim vazifalarini tayyorlash va talabalarga

yetkazish usulini inqilob qildi. Ushbu platformalar interfaoldarslar va viktorinalardan tortib video darslar va simulyatsiyalargacha bo'lgan keng ko'lamli ta'lim resurslarini taqdim etish uchun texnologiyadan foydalanadi. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda, o'qituvchilar turli xil o'rganish uslublari va afzalliklariga mos keladigan qiziqarli va dinamik o'rganish tajribasini yaratishi mumkin. Onlayn ta'lim platformalari, shuningdek, o'qituvchilar va talabalar uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi, bu ularga o'quv materiallariga istalgan vaqtda va istalgan joyda kirish imkonini beradi.

Ta'lim vazifalariga raqamli texnologiyalarni kiritishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalar uchun yanada qiziqarli va interaktiv ta'lim tajribasini yaratish qobiliyatidir. Raqamli vositalardan foydalangan holda, o'qituvchilar turli xil o'rganish uslublari va afzalliklariga mos keladigan vazifalarni ishlab chiqishlari mumkin, bu esa ta'lim jarayonini

shaxsiylashtirilgan va samaraliroq qiladi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar o'quv vazifalari sifatini oshirish, talabalarga eng so'nggi ma'lumotlar va multimedia kontentidan foydalanish imkoniyatini beradigan keng ko'lamli resurslar va materiallarni taklif etadi.

Bunafaqattalabalarining faolligini oshirishga yordam beradi, balki tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va muammolarni hal qilishda ijodkorlikni rag'batlantiradi. Umuman olganda, raqamli texnologiyalarni ta'lim vazifalariga integratsiyalash talabalar uchun o'quv tajribasini sezilarli darajada boyitishi mumkin.

Onlayn ta'limga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, elektron ta'lim platformalari samarali o'qitish va o'qitish strategiyalarini osonlashtiradigan innovatsion vositalar va resurslarni taqdim etish orqali ta'lim jarayonini yaxshilashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu tahlilda biz ushbu platformalar raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali an'anaviy ta'lim amaliyotlarini qanday o'zgartirayotganini o'rganamiz.

Vazifalarni tayyorlash uchun onlayn resurslar va o'quv ilovalaridan foydalanish ta'lim sohasida keng tarqalgan amaliyotga aylandi. O'qituvchilar endi o'z o'quvchilari uchun qiziqarli va interaktiv vazifalarni yaratishda yordam beradigan keng turdagi raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin. Ushbu manbalar o'qituvchilarga o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun vazifalarni osongina moslashtirishga imkon beradi, bu interfaol viktorinalar, multimedia taqdimotlari yoki hamkorlikdagi loyihalar orqali.

Ushbu raqamli texnologiyalarni o'z darslarini rejalashtirishga kiritish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning faolligini oshirishlari, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishlari va shaxsiy o'rganish uchun imkoniyatlar yaratishlari mumkin. Bundan tashqari, onlayn manbalar va ta'lim ilovalari o'qituvchilarga o'quvchilarning fikr-mulohazalari yoki yutuqlari asosida real vaqt

rejimida vazifalarni moslashtirish uchun moslashuvchanlikni taklif qiladi va natijada barcha ishtirokchilar uchun yanada dinamik va samarali ta'lim tajribasiga olib keladi.

Baholash vositalari talabalarining onlayn ta'limdagi yutuqlarini kuzatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu vositalar o'qituvchilarga o'z o'qitish strategiyalarining samaradorligini o'lchashga va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirishga yordam beradi. Onlayn ta'limda qo'llaniladigan ba'zi umumiy baholash vositalariga viktorinalar, testlar, insholar, loyihalar va muhokama taxtalari kiradi. Bu vositalar o'qituvchilarga o'quvchilarning materialni tushunishlarini baholash, ularning vaqt o'tishi bilan erishgan yutuqlarini kuzatish va takomillashtirish bo'yicha o'z vaqtida fikr bildirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, ma'lumotlar tahlili va ta'limni boshqarish tizimlari talabalarining ishlashi va faollik darajasi haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Ushbu baholash vositalaridan samarali foydalanish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning o'quv maqsadlariga erishishlarini va onlayn ta'lim sayohatlarida muhim yutuqlarga erishishlarini ta'minlashlari mumkin.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonida samaradorligini tahlil qilish ushbu vositalarning ta'lim natijalarini qanchalik oshirishi va o'quvchilarni jalb etishini baholashni o'z ichiga oladi. Raqamli texnologiyalarning o'quvchilar faoliyatiga, faolligiga va motivatsiyasiga ta'sirini o'rganib, o'qituvchilar ta'lim vazifalarini takomillashtirishda ularning samaradorligini aniqlashlari mumkin.

Xulosa

Raqamli vositalarning o'rganishni osonlashtirishdagi muvaffaqiyatini aniqlashda mavjudlik, foydalanuvchilarga qulaylik va interaktivlik kabi omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, talabalar taraqqiyoti va fikr-mulohazalari haqidagi ma'lumotlarni

tahlil qilish turli raqamli texnologiyalarning kuchli va zaif tomonlari haqida qimmatli tushunchalarni berishi mumkin. Ushbu vositalar ta'lim jarayoniga qanday hissa qo'shishini tushunib, o'qituvchilar o'quvchilar

uchun yanada interfaol va samarali o'quv muhitini yaratish uchun ularni o'qitish amaliyotiga integratsiya qilish haqida ongli qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "The rise of ONLINE LEARNING PLATFORMS and their benefits for students", linkedin.com, Unknown, <https://www.linkedin.com/pulse/rise-online-learning-platforms-benefits-students-ed-admin>, Web, Accessed 28. Mar 2024
2. D. X. Makhkamova. "THE IMPORTANCE OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE INFORMATICS TEACHERS". Academia Repository, vol. 4, no. 10, Oct. 2023, pp. 86-89, <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/3>.
3. D. X. Makhkamova. "METHODOLOGY FOR TEACHING FUTURE INFORMATICS TEACHERS TO PROPERLY DESIGN A LESSON AND EFFECTIVELY ORGANIZE A REINFORCEMENT SECTION OF THE LESSON". Academia Repository, vol. 4, no. 10, Oct. 2023, pp. 355-9, <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/214>.
4. D. X. Makhkamova. "THE IMPORTANCE OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE INFORMATICS TEACHERS". Academia Repository, vol. 4, no. 10, Oct. 2023, pp. 86-89, <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/3>.
5. "Unveiling E-Learning Platforms: Features, Benefits & Working", knovator.com, Unknown, <https://knovator.com/blog/understanding-e-learning-platforms/>, Web, Accessed 28. Mar 2024
9. "Teachers' digital technology use after a period of online teaching | ELT Journal | Oxford Academic", academic.oup.com, Unknown, <https://academic.oup.com/eltj/article/77/4/445/6972857>, Web, Accessed 28. Mar 2024
10. "How Does Technology Impact Student Learning?", bau.edu, Unknown, <https://bau.edu/blog/technology-impact-on-learning/>, Web, Accessed 28. Mar 2024
11. "The 8 Best Online Learning Platforms for your School - BookWidgets", bookwidgets.com, Unknown, <https://www.bookwidgets.com/blog/2016/12/top-8-online-learning-platforms>, Web, Accessed 28. Mar 2024
12. "Importance Of Online Assessment In Education - Sumadi", sumadi.net, Unknown, <https://sumadi.net/importance-of-online-assessment-in-education/>, Web, Accessed 28. Mar 2024

РОЛЬ ОБЩЕСТВА В СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

НУРБАЕВА И.Т. – Преподаватель кафедры «педагогика и психология дошкольного образования» тгпу имени низами

Имамова Н.З. – преподаватель кафедры «Технология дошкольного образования» ТГПУ имени Низами

Аннотация: человек – это член определенного общества, развивается духовно и отличается от других своими особенностями и качествами. Для того чтобы человек получил имя человека как социального существа, ему необходима социально-экономическая жизнь и образование. Поэтому наука педагогика изучает развитие ребенка как личности и факторы, влияющие на него.

Ключевые слова: нервная система, наследственность, социальная среда, биогенетика, генетические особенности, социальная политика, социальная адаптация, самостоятельная деятельность, социальные духовные качества, зрелость человека, репродуктивных органов, специальные методы, масса ребенка, наследственность, стихийно и нерегулярно, вид деятельности, новшества и изменения, факторы развития, непосредственное влияние.

Abstract: a person is a member of a certain society, develops spiritually and differs from others in his characteristics and qualities. In order for a person to receive the name of human being as a social being, he needs socio-economic life and education. Therefore, the science of pedagogy studies the development of the child as an individual and the factors influencing him.

Key words: nervous system, heredity, social environment, biogenetics, genetic characteristics, social policy, social adaptation, independent activity, social spiritual qualities, human maturity, reproductive organs, special methods, child weight, heredity, spontaneously and irregularly, type of activity, innovations and changes, development factors, direct influence.

Annotatsiya: shaxs ma'lum bir jamiyat a'zosi bo'lib, ma'naviy jihatdan kamol topadi va o'ziga xos xususiyat va sifatleri bilan boshqalardan ajralib turadi. Inson ijtimoiy mavjudot sifatida inson nomini olishi uchun unga ijtimoiy-iqtisodiy hayot, ta'lim kerak. Shuning uchun pedagogika fani bolaning shaxs sifatida rivojlanishi va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: asab tizimi, irsiyat, ijtimoiy muhit, biogenetika, genetik xususiyatlar, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy moslashuv, mustaqil faoliyat, ijtimoiy ma'naviy fazilatlar, inson kamoloti, reproduktiv organlar, maxsus usullar, bola vazni, irsiyat, o'z-o'zidan va tartibsiz, faoliyat turi, innovatsiyalar va o'zgarishlar, rivojlanish omillari, bevosita ta'sir.

Развитие и зрелость человека – сложный и противоречивый процесс, в котором большое значение имеют наследственность (биологический фактор), социальная среда, соответствующее образование и, наконец, самостоятельная деятельность.

Человек меняется, формируется и развивается в течение своей жизни. Развитие чрезвычайно сильное в детстве и подростковом возрасте. Под раз-

витием понимается рост массы ребенка, созревание костно-мышечной системы, репродуктивных органов, нервно-функциональной активности, формирование интеллекта.

Биологические факторы. Биологические факторы в основном означают наследственность. Наследственность означает передачу характеристик от родителей к детям через гены. Благодаря наследственности у ребенка будет орга-

низм, нервная система и эмоциональные органы. Это внешние факторы, которые отличают человека от других людей. Говоря о наследственности, не следует забывать и о наследственных заболеваниях. Наследственные заболевания изучает медицинская генетика. Но на влияние этих заболеваний на процесс социализации ребенка влияют внешние факторы. Например, загрязнение воздуха или воды отрицательно влияет на рождение здорового ребенка. Для таких личностей существуют специальные методы, помогающие им «общаться» с обществом.

Наследственность – это биологические особенности и сходства, которые передаются ребенку от родителей и близких предков, то есть из поколения в поколение. Направления преформизма, бихевиоризма, прагматизма и биогенетики в разные периоды переоценивали роль биологического фактора в формировании человека, связывали развитие с порождением. Наследственность существует, и биологические факторы нельзя отрицать. Но наследственность не следует понимать как абсолютно неизменяемую. Влияние потомства на развитие следует понимать как биологическое повторение, представляющее собой сходство с родителями и предками. Например, строение тела, волосы, глаза, цвет кожи. Могут передаваться по наследству и такие физиологические особенности, как проявления нервной деятельности (холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик). Человеческие характеристики тоже могут передаваться по наследству, но человеческий ребенок рождается не с готовыми способностями, а со способностями. Способность не может развиваться сама по себе, для ее пробуждения необходима

благоприятная среда. Под средой мы понимаем совокупность внешних событий, влияющих на человека. Сюда входит природная среда (географическая), социальная среда, семейная среда (микросреда) и т. д. и оказывает особое влияние на их развитие. Рост и развитие генетических особенностей у ребенка зависит от окружающей среды, условий жизни и образования человека. «Если человеческий ребенок попадет в среду животных, а не в социально-человеческую среду, то биологические проявления генетических особенностей сохранятся, но не будет человеческого мышления, деятельности и поведения.

Социальные факторы. Одной наследственности недостаточно для формирования индивида как личности. Превращение личности в социальный субъект посредством социального фактора осуществляется через социализацию человека, его интеграцию с обществом. Существуют макро(большие), мезо(средние) и микро(малые) факторы, служащие социализации человека. К мезофакторам относятся формирование национальных качеств, влияние территориальных условий и типа населения. К микрофакторам относятся семья, образовательные учреждения, группы сверстников.

Макрофакторы включают в себя универсальные процессы (экологические, демографические, экономические, социально-политические, события в стране и обществе), влияющие на социализацию человека. Влияние общества на сознание детей осуществляется главным образом через образование. Образование он получает в семье, дошкольном и школьном возрасте. Образование играет ведущую

роль в развитии человека. Ребенок приобретает чтение, письмо, специальные знания, навыки, развивается научный кругозор.

Влияние социальной среды на развитие ребенка. В социологии существует понятие социального статуса. Человек может находиться на разных позициях в обществе. Положение человека в обществе, характеризующееся определенными правами и обязанностями, называется социальным статусом. Такие социальные статусы могут быть врожденными или приобретенными. Врожденный социальный статус включает пол, национальность, место рождения, фамилию и другие факторы. Но могут быть такие статусы, которые человек приобретает собственными силами и характером. Например, статус социального педагога приобретается на основании профессиональной подготовки человека в специальных учебных заведениях, получения диплома по этому направлению. То есть этот приобретенный статус засчитывается. Однако могут возникнуть такие ситуации, в которых человек может действовать против своей воли. Это может быть основано на его статусе в обществе или другие люди могут демонстрировать с его стороны определенное поведение. Эта ситуация называется ролью человека в обществе.

Но в процессе социализации и развития ребенок может усвоить положительные и отрицательные социальные роли. Члены семьи, сообщество, специалисты, потребители играют положительную социальную роль. К негативной социальной роли относятся люди таких категорий, как диады, нищие и наркозависимые. В результате меха-

низма усвоения социальных ролей личность вступает в социальные отношения и приспосабливается к этой социальной ситуации. Процесс приспособления личности к этим социальным условиям называется социальной адаптацией. При этом осуществляется общение, деятельность и понимание. В процессе социальной адаптации у ребенка возникает потребность быть «похожим на всех». При этом у него возникает потребность «показать себя», «самовыразиться», и он начинает искать пути и средства самовыражения, и этот процесс называется индивидуализацией. Итак, развитие ребенка осуществляется на основе двух направлений: социализации и индивидуализации. Если помимо принятия норм поведения, принятых обществом, ребенок, в свою очередь, может привнести в общество свои индивидуальные особенности, и этот процесс называется интеграцией ребенка в общество. Эти процессы могут осуществляться стихийно, стихийно и нерегулярно, а могут, наоборот, управляться и направляться к определенной цели. Этот процесс называется образованием. Сознательная, активная и самостоятельная деятельность ребенка называется процессом самообразования. Действия всех специалистов и педагогов в обществе направлены на социальную адаптацию ребенка.

Отсутствие социально-духовных качеств, препятствующих адаптации ребенка к социальной среде, и неспособность их сформироваться называется социальной дезадаптацией. В таких случаях необходимо их предотвратить и разработать определенные меры. Итак, вид деятельности, направленный на социальную адаптацию ребенка в обществе,

восстановление его социального статуса, восстановление утраченных социальных связей, называется социальной реабилитацией.

Одним из важных факторов развития личности являются ее возрастные

особенности, поскольку каждый возрастной этап развития имеет свои факторы развития, законы, новшества и изменения, которые оказывают непосредственное влияние на характер, темперамент, талант, знания человека. процессы.

Литературы:

1. Белкина В.Н. Психология раннего и дошкольного детства: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - М.: Академический проект. - 2005. - С. 256.
2. Брюхова Н. Г. Нравственное саморазвитие человека// European Social Science Journal (Европейский журнал социальных наук). - 2015. - № 7. - С. 289-301.
3. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры. // Психологическая наука и образование. - 1996. - №3. - С. 19-31.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ИСРАИЛОВА НАВБАХОР НУРИЛЛО КЫЗИ,

Преподаватель информатики и математики общеобразовательной средней школы № 10 г. Самарканда

Annotatsiya. Inson faoliyatining barcha sohalarini umumiy raqamlashtirishda ifodalangan zamonaviy jamiyatning rivojlanishi ko'plab ta'lim faoliyati turlarini global Internetga o'tkazishdan iborat bo'lgan ta'lim landshaftidagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Rivojlanayotgan ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda, zamonaviy raqobatbardosh mutaxassis ma'lum darajadagi raqamli kompetentsiyaga ega bo'lishi kerak. Raqamli kompetentsiya sohasidagi ishlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, bu kontsepsiya hanzuzga qadar batafsil o'rganilmagan.

Kalit so'zlar: jamiyatni raqamlashtirish, raqamli kompetentsiya, raqamli kompetentsiyani shakllantirish, kreativ kompetentlik.

Abstract. The development of modern society, expressed in the general digitalization of all areas of human activity, includes changes in the educational landscape, which consists in transferring many types of educational activities to the global Internet. Considering the evolving social conditions, a modern competitive specialist must have a certain level of digital competence. The analysis of works in the field of digital competence showed that this concept has not yet been studied in detail.

Keywords: digitization of society, digital competence, formation of digital competence, creative competence

Аннотация. Развитие современного общества, выражающееся во всеобщей цифровизации всех сфер человеческой деятельности, включает в себя изменение образовательного ландшафта, заключающееся в переводе многих видов образовательной деятельности в глобальную сеть Интернет. Учитывая меняющиеся социальные условия, современный конкурентоспособный специалист должен обладать определенным уровнем цифровой компетентности. Анализ работ в области цифровой компетентности показал, что данное понятие еще детально не изучено.

Ключевые слова: цифровизация общества, цифровая компетентность, формирование цифровой компетентности, творческая компетентность.

Введение

Как цифровые технологии играют важную роль в развитии способности учащихся обсуждать, выражать себя и сотрудничать с другими, и как их можно эффективно использовать для развития творческого мышления и инноваций. Эти методы важны для внедрения новых стратегий обучения и освоения учебных процессов, а также анализа основных направлений развития творческой компетентности учащихся посредством цифровых технологий.

Основная часть

Описание проблемы в общем смысле и ее связь с важными условиями цифровизации, социально-научными и практическими задачами до недавнего времени широко использовались. В современном мире быстрая эволюция понятия «информационно-коммуникативная компетентность», информационные технологии приводит к изменению действительности. [1]

В современном обществе информации и знаний, где технологии быстро развиваются и глубоко проникают в нашу жизнь, дискуссии о цифровой компетентности стали горячей темой. [2] Ускорение про-

цесса цифровизации привело к повышенному вниманию и спросу на компетенции, связанные с цифровыми технологиями.[3] С одной стороны, использование цифровых технологий стало повседневным явлением; с другой стороны, профессиональное развитие многих граждан во многом (и во все большей степени) зависит от эффективного и надлежащего использования цифровых технологий. В этом контексте цифровая компетентность является одной из основных компетенций, которую гражданам должны приобрести в обществе будущего.[4] Учитывая эту реальность, цифровая компетентность в последнее время приобрела большое значение в контексте образования. Размышления о цифровой компетентности основаны на новом взгляде на обучение, которое начинается с необходимости подчеркнуть набор навыков и знаний.

Цифровую компетентность следует понимать не как отдельный навык, а как набор навыков, которые облегчают использование цифровых технологий, работу в команде, критическое мышление, творчество и общение. В образовательном контексте цифровая компетентность — это знания и понимание, необходимые для планирования, реализации, оценки и постоянного анализа процессов преподавания и обучения, поддерживаемых цифровыми технологиями, а также прочная теоретическая основа. Ее следует рассматривать как способность применять навыки [6].

Цифровая компетентность — это развивающаяся концепция, связанная с развитием цифровых технологий и ожиданиями граждан в обществе знаний. [5] Это основная компетенция в документах, описывающих процессы цифровой трансформации в различных аспектах, но она еще не является стандартизированной концеп-

цией в исследованиях в области образования. [6]

Для развития творческих способностей учащихся посредством цифровых технологий можно рассматривать следующие методы:

1. Виртуальная среда и игры: предоставьте учащимся возможность создавать, находить подсказки, структурировать и решать проблемы в виртуальных мирах с помощью игр.

2. Мультимедийные инструменты и программное обеспечение: обучение студентов с помощью программного обеспечения и инструментов для изучения аудио, видео и изобразительного искусства. Это приводит их к творческой работе, видеопроизводству, аудиоанализу, графическому дизайну.

3. Создайте блог или видеоблог. Позвольте учащимся выражать и демонстрировать свои идеи через блог или видеоблог. Это может помочь повысить творческий потенциал за счет роста и определения.

4. 3D-принтеры и сканеры: запретить возможность создавать, изменять и анализировать физические объекты с помощью цифровых технологий с использованием 3D-принтеров и сканеров. Это может стать хорошим инструментом для развития творческих способностей в области дизайна и творчества.

5. Творческие программы и платформы: Предоставление учащимся возможности использовать специальные программы и онлайн-платформы для развития творческих способностей. Сюда входят Adobe Creative Cloud, Canva, Scratch, Tinkercad и другие программы.

6. Интеграция всех предметов: Интеграция цифровых технологий в преподавание всех предметов для активизации творческих способностей. Соединяя и приближаясь к математике, родному язы-

ку и естественным наукам, учащиеся могут развивать творческие способности [7].

7. Совместные профессии: совместная работа студентов и государственного образования посредством цифровых платформ. Это помогает им развивать свои творческие способности, делясь, осваивая и интегрируя свои творческие идеи с другими.

Эти методы могут помочь студентам использовать цифровые технологии для развития творческой составляющей.

Уровни развития цифровой компетентности [8]:

1) Эпистемологический уровень – совокупность знаний, необходимых для обработки информации, общения, усвоения терминов для желаемых целей.

2) Мотивационная ценность – формируется отношение к использованию цифровых технологий, готовность к получению новых знаний, отношение к информационному пространству Интернета как к инструменту, в том числе как к средству обучения, развивается критическое мышление.

3) Деятельно-технологический – овладение навыками работы с глобальной сетью Интернет с желаемой целью, использованием алгоритмов обработки информации, овладение методами общения для решения практических, учебных и профессиональных задач.

4) Эффективно-рефлексивный – оценка уровня владения цифровыми технологиями, понимание себя как части цифровой среды.[9]

Мотивационно-ценностный уровень включает совокупность мотивов, эмоционально-волевое и ценностное отношение к деятельности субъекта в цифровой среде, его способностям, их развитию, определяет критическую оценку в работе с информацией и общением, понимает ее

результаты.

Деятельность и ответственность за нее. На этом уровне формируется осознанная потребность будущего специалиста в образовании и развитии, что порождает потребность самостоятельно ставить цели и достигать их в информационной деятельности. Мотивационное внимание студента к овладению цифровой компетенцией является условием эффективности ее развития.

Знания, навыки, мотивация и ответственность как компоненты цифровой компетентности в разных областях делят цифровую компетентность на четыре подтипа:

1) информационная и медиакомпетентность – знания, навыки, мотивация и ответственность, связанные с поиском, пониманием, организацией и критическим осмыслением цифровой информации с использованием цифровых ресурсов;

2) коммуникативная компетентность – знания, умения, мотивация и ответственность, необходимые для различных форм общения (электронная почта, чаты, блоги, форумы, социальные сети и т.п.);

3) техническая компетентность – знания, навыки, мотивация и ответственность, позволяющие эффективно и безопасно использовать технические и программные средства для решения различных задач, в том числе с использованием компьютерных сетей, облачных сервисов и т.п.;

4) Эффективно-рефлексивный – оценка уровня владения цифровыми технологиями, понимания себя как части цифровой среды.

На эпистемологическом уровне получают теоретические знания о методах обработки информации, ее структурировании, кодировании и измерении, методах освоения программного обеспечения, междисциплинарности и возможностях про-

фессионального самосовершенствования с использованием цифровых технологий. Этот уровень развития цифровой компетентности характеризуется полнотой и системностью знаний, которые можно проверить посредством вступительной диагностики, тестов, информационных диктантов, собеседований и коллоквиумов. [1]

Заключение

Цифровые технологии играют большую роль, помогая студентам быть более творческими. Виртуальные среды, мультимедийные инструменты, ведение блогов или видеоблогов, 3D-принтеры и творческое программное обеспечение предоставляют учащимся возможности проявлять свои творческие способности, учиться и выражать себя. С помощью этих техноло-

гий учащиеся решают множество задач по развитию своих интеллектуальных способностей, а также физических и интеллектуальных способностей. Они также развивают коммуникативные навыки, выражая свои мысли творчески и социально.

Совместные занятия и цифровые платформы предоставляют учащимся возможность работать совместно с другими сверстниками, делиться идеями в группе и развивать чувство общности. Основной целью станет интеграция цифровых технологий во все сферы образования, а также предоставление учащимся творческих, экологических и коллективных навыков. Все методы и инструменты служат развитию творческих способностей и инноваций учащихся путем овладения анализом, созданием и представлением.

Литература:

1. Приходько Оксана Вячеславовна (2020). Особенности формирования цифровой компетентности студентов вуза. Азимут научных исследований: педагогика и психология, 9 (1 (30)), 235-238.
2. Zhao Y., Pinto Llorente A. M., Sánchez Gómez M. C. Digital competence in higher education research: A systematic literature review // Computers and Education. 2021. Vol. 168. Art. No. 104212.
3. Digital Competence in Higher Education: Students' Perception and Personal Factors / Y. Zhao, M. C. Sánchez Gómez, A. M. Pinto Llorente, L. Zhao // Sustainability. 2021. Vol. 13 (21). Art No. 12184. DOI: <https://doi.org/10.3390/su132112184>.
4. Cabero-Almenara J., Palacios-Rodríguez A. Marco Europeo de Competencia Digital Docente "DigCompEdu" y cuestionario "DigCompEdu Check-In" // EDMETIC. Revista De Educación Mediática y TIC. 2020. Vol. 9, Iss. 1. P. 213-234. DOI: <https://doi.org/10.21071/edmetic.v9i1.12462>.
5. Digital competence - an emergent boundary concept for policy and educational research / L. Ilomaki, S. Paavola, M. Lakkala, A. Kantosalo // Education and Information Technologies. 2016. Vol. 21, No. 3. P. 655-679.
6. Rustamova, N. (2023, June). The interaction of vitagenic experience, computer and a human in a smart systems. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
7. Rustamova, N. R. (2022). Development of Professional Competence of Students in Conditions of Informatization of the Educational Process. International Journal of Formal Education, 1(12), 122-129.
8. Rustamova, N. R. (2022). Development of Media Education and Media Mentality in the System of Continuous Education. Spanish Journal of Innovation and Integrity| ISSN, 2792(8268).
9. Akramova, L., & Rustamova, N. (2023, June). Computer-human interaction: Visualization of the educational process as a means of increasing the efficiency of the education. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.

TALABA YOSHLARNI SPORT MUSOBAQALARIGA TAYYORLASHDA MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

SAPARNIYAZOV SANSIZBAY KADIRNIYAZOVICH

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali assistent-
o'qituvchisi

Annotatsiya. Sportdagi yuqori natijalar insonning motivatsion sohasi bilan chambarchas bog'liq. Motivatsiya nafaqat sportchi shaxsiyatining asosiy xususiyati bo'lib, uni o'z maqsadiga olib boradi, balki faoliyat davomida organizmda sodir bo'ladigan barcha jarayonlarning tabiatiga ham ta'sir qiladi. Sport motivatsiyasining asosiy xususiyati uning sportchi faoliyatiga bevosita ta'siridir. Qattiq raqobatbardosh qarama-qarshilik sharoitida to'liq fidoyilik va g'alaba qozonish istagini faqat motivatsiyaning maksimal ifodasiga ega bo'lgan sportchidan kutish mumkin. Sport o'qituvchilari, murabbiylar va sportchilarning o'zlari tomonidan motivlarning o'zgarishi dinamikasini hisobga olgan holda motivatsion omillarning rolini yetarlicha baholamaslik, ko'pincha odamning o'z imkoniyatlarini namoyish eta olmasligiga, o'zi bajaradigan ulkan ishni amalga oshira olmasligiga olib keladi.

Kalit so'zlar: motiv, sport motivatsiyasi, sport motivatsiyasini rivojlantirish.

Аннотация. Высокие результаты в спорте тесно связаны с мотивационным полем человека. Мотивация является не только основной чертой личности спортсмена, ведущей его к цели, но и влияет на характер всех процессов, происходящих в организме во время деятельности. Основной особенностью спортивной мотивации является ее прямое влияние на работоспособность спортсмена. Полной самоотдачи и стремления к победе в условиях жесткой конкуренции можно ожидать только от спортсмена с максимальным проявлением мотивации. Неадекватная оценка роли мотивационных факторов спортивными педагогами, тренерами и самими спортсменами с учетом динамики смены мотивов часто приводит к тому, что человек не способен проявить свой потенциал, не способен выполнить ту большую работу, которую выполняет человек.

Ключевые слова: мотивация, спортивная мотивация, развитие спортивной мотивации.

Motivatsiya shaxsiyat tuzilishida yetakchi o'rinni egallaydi, uning barcha tarkibiy shakllarini qamrab oladi: shaxsiyat yo'nalishi, xarakter, his-tuyg'ular, qobiliyatlar, aqliy jarayonlar. Xulq-atvorni rag'batlantirish hissiy sohadan tashqarida mumkin emas [1]. Tuyg'ular odamni yo'naltiradi, atrof-muhitning inson uchun ahamiyatini, ularning ahamiyati darajasini, modalligini ko'rsatadi. Muhimlik darajasi rag'batlantirishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan moddiy va funksional-energetika xarajatlarining maqbul darajasini ko'rsatadi.

Shaxs xulq-atvorining motivatsiyasi, bir tomondan, shaxsning motivlari bilan belgilanadi, ikkinchi tomondan, u inson hayotining o'ziga xos tarixiy sharoitlarini

ruhiy aks ettirish bilan belgilanadi. Shuning uchun, barqaror motivlardan farqli o'laroq, u motivatsion sohaning dinamik tarkibiy qismini ifodalaydi, yo'nalishi (sifat jihat) va ifoda darajasi (miqdori jihat) bo'yicha o'zgaradi.

Motivatsiya - bu shaxsning o'z ehtiyojlari va imkoniyatlarini muayyan faoliyat xususiyatlari bilan bog'lashi natijasida shakllanadigan va uning maqsadlarini belgilash va amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan ruhiy holat.

Sport motivatsiyasining o'ziga xosligi sport faoliyati sub'ektining sifat jihatidan o'ziga xosligi bilan bog'liq. R.A.Piloyan sport motivatsiyasini "sportchining o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini sport faoliyati sub'ekti bilan bog'lashi natijasida shakllanadigan,

maksimal maqsadlarga erishishga qaratilgan maqsadlarni belgilash va amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan shaxsning alohida holati" deb ta'riflaydi. [1]

Motivlarning ustuvorligi va motivlar tuzilishining o'ziga xos xususiyatlariga sportning o'ziga xos xususiyatlari, sport yutuqlari darajasi, yoshi, jinsi, sportchining sport tajribasi, shuningdek, shaxsning shaxsiy fazilatlarini o'zini o'zi baholashi ta'sir qiladi.

Umumiy psixologik tadqiqotlar natijalarini hisobga olgan holda, sport psixologlari sport o'ynash motivlari va sport motivatsiyasini ajratishni taklif qiladilar. Xususan, V.K.Safonov va Yu.I. Filimonenko sport motivatsiyasining ikki darajasini ajratadi:

1. Umumiy motivatsiya. Uni shakllantirish butun ta'lim jarayonining vazifasidir. Buning zaruriy sharti sportchi ongida uzoqdan maqsad qo'yish va mustahkamlashdir.

2. Sportchining ma'lum bir mashg'ulotda, tayyorgarlikning aniq bosqichida motivatsiyasi, u umumiy motivatsiya orqali sindirilib, tayyorgarlikning ma'lum bosqichidagi vazifalarni bilish va o'z holati, funksional imkoniyatlarini o'z-o'zini baholash orqali yangilanadi [2].

Sport motivatsiyasining rivojlanishi va faoliyati shaxsning bir qator xususiyatlarini yuqori darajada rivojlantirish zarurligini nazarda tutadi:

1) sportga ijobiy munosabat va sport faoliyatidagi qiyinchiliklarni yengish [3];

2) hissiy-irodaviy sifatlar - maqsadlilik, qat'iyatlilik, o'ziga ishonch, o'zini tuta bilish, topqirlik, hissiy barqarorlik [4];

3) jamoda ishlash hissi va uning ko'rinishlari.

Sport motivatsiyasi sportchi shaxsining hozirgi holati sifatida belgilanadi, u hozirgi vaqtda eng yaxshi sport natijasiga erishishga qaratilgan maqsadlarni belgilash va amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'lum bo'lishicha, motivatsiya, bir tomondan, mashg'ulot faoliyatining tabiatiga va bevosita raqobat natijasiga ta'sir qiladi,

ikkinchi tomondan, raqobatbardosh faoliyat samaradorligini oshirish sport motivatsiyasini oshiradi.

E.G.Babushkin sport motivatsiyasi tarkibida mashg'ulot va raqobat motivatsiyasini farqlashni taklif qiladi [5].

O'z navbatida, raqobat motivatsiyasida ikkita komponent ajralib turadi: muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun motivatsiya [4].

Muvaffaqiyatga erishish uchun ustun motivatsiyaga ega bo'lgan sportchilar g'alaba qozonish istagi, "oxirigacha kurashish" qobiliyati, ijobiy his-tuyg'ular, hukmronlik qilish tendentsiyasi, xavf-xatarga intilish, tahdidlarga befarqlik, past tashvish, hujum qilish uslubi bilan ajralib turadi.

Muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya harakatning maqsadi va mazmuniga, keskinlik intensivligiga va ekstremal vaziyatlardagi xatti-harakatlarga ta'sir qiladi, yutuq motivatsiyasi hukmronlik qilganda, ishlash faoliyatni tartibga solishning joriy darajasi ya'ni, uning psixofiziologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Agar faoliyatni tartibga solishning har qanday mavjud darajasida muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun motivatsiya ustunlik qilsa, uning samaradorligi past bo'ladi.

Sport motivatsiyasini rivojlantirish tashqi uyushgan yo'nalishda, bu munosabatlar paydo bo'lganda, asosan ijtimoiy muhit ta'sirida amalga oshirilganda va muayyan vaziyatning xususiyatlari bilan belgilanadigan bo'lsa, ichki uyushgan, birinchi navbatda belgilanadigan yo'nalishda amalga oshirilishi kerak. Sportchi shaxsining xususiyatlari: temperamentli xususiyatlar, sport bilan shug'ullanish motivlari, irodaviy fazilatlar, sub'ektiv o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyatlari kiradi.

Mashg'ulotlarni rag'batlantirish va tashkil etishda izchillik yo'qligi yoshlarning sportga bo'lgan qiziqishini kamaytirishi mumkin. Bu jahon va olimpiya sportlarida yuqori yutuqlarning yetishmasligi bilan

bog'liq. Sport mashg'ulotlariga psixofizik tayyorgarligi doimiy ravishda rivojlanishi va takomillashtirilishi kerak. Voqelikni aks ettirishning maxsus yo'naltirilgan shakli sifatida harakat qiluvchi ma'no shakllanishi jarayoni motivni shakllantirish mexanizmi sifatida qaraladi. O'zgaruvchan motivlar inson uchun maqsad va harakatlarning ma'nosiga ta'sir qiladi. Sport uchun muhim bo'lgan shaxsiy xususiyatlarning, shu jumladan motivlarning shakllanishi sportchining munosabatlar tizimini sport hayotining turli jabhalariga o'zgartirish orqali sodir bo'ladi.

M.P. Yurkinaning fikricha, yosh sportchi shaxsini shakllantirishning asosiy shartlari quyidagilardir:

a) yosh sportchilarning darsdan tashqari va maktabdan tashqari mashg'ulotlarini faollashtirish;

b) yosh sportchining rivojlanishidagi ichki qarama-qarshiliklarni anglash va faol hal qilishni ta'minlaydigan o'z-o'zini tarbiyalashni pedagogik qo'llab-quvvatlash;

v) yosh sportchilar bilan o'tkaziladigan o'quv-mashq mashg'ulotlarining mazmuni va shakllarini takomillashtirish.

G.D.Gorbunovning so'zlariga ko'ra, sport mashg'ulotlari motivlarini yaratish, mustahkamlash, doimiy rivojlantirish va takomillashtirishga yordam berish, ushbu tayyorgarlikni ta'minlash va saqlashga imkon beradi:

1. Sportchi sportning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, uning oldiga uzoqni ko'zlagan maqsadni qo'yish.

2. Musobaqalarda muvaffaqiyatga erishish uchun sportchilarda munosabatni shakllantirish.

3. Mukofot jazodan ko'ra kuchliroq rag'batga ega ekanligini hisobga olib, sportchilar bilan ishlashda jazo va mukofotlarning optimal nisbatini joriy etish.

4. Jamoaviy ruh muhitini yaratish, ahil jamoani shakllantirish, jamoaviy an'analarni rivojlantirish va mustahkamlash.

5. Kollektiv qarorlar qabul qilish,

sportchilarni musobaqalar va mashg'ulotlarning asosiy masalalarini muhokama qilishga jalb qilish.

6. Mashg'ulotlarning turli xil usullari, vositalari va tashkil etish shakllari, o'yin va raqobat usullaridan foydalanish tufayli mashg'ulotlarning hissiy fonini oshirish [6].

Sport motivatsiyasini rivojlantirishning yana bir usuli - murabbiyning o'z shogirdlari bilan shaxsiy namunasi orqali muloqot qilishidir. Agar murabbiy o'z sport turini yoqtirmasa va o'z ishiga beparvolik bilan yondashsa, bu bilan shug'ullanuvchilar sportdan voz kechishi mumkin.

Ichki motivatsiya bo'yicha treningning muvaffaqiyatiga ishtirokchilarning o'z sport turlari bo'yicha malaka hissi ta'sir qiladi, ular murabbiydan fikr-mulohazalar va mashg'ulotlar natijalari shaklida oladilar. Baholash axborot va konstruktiv xarakterga ega bo'lishi muhimdir. Erkin tanlov holati ham muvaffaqiyatga ta'sir qiladi.

Sport motivatsiyasi hozirgi vaziyat munosabatlarining ustuvor vositachiligidan tabiatda hukmron bo'lgan munosabatlarga, so'ngra muayyan vaziyatning xususiyatlariga nisbatan ko'proq shaxsning xususiyatlari bilan belgilanadigan munosabatlarga bosqichma-bosqich o'tish sifatida harakat qilishi kerak. Rivojlanish jarayoni sport faoliyatining turli sharoitlarida sportchining xulq-atvori va holatini tizimli boshqarish orqali amalga oshiriladi.

Shunday qilib, sport motivatsiyasini shakllantirish quyidagilar tufayli amalga oshiriladi:

1) sport faoliyatining tashqi sharoitlarining o'zgarishi;

2) sportchining unga "tayyor shaklda" taqdim etilgan ideallar, munosabatlar, zarur ixtiyoriy harakatlar, maqsadlar, qadriyatlar, vazifalar, munosabatlar, motivlarni o'zlashtirishi.

Psixologik tayyorgarlik sport mashg'ulotlarining boshqa turlari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Shu sababli

barcha jismoniy mashqlar va reabilitatsiya tadbirlari nafaqat ularning jismoniy holati, balki bir vaqtning o'zida yangilanadigan sportchilarning ruhiy holati bilan ham bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Bunday motivatsion treninglar: sabab-oqibatsxemalarini o'rgatish, ichki motivatsiyani o'rgatish, shaxsiy sabablarni o'rgatish, muvaffaqiyat motivatsiyasini o'rgatish va sport motivatsiyasini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1) Sport mashg'ulotlarining samaradorligi va davomiyligi bir qancha omillarga bog'liq

bo'lib, ulardan biri sport motivatsiyasi (psixologik omil);

2) Sport motivatsiyasi o'ziga xos ierarxiyaga ega bo'lgan va sub'ekt tomonidan bajariladigan faoliyat va uning samaradorligiga bog'liq bo'lgan shaxsning tarkibiy elementi sifatida taqdim etiladi;

3) Ba'zi tadqiqotlar sport motivatsiyasini shakllantirishni boshqarish imkoniyatini ko'rib chiqadi;

4) Zamonaviy adabiyotlarda sport qobiliyatining o'zini o'zi qadrlashi, sport motivatsiyasi va irodaviy fazilatlar o'rtasidagi bog'liqlik masalalari yetarlicha o'rganilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кузьмин Е.Б., Денисенко Ю.П., & Драндров Г.Л. (2009). Формирование спортивной мотивации как психолого-педагогическая проблема. Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта, (4 (13)), 87-93.
2. Dashkevich, O.V. The personality factors of young sportsman's mental readiness for the sports activity / O.V. Dashkevich, et al. - M: GTsOLIFK, 1982. - 79 pp.
3. Zagaynov, R.M. Defeat / R.M. Zagaynov. - M.: Computer-Press, 1993. - 192 pp.
4. Piloyan, R.A. The sports activity motivation / R.A. Piloyan. - Moscow: Physical Culture and sports, 1984. - 112 pp.
5. Донцов Владимир Владимирович, Старовойтов Юрий Николаевич, & Мостовая Татьяна Николаевна (2019). Основы методики формирования спортивной мотивации. Наука-2020, (3 (28)), 96-104.
6. Бармин А. Г. Психологические условия регуляции спортивной деятельности (на примере волейбола): дисс.... канд. психол. наук: 19.00.01 /А. Г. Бармин. Тверь, 2001. 100 с.

PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVNING ROLI

SULAYMANOVA MAXBUBA ALIMJONOVNA

NamDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola tarbiyachilarning kasbiy vakolatlarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning hal qiluvchi rolini o'rganadi. U pedagoglar malakasini oshirishning an'anaviy usullari duch keladigan muammolarni ta'kidlaydi va kasbning o'zgaruvchan talablariga javob beradigan dinamik va moslashuvchan asoslar zarurligini ta'kidlaydi. Maqola joriy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarga tayangan holda, shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi, hamkorlikdagi amaliyot hamjamiyatlari, harakatga yo'naltirilgan ta'lim, texnologiya integratsiyasi, reflektiv amaliyotni rivojlantirish, tenglik va inklyuziyaga urg'u berish kabi turli innovatsion yondashuvlarni ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar. Pedagogika, kasbiy kompetentiya, innovatsiya, texnologiya, integratsiya, reflektiv amaliyot, onlayn, virtual.

Аннотация. В данной статье исследуется важнейшая роль инновационных подходов в развитии профессиональной компетентности учителей. В нем подчеркиваются проблемы, с которыми сталкиваются традиционные методы подготовки учителей, и подчеркивается необходимость в динамичных и гибких рамках, отвечающих меняющимся требованиям профессии. Опираясь на текущие исследования и передовой опыт, в статье рассматриваются различные инновационные подходы, такие как персонализированный опыт обучения, совместные сообщества практиков, обучение, основанное на действиях, интеграция технологий, развитие рефлексивной практики, а также упор на равенство и инклюзивность.

Ключевые слова. Педагогика, профессиональная компетентность, инновации, технологии, интеграция, рефлексивная практика, онлайн, виртуальность.

Abstract. This article explores the pivotal role of innovative approaches in the development of professional competencies among teachers. It highlights the challenges faced by traditional methods of teacher professional development and underscores the need for dynamic and adaptive frameworks to meet the evolving demands of the profession. Drawing on current research and best practices, the article examines various innovative approaches such as personalized learning experiences, collaborative communities of practice, action-oriented learning, integration of technology, cultivation of reflective practice, and emphasis on equity and inclusion.

Key words. Pedagogy, professional competence, innovation, technology, integration, reflective practice, online, virtual.

Kirish. Hozirgi jadal rivojlanayotgan ta'lim sharoitida pedagoglarning roli tobora murakkab va ko'p qirrali bo'lib bormoqda. tarbiyalanuvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish va zamonaviy ta'lim muammolarini hal qilish uchun pedagoglar doimiy ravishda o'zlarining kasbiy vakolatlarini rivojlantirishlari va oshirishlari kerak. Tarbiyachilar malakasini oshirishning an'anaviy usullari ko'pincha kasbning dinamik tabiati va tarbiyachilarning turli ehtiyojlarini qondirishda etishmaydi. Biroq, innovatsion yondashuvlar pedagoglarning

kompetentsiyalarini rivojlantirish uchun dinamik va moslashuvchan asoslarni ta'minlab, ushbu muammoga istiqbolli yechim taklif qiladi. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning o'zni bugungi jadal rivojlanayotgan ta'lim muhitida muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaga ko'ra, tarbiyachilarning malakasini oshirish ko'pincha seminarlar va konferentsiyalardan iborat bo'lib, ular qimmatli bo'lsa-da, har doim ham o'qituvchilarning turli ehtiyojlarini samarali hal eta olmaydi yoki o'qitish va

o'qitishdagi so'nggi yutuqlar bilan hamnafas bo'la olmaydi.[1]

Innovatsion yondashuvlar o'qituvchilarni rivojlantirish uchun dinamik va moslashuvchan asosni taklif qiladi, kasbning o'zgaruvchan talablari va tarbiyachilar va talabalarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun moslashtirilgan. pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishda innovatsion yondashuvlar hal qiluvchi rol o'ynashining bir necha asosiy usullari keltirilgan:

Shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalari: Innovatsion yondashuvlar individual pedagoglarning o'ziga xos kuchli tomonlari, qiziqishlari va kasbiy maqsadlariga mos keladigan shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini o'tkazish imkonini beradi. O'z-o'zidan boshqariladigan ta'lim yo'llari, hamkorlikdagi loyihalar va tabaqalashtirilgan ta'lim orqali pedagoglar tegishli, mazmunli va ta'sirli bo'lgan kasbiy rivojlanish faoliyati bilan shug'ullanishlari mumkin. Tarbiyachilarning malakasini oshirishga innovatsion yondashuvlarning asosiy afzalliklaridan biri ularning shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini taklif qilish qobiliyatidir.[2] Har bir pedagog o'ziga xos kuchli tomonlari, qiziqishlari va kasbiy maqsadlarini jadvalga olib kelishini tan olgan holda, innovatsion yondashuvlar tarbiyachilarga o'zlarining shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilgan o'z-o'zini yo'naltirilgan ta'lim yo'llari bilan shug'ullanish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan murabbiylik, mikro-kredit ma'lumotlari yoki individual o'quv rejalari orqali pedagoglar o'zlarining qiziqishlari va tajribalariga mos keladigan kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga intilishlari mumkin.

Hamkorlikdagi amaliyot hamjamiyatlari: Innovatsion yondashuvlar hamkorlikdagi amaliyot hamjamiyatlarini yaratishga yordam beradi, bu erda o'qituvchilar tengdoshlarni o'rganish, maslahat berish va bilim almashish bilan shug'ullanishlari

mumkin. MTTdagi hamkasblari bilan hamkorlik qilish orqali tarbiyachilar fikr almashishi, birgalikda resurslar yaratishi va o'z amaliyoti haqida fikr yuritishi mumkin, bu esa chuqurroq o'rganish va kasbiy o'sishga olib keladi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, pedagoglarning kasbiy o'sishini rag'batlantirishda hamkorlikdagi amaliyot jamoalarining kuchini ta'kidlaydi. Tengdoshlarning o'rganishi, murabbiyligi va bilim almashishiga ko'maklashish orqali bu jamoalar tarbiyachilarga fikr almashish, resurslarni birgalikda yaratish va o'z amaliyotini aks ettirish uchun boy va qo'llab-quvvatlovchi muhitni ta'minlaydi.[3] Yuzmayuz uchrashuvlar, onlayn forumlar yoki virtual o'quv jamoalari orqali hamkorlikdagi amaliyot hamjamiyatlari tarbiyachilarga bir-biridan o'rganish, samarali o'qitish amaliyotlarini tushunishlarini chuqurlashtirish hamda ta'lim sohasidagi so'nggi tendentsiyalar va tadqiqotlardan xabardor bo'lish imkonini beradi.

Harakatga yo'naltirilgan ta'lim: Innovatsion yondashuvlar harakatga yo'naltirilgan ta'limga urg'u beradi, bunda tarbiyachilar o'z guruhrida yangi bilim, ko'nikma va strategiyalarni faol qo'llaydilar. Harakat bo'yicha tadqiqot loyihalari, ta'limiy faoliyatlarni o'rganish guruhlari va MTTdagi so'rov tashabbuslari tarbiyachilarga tajriba, mulohaza yuritish va amaliyotini takrorlash imkoniyatini beradi, bu esa doimiy takomillashtirish va innovatsiyalarga olib keladi. Asosan ma'ruzalar va seminarlar kabi passiv ta'lim faoliyatiga yo'naltirilgan kasbiy rivojlanishning an'anaviy modellariidan farqli o'laroq, innovatsion yondashuvlar tarbiyachilarni o'z guruhlariida yangi bilim, ko'nikma va strategiyalarni faol qo'llashga undaydi.[4] Harakat tadqiqot loyihalari, mashg'ulotlarni o'rganish guruhlari va MTTga asoslangan so'rov tashabbuslari orqali tarbiyachilar yangi g'oyalar bilan

tajriba o'tkazish, o'z amaliyotida fikr yuritish va o'quvchilarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun asosli qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega.

Texnologiyalar integratsiyasi: Innovatsion yondashuvlar tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini oshirish uchun texnologiyadan foydalanadi. Onlayn ta'lim platformalari, virtual hamjamiyatlar va raqamli resurslar tarbiyachilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda professional ta'lim bilan shug'ullanish uchun moslashuvchan va qulay imkoniyatlarni taklif etadi. Texnologiyani kasbiy rivojlanish faoliyatiga integratsiyalash orqali tarbiyachilar so'nggi tadqiqotlar, pedagogik tendentsiyalar va o'quv vositalaridan xabardor bo'lishlari mumkin. Innovatsion yondashuvlar ilgari tasavvur qilib bo'lmaydigan usullarda tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini oshirish uchun texnologiyadan foydalanadi. Onlayn ta'lim platformalari, virtual hamjamiyatlar va raqamli resurslar tarbiyachilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda professional ta'lim bilan shug'ullanish uchun moslashuvchan va qulay imkoniyatlarni taklif etadi.[5] Texnologiyaning kuchidan foydalangan holda, tarbiyachilar yuqori sifatli ta'lim mazmuniga kirishlari, butun dunyo bo'ylab hamkasblari bilan bog'lanishlari va an'anaviy kasbiy rivojlanish modellari cheklovlaridan oshib ketadigan immersiv ta'lim tajribalarida ishtirok etishlari mumkin.

Reflektiv amaliyotni rivojlantirish: Innovatsion yondashuvlar tarbiyachilar orasida reflektiv amaliyotni rivojlantirishga yordam beradi, ularni o'z e'tiqodlari, taxminlari va ta'lim amaliyotlarini tanqidiy tekshirishga undaydi. Jurnal yozish, tengdoshlarni kuzatish va portfolio ishlab chiqish kabi aks ettiruvchi faoliyatlar orqali o'qituvchilar o'qitish va o'rganish haqidagi tushunchalarini chuqurlashtiradilar, o'sish yo'nalishlarini aniqlaydilar va o'z

amaliyotlarini yaxshilash uchun asosli qarorlar qabul qiladilar.[6] Reflektiv amaliyot tarbiyachilarning malakasini oshirishga innovatsion yondashuvlarning asosini tashkil etadi. Jurnal yozish, tengdoshlarni kuzatish va portfelni ishlab chiqish kabi tizimli aks ettirish faoliyati orqali tarbiyachilar o'zlarining e'tiqodlari, taxminlari va ta'lim amaliyotlarini tanqidiy tekshirishga da'vat etiladi.[7] Fikrlash amaliyoti bilan shug'ullanib, tarbiyachilar o'zlarining o'qitish amaliyotini tushunishlarini chuqurlashtiradilar, o'sish yo'nalishlarini aniqlaydilar va talabalarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun qasddan o'zgarishlar kiritadilar.

Adolatlilik va inklyuzivlikka e'tibor: Innovatsion yondashuvlar barcha tarbiyachilarning yuqori sifatli ta'lim imkoniyatlaridan foydalanishini ta'minlab, otarbiyachilarning kasbiy rivojlanishida tenglik va inklyuziyaga ustuvor ahamiyat beradi. Innovatsion yondashuvlar xilma-xillik, tenglik va madaniy javobgarlik masalalarini hal qilish orqali tarbiyachilarga barcha talabalarning ehtiyojlarini qondiradigan inklyuziv va madaniy jihatdan javob beradigan o'quv muhitini yaratishda yordam beradi.[8]

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, innovatsion yondashuvlar tarbiyachilarning shaxsiy, hamkorlikka, harakatgayo'naltirilgan, texnologiyaga asoslangan, aks ettiruvchi va adolatli o'rganish tajribasini taqdim etish orqali kasbiy vakolatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishidagi innovatsiyalarni qo'llash orqali pedagoglar o'z amaliyotlarini doimiy ravishda oshirishlari, tarbiyachilarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashishlari va barcha bolalar uchun ijobiy ta'lim natijalariga hissa qo'shishlari mumkin.

Innovatsion yondashuvlar ilgari tasavvur qilib bo'lmaydigan usullarda tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini oshirish uchun

holda, tarbiyachilar yuqori sifatli ta'lim mazmuniga kirishlari, butun dunyo bo'ylab hamkasblari bilan bog'lanishlari va an'anaviy kasbiy rivojlanish modellari cheklovlaridan oshib ketadigan immersiv ta'lim tajribalarida ishtirok etishlari mumkin.

1. Козлова Н. В., Сивицкая Л. А., Качалов Н. А. Инновационные образовательные технологии как условие развития профессиональных компетенций преподавателей высшей школы //Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов. – 2006. – Т. 309. – №. 4. – С. 240-243.
2. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Компетентностный подход как фактор реализации инновационного образования //Образование и наука. – 2011. – №. 8. – С. 3-14.
3. Бичева И. Б. и др. Кейс-задача как инновационный способ подготовки будущих педагогов //Проблемы современного педагогического образования. – 2017. – №. 56-8. – С. 35-41.
4. Ротова Н. А., Рассказов Ф. Д. Методологические подходы к развитию коммуникативной компетенции педагога начального общего образования //Реализация компетентностного подхода в высшей школе. – 2016. – С. 142-152.
5. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Реализация компетентностного подхода в системе инновационного образования //Инновационные проекты и программы в образовании. – 2015. – №. 4. – С. 6-11.
6. Akbarali O'g'li S.F.2023. Organization of experimental work and analysis of resultson the improvement of technologies for improving the effectiveness of legal edication and training og schoolchildren. Frontline Social Sciences and History Journal. 3, 04 (Apr. 2023), 54–61. DOI:<https://doi.org/10.37547/social-fsshj-03-04-09>.
7. Сибгатуллина А. Р., Степанова Г. А. Адаптация молодых учителей к профессиональной деятельности в инновационной образовательной среде //Вестник Мининского университета. – 2021. – Т. 9. – №. 4 (37). – С. 4.
8. Сухорукова Л. М. Формирование инновационной стратегии управления развитием педагогического образования //Образование. Наука. Инновации: Южное измерение. – 2012. – №. 1. – С. 7-12.
9. Алтыникова Н. В., Чеснокова Г. С. Роль инновационной деятельности педагога в совершенствовании его профессионального опыта //Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. – 2016. – Т. 22. – №. 4. – С. 21-24.

O'SMIR YOSHIDAGI SHAXSNING TAFAKKUR MUSTAQILLIGI JARAYONINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**YULDASHEVA MALOHAT ERKINOVNA - PhD, QDPI katta o'qituvchisi.
HOLMATOVA GULYORA OBIDJON QIZI - QDPI o'qituvchisi.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan o'smir yoshidagi shaxsning tafakkur mustaqilligini rivojlantirishning nazariy asoslari haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan. Maqolada osmir yoshidagi shaxsning mustaqil tafakkurini rivojlantirishning o'ziga xos muammolari va bir qator psixolog olimlarning ushbu mavzu yuzasidan berilgan ilmiy nazariyalarini o'z ichiga qamrab olgan.

Kalit so'zlar: O'smir, tafakkur, mustaqil tafakkur, mustaqil fikrlash, mustaqillikka moyillik.

Respublikamizda so'ngi yillarda ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish sifatli ta'lim xizmatlari samaradorligini oshirish, ta'limoluvchilarda ijtimoiy intellektni rivojlantirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. O'smirlarda ta'lim jarayonida mustaqil fikrlash hamda kognitivlikni rivojlantirish mexanizmini takomillashtirgan holda amaliyotga joriy etish zarurati ko'zga tashlanmoqda. Yangi fikr va mustaqil mushoxada va tafakkurga ega bo'lgan yoshlari bor jamiyat hamish yuksalish sari odimlaydi va rivojlanadi, vazifalari ustuvor etib belgilandi. Bu esa xar qachongidan ham mamlakatimizda yoshlarga va ularning mustaqil fikrlash va fikr ijodkorligini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojni xar qachongidan dolzarbligini asoslaydi.

O'smirlik yoshining muhim xususiyati shundaki, bu davrda faol, mustaqil ijodiy tafakkurning tarkib topishi boshlanadi. O'smirlik yoshi ana shunday tafakkurning tarkib topishi uchun senzitiv yoshdir. O'quvchilar oldida hal qilinishi lozim bo'lgan muammo, masala yuzaga kelgan vaqtdagina ularda mustaqil fikrlash o'sa boshlaydi. Shuning uchun o'qituvchi o'smirlar bilan olib boradigan mashg'ulotlarini ko'pincha oldiga murakkabligi turlicha bo'lgan muammolarni

mustaqil hal qilishga qiziqish o'yg'otadigan qilib uyushtirishga intilish lozim.

Tafakkur mustaqilligi-yangi masala, yangi muammoni ko'ra bilishlik va qo'ya blishda, undan so'ng esa uni o'z kuchi bilan echa blishda namoyon bo'ladi.

Tafakkur mustaqilligini shaxsning bilimlarni fikr tiliga "o'tkazish" qobiliyati sifatida tushunish pedagogik jarayonda muloqotni qulay tashkil etishni talab qiladi.

Mustaqillikka moyillikning rivojlanishi ikki yo'nalish asosida amalga oshiriladi:

1. Mustaqillikning shaxs xislati sifatida vujudga kelishi ijtimoiy muhitga bog'liq. Bu bog'liqlik mustaqillikka bo'lgan extiyojlarini qondirishda ifodalangan mustaqillik mazmuni xarakterida ifodalanadi;

2. Mustaqillikning shaxs xislati sifatida shakllanishida individual xususiyatlar u yashaydigan va mehnat qiladigan jamoada vujudga keladigan munosabatlariga, qobiliyatlariga hamda uning faolligiga bog'liq bo'ladi.

Bu davrda ayniqsa, o'smirlar uchun o'rtoqlari bilan darsda va darsdan tashqari vaqtlarda bo'ladigan muloqot muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shuning uchun ham ustozlar, murabbiylar, ota-onalar ayni shu davrda o'z bolasining kimlar bilan, nima xususida bahslashishlariga e'tibor berishlari,

kerak bo'lsa, ularning bu ishlarini boshqarishi kerak.

Vaholangki, hozirgi davrda maktablarda asosiy e'tibor xotirani rivojlantirishga, shu orqali ayrim olingan darslarda ko'tarilgan mavzulardagi ayrim alohida tushunchalarni yodlab aytib berishga qaratilgan. Afsuski, bevosita fikrni rivojlantirish, uning nostandart, egiluvchan sifatlarini o'stirishga kam e'tibor berilgani sababli, har bir sinf, akademik guruhda juda oz o'quvchilar, talabalar mustaqil fikrlab, o'z fikrlarini bemalol ayta oladilar.

Respublikamiz psixologlaridan M.G.Davletshin, E.G'.G'oziyev, Z.T.Nishonova, R.I.Sunnatova, R.N.Tojiboyeva, E.Z.Usmonovalar tafakkur jarayoni bo'yicha olib borayotgan izlanishlarida eng avvalo fikrlashning anglanganlik va ijtimoiylik tamoyiliga ko'proq e'tiborni qaratib, mustaqil, erkin fikrlay olish qobiliyati ijtimoiy munosabatlarga bog'liqligiga e'tibor bermoqdalar.

Zero, tafakkur mustaqilligi – bu shaxsning jamiyatdagi mavqeyi va ijtimoiy borliq mohiyati yuzasidan o'zlashtiradigan bilimlari, muomala jarayonida izxor etadigan hukmlari uning shaxsiy fikri va e'tiqodi darajasida idrok etilishidir.

Mustaqil fikr rivojlanganligining mezonlari quyidagilar:

-O'zining va "o'zgalarning" fikrini tanqidiy baholashda shaxsning tajribasi, o'zga

shaxsning fikrini tushunish qobiliyati, uning fikridagi mantiqni tushunish, raqibning fikrlarini o'z fikrlari bilan taqqoslay olish ma'lum xulosaga kelish.

-Shaxsning o'zgalar bildirayotgan fikrning mazmun-mohiyati bilan tashqi

(ma'qullash, so'zga qo'shilish) va ichki (haqiqatan ham ruhan to'la qo'shilish) kelishuvi.

-Bahslashuvchilarning o'zaro

muloqotdagi fikriy qarama-qarshiliklarni "his qila

olish" va unga munosib javob berishga tayyorlik.

-Tafakkurdagi nazariy va amaliy umumlashtirishning nisbati-ma'romiga erishish.

-Diqqatga namoyon bo'ladigan aqliy funksiyalarning ixtiyoriy boshqarilishi.

-Aqliy tashabbuskorlikning rivojlanish darajasi.

Yuqorida ta'kidlangan mezonlarlar asosida tafakkurning originalligi maxsus psixologik tadqiqotlarda o'rganildi va ayrim xulosalarga kelindi. Xususan, guruhning yulduzlari-liderlari, peshqadamlari boshqalardan farqli, nisbatan mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatlari yuqori bo'lishini isbotladi. Chunki sinfdagi a'lochi, peshqadam, ijtimoiy psixologik mavqeyi yuqori bo'lgan bolalardagi o'ziga ishonch va bilimdonlik o'z fikr munosabatlarini erkinroq bayon etish imkonini beradi. Mustaqil ijodiy fikr va shaxsning guruhda tan olinishi orasidagi bog'lanish ham o'rganilgan. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, mustaqil ijodiy fikri yuqori shaxslar bu guruhning tan olingan a'zolaridir. Agar shaxs o'zining guruh a'zolari tomonidan ijobiy qabul qilinayotganligini sezsa, unda bir ichki ruhiy kuch qudrat paydo bo'ladiki, "bu kuch" unda mustaqil ijodiy fikrni bayon etishga undaydi.

O'qituvchilarda ijodiy tafakkur rivojlangan bo'lsagina, u o'quvchilarida ham ijodiy fikrni shakllantira oladi, chunki har bir o'qituvchi o'zi mansub bo'lgan tipdagi o'quvchilarni tarbiyalaydi

Mustaqil fikrlash va kreativ, nostandart tafakkur originalligi o'rtasida to'g'ri proporsional bog'lanish mavjud bo'lib, o'spirinlarda kreativ tafakkur originalligini qanchalik rivojlantirsak, ularda mustaqil fikrlash ham shunchalik rivojlanadi.

O'quvchi va talaba yoshlarda mustaqil

fikr yuritish malaka va ko'nikmalarni hosil qilish uchun, o'quvchi o'rtasida munosabatlar o'zgarishi, bilim oluvchini ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantirilish lozim. Buni tadbiq etishda psixologik shartlari, omillari va mezonlari mavjud bo'lib, ularga:

-ta'lim beruvchi kattalar bolani qanday bo'lsa, shundayligicha iqtidorli, layoqatli

deb idrok qilishga, qabul qilishga o'rganmoqlari kerak;

-maktab, lisey, kollej, institut va universitetlarda differensial yondoshuvini amalga

oshirish zarur, kerak bo'lsa, ta'lim oluvchini layoqati, qobiliyati, yo'nalishini hisobga olgan holda bilim, ko'nikma va malakalariga nisbatan talablar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir;

-yangi ta'lim maskanlarida yangi o'quv texnologiyasi joriy etilishi maqsadga

muvofiq, bunda bolalarga hurmat, uning fikri va yuksalishiga e'tibor bilan qarash zarur;

-guruhning faoliyatini mazmunli tashkil etish, ya'ni munozara, dialog, o'yin, trening metodlarining keng va o'rinli foydalanishi bolaga ko'proq fikrlarni izhor qilish sharoitini yaratish lozim.

Tadqiqotlarda mustaqil fikrlash va shaxsning o'z-o'ziga bergan bahosi o'rtasidagi bog'lanish ham o'rganildi. Ma'lum bo'lishicha, guruhning tan olingan a'zolari-o'zlari yuqori baholaydilar, ularda mustaqil ijodiy fikr ham yuqoridir. Guruhning ajralib qolgan a'zolari esa o'zlarini-o'zlari guruhiy bahoga qaraganda past baholaydilar, ularda mustaqil ijodiy fikrlash ham quyi rivojlangan bo'ladi.

Shaxsning jamiyatdagi o'рни va salohiyati, obro'si va manfaatdorligi, o'zgalarga ta'sir ko'rsata olishi undagi mustaqil fikrlay olish qobiliyatiga bevosita bog'liq.

O'smir yoshidagi o'quvchilarda

mustaqil tafakkurni rivojlantirish asosida ijodiy tafakkur ham vujudga keladi. Mustaqil tafakkurning rivojlanganlik darajasi taraqqiy etib borgani sari o'smirlarda ijodiy, erkin, kreativ fikrlash jarayoni vujudga kela boshlaydi. O'quvchilar tafakkurini rivojlantirmay, ularning nutqini o'stirib bo'lmaydi. Og'zaki gapirish, bayon yoki insho yozishda o'quvchilarning reja tuzib olishlari ham aynan mustaqil tafakkur maxsuli sifatida namoyon bo'ladi.

O'smirlik yoshidagi shaxsning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda bilim, ko'nikma va malakalarning ahamiyati muhim o'rin egallaydi. Bu jarayonda o'zmirning tafakkurini rivojlantirishda kitob mutoolasining rolini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Yaxshi kitoblarni o'qish o'tmish zamonlarning eng dono kishilari bilan hamsuhbat bo'lish demakdir, shunisi ham borki, bu suhbatda bizga ular o'zlarining eng yaxshi fikrlarini bayon etadilar degan edi Rene Dekart. Shu sababdan kelib chiqqan holda kitob mutoolasi o'slirlarda mustaqil tafakkur jarayoni bilan birga ilmiy tafakkur, ijodiy tafakkur, analitik tafakkurni shakillanishiga samarali vosita vazifasini bajaradi.

O'smirlarda mustaqil fikr yuritish muammoli vaziyat vujudga kelishidan boshlanadi, lekin mazkur vaziyat tug'ilishi, yechimi bu bilan tugallanmaydi. O'smirda bilishga nisbatan moyillik, ixtiyorsiz xatti-harakat muammoli vaziyatgacha yorqin bo'lmaydi, u noaniq holda yuzaga keladi, so'ngra bu ma'noda yechimga muhtoj muammoli vaziyat yaraladi va nihoyat uning yechimi topilsa, lekin bilishning muammodan keying bosqichi fikrning o'z yo'nalishida ixtiyorsiz davom etaveradi. O'smirning mustaqil fikr yuritishi quyidagi bosqichlardan tashkil topgan bo'lishi mumkin:

1. Muammoning o'smirning idrok maydonida paydo bo'lishi.

2. O'smir tomonidan masala, muammo,

ZAMONAVIY ADABIYOT DARSLARIDA QADRIYATGA ASOSLANGAN TA'LIM EKOTIZMINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

MIRZAYEVA SAYYORA TOYIROVNA

Toshkent kimo-texnologiya instituti Menejment va kasb ta'limi fakulteti O'zbek tili va professional ta'lim kafedrası assistenti

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy adabiyot darslarini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etish zarurati hamda qadriyatga asoslangan ta'lim ekotizmini yaratish afzalliklari haqida fikr yuritilgan

Kalit so'zlar: zamonaviy adabiyot darslari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, qadriyatga asoslangan ta'lim ekotizmi, ma'naviy immunitat, daxldorlik hissi

Abstract: this article discusses the need to organize modern literature classes based on person-centered approaches and the benefits of creating a value-based educational ecosystem.

Key words: modern literature lessons, person-oriented approaches, value-based educational ecosystem, spiritual immunity, sense of belonging

Аннотация: в данной статье рассматривается необходимость организации современных занятий по литературе на основе лично-ориентированных подходов и преимущества создания ценностно-ориентированной образовательной экосистемы.

Ключевые слова: современные уроки литературы, лично-ориентированные подходы, ценностная образовательная экосистема, духовный иммунитет, чувство принадлежности.

KIRISH. Bugungi kun o'quvchilarida esa qadriyatli hurmat: ajdodlarga hurmat, ular qoldirgan boy ma'rifiy merosga ehtirom, adabiy-badiiy munosabatni o'rgatish; ma'rifatli amaliyot: ajdodlarning so'zlaridan, fikrlaridan va tajribalaridan har jabhada va keng miqyosda foydalanish; o'zgarimaslik (moslashtirish): ajdodlarning yashagan va o'rgangan adabiy-badiiy qiymatga ega qadriyatlarini o'zgartirishsiz qabul qilish, zarurat tug'ilganda esa zamon talabiga muvofiq moslashtirish; tarbiya taraqqiyoti: ajdodlar boy ma'naviy merosidan oqilona foydalanish, jamiyatga aniq yo'naltirilgan natijalar berish, har tomonlama rivojlantiradigan qadriyatlarning chora-tadbirlarini ommalashtirish dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Bugungi kun o'quvchisining ajdodlarga munosib qadriyatlar shakllanishida ham aynan kelajagiga befarq bo'lmaslik, vaqtini to'g'ri taqsimlash, daxldorlik hissi, mas'uliyatni

o'z zimmasiga olish kabi ularda yo'qolib borayotgan jihatlar ham muhim. Bunda Adabiyot fani o'qituvchilarining roli ham salmoqli o'rin tutadi. Xususan, o'quvchilarga hurmat bilan murojaat qilishi, o'quvchilarning har biriga individual qiziqishlarini tushunish va ularni o'zlashtirishda yordam berishi, ularning qiziqishlarini oshirish uchun ilg'or usullar va mavzular tanlashida ko'maklashishi, o'zlashtirish va o'rganish usullarini o'rganish va ularni qo'llab-quvvatlashi, mustaqil fikr bildirish va ularni mustaqil fikr yuritishga rag'batlantirishi kerak. Ko'rinib turibdiki, bu kabi muhim vazifalarni amalga oshirishda pedagoglarda ijtimoiy sohada olib borilayotgan islohotlar jarayonida faol ishtirok etishlari, ta'limdagi islohotlarga nisbatan daxldorlik hissini anglagan holda o'z pedagogik faoliyatiga yondashish ham zarur ekanligini ko'rsatmoqda. Bu esa har bir o'quvchida yangicha qarash - obyektiv

dunyoni yaxlit idrok etish, o'zligini anglab yetish, insoniy qadr-qimmatini ulug'lash kabi jihatlarni qaror topishiga asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Zamonaviy adabiyot darslarida qadriyatga asoslangan ta'lim ekotizmini shakllantirish to'g'risida to'xtalishdan avval, sifatli ta'lim, qadriyatga asoslangan infratuzilma, xususan, ta'lim ekotizimlari haqida tushunchalarga ega bo'lish lozim. Sifatli ta'lim – nafaqat ishimizga ma'no beruvchi tushunchaning kaliti, balki hayotimizga mazmun bag'ishlaydigan qadriyat. “Bilimdan ortiq boylik, jaholatdan ortiq qashshoqlik yo'q”. Ushbu fikr ming yillar davomida aytib kelinadi. Ammo hozirda ushbu haqiqat har qachongidan ham muhimroq. Biz shunday davrda yashayapmizki, har bir insonning muvaffaqiyati, qolaversa, mamlakat rivoji butunlay ta'lim sifatiga bog'liq. Barcha yoshdagi bolalar uchun turli xil onlayn ta'lim resurslarining mavjudligi ularning o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Videodars va videoqo'llanmalar, metodik tavsiya, eslatmalar, simulyatorlar va interfaol vazifalar formatidagi raqamli darslar, o'quvchilarni qiziqtirish va o'rganishni osonlashtirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil

14-avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3907-son Qarori [1]da milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlashda ijtimoiy mas'uliyat, ma'naviy idrok va xushyorlik, qadrlash kompetensiyalarining o'z vaqtida va o'rinli shakllanganligida pedagog:

o'qituvchi-tarbiyachi, ustoz, murabbiyning kasbiy tayyorgarligi dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-6097-son Farmoni[3] va “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-3108-son[4] Farmonlari hamda ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishlarida respublikamizda ilm-fan, texnika va texnologiyalarning tezkor rivojlanishi bugungi zamon talablari asosida ta'lim tizimini isloh qilishga, kasbiy-pedagogik ta'lim jarayoniga ilgor innovatsiyalar va amaliy ishlanmalarni keng joriy etishga bevosita bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tilgan [3,4].

NATIJALAR. “Tarbiya qancha mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi[2]. Pedagog: o'qituvchi-tarbiyachi o'zining pedagogik faoliyatida yuzlab, minglab murg'ak qalblarga vatanparvarlik, odamiylik, muruvvat, sadoqat, hurmat va izzat tuyg'ularini olib kiradi, ularga mehr tarqatadi, ularning ruhiy psixologik jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi, Vatanga bo'lgan muhabbat tuyg'ularini uyg'otadi, rivojlantirishda yordam beradi. Zamonaviy adabiyot darslarida qadriyatga asoslangan ta'lim ekotizmini shakllantirish, bo'lajak Adabiyot fani o'qituvchilarining aksiologik dunyoqarashini rivojlantirish, ularni kasbiy tarbiyaviy faoliyatga tizimli va maqsadli tayyorlashda ushbu paradigma

asosida o'qitish sezilarli darajalarga olib kelishi pedagogik kuzatish, suhbat, ilmiy-metodik tahlil, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, qiyoslash metodlaridan foydalanish jarayonida aniqlandi.

Mamlakatimizda adabiyot o'qitish metodikasi, adabiy ta'limga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish, o'quvchilarning adabiy-badiiy, axloqiy va estetik kompetentligini rivojlantirish, badiiy asar tahlili, badiiy adabiyotning o'quvchi ma'naviy kamolotidagi o'rni, o'quvchilarning badiiy va estetik didini rivojlantirishda duch kelingan muammolar haqida A.Zunnunov, N.Hotamov, J.Esonov, A.Ibrohimov, B.To'xliyev, S.Matchonov, Q.Yo'ldoshev, Q.Husanboyeva, R.Niyozmatov va boshqalarning tadqiqotlarida batafsil o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda o'rganilgan tadqiqotlar adabiyotning o'quvchilarning ma'naviy va badiiy kamolotlarini rivojlantirish, ularning badiiy va estetik didini shakllantirish, dars jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish va adabiy ta'limni yangilashda effektivlikni oshirish maqsadi bilan o'rganilgan. Bu tadqiqotlar adabiyotning o'quvchilar ideologiyasidagi ma'naviy bog'lanishni kuchaytirish hamda yuzaga kelgan yangi yondashuvlarni amalga oshirish uchun kerakli ma'lumotlarni beradi.

MUHOKAMA. Tadqiqotlar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta'lim amaliyotini rivojlantirishda ahamiyatli bo'lgan muhim aspektlar hisoblanadi. Xalqaro baholash tadqiqotlari va xalqaro andozalar ta'lim sifatini oshirish va samaradorligini baholashda yordam beradigan muhim vositalardir. Xalqaro baholash tadqiqotlari va andozalarning o'rni dunyo miqyosida mamlakatlar va tashkilotlar uchun juda muhimdir. Xalqaro baholash tadqiqotlari mamlakatlar va tashkilotlar uchun amaliy

ma'lumotlar va maqsadlarga erishishda yordam beradi. Ularning natijalari siyosiy strategiyalarni shakllantirishda va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda yordam beradi. Xalqaro ta'lim andozalari esa mamlakatlar va tashkilotlar uchun kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashda va qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Bu andozalar, dunyo miqyosidagi mamlakatlar va tashkilotlar uchun muhim bo'lgan ta'lim muammolarini aniqlash va ularni hal qilishda yordam beradi. Umuman olganda, xalqaro baholash tadqiqotlari va xalqaro andozalar dunyo miqyosidagi mamlakatlar va tashkilotlar uchun nafaqat ilmiy-ma'rifiy, balki strategik maqsadlarni aniqlashda va rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

XULOSA. Xalqaro tadqiqotlar o'quvchini bugungi kun sharoitiga to'la moslashtirish, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan, o'zgaralar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirish maqsadini ilgari surmoqda. Adabiyot fanidagi xalqaro tadqiqotlar o'quvchilarni jahon hamda milliy adabiyotning nodir namunalarini mustaqil ravishda tushunish va tahlil qilishga o'rgatish hamda shu orqali o'quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish, kitobxonlik madaniyatini va o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy dunyosi, adabiy-estetik didini shakllantirish, ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkurga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish, olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarini, dunyoqarashini kengaytirishga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Adabiyot darslari orqali o'zbek xalqining milliy va umuminsoniy qadriyatlari va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng miqyosda ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi ham xalqaro tadqiqotlarning

E.Yu.Davletov, M.F.Qurbonova,
A.M.Matkarimovlarning pedagogik ilmiy
izlanishlari muhim amaliy ahamiyatga molik
tadqiqotlar hisoblanadi.

KENGAYTIRILGAN TEXNOLOGIYAGA OID EFL O'QISHGA ASOSLANGAN SINFNING O'QUVCHILARNING O'QISHI VA YUTUQLARIGA TA'SIRI

KARAYEVA DINARA XAYDAR QIZI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Chet tillar fakulteti ingliz tili amaliy kursi
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'qish darslarida tegishli texnologiya qo'llanilganda o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati yaxshilanadi. Xulosa qilishimizcha, joriy darslikning yetarli darajada bo'lmagan o'qish faoliyati texnologiyadan foydalangan holda yaxshi jihozlangan va bosqichma-bosqich taqdimot va ko'rsatmalar yordamida ko'proq kommunikativ va hamkorlikka kirishishga muvaffaq bo'ldi. **Kalit so'zlar:** texnologiya, texnologiyaga asoslangan rivojlangan o'qish sinfi, o'qish

Abstract. This research suggests that students' attitudes towards reading improve when relevant technology is used in reading classes. We conclude that the current textbook's inadequate reading activities were able to become more communicative and collaborative through the use of technology with a well-equipped and staged classroom presentation and instruction. In addition to making considerable academic development, the data show that pupils have improved their reading efficiency.

Key words: technology, technology enhanced reading classroom, reading

Аннотация. Это исследование показывает, что отношение учащихся к чтению улучшается, когда на уроках чтения используются соответствующие технологии. Мы пришли к выводу, что неадекватные действия по чтению в нынешнем учебнике смогли стать более коммуникативными и совместными благодаря использованию технологий с хорошо оборудованными и организованными презентациями и инструкциями в классе.

Ключевые слова: технологии, класс технологии улучшенного чтения, чтение.

Kirish

Oliy ta'limda ingliz tilini chet tili (EFL) sifatida o'rganish malakali o'qish ko'nikmalarini talab qiladi. U barcha fanlar bo'yicha ta'limning asosi sifatida qaraladi. "Akademik matnlarni o'qish ingliz tilini ikkinchi til sifatida (ESL) va ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) egallashi kerak bo'lgan eng muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi", dedi Levin. "O'qish ongli va ongsiz fikrlash jarayoni" bo'lganligi sababli, ko'pchilik chet tilini (L2) o'rganuvchilar matnlarni tushunishda qiynaladilar, chunki ular tegishli usullar va metakognitiv qobiliyatlarga ega emaslar. Yangi kollej talabalarining aksariyati o'quv materiallari

bilan ishlash uchun zarur ko'nikmalarga ega emas. Tadqiqot natijalariga ko'ra, turk o'quvchilari yomon o'qish odatlariga ega, o'rta maktabda akademik umidlari kam va o'qish odatlari kam. Bundan tashqari, tadqiqotchining qarashlari va tajribasiga asoslanib, an'anaviy o'qitish usullaridan foydalanadigan, ya'ni talabalar qaydlar olib, ma'ruzalarni o'tkazadigan EFL o'qish darslari o'qish kursi uchun kerakli natijalarni bermayapti.

Materiallar va usullar

Tadqiqot o'quvchilarning standart sinfdan farqli o'laroq texnologiya bilan jihozlangan o'qish sinfida bo'lishga qanday munosabatda bo'lishlarini aniqlash

uchun so'rovdan boshlandi. Keyingi bosqich o'quvchilarning texnologiya bilan jihozlangan o'qish sinfiga jalb qilingandan so'ng ularning ilmiy yutuqlarini baholash uchun qo'shimcha ma'lumot to'plashni o'z ichiga oldi.

Natijalar va muhokamalar

Ushbu tadqiqotda texnologiya takomillashtirilgan o'qish sinflarining ta'siri o'rganiladi. Quyidagi so'rovlar ko'rib chiqildi:

1. O'quvchilar texnologiya yordamida yaxshilangan o'qishga qanday munosabatda bo'lishadi?

2. An'anaviy o'qitish va o'qitish (yuzma-yuz sinflar) bilan solishtirganda, texnologiya asosida yaxshilangan o'qish darslarini olgan o'quvchilar o'qishga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi mumkinmi?

3. Sinfda texnologiya asosida o'qish bo'yicha ko'rsatmalar olgan bolalar o'qishda yaxshi natijalarga erishadimi?

Ushbu so'rovlarga javoblar ko'proq tadqiqotlar, g'oyalar va maslahatlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlari EFL talabalarining texnologiya takomillashtirilgan o'qish sinfiga qanday munosabatda bo'lishlarini va ular o'zlarining akademik ko'rsatkichlarida muvaffaqiyatga erishdilar yoki yo'qligini o'rganish edi. Ma'lumotlarning aksariyati ikkitadan kelgan

havolalar. O'quvchilarning texnologiya asosida o'qish yo'riqnomasi va o'rganishni qanday qabul qilishini o'rganish birinchi qadam bo'ldi. Ularning ilmiy yutuqlarining rivojlanishini kuzatish ikkinchi qadam edi. Ma'lumot to'plashning asosiy vositasi sifatida so'rovnomadan foydalanilgan va uning elementlari tegishli adabiyotlardan

olingan. Anketa respondentlar o'rtasida tushunmovchiliklarning oldini olish uchun sodda tilda tuzilgan. 30 ta element pilot anketadan iborat edi. Ammo ba'zi savollar takrorlangan yoki mazmuni ishonchli emas edi. Natijada, tadqiqotchi asbobdan ba'zi tarkibiy qismlarni olib tashlash kerak deb hisobladi. To'ldirilgan anketada o'n sakkizta savol bor edi. U o'quvchilardan ma'lumot to'plash uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Birinchi bo'limni texnologiya bilan jihozlangan o'qish xonalari bilan bog'liq savollar tashkil etdi. Javoblar to'rt balli Likert shkalasi bo'yicha qayd etildi: qat'iyon, roziman, roziman, neytral va roziman emasman. Asbobning ikkinchi elementi ishtirokchilardan shaxsan va texnologiya takomillashtirilgan o'qish sinflarida o'z tajribalari haqida erkin yozishni so'radi. Anketadagi tegishli ma'lumotlarni aks ettiruvchi jadvallar ko'rsatildi.

SPSS algoritmi ma'lumotlarni tahlil qila olmadi, chunki o'zgaruvchilar va ishtirokchilar etarli emas edi.

Xulosa

Ushbu so'rov natijalariga ko'ra, o'quvchilarning texnologiya bilan jihozlangan o'qish xonalari haqidagi fikrlari odatda yaxshi. Topilmalar shuni ko'rsatdiki, Facebook va boshqa ijtimoiy tarmoq saytlaridan foydalanish, shuningdek, PowerPoint dasturidan sinfda samarali foydalanish ularning o'qish va o'qish qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlagan. Bundan tashqari, ular testlarda va sinfda akademik jihatdan sezilarli darajada yaxshi natijalarga erishdilar. Darsda va darsdan tashqari texnologiyadan foydalanish o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirdi. EFL o'qishni talabalar uchun eng

 Foydalanilgan adabiyotlar:

- Kasb-hunar ta'limi №5, 2024

SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYASI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI IMKONIYATLARI

SHIRINOV FERUZJON SHUXRATOVICH.

Qo'qon DPI katta o'qituvchisi, PhD.

Rezyume. Ushbu maqolada multimedia texnologiyalarining qo'llanish sohalari va ta'lim jarayonida multimedia texnologiyasi imkoniyatlari bayon qilinadi.

Резюме. В данной статье рассказывается о развивающейся в настоящее время технологии искусственного интеллекта и ее возможностях в образовательном процессе.

Summary. This article talks about the currently developing artificial intelligence technology and its possibilities in the educational process.

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, ChatGPT AI, TensorFlow, PyTorch, Scikit-learn, internet, administrator, texnologiyalar, model.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ChatGPT AI, TensorFlow, PyTorch, Scikit-learn, интернет, администратор, технология, model.

Key words: artificial intelligence, ChatGPT AI, TensorFlow, PyTorch, Scikit-learn, internet, admin, technology, model.

So'nggi paytlarda barcha sohalarda keng qarovli ishlar amalga oshirilmoqda. Aniq maqsad va ko'rsatkichlar belgilab berilgan uzoq strategiyalar qabul qilinib, ishchilik hayot bilan tatbiq etilib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni tanlashda keng qo'llash ma'lumotlarini yuklash va sifatli yuqori sifatni ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun. qulay shartunga belgilab berildi.

Sun'iy intellekt (Artificial Intelligence) odatda inson aqlini talab qiladigan vazifalarni bajara oladigan kompyuter tizimlarini ishlab chiqishni anglatadi. Bu vazifalarga o'rganish, fikr yuritish, muammoni hal qilish, idrok etish, tilni tushunish, nutqni tanib olish va boshqalar kiradi. Sun'iy intellektning maqsadi – inson aqliga taqlid qiladigan mashinalarni yaratish, ularga yangi vaziyatlarga moslashish, tajribalar orqali o'rganish va mustaqil ravishda vazifalarni bajarish imkonini beradi.

Sun'iy intellektning ikkita asosiy turi mavjud:

1. Tor yoki zaif sun'iy intellekt: Ushbu turdagi sun'iy intellekt ma'lum bir vazifa uchun ishlab chiqilgan va o'qitilgan va uning imkoniyatlari ma'lum bir soha bilan cheklangan. Masalan, Siri yoki Alexa kabi virtual shaxsiy yordamchilar, tasvirni aniqlash dasturlari va chatbotlar.

2. Umumiy yoki kuchli sun'iy intellekt: Bu sun'iy intellektning yanada rivojlangan shakli bo'lib, bilimlarni tushunish, o'rganish va inson aqliga o'xshash keng ko'lamli vazifalarda qo'llash mumkin.

Sun'iy intellektni o'zining funktsiyalariga ko'ra yana toifalarga bo'lish mumkin, masalan:

- Mashinalarni o'rgatish (Machine Learning): Sun'iy intellektning kichik to'plami bo'lib, u algoritmlar va statistik modellardan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu kompyuterlarga ma'lumotlardan o'rganish orqali vazifani bajarishda ish faoliyatni yaxshilashga imkon beradi.

- Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing): sun'iy intellekt sohasi bo'lib, u tabiiy tildan foydalangan holda kompyuterlar va odamlar o'rtasidagi o'zaro

ta'sirga qaratilgan bo'lib, mashinalarga odamga o'xshash tilni tushunish, sharhlash va yaratish imkonini beradi.

- **Kompyuter ko'rish (Computer Vision):** Mashinalarga tasvir va videoni aniqlash kabi vizual ma'lumotlarni sharhlash imkonini beradigan algoritmlar va tizimlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

- **Robototexnika (Robotics):** robotlarning harakatlarini boshqarish va avtomatlashtirish uchun sun'iy intellektni birlashtiradi, bu ularga jismoniy dunyoda vazifalarni bajarishga imkon beradi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt sohasida sog'liqni saqlash va moliyadan tortib avtonom transport vositalari va aqlli uy qurilmalarigacha bo'lgan ilovalar bilan sezilarli yutuqlarga erishildi. Biroq, axloqiy mulohazalar va sun'iy intellektning jamiyatga, shaxsiy hayotga va bandlikka ta'siri haqidagi xavotirlar ham tadqiqotchilar va siyosatchilar e'tibor qaratadigan muhim jihatlardir.

Ta'lim sohasida darslarda sun'iy intellektidan foydalanish o'rganish va o'qitishga zamonaviy va innovatsion yondashuvni ifodalaydi. Sun'iy intellekt ta'lim sohasida muhim o'zgarishlarni amalga oshirmoqda, yangi imkoniyatlar yaratmoqda va ta'lim sifatini oshirmoqda.

Sun'iy intellekt -bu odatda odamlar bilan bog'liq bo'lgan intellektual qobiliyatlarni talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir tizimlar va dasturlarni yaratish bilan shug'ullanadigan kompyuter fanining bir tarmog'idir. Sun'iy intellekt axborotni qayta ishlash, tajribadan o'tkazish, qarorlar qabul qilish va odatda inson aql-zakovati talab qilinadigan vazifalarni bajarishga qodir kompyuter tizimlarini yaratishga intiladi.

Sun'iy intellektni yaratish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, bir necha bosqich va komponentlarni o'z ichiga oladi. Quyida sun'iy intellekt yaratish jarayoniga kiritilgan asosiy misollar keltirilgan:

1. Maqsad va vazifalarni aniqlash: Sun'iy intellektni yaratishda birinchi qadam hal

qilinishi kerak bo'lgan maqsad va vazifalarni aniqlashdir. Bu nutqni aniqlash tizimini ishlab chiqish, tavsiyalar algoritmini yaratish yoki avtonom robotni ishlab chiqish bo'lishi mumkin.

2. Ma'lumotlarni yig'ish va tayyorlash: Sun'iy intellektni yaratish katta hajmdagi ma'lumotlarni talab qiladi. Ushbu ma'lumotlar bazalari, Internet yoki foydalanuvchilarning o'zaro ta'siri kabi turli manbalardan to'planishi mumkin. Ma'lumotlar yig'ilgandan so'ng, foydalanish mumkin bo'lgan formatga ishlov berish uchun uni tayyorlash va tozalash kerak.

3. Algoritm va modelni tanlash: Keyingi qadam ma'lumotlarni qayta ishlash va muammoni hal qilish uchun ishlatiladigan algoritmyoki mashinalo'rganish modelini tanlashdir. Bu qaror qabul qiladigan neyron tarmoq bo'lishi mumkin. Bu muayyan muammoga qarab neyron tarmoq, yechimlar daraxti, qo'llab-quvvatlash vektor mashinasi yokiboshqa algoritm bo'lishi mumkin.

4. Modelni tayyorlash: Sun'iy intellektni yaratish uchun model mavjud ma'lumotlar bo'yicha o'qitilishi kerak. Modelni o'qitish algoritmi yoki modelga ma'lumotlarni etkazib berish va optimal ishlashga erishish uchun parametrlarni sozlashni o'z ichiga oladi. O'rganish nazorat ostida, nazoratsiz o'rganish yoki mustahkamlovchi o'rganish kabi turli usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

5. Modelni baholash va sinovdan o'tkazish: Model o'qitilgandan so'ng, uni yangi ma'lumotlar bo'yicha baholash va sinovdan o'tkazish kerak.

6. Amalga oshirish va qo'llab-quvvatlash: sun'iy intellektni yaratishning oxirgi bosqichi unireal muhitda amalga oshirish va ishda qo'llab-quvvatlashdir. Bunga sun'iy intellektni mavjud tizimlarga integratsiyalash, modelni serverlarga joylashtirish va uning ishonchli ishlashi va yangilanishini ta'minlash kiradi. Sun'iy intellektni yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ko'plab dasturlar va vositalar mavjud. Mana ulardan ba'zilari:

1. TensorFlow: Googletomonidan ishlab chiqilgan ochiq kodli mashina o'rganish kutubxonasi. TensorFlow turli turdagi sun'iy intellekt modellarini, shu jumladan neyron tarmoqlarni yaratish uchun keng ko'lamli vositalar va imkoniyatlarni taqdim etadi.

2. PyTorch: Neyron tarmoqlarni yaratish va o'qitish uchun moslashuvchan vositalarni taqdim etadigan yana bir mashhur ochiq manbali mashina o'rganish kutubxonasi. PyTorch shuningdek, foydalanuvchilarga qulay interfeys va keng jamoatchilik yordamiga ega.

3. Scikit-learn: Turli xil vazifalar, jumladan, tasniflash, regressiya, klasterlashva boshqalar uchun algoritmlar va vositalarning keng spektrini ta'minlovchi mashinani o'rganish kutubxonasi. Bu sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotchilar uchun yaxshi anlovdir.

Sun'iy intellektdan foydalanish hayotning turli sohalarida, masalan, biznes, fan, tibbiyot, texnologiya, ta'lim va boshqalarda keng tarqalgan. Dunyo bo'ylab millionlab odamlar allaqachon turli shakllarda sun'iy intellektdan faol foydalanmoqda yoki ular bilan o'zaro aloqada.

Sun'iy intellekt aniq fanlar, moliyalashtirish, o'qitish, dizayn, o'yin-kulgi va boshqa ko'plab sohalarida o'z o'rnini egallaydi. Sun'iy intellektning "mehnat" qiymati juda past bo'ladi, shuning uchun uni bepul yoki juda arzon narxlarda ishlatishimiz mumkin. Boshqa so'zlar bilan aytganda, ilg'or sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish dunyo aholisining tez o'sib borayotgan hayot sifatini yaxshilash imkonini beradi va turli xizmatlar bir necha marotaba yaxshilanadi. Katta ehtimol bilan inson hayotining farovonligiga yaqinlashtirishi mumkin.

Sun'iy intellektni ta'limda qo'llashning asosiy yo'nalishlaridan biri bu shaxsiylashtirilgan ta'limdir. Mashinal o'rganish algoritmlari va ma'lumotlarni tahlil qilishdan foydalangan holda, Sun'iy intellekt o'quv jarayonini har bir talabaning individual ehtiyojlari va qobiliyatiga moslashtirishi mumkin. Bu har bir ta'lim oluvchining

bilim darajasi va muvaffaqiyatidan kelib chiqib, individual o'quv rejalarini tuzish, qo'shimchamateriallar va topshiriqlarni taklif qilish imkonini beradi.

Sun'iy intellektdan interfaol o'quv materiallarini yaratishda ham foydalanish mumkin. Bu o'quvchilarga virtual modellar va stsensariylar bilan ishlash orqali amaliy ko'nikma va tajriba orttirish imkonini beruvchi virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, simulyatorlar va boshqa ta'lim dasturlarini o'z ichiga olishi mumkin. Bu, ayniqsa, fan, muhandislik yoki tibbiyot kabi amaliy ishlarni talab qiladigan sohalarida foydalidir. Sun'iy intellektni qanday yaratishni biladigan bitiruvchilar dasturchilar bozorida talabga ega bo'ladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish -ta'limda sun'iy intellektning yanabir muhim qo'llanilishi. Mashinal o'rganish algoritmlaridan foydalangan holda, Sun'iy intellekt trening davomida to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashi va tahlil qilishi va o'qituvchilar va administratorlar uchun qimmatli tushunchalarni berishi mumkin. Bu tendentsiyalarni aniqlashga, talabalar taraqqiyotini tushunishga, zaif omonlarini aniqlashga va ta'lim jarayonini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarni taqdim etishga yordam beradi.

Sun'iy intellekt, shuningdek, baholash topshiriqlari, darslarni rejalashtirish yoki administrator bajaradigan jarayonlar kabi odatiy vazifalarni avtomatlashtirish uchun ham ishlatilishi mumkin. Bu o'qituvchilar va administratorlarga ta'limning muhimroq jihatlariga, masalan, kurs ishini ishlab chiqish va talabalarning o'zaro munosabatiga e'tibor qaratish imkonini beradi.

Bugungi kunda Sun'iy intellekt asosida yaratilgan GPTchat maktab o'quvchilari va talabalar orasida juda mashhurdir. Sinfda GPT (Generative Pre-trained Transformer) suhbatidan foydalanish ta'limga qiziqarli va innovatsion yondashuvdir. GPT -bu matn yaratish va kontekstga asoslangan savollarga javob berishga qodir bo'lgan katta hajmdagi matnli ma'lumotlarga o'rgatilgan sun'iy

intellekt modeli.

Ta'lim muhitida GPT chatining asosiy qo'llanilishidan biri o'quvchilarga turli mavzular bo'yicha qo'shimcha ma'lumot va tushuntirishlarni olishda yordam berishdir. Talabalar GPT chatiga savollar berishlari mumkin va model o'zining oldingi bilimlari va berilgan kontekstni tahlil qilish asosida javoblarni ishlabchiqaradi. Bunda talaba o'zini qiziqtirgan masalalar haqida ko'proq ma'lumot olishni istagan hollarda foydali bo'lishi mumkin.

Xulosa

Shuni ta'kidlash kerakki, darslarda GPT chatidan foydalanish o'qituvchi rolini almashtirmasligi kerak. GPT modeli

samarali ta'limni qo'llab-quvvatlash vositasi bo'lishi mumkin, ammo u chuqur tahlil va shaxsiy yordam ko'rsatadigan professional o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi. O'qituvchilar GPT chatidan o'quv jarayonini yaxshilaydigan qo'shimcha manba sifatida foydalanishlari kerak.

Umuman olganda, sun'iy intellektni o'rganish tez o'zgaruvchan dunyoga tayyor bo'lish va sun'iy intellekt kuchidan foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu kelajakda talab qilinadigan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi va o'quv jarayonida turli talabalar maqsadlariga erishish uchun texnologiyadan qanday samarali foydalanishni tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Raqqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son.
2. Ravshan Xamdamovich Ayupov. Sun'iy intellekt: ChatGPT va uning imkoniyatlari, 2023. 12 b.
3. Роджер Бутл. Искусственный интеллект и экономика. Работа, богатство и благополучие в эпоху мыслящих машин, 2023. 26-53с.
4. Джон Крон, Грант Бейлевельд, Аглаз Бассенс. Глубокое обучение в картинках. Визуальный гид по искусственному интеллекту, 2022. 82-94с.
5. Пол Доэрти, Джеймс Уилсон. Человек + машина. Новые принципы работы в эпоху искусственного интеллекта, 2023.
6. Imomqoriev H. M. Sun'iy intellekt, 2022. 26b. 7. Аджей Агравал, Джошуа Ганс, Ави Голдфарб. Искусственный интеллект на службе бизнеса. Как машинное прогнозирование помогает принимать решения, 2023.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

АТАМУРАТОВА МАФТУНА МУЗАФАРОВНА

Ургенчский государственный педагогический институт Факультет Педагогики
Преподаватель кафедры «Педагогика».

Аннотация. Процесс глобализации в настоящее время носит всеобъемлющий характер. Изменениям подвергаются все сферы жизни общества, затрагивая также высшее образование. Глобализация – это своеобразное развитие процесса модернизации, современная стадия интеграции мира и формирование целостной человеческой цивилизации. В настоящее время важно отметить воздействие этого процесса на образование.

Ключевые слова: глобализация, интернационализация, Болонская декларация, виртуальный университет, дистанционное обучение, корпоративный университет, бакалавриат, магистратура, социальный институт, индустрия, цифровой барьер.

Abstract. The process of globalization is now comprehensive. Changes are made in all areas of society, affecting also higher education. Globalization is a kind of development of the modernization process, the modern stage of integration of the world and the formation of an integral human civilization. At present, it is important to note the impact of this process on education.

Key words: globalization, internationalization, Bologna Declaration, virtual University, distance learning, corporate University, bachelor's degree, master's degree, social Institute, industry, digital barrier.

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda globallashuv jarayoni keng qamrovli. Jamiyat hayotining barcha jabhalarida o'zgarishlar ro'y bermoqda, ular oliy ta'limga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Globallashuv – modernizatsiya jarayonining o'ziga xos rivojlanishi, jahon integratsiyasining hozirgi bosqichi va yaxlit insoniyat sivilizatsiyasining shakllanishi. Ayni paytda bu jarayonning ta'limga ta'sirini alohida ta'kidlash lozim.

Kalit so'zlar: globallashuv, xalqarolashuv, Boloniya deklaratsiyasi, virtual universitet, masofaviy ta'lim, korporativ universitet, bakalavr, magistratura, ijtimoiy institut, sanoat, raqamli to'siq.

В современном обществе глобализация является одним из наиболее значимых процессов, так как она охватывает весь современный мир и оказывает существенное влияние на все сферы общества: экономическую, духовную, политическую и социальную. Данный процесс ведет к преобразованию всего мирового пространства в единую зону, с единым капиталом, торговлей, мировым порядком, культурными ценностями, приводит к появлению всевозможных способов культурного, информационного обмена между разными частями земного шара [2].

Другими словами, глобализация – это своеобразное развитие процесса модернизации, современная стадия интеграции мира и формирование целостной человеческой цивилизации. В настоящее время важно отметить воздействие этого процесса на образование. Глобализация образования – это особая мегасистема, где задаются и реализуются цели национальной и мировой образовательной политики, где функционируют специфические связи и отношения между государствами и их образовательными системами, направленные на всемирное расширение возможности развития

личности [5]. Глобализация образования – это единое мировое образовательное пространство, которое использует все современные технологии для создания и передачи знаний.

В связи с трансформациями в образовании отдельно следует отметить термин «интернационализация» – процесс устойчивого взаимодействия и взаимовлияния национальных систем высшего образования на основе общих целей и принципов, отвечающих потребностям мирового сообщества. Это понятие употребляется в политических науках уже на протяжении нескольких столетий, однако в сфере образования «интернационализация» стала распространяться сравнительно недавно – с 80-х гг. XX столетия [4].

До того, как интернационализация стала актуализироваться в образовании, наиболее популярным термином было «международное образование», которое включало в себя такие аспекты, как «сравнительное образование», «глобальное образование» и «мультикультурное образование». В начале XXI в., в связи с распространением глобализации, понятие интернационализации стало широко использоваться при изучении образования современного общества.

И.В. Налетова выделяет два подхода, рассматривающих взаимовлияние процессов интернационализации и глобализации. Первый подход, которого придерживается большинство исследователей, заключается в том, что глобализация образования является основой межкультурных взаимодействий национальных систем высшего образования. Интернационализация представляет собой процесс, влекущий рост вузов всего

мирового пространства, целью которых является расширение международного сотрудничества в условиях глобализации.

Другая точка зрения заключается в том, что эти два термина абсолютно противоположны, а процессы, их обозначающие, функционируют и развиваются обособленно друг от друга. В то время как интернационализация заключается во взаимодействии национальных культур, глобализация приводит к унификации национальных систем образования, формирует единое образовательное пространство и мировой рынок образовательных услуг [3, с. 30].

В любом случае необходимо подчеркнуть, что интернационализация функционирует в условиях глобализации, которые делают ее более явной в мировой системе образования. Поэтому необходимо рассмотреть интернационализацию как одно из проявлений глобализации в условиях космополитического общества.

Одним из примеров распространения интернационализации можно назвать Болонский процесс. Болонская декларация была подписана 19 июня 1999 г. Основная цель декларации заключается в создании единого европейского пространства высшего образования посредством объединения систем высшего образования стран Европы. На сегодняшний момент участниками Болонского процесса являются 47 стран, в число которых входит и Россия.

Благодаря информационно-коммуникативной революции, которая устранила невидимые границы между вузами и странами, появились новые формы организации образования, такие как виртуальные университеты, центры дис-

танционного обучения, корпоративные университеты [1, с. 46].

Основной целью виртуальных университетов является увеличение возможностей и способов получения образования. Примером таких учебных организаций можно считать «University of the People» («Университет для народа»), который был открыт в октябре 2015 г. в рамках Глобального альянса ООН за информационно-коммуникационные технологии и развитие (GAID). Поступить в «University of the People» могут те, кто имеют аттестат об окончании средней школы и свободно владеют английским языком. Каждую неделю в «University of the People» по Интернету проводятся лекции, семинары, а в конце обучения экзамены. На данный момент около 200 человек из 52 стран подали заявки на поступление в университет [7].

Частным случаем виртуальных университетов является дистанционное обучение - способ организации процесса обучения, основанный на использовании современных информационных и телекоммуникационных технологий, позволяющих осуществлять обучение на расстоянии без непосредственного контакта между преподавателями и учащимися. Формами дистанционного образования являются чат-занятия, веб-занятия и телеконференции. Основным материалом при проведении дистанционного обучения являются электронные библиотеки, видео-аудиокниги и другие компьютерные информационные источники.

В условиях глобализации большое значение приобретают корпоративные университеты. Корпоративные университеты представляют собой систему развития и подготовки персонала в рамках

определенной организации. Основная цель этих организаций заключается в передаче знаний и навыков одного сотрудника другому, обучении индивидов именно тем способностям, которые необходимы данной организации. Обучение в корпоративных университетах проходит посредством лекционных занятий, собеседований, тренингов, семинаров.

Таким образом, с развитием глобализации происходит развитие образовательной структуры, меняются программы университетов, появляются новые формы обучения, и так далее. Несмотря на очевидные преимущества, которые влечет за собой процесс интернационализации, перед студентами и преподавателями встает целый ряд трудностей, в число которых входят утрата аксиологической составляющей высшего образования (образование как ценность уступает место образованию-услуге); несоответствие квалификационных структур в различных странах мира; проблема межкультурного взаимодействия преподавателей и студентов; наличие цифрового барьера между отдельными странами и социальными группами.

В первую очередь необходимо отметить, что в последнее время высшее образование начинает рассматриваться в обществе не как социальный институт, а как индустрия, что идет от американской культурно-образовательной традиции. Социальный институт включает в себя такие задачи, как формирование системы статусно-ролевых взаимоотношений, а также воспитание и развитие определенных нравственных и моральных норм студентов. Индустрия имеет другие задачи, которые заключаются в подготовке студентов к жесточайшей

конкуренции на рынке труда и обучении тому, как следует себя вести, чтобы противостоять этой конкуренции. «Университеты превращаются в организации по производству знаний, образовательных услуг, проведения прикладных исследований» [3, с. 242].

Основная цель высшего образования как элемента современной индустрии заключается в создании имиджа учащихся на рынке труда, при этом в вузах происходит утрата нравственного воспитания, заботы о людях, общественной и гражданской позиции людей, что негативно может сказаться на формировании личностных качеств индивидов.

Кроме этого, в связи с переходом к двухуровневым программам и квалификациям высшего образования (бакалавр, магистр) наблюдаются несоответствия квалификационных структур различных стран мира. В то время как в США и Великобритании квалификационная структура включает в себя бакалавров и магистров, в России, например, она выглядит следующим образом: бакалавр, магистр и дипломированный специалист. Несмотря на то, что в результате Болонской декларации происходит объединение образовательных стандартов всех стран-участниц, в современной российской квалификационной структуре пока не сформирована полноценная система бакалавриата.

Неполное формирование степени бакалавра на рынке труда порождает низкий спрос на выпускников, закончивших бакалавриат. Большинство российских работодателей разделяют точку зрения, что специалисты имеют более полноценную подготовку и обладают большей квалификацией, чем выпускники со сте-

пенью бакалавра [6, с. 301].

В связи с развитием международных образовательных программ по обмену студентов и преподавателей начинает прогрессировать взаимодействие представителей разных стран. С одной стороны, это взаимодействие положительно влияет на социализацию индивидов, так как расширяются знания о культуре разных стран. С другой стороны, возникают трудности восприятия материала во время занятий, связанные с особенностями межкультурного взаимодействия. «Если студент происходит из одной культурной среды с преподавателем, то он имеет преимущество перед иностранным студентом в местном восприятии значений, сим-волов и ритуалов, которые использует и распространяет преподаватель» [3, с. 50].

Еще одной проблемой, которую влечет за собой процесс интернационализации, является цифровой барьер. Цифровой барьер представляет собой ограничение доступа некоторых обществ и социальных групп к современным информационным технологиям. Глобализация сыграла важную роль в распространении неравенства в мире, в большей степени это неравенство касается экономических благ, которые имеют развитые страны по сравнению с развивающимися. Интернационализация подразумевает возможность доступа к современной технике, однако не все общества могут воспользоваться преимуществами информатизации образования и дистанционного образования, что влечет за собой определенную цифровую дискриминацию в образовании.

«Глобализация несет в себе новые угрозы человеческой и национальной

идентичности, социальной безопасности, реальную опасность увеличения цифрового барьера между странами и внутри отдельных стран» [3, с. 47].

Итак, в заключении отметим, что глобализация и интернационализация – это довольно противоречивые процессы, распространение которых требует большего теоретического осмысления. Помимо положительных факторов, наблю-

даются и негативные явления в системе высшего образования, которые порождают эти два явления. Поэтому необходимо наиболее четко изучить происходящие в образовании изменения и прийти к определенным действиям, которые позволят урегулировать трансформации образовательного пространства как на национальном, так и на мировом уровнях.

Использованной литературы:

1. Байгильдина З.Ф. Влияние глобализации на российское студенчество / З.Ф. Байгильдина // Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. — 2013. — № 76-1. — С. 42–47.
2. Клубов А.В. Глобализация социально-экономической жизни: история и современность / А.В. Клубов // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. — 2005. — №1. — С. 135–143.
3. Налетова И.В. Исследования высшего образования: концепт метафундаментализма / И.В. Налетова. — Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2005. — 307 с.
4. Панкова Н.В. Сравнительный анализ международных практик интернационализации профессионального образования/ Н.В. Панкова, О.В. Курочкина // Проблемы науки и образования. — 2014. — № 4 (52)— С. 360–364.
5. Пушкарёва Е.А. Единое образование в условиях глобальных преобразований: к постановке проблемы / Е.А. Пушкарёва // Электронный журнал «Вестник Новосибирского государственного педагогического университета». — 2012. — № 2 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vestnik.nspu.ru/> (дата обращения: 25.04.2017).
6. Сюпова М.С. Современная структура высшего образования: преимущества и недостатки / М.С. Сюпова, Н.А. Бондаренко, К.А. Уразова // Ученые заметки ТОГУ. — 2014. — № 2. — С. 297–301.
7. Стародымов А. Виртуальные университеты: образование будущего / А. Стародымов // ООО «Компьютерра-Онлайн» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://old.computerra.ru/vision/428028/> (дата обращения: 29.04.2017).

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГЕРОЯ И ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТИ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

ХОЛДОРОВ ЧОРШАНБИ ХОЛДОРОВИЧ

преподаватель “кафедры русского языка и литературы” Термезского государственного педагогического института

Аннотация. Статья обсуждает появление проблемы личности как главной в общественном сознании 1960-х годов. Это было вызвано социокультурными преобразованиями и появлением элементов потребительского подхода к реальности, который на Западе уже был принят в то время. Было отмечено, что именно эта проблема стала ключевой в лучших произведениях “деревенской” литературы. Она также определила содержание первого этапа русского постмодернизма (А. Битов и др.).

Ключевые слова: герой, личность, общество, «деревенская» литература, эпоха, постмодерн, культура.

Annotation. The article discusses the emergence of the problem of personality as the main one in the public consciousness of the 1960s. This was caused by sociocultural transformations and the emergence of elements of a consumer approach to reality, which was already accepted in the West at that time. It was noted that it was this problem that became the key one in the best works of “village” literature. She also determined the content of the first stage of Russian postmodernism (A. Bitov and others).

Key words: hero, personality, society, “village” literature, era, postmodern, culture

Введение.

1960-е годы в русской литературе представляют собой переход от одной культурной эпохи к другой. Этот период характеризуется отсутствием героя в традиционном смысле этого слова, то есть активного персонажа, который влияет на ход событий. Социальные и культурные особенности того времени диктовали необходимость героических образов в различных проявлениях в сюжетах русской литературы.

Во второй половине 1960-х годов ситуация изменилась. Героические усилия перестали быть необходимой частью общественной жизни. Проблемы выживания, голода и отсутствия крыши над головой уже не стояли так остро. Успехи индустриализации и стабильность советской административной системы позволили обеспечить некоторым гражданам (в основном городским жителям) минимальный уровень благосостояния - не “по труду”, как было заявлено на зна-

мени социализма, а фактически “по лояльности”. При этом граждане перекладывали ответственность за свою жизнь и решения на государство. В этой новой обстановке полноценная личность с ее неотъемлемой составляющей - ответственностью - оказалась не нужна.

Искусство на это отреагировало трансформацией или потерей героя.

У крупнейших деятелей русской художественной литературы конца 1960-х гг. – Венедикта Ерофеева («Москва – Петушки»), Андрея Битова («Пушкинский дом»), Александра Вампилова («Утиная охота», «Прошлым летом в Чулимске») – герой скорее может интерпретироваться как анти-герой. Во всяком случае, «делать жизнь» с него точно никому не придет в голову. Иосиф Бродский в те же годы дал своему времени убийственную характеристику: «Не по древу умом растекаться пристало пока, // Но плевком по стене» («Конец прекрасной эпо-

хи», 1969).

Основная часть.

Проблемы, связанные с кризисом личности, стали центральными в творчестве Василия Шукшина и Александра Вампилова. Они были близки к направлению, которое позже стало известно как “деревенская” проза, хотя и не полностью принадлежали к нему. Считается, что основой проблематики “деревенской прозы” является распад традиционного сельского уклада, который был основным в России до 1960-х годов. Частично это верно. Анализируя творчество Вампилова, критик отмечает, что в пьесе “Прошлым летом в Чулимске” противоречие возникает между традиционным укладом жизни поселка и формализованной бюрократической системой, которая вторгается в этот уклад. “Чулимск” показывает полный распад уклада и предчувствие его гибели. Вопрос состоял в том, превозможет уклад порядок или порядок подавит смысл и нравственное ощущение жизни».

Герой «Чулимска» следователь Шаманов отворачивается от жизни и впадает в спячку во многом потому, что не хочет быть носителем бюрократического порядка, на себе ощутив его пагубность. Но порядок наступает, завоевывает себе пространство на месте бывшего уклада. Он дает людям соблазнительный минимум удобств и прописывает их на своей территории, причем эта «прописка» буквально имеет характер крепостной зависимости. Но главное, против чего протестуют герои Шукшина или позднего Вампилова, – это все-таки не распад уклада, а не востребованность их человеческой полноты. Для таких людей, каковы у Шукшина «чудики», у Вампилова Зилов или Шаманов, новый образ жизни оказывается неприемлем. Шаманов из него выталкивает обостренное чувство бессилия внутри жесткой иерархии, Зилова – протест против круговой поруки лицемерия. В обоих случаях мы видим протест против социального порядка, в котором свобода и самосто-

ятельность личности не ценятся. Проблема заключается в том, что полноценный взрослый человек не может принять автоматизированный квази-потребительский порядок.

«Деревенская проза» давала четкий, хотя и тенденциозный ответ относительно решения этой проблемы: только консервация традиционного сельского уклада может обеспечить восстановление личностной идентичности русского человека.

В то же время, когда выступали “деревенщики”, были и другие писатели, которые решали ту же проблему по-другому: Андрей Битов, Юрий Трифонов. В критике их творчество позже стали называть “городской прозой”. Не отрицая путь, предложенный “деревенщиками”, они настаивали на возможности другой идентификации, которая по-своему гарантирует полноту личности. Юрий Трифонов, например, говорил, что ему ближе не сельская жизнь, а мировая культура. Конечно, “мировая культура”, особенно в России, существует в основном в крупных городах. Поэтому поворот в тематике этих писателей происходил в контексте городской жизни. Именно в этом разделе русской литературы проявились мировоззрение и поэтика постмодернизма.

Роман Андрея Битова “Пушкинский дом” (1971) является показательным в этом отношении. Структура романа отличается подчеркнутой, даже демонстративной интертекстуальностью. Его три “раздела” называются соответственно “Отцы и дети”, “Герой нашего времени” и “Бедный всадник”. Во внутреннем разделении разделов также используются известные названия: “Дуэль”, “Маскарад”, “Фаина” и др. Сложная система эпиграфов также связывает текст романа с произведениями русской классической литературы. Погружение “Пушкинского дома” в интертекст заявлено на всех уровнях композиции произведения. В прологе (озаглавленном “Что делать?”), писатель позиционирует свою работу как “роман-музей”, с удовольствием признавая

свою “несамостоятельность” даже на уровне форм выражения, и утверждает, что такая “вторичность” наилучшим образом соответствует цели: рассказать о вещах, “окончательно несуществующих в реальности”.

Центральный персонаж романа – аспирант-филолог Лева Одоевцев. Связанное с ним действие в каждом из трех разделов начинается как бы заново, однако с иного момента и в ином контексте. В первом разделе читатель узнает семейную историю Левы. Второй повествует о любовных похождениях персонажа. В третьем разделе описывается само действие, которое занимает всего три дня и заключается в том, что научный сотрудник Одоевцев, оставленный дежурить в Пушкинском Доме на ноябрьские праздники, безобразно напивается с приятелем и устраивает погром в музее.

Узнаваемая особенность романа – постоянное разворачивание в нем параллельных версий фабулы. Писатель дает понять, что тот или иной вариант развития действия не исчерпывающ, он оставляет открытыми другие возможности. Форму и нарративную последовательность действительности сообщает автор произведения; на самом же деле она аморфна и чревата различными версиями. Такое видение действительности и понимание роли автора в ее оформлении укоренено в ментальности постмодерна и получало воплощение у других авторов. Так, одновременно с «Пушкинским домом» создавался роман Дж. Фаулза «Женщина французского лейтенанта» (1969), в котором тоже параллельно представлены различные версии фабулы. Охарактеризованная концепция сюжета в «Пушкинском доме» другой своей стороной связана с постмодерной концепцией героя. А. Битов точно указывает главный механизм, породивший безгеройность эпохи: это утрата человеком XX столетия четких нравственных ориентиров в действительности.

По Битову (и в этом он наследует всей европейской культурной традиции), челове-

ку органически присуще ощущение правды и неправды, добра и зла. XX век поставил человека в такие условия, когда он «вынужден, как бы юридически, не доверять собственным, свойственным ему, точным по природе ощущениям и чувствам, он разучается руководствоваться ими в своих поступках, то есть перестает их совершать – свои поступки. Это и приводит к отмиранию естественно нравственной человеческой основы, являя собой классический пример дезориентации человека как биологической особи».

В романе Андрея Битова “Пушкинский дом” автор часто делает отступления, которые имеют метапоэтическую природу: повествователь рассказывает о структуре своего произведения и о том, почему оно устроено именно таким образом. В частности, автор говорит и о проблеме главного героя. “Ни один из них не является главным героем, и даже все вместе они тоже не являются главными героями этого повествования, а главным героем становится не человек, а некое явление, и даже не явление, а абстрактная категория”. Падение нравственных ориентиров приводит к тому, что человек лишается способности совершать свои осмысленные поступки. В отсутствие поступка не могут состояться: человек как личность, а персонаж как герой. Нет полноценного героя – значит, нет и полноценного сюжета, который строится на поступках героя. Автор признается, что он «с радостной жестокостью» согласился бы послать Леву или другого персонажа на гибель «во имя его сюжета, лишь бы не вернуться к сюжету проклятой категории».

В романе Андрея Битова “Пушкинский дом” главный герой – Модест Платонович Одоевцев. Он является репрессированным ученым, который был освобожден в середине 1950-х годов. Монологи этого героя организуют все произведение в ценностном отношении. Они отражают проблематику мысли середины XX века, которая связана

с “устойчивым” XIX веком и испытывает сомнения, находясь в распадающемся мире.

Главная идея романа “Пушкинский дом” заключается в дезориентации человечества, которая начинается с технического прогресса. Согласно Модесту Платоновичу, человечество “сбредло со своего пути”, открыв возможность безудержного использования природы. “Лавинообразное потребление, размножение и паразитирование на природе заменяют все формы созидания всякого рода исполнением. Это путь прогресса”. Главная идея романа “Пушкинский дом” заключается в дезориентации человечества. Технический прогресс неразрывно связан с экологической и антропологической катастрофами. Прогресс ведет к отлучению человека от его личностной самостоятельности, появлению иллюзии всезнания и объясненности мира. В повседневном быту такие, вообще говоря, сверхъестественные вещи, как водопровод или электричество, начинают пониматься как само собой разумеющиеся. «Я, пожалуй, не утратил способности поражаться или тихо удивляться миру – но это, так сказать, удивление благодное: молитвенное, здоровое, питающее... а от чего сойду с ума, так это, что все считают все естественным, само собой разумеющимся в этой жизни... Да откуда вы взяли?» – так Модест Платонович противопоставляет свое чувство мира как Тайны массовому убеждению в его познаваемости и предсказуемости. Последнее, по Битову, и есть дезориентация.

Выводы.

В результате этих пароксизмов цивилизации возникает такой антропологический тип: Лева. Попытавшись побеседовать с ним, старик Одоевцев убеждается, что Лева – глуп. Стараясь понять природу этой глупости, дед неожиданно формулирует для себя давно занимавшее его определение: «умный от глупого отличается как раз и именно не уровнем объяснений происходящего, а “неготовностью” этих объяснений перед лицом реальности». Производство глупости в романе представлено как социальный конвейер, основным участком которого является система образования, внушающая человеку иллюзию понимания. Таким образом, современный человек (а автор в смежных с цитируемыми фрагментами подчеркнуто характеризует Леву как современный тип, в литературоведческом и антропологическом смысле) дезориентирован запечатленной в его образовании убежденностью в собственном всезнании – и оттого глуп. Он живет в готовом, но ненастоящем мире – и обречен на поражение при столкновении с подлинной реальностью.

Главная идея романа Андрея Битова «Пушкинский дом» заключается в дезориентации человечества и потере нравственных ориентиров. Технический прогресс приводит к антропологической и экологической катастрофе, а также к утрате личностной независимости. Герои романа воспринимаются как литературные типажи, а существование главного героя Левы становится условным и недо-субстанциальным.

Литература:

1. Бодрийяр, Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр. – М., 2006.
2. Бердиева Ш. СВОЕОБРАЗИЕ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ АНТИУТОПИИ НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВОДЕНИЙ Т. ТОЛСТОЙ //Бюллетень педагогов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 41-45.
4. Жаккар, Ж.-Ф. Даниил Хармс и конец русского авангарда / Ж.-Ф. Жаккар. – СПб, 1995.
5. Оромидинова, Д. (2023). ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ МИФОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ МИФА О МИНОТАВРЕ). Экономика и социум, (6-1 (109)), 933-936.
5. Пастернак, Б. Л. Письмо к Ж. де Пруайяр / Б. Л. Пастернак // Пастернак, Б. Л. Полн. собр. соч.: в 11 т. – Т. 10. – М., 2004.
6. ШАВИЛОВА, Н. С. (2022). ЯВЛЕНИЕ ПАРОНИМИИ В ЯЗЫКЕ. In Язык и ментальность в диахронии (pp. 372-378).

PSIXOSOMATIK KASALLIKLARI BO'LGAN TALABALARGA PSIXOLOGIK YORDAM TIZIMINI ISHLAB CHIQISH MEXANIZMLARI

DJURAYEV DUSMUROD URALOVICH

O'zDJTU Pedagogika va psixologiya kafedrasi professori, p.f.d.

Annotatsiya: maqolada talabalarining psixosomatik muammolarini o'rganish jarayoni va dolzarbligi tahlil qilinadi. Mazkur muammo doirasida tadqiqot olib borgan olimlar izlanishlari tahlili esa ma'lum ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan bir qator psixologik muammolarni bartaraf etish imkonini beradi. Shuningdek maqolada talabalar orasida psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishi va ko'payishi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi. Natija esa bizga psixosomatik kasalliklarning oldini olish uchun avvalambor mazkur psixologik muammolarni hal qilish kerak degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Kalit so'zlar: talabalar, psixosomatik kasalliklar, psixologik muammolar, deviant xatti-harakatlar, moyillik, o'quv muhiti, ijtimoiy muhit, talaba shaxsi.

Psixologik muammolar paydo bo'lgan ma'lum bir ijtimoiy guruhda psixosomatik kasalliklarning oldini olishga qaratilgan yagona tizimga psixologik texnologiyalarni birlashtirish psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasini yanada samaraliroq qiladi. Aynan mazkur muammoni hal qilish maqsadida O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti olimlari Belarus davlat universiteti psixolog-olimlari bilan hamkorlikda "Psixosomatik kasalliklari bo'lgan talabalarga psixologik yordam tizimini ishlab chiqish" mavzusidagi fundamental loyiha ustida ilmiy-amaliy izlanishlar olib bormoqdalar.

Mavzu doirasida ilmiy-tadqiqot ishlari dolzarbligi quyidagi holatlar bilan izohlanadi: psixosomatik kasalliklarga chalingan bolalar soni, turli mualliflarning fikriga ko'ra, kasal bolalarning umumiy sonining 16 dan 68% gachani tashkil etadi [Yu.F. Andropov, Yu.S. Shevchenko, 2002];

psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishida psixologik omil yetakchi ahamiyatga ega [V.D. Topolyanskiy, M.V. Strukovskaya, 1986; Yu.F. Andropov, Yu.S. Shevchenko, 2002 yil; va boshq.];

ko'plab tadqiqotlarga qaramay, psixosomatik kasalliklar soni kamaymayapti, chunki bu kasalliklarning oldini olish bo'yicha puxta o'ylangan tizim ishlab chiqilmagan va amaliy choralar ko'rilmagan.

Amalga oshiriladigan tadqiqotning maqsadi – talabalar psixosomatik kasalliklari birlamchi profilaktikasining nazariy asoslarini ishlab chiqish va psixologik texnologiyalar tizimini amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Tadqiqotning maqsadiga erishish uchun quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

nazariy tahlil asosida psixosomatik kasalliklarning xavf omillarini aniqlash;

psixosomatik kasalliklar uchun xavf omillarini aniqlash uchun psixodiagnostik tadqiqot o'tkazish, olingan natijalarni tahlil qilish, xavf omillari va xavf guruhlarini aniqlash;

nazariy tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish asosida talabalar va talabalarining psixosomatik kasalliklarining birlamchi profilaktikasining nazariy modelini ishlab chiqish;

tizimni joriy etish samaradorligini nazariy asoslash.

Talabalar psixosomatik kasalliklarining birlamchi profilaktikasi tizimini yaratish masalasi oʻtadolarbdir. Ushbu sohada gijahon va milliy yutuqlar fonida gʻoyaning yangiligi ikki jihatni oʻz ichiga oladi: birinchisi, bitta mijoz bilan emas, balki psixoterapevtik guruhga aylangan ijtimoiy guruh bilan ishlash, chunki mazkur guruh aʼzolari oʻxshash psixologik xususiyatlarga ega; ikkinchidan, psixologik texnologiyalardan foydalangan holda psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasiga tizimli yondashuv ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot tuzilishi muammoning nazariy tahlilini, ijtimoiy guruhning psixologik muammolari va tajribalarini, ijtimoiy muhit sharoitlarini, nazariy va empirik tadqiqotlar asosida tizimning asosiy elementlarini aniqlash, ularni birlashtirish boʻyicha tadqiqotlarni oʻz ichiga oladi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, psixosomatik kasalliklarning paydo boʻlishi va ularning oldini olish zamonaviy tibbiy psixologiyaning eng qiyin muammolaridan biridir. 1818 yilda Geynrot "psixosomatika" atamasini kiritganida (S.A. Kulakov, 2003 yilga koʻra) bu muammoni oʻrganish boshlandi. Psixosomatik kasalliklarning paydo boʻlish omillarini oʻrganish, ularni davolash, reabilitatsiya qilish, oldini olish texnologiyalarini ishlab chiqish turli mamlakatlarda amalga oshirildi va olib borilmoqda. Natija ularning kelib chiqishini tushuntiruvchi koʻplab nazariyalarning paydo boʻlishiga olib keldi. Oʻzbekistonda psixolog olimlar A.Rasulov, Dj.Pulatov mazkur yoʻnalishda izlanishlar olib bormoqdalar. Bu muammo postsovet hududida ham oʻrganilmoqda. Jumladan, Rossiyada – Sankt-Peterburgda – D.N.Isaev, A.I.Zaxarov va boshqalar; Moskvada – V.Ya.Gindikina va boshqalar, Grodnoda – E.G. Koroleva tadqiqoti, 2007 yil, BelMAPoda – N.A. Papiya tadqiqoti, 2001 yil; BDUda – V.A.

Syatkovskiy, L.A. Azarova, 1999 va boshqalar tadqiqoti.

Psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishi nazariyalari keyinchalik alohida yoʻnalishlarga birlashtirildi, ammo bunda etakchi omil – psixologik boʻlib qolmoqda. Koʻplab nazariyalarning mavjudligi va psixosomatik kasalliklarning paydo boʻlishining etakchi omilini aniqlash quyidagilarga imkon berdi: birinchidan, psixologik usullar yordamida ularning birlamchi profilaktikasi masalasini koʻtarish; ikkinchidan, bu faoliyatga psixologlarni faol jalb etish va uchinchidan, koʻplab nazariyalar psixologik texnologiyalardan foydalangan holda psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi tizimini yaratish zarurligini koʻrsatadi.

Bolalikda psixosomatik kasalliklarni keltirib chiqaradigan omillarning keng tarqalganlaridan biri – bolaning hayot sifati yomonlashishi, uning rivojlanishi uchun sharoit yomonlashishi va oʻzini oʻzi anglash imkoniyatlarining chegarasi kamayishidir. Psixosomatik kasallik asosidagi psixologik muammolar bolaning ahvolini ogʻirlashtiradi, bu esa, oʻz navbatida, uning atrof-muhitiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Bolalarda psixosomatik kasalliklari paydo boʻlishining psixologik omillari orasida:

noqulay ijtimoiy muhit [D.N. Isaev, 2004, 2005; A.I. Zaxarov, 2004 yil, A.M. Kulikov, 2001 va boshqalar], jumladan, noqulay oilaviy omillar [D.N. Isaev, 2004, 2005; A.I. Zaxarov, 2004]; maktab taʼlimining noqulay omillari [A.M. Kulikov, 2001 va boshqalar]; bolaga nisbatan turli xil tajovuzkorlik turlari [I.A. Furmanov, 2007; LEKIN. Zinovieva, N.F. Mixaylova, 2003 yil; va boshq.];

hal etilmagan psixologik muammolar [L.A. Pergament odam, 1997; E.A. Sokolova, 2007, 2012 va boshqalar];

psixotravmatik tajribalar [I. Yalom, 2010, V. Frankl, 2001 va boshqalar].

Tibbiy psixologiyaning turli sohalarida psixologik tuzatish va psixoterapiyaga bag'ishlangan ko'plab nashrlarda: kognitiv (A. Bek va boshqalarning tadqiqotlari); ekzistensial (I. Yalom, V. Frankl, R. Laing va boshqalarning tadqiqotlari); psixoanalitik (klassik psixoanaliz va neofreydizm doirasidagi) tadqiqotlar; xulq-atvor va boshqalar psixotravmatik omillarning bolaga ta'sirini kamaytirish uchun ushbu sohalarida psixologik ishning mohiyati va texnologiyasi ochib beriladi. Bu bilvosita psixosomatik kasalliklarning oldini olish bilan bog'liq, ammo bir yo'nalish har doim ham boshqasini istisno qilmasa ham, ular tizimda hisobga olinmaydi.

Tibbiy adabiyotlarda psixosomatik kasalliklarning oldini olish tibbiyot nuqtai nazaridan aqliy gigiena, dori vositalaridan foydalanish va psixoterapiyadan foydalanishga asoslangan holda ko'rib chiqiladi (N.P. Zaxarov, 2002 va boshqalar).

Psixolog olim I.A. Furmanov tomonidan ishlab chiqilgan ishlanmalar tajovuzning ta'siri natijasida tajovuz qurbonlarida psixosomatik alomatlar paydo bo'lishini aniqlashga imkon beradi. Ular tajovuzkor ta'sir sodir bo'lgan muhitdan qat'iy nazar maktabda, oilada va boshqa joylarda paydo bo'lishi mumkin. I.A. Furmanovning bu yo'nalishdagi tadqiqotlari o'smirlarning deviant xulq-atvori muammolarini aniqlashga imkon beradi.

Shaxslar va ijtimoiy guruhlarining psixologik muammolarini, shu jumladan universitet talabalarining psixologik muammolarini o'rgangan E.A. Sokolova tadqiqotlari ma'lum ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan bir qator psixologik muammolarni aniqlashga imkon beradi. Muallif ushbu muammolar va ijtimoiy guruh a'zolari orasida psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishi va ko'payishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlagan.

Bu bizga ushbu psixologik muammolarni hal qilish kerak degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bundan tashqari, mazkur psixologik muammolar tibbiy psixologiyada mavjud yondashuvlarning mavjud texnologiyalaridan foydalanishga imkon beradi. E.A.Sokolovanning ta'kidlashicha salomatlik holatidan psixosomatik kasallik mavjud bo'lgan holatga o'tishning bir qator mexanizmlari, shuningdek, bunday o'tishning nazariy modellarini ishlab chiqish psixologik aralashuv texnologiyalari va ularning ketma-ketligini aniqlashga imkon beradi. E.A.Sokolovanning maktabdagi psixologik xavfsizlik bo'yicha tadqiqotlari bizga noqulay maktab sharoitida bir qator muammolarni tizimlashtirish va salbiy oqibatlarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

S.N. Jherebtsovning tadqiqotlari shaxsiy tajriba muammolariga bag'ishlangan bo'lib, shaxsning rivojlanishidagi hayotiy voqealarni (birinchi navbatda inqirozli hodisalar) boshdan kechirishning rolini, ularning o'zini-o'zi anglashdagi, shaxsning psixologik madaniyatini rivojlantirishdagi rolini ochib beradi va mazkur jarayon salomatlik holatini mustahkamlash uchun bevosita aloqador va muhim ahamiyatga ega. Psixosomatik alomat ixtilofni hal qilish, moslashish uchun muvaffaqiyatsiz urinish, tajribaning samarasiz chizmasi sifatida qaraladi. Muallifning tadqiqotlari psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi yo'nalishlaridan biri bo'lgan tajriba madaniyatini shakllantirish yo'nalishini belgilaydi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, psixologik texnologiyalardan foydalangan holda psixosomatik kasalliklarning birlamchi profilaktikasi uchun kontseptual asoslarni yaratish muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Agar kontseptsiya muvaffaqiyatli bo'lsa va uning samaradorligi asoslansa, bu uni amalga

QO'SHMA TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AMALIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING KOGNITIV TAVSIFI

SH.V.QARSHIYEVA

Qo'qon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Rezyume. Pedagogik ilmiy izlanishlarda tadqiq qilinayotgan muammoning mohiyatini kognitiv jihatdan yoritish muhim sanaladi. Bunda dastlab muammoning asosini tashkil qiluvchi tayanch tushunchalar ajratib olinadi. So'ngra ularning mohiyati pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi. Maqolada qo'shma ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligi rivojlantirish muammosining asosini tashkil qiluvchi tayanch tushunchalar va ularning mohiyati to'g'risida so'z yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: ta'lim, qo'shma ta'lim, qo'shma ta'lim mohiyati, qo'shma ta'lim dasturi, hamkor universitet, qo'shma ta'limni tatbiq qilish to'g'risidagi shartnoma, hamkor universitetning majburiyatlari, "qo'shma diplom", tayyorgarlik, amaliy tayyorgarlik.

Резюме. В педагогических научных исследованиях важно осветить природу исследуемой проблемы с когнитивной точки зрения. Вначале выделяются ключевые понятия, составляющие основу проблемы. Затем освещается их сущность с педагогической точки зрения. В статье теоретически объяснена сущность ключевых понятий, составляющих основу проблемы развития практической готовности будущих учителей в процессе совместного обучения.

Ключевые понятия: образование, совместное обучение, сущность совместного обучения, совместная образовательная программа, вуз-партнер, договор о реализации совместных образовательных программ, обязательства вуза-партнера, "совместный диплом", готовность, практическая готовность.

Abstract. In educational research, it is important to highlight the nature of the problem under study from a cognitive point of view. First, the key concepts that form the basis of the problem are identified. Then their essence is described from a pedagogical point of view. The thesis theoretically explains the essence of the key concepts that form the basis of collaborative teaching and learning.

Key notions: education, joint education, the essence of joint education, joint educational program, partner university, agreement on the implementation of joint educational programs, obligations of the partner university, "joint diploma", readiness, practical readiness.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun xalqaro hamkorlikning yangi shakli bo'lgan qo'shma ta'limning umumiy mohiyatini turkum tayanch tushunchalar yordamda ifodalash mumkin. O'z mohiyatiga ko'ra quyidagi tayanch tushunchalar xalqaro hamkorlik doirasida amalga oshiriladigan qo'shma ta'limning mohiyatini yoritishga xizmat qiladi: qo'shma ta'lim, qo'shma ta'lim dasturi, qo'shma ta'lim dasturini ishlab chiqish, qo'shma ta'lim dasturini amaliyotga tatbiq qilish, hamkor universitet, qo'shma ta'limni tatbiq qilish to'g'risidagi shartnoma, hamkor universitetning majburiyatlari,

"qo'shma diplom", tayyorgarlik, amaliy tayyorgarlik.

Qo'shma ta'lim – malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida ikki yoki undan ortiq milliy va xorijiy, shuningdek, milliy hamkor OTM o'rtasida imzolangan shartnomaga muvofiq birgalikda ishlab chiqilib, pedagogik amaliyotga tatbiq qilinayotgan dastur asosida tashkil qilinadigan ta'lim.

Qo'shma ta'lim dasturi: 1) malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida ikki yoki undan ortiq milliy va xorijiy, shuningdek, milliy hamkor OTM

o'rtasida imzolangan shartnomaga muvofiq tashkil qilinadigan ta'lim uchun asos bo'luvchi dastur; 2) ikki yoki undan ortiq milliy va xorijiy, shuningdek, hamkor OTM o'rtasida imzolangan shartnomaga muvofiq kadrlar tayyorlashni hamda qo'shma ta'lim dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirgan bitiruvchiga ikki (yoki undan ortiq) OTMning qo'shma (ikki yoki undan ortiq) daraja (malaka) bo'yicha oliy ma'lumotga egalik to'g'ridagi tegishli hujjati (diplomi, sertifikatini) taqdim qiladigan ta'lim dasturi. Bu kabi ta'lim dasturi "o'qitishning muayyan qo'shma ta'lim doirasida alohida modullarni xorijiy tilda o'qitishdan boshlab, bitiruvchilarga hamkor ikki OTMning diplomini taqdim qilishga asoslangan turli akademik sxema (shakl)larini taqdim qiladi" [3, – s. 12].

Mualliflar jamoasi tomonidan tayyorlangan manbada qo'shma ta'lim dasturlarining quyidagi turlari mavjudligi to'g'risida ma'lumot beriladi: 1) akkreditatsiyalangan va validatsiyalangan (bir OTM tomonidan hamkor universitet bitiruvchilariga o'z diplomini berishiga asoslangan holda ikkinchi OTM ta'lim dasturi ekvivalentining tan olinishini ifodalovchi) dasturlar; 2) franchayzing (o'qitishning tayanch sifatlarini nazorat qilish (imtihonlarni o'tkazish, diplom berish kabilar)ni o'zida saqlab qolgan holda bir OTMga ikkinchi OTM ta'lim dasturlarini amaliyotga tatbiq qilish huquqining berilishini anglatuvchi) dasturlar; qo'shma yoki ikki darajali/diplomli (hamkor OTM tomonidan o'quv rejalari va dasturlari, o'quv metodlari va talabalar tilimini baholash tizimi, ta'lim sifatini boshqarish tizimi, o'qitish mazmuni, pedagoglar tarkibiga nisbatan talablar, talabalarni

qabul qilish tartibining kelishuvi, ta'lim natijalarining hamkor OTM tomonidan tan olinishi, daraja/ diplomlarning berilishini ifodalovchi) ta'lim dasturlari [1, – s. 132].

Ayni o'rinda "akkreditatsiya", "validatsiya", "francheyzing" tushunchalarini izohlab o'tish maqsadga muvofiq sanaladi. Ushbu atamalar quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: akkreditatsiya – muvofiqlikni baholash bo'yicha faoliyatning muayyan sohasida ishlarni bajarishga yuridik shaxslarning vakolatlarining Markaz tomonidan rasman tasdiqlanishi [10]; validatsiya (lot. "validus" – mustahkam, kuchli), ing. "validus" – to'g'ri) – 1) muayyan jarayon, usul, tizimning me'yoriy hujjatlarda belgilangan talablarga mos kelishining ishonchli hujjatlar asosida tasdiqlanishi; 2) bevosita qo'llash va amal qilish uchun mo'ljallanib, ekspertiza yo'li bilan tasdiqlangan hamda ob'ektiv dalili ko'rsatilgan alohida talablar [5, – s. 41]; franchayzing (ing. "franchising" yoki "franchise" – imtiyoz) – tovar belgisi yoki texnologiyalarning boshqa shaxs (tadbirkor) ga sotish yoki vaqtinchalik foydalanishga berilishi [11].

"Kasbiy ta'lim muammolarini o'rganish markazi" (Rossiya FR) tomonidan chop qilingan materialda qo'shma ta'lim dasturlarining qo'yidagi uch modeli ko'rsatilgan:

1) har bir hamkor-universitetda tarkibiy tuzilmasi va mazmuni o'xshash bo'lgan ta'lim dasturlarining hamkorlikda (bir-biriga o'xshash kurs/modellarning parallel) o'qitilishi;

2) hamkor-universitetda o'zaro solishtirilgan, biroq, har bir hamkor taqdim qilgan turli mutaxassisliklarga oid asosiy modul/kurslar dasturi bo'yicha o'qitish;

3) turli universitetlarning turli kurs/modullari yagona kelishuvga erishilgan ta'lim dasturlari asosida o'zaro bir-birini to'ldiradi (ya'ni, ta'lim dasturi bir necha qismga ajratilib, ushbu qismlarning har biri faqat birgina hamkor-universitet tomonidan o'qitiladi) [7, – s. 16].

Qo'shma ta'lim dasturini ishlab chiqish – qo'shma ta'limni tashkil qilish maqsadida o'zaro hamkor milliy va xorijiy, shuningdek, ikki yoki undan ortiq milliy OTMning yuqori kompetentsiyaga ega pedagoglari ishtirokida tegishli ta'lim dasturining yaratilish jarayoni.

Qo'shma ta'lim dasturini amaliyotga tatbiq qilish – qo'shma ta'limni tashkil qilish to'g'risidagi tegishli shartnomada belgilangan majburiyatlarni asosida hamkor milliy va xorijiy, shuningdek, ikki yoki undan ortiq milliy OTMlar tomonidan ta'lim xizmatini ko'rsatish jarayoni.

Qo'shma ta'lim dasturini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq qilish integral jarayon bo'lib, hamkor OTM professor-o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi va boy ish tajribasiga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Hamkor universitet – shartnomaga ko'ra qo'shma ta'lim dasturida belgilangan majburiyatlarni bajargan holda hamkorlikka asoslangan ta'lim xizmatini ko'rsatuvchi xorijiy yoki mahalliy OTM.

Qo'shma ta'limni tatbiq qilish to'g'risidagi shartnoma – qo'shma ta'limni tashkil qilish bo'yicha tomonlar – ikki yoki undan ortiq hamkor xorijiy yoki mahalliy OTM o'rtasida tuzilib, ularning huquq va majburiyatlari qayd etilgan bitim.

Hamkor universitetning majburiyatlari – respublika qonunchiligiga ko'ra qo'shma ta'limni amalga oshirishga oid shartnomaga

muvofiq hamkor xorijiy yoki mahalliy OTMning o'z zimmasidagi vazifalarni bajarishga bo'lgan huquqiy munosabati.

O'zaro hamkorlikda qo'shma ta'limni tashkil qilayotgan hamkor xorijiy yoki mahalliy OTM tegishli shartnomada ko'zda tutilgan majburiyatlarni bajarishga majbur. Bordi-yu, hamkor OTMdan biri shartnomada o'zining zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajarmasa, u holda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi asoslari, shuningdek, xalqaro huquqiy me'yorlarga ko'ra javobgarlikka tortiladi.

Qo'shma ta'lim mohiyatini yorituvchi tayanch tushunchalardan yana biri – “qo'shma diplom” atamasi sanaladi. Yu.D.Artamonova, A.L.Demchuk, Ye.V.Karavayevalarning qayd qilishiga ko'ra, “qo'shma diplom” atamasi Rossiya FR qonunchiligida o'z izohiga ega emas hamda umummilliy darajada Yevropa namunasidagi diplomning joriy qilinishi ham ta'minlanmagan. Aksariyat Yevropa mamlakatlarida ham mazkur tushuncha yuridik nuqtai nazardan ta'riflanmagan [2, – s. 10]. Shu bois mualliflar Rossiya FRda qo'shma ta'lim asosida oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi diplomni berishda “evropacha ilova”ning ham taqdim etish maqsadga muvofiqqligini ta'kidlashadi [2, – s. 10].

“Qo'shma diplom” tushunchasining izohi bo'yicha hozirga qadar yagona to'xtamga kelinmagan. Mazkur tushuncha turli talqin qilinmoqda. “Qo'shma diplom” atamasi ayrim o'rinlarda “ikkitalik diplom”, hatto “uchtalik diplom” deb ham nomlanadi. Xususan, ikki yoki undan ortiq OTMning birgalikdagi qo'shma ta'lim dasturlarining yakuniga asoslanuvchi oliy ma'lumot

(malaka, daraja)ga egalik to'g'risidagi guvohnoma (Болонья jarayoni); ikkitadan kam bo'lmagan OTM tomonidan birgalikda integral dasturni bo'yicha amalga oshirilgan ta'lim yakunida beriladigan yagona hujjat ("Erasmus Mundus" dasturi); rasman ikki yoki undan ortiq OTM tomonidan birgalikda amaliyotga tatbiq qilingan integral ta'lim dasturi bo'yicha o'qitish yakunida beriladigan milliy hujjat [9].

Xorijiy (shuningdek, milliy) hamkor OTM tomonidan bitiruvchilarga diplomni topshirish quyidagi ko'rinishlarda amalga oshiriladi: bir yoki bir necha OTM tomonidan berilgan milliy diplomni to'ldiruvchi alohida hujjat sifatida; milliy diplom taqdim etilmagani holda qo'shma ta'lim dasturi bo'yicha ma'lumot (daraja/ ixtisoslik)ka ega bo'lganlik to'g'risidagi umumiy yagona hujjat sifatida; baravariga va bir vaqtning o'zida malakaga ega bo'lganlikni tasdiqlovchi bir yoki undan ortiq milliy OTMning diplomlari [4].

Lug'aviy jihatdan "tayyorlik" tushunchasi shaxsning "tegishli bilim, ko'nikma, malakalarning mavjudligiga tayangan holda u yoki bu harakatni bajarishga yo'naltirilgan maqsadini ifodalashning shakli; harakatni bajarish chog'ida yuzaga keladigan to'siqlarga qarshi harakatlanishga tayyorligi; bajarilgan harakatga nisbatan shaxsiy mulohazani qayd etishi" [6, – s. 15] sifatida tushuniladi. Shunga ko'ra aytish mumkinki, tayyorlik negizida ijtimoiy sub'ektga xos maqsadining tavsifi, shaxsning harakat jarayonida yuzaga kelgan to'siqlarni yengishga ruhiy va jismoniy tayyorligi, shuningdek, bajarilgan harakatga munosabati aks etadi.

N.V.Kuz'mina "tayyorlik" tushunchasini bevosita kasbiy faoliyatga

nisbatan tatbiq qilgan holda uning "mutaxassisda mavjud bo'lib, zamonaviy fan va texnika talablari darajasida unga o'z faoliyatini amala oshirish imkoni beradigan bilim, ko'nikma va malakalar" [8, – s. 34] ekaniga e'tiborni qaratadi. Ayni o'rinda N.V.Kuz'minaning fikrini bilim, ko'nikma, malakalar bilan birga "dastlabki tajriba" atamasini qo'shgan holda to'ldirish talab qilinadi. Binobarin, mutaxassis kasbiy faoliyatni tashkil qilish borasida dastlabki tajribaga ega bo'lmas ekan, mutaxassis sifatida o'z harakatlarini maqsadga muvofiq amalga oshira olmaydi.

Bizning firimizcha, "amaliy tayyorgarlik" tushunchasi ikki xil ma'noda qo'llaniladi. Birinchidan, muayyan jarayonda nimanidir ishlatish uchun tayyor holga (holatga) keltirish, ikkinchidan, shaxsning u tomonidan amalga oshiriladigan ish yoki faoliyatni bevosita, ikkilanishlarsiz bajarishga ruhan yoki jismonan tayyor, shay bo'lishi.

Shaxs yoki mutaxassisning amaliy tayyorligi (shayligi) u tomonidan tegishli ish-harakat, faoliyatni bajarish uchun talab qilinadigan bilim, ko'nikma, malaka va dastlabki tajribaning majmui bo'lgan hamda bugungi kunda til iste'molida keng qo'llanilayotgan kompetentsiya (maxsus kompetentsiya)larning samarali o'zlashtira olganligi bilan belgilanadi.

Shunday qilib, pedagogik tadqiqotlarni olib borishda muammoning kognitiv jihatini yoritishga alohida e'tibor qaratiladi. Zero, tayanch tushunchalarning mohiyatini yetarli darajada anglash tadqiqot faoliyati mazmunini nazariy jihatdan to'g'ri yoritish hamda uni tashkiliy-metodik tomondan oqilona tashkil qilishga yordam beradi. to'g'ri ilmuhim ahamiyatga ega. Qo'shma

ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligini takomillashtirish muammosini o'rganishda ta'lim, qo'shma ta'lim, qo'shma ta'lim mohiyati, qo'shma ta'lim dasturi, hamkor universitet, qo'shma ta'limni tatbiq qilish to'g'risidagi shartnoma,

hamkor universitetning majburiyatlari, "qo'shma diplom", tayyorgarlik, amaliy tayyorgarlik kabi tayanch tushunchalar ajratib olindi va ular pedagogik nuqtai nazardan izohlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Akademicheskaya mobil'nost' v Rossii: normativno-metodicheskoye obespecheniye / N.V.Syomin, Yu.D.Artamonova, A.L.Demchuk, A.V.Lukshin, A.A.Muravyova, O.N.Oleynikova. – M.: Izd-vo MGU, 2007. – S. 132.
2. Artamonova Yu.D., Demchuk A.L., Karavayeva Ye.V. Sovmestnyye obrazovatel'nyye programmy vuzov: sostoyaniye, problemy, perspektivy. – M.: KDU, 2011. – S. 10.
3. Burova N.V., Klementovich Ya.Ya. Novoye kachestvo eksportno-importnykh operatsiy v sfere vysshego ekonomicheskogo obrazovaniya // Mater. mejdunar. nauch.-prakt. konf. "Restruktirovaniye ekonomiki: resursy i mexanizmy" (25-27 yanvarya 2010 goda). – SPb.: Institut nefteximicheskogo sinteza im. A.V. Topchiyeva RAN, 2010. – S. 12.
4. Vesna Ye.B., Guseva A.I. Modeli vzaimodeystviya organizatsiy pri setevoy forme realizatsii obrazovatel'nykh programm // <https://science-education.ru/ru/article/view?id=10934>.
5. Glossariy terminov po obespecheniyu kachestva i nadlezhayey laboratornoy praktike. – Nyu-York: OON, 2012. – S. 41.
6. Kondakov I.M. Psixologiya: illyustrirovanny slovar' / Boleye 600 il. i 1700 st. – SPb.: Praym-EVROZNAK, 2003. – S. 15.
7. Kosmacheva L.M. Professional'naya podgotovka studentov v usloviyax realizatsii sovmestnoy obrazovatel'noy programmy // J. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – M.: 2010. – " 10. – S. 16.
8. Kuzmina N.V. Pedagogicheskaya psixologiya / Ucheb. posobiye. – SPb.: Izd-vo V.A.Mixaylova, 2008. – S. 34.
9. Sovmestnyye i "dvoynnye" diplomy // <http://inpro.msu.ru/PDF/2diplom.pdf>.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Muvofiqlikni baholash organlarini akkreditatsiyadan o'tkazish sohasidagi ishlarni takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar tuzgisi"ni 349-son qarori (2019 yil 25 aprel') // <https://lex.uz/docs/4305425#4306022>.
11. Franchayzing nima? // <https://depozit.uz/news/franchayzing-nima>.

МИЛЛАТНИНГ ЖОНКУЯР ЖАДИДЛАРИ. (ҲОЖИ МУИН МИСОЛИДА)

Ў. И. АБДУЛЛАЕВА. ТДПУ КАТТА ЎҚИТУВЧИСИ

Резюме: Ушбу мақолада жадид маърифатпарвари Ҳожи Муиннинг педагогик фикрлар тараққиётига қўшган ҳиссаси, педагогик қарашлари, қолдирган мероси ва ижтимоий тарбияга оид қарашлари ҳақида сўз боради.

Таянч сўзлар. Жадидчилик, маърифатпарварлик, усули жадид мактаби, маънавият, педагогика, тушунча, янгилик, янги усул, ижтимоий тарбия, жадид драматургияси, ислохот, педагогик меърос, усули савтия, товуш усули, ижтимоий иллат, истиқлол, қатағон.

Abstract: The article discusses the contribution of the modern enlightener Haji Muin to the development of pedagogical ideas, his pedagogical views, his legacy and his views on social education.

Key words: Jadidism, enlightenment, method jadid school, spirituality, pedagogy, understanding, innovation, new method, social education.

Резюме. В статье рассмотрено о вкладе современного просветителя Хаджи Муина в развитие педагогической мысли, его педагогических взглядах, его наследии и взглядах на общественное воспитание.

Ключевые слова: джадидизм, просвещение, джадидская школа метода, духовность, педагогика, понимание, новаторство, новый метод, социальное образование.

Ўзбекистон халқининг кўп асрлик бой тарихига назар ташлар эканмиз, унда тараққиёт чўққиларини забт этишнинг машаққатли босқичларини кўриш мумкин. Бу босқичларда давлатчилигимизнинг шаклланиши, жамиятда илму фан, санъат ва маданиятнинг юксалиши, буюк сиймоларнинг ўз ижодида эришган ютуқлари жаҳон тамаддунининг ривожига ҳисса қўшишдек ифтихорли жараёнлар гавдаланади. Халқимизнинг маънавий-илмий меросини ўрганиш ва унга муносиб баҳо бериш муҳим вазифалардан бирига айланди. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида қуйидагиларни алоҳида таъкидлаган эди: “Аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тош ёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган

минг-минглиб қўлёзмалар, уларда мужасамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир. Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда камдан-кам топилади”. Дарҳақиқат, илмий меросимиз мазмунини миллий ва умуминсоний қадриятлар билан бойитилган педагогик ғоялар ташкил этади. Чунки, умуминсоний тафаккур маҳсули бўлган билимларгина инсониятни янги тараққиёт босқичига етаклайди.

XIX асрнинг охири XX бошларида юртимиз Туркистонда ижтимоий тарбияга оид ўзига хос жараён кечди. Бу жараён жадид маърифатпарвар педагоглари томонидан ташкил қилиниб, у Европа ва Россияда кечаётган тажрибалар асосида изчил ва узвий равишда ривожлантирила

борди. Бу ҳол педагогик фикр тараққиётида муҳим ўрин тутади. Шу сабабли: биринчидан, олимларимиз истиқлол даврида шаклланган миллий тарбияшунослигимизни жаҳид маърифатпарвар педагоглариининг қарашлари билан бойитиш фикрини маъқул топдилар; иккинчидан, давлат сиёсатида жаҳид маърифатпарварларининг ўз даврида ўйнаган роли эътироф этилди. Бу ишларда Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг даъватлари асосий йўналтирувчи омил бўлиб хизмат қилди. Биринчи Президентимиз жаҳид маърифатпарвар педагоглариимиз фаолиятига шундай баҳо беради: ”XX аср бошидаги маърифатчилик ҳақида кўп гапирганмиз. Ўша ҳаракатнинг намоёндалари бойлик учун, шон-шухрат учун майдонга чиқишдими? Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар Қори Фитрат, Таваллоларнинг мактаб очганига, халқни ўз ҳақ-ҳуқуқларини танишга даъват этганига биров маош тўлаганми?! Биров уларга ойлик берганми?! Албатта, йўқ! Улар ўт билан ўйнашаётганларини, истибдодга қарши курашаётганлари учун аёвсиз жазоланишларини олдиндан яхши билишган. Билатуриб, онгли равишда мана шу йўлдан борганлар. Чунки виждонлари, иймонлари шунга даъват этган”. Жаҳид педагоглари ёшлар тарбияси масаласига ҳаёт ёки мамот масаласи деб қараганлар. Шу маънода, XX аср боши билан охиридаги маърифий-маънавий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда ҳам ажиб бир ўхшашлик ва яқинликни туйиш мумкин. Жаҳидчилик ҳаракатининг тамал тоши усули жаҳид мактабларидир. Бу - жаҳидшунослар томонидан яқдил эътироф этилган фикр. Бу ҳаракатнинг асл мақсади миллатнинг ўзлигини танитиш, ижтимоий-сиёсий тузумни тубдан ислоҳ қилиш, Миллат, Ватан истиқлоли эди. Маълумки, бундай буюк ўзгаришларни янги авлодгина амалга ошира олади деб

ўйлашган. Жаҳид маърифатпарварларини ўрганишнинг яна муҳим жиҳати шундаки жаҳидлар олиб борган кураш охирига етмаган бўлса ҳам, миллий ҳукумат “Туркистон мухториятини” куришга эришилди. Ҳали миллатнинг ўзлигини англаш, миллий уйғониш даражасининг илк ривожланиш босқичида бўлиб, бу даврда мустақиллик, истиқлол ҳақида минг хил ваъдалар берган большевиклар ҳукумати томонидан ўта қабих мунофиқона сиёсат олиб борилди. Туркистон мухториятини ҳали оёққа туриб улгурмасданоқ қонга ботирдилар. Шундай бўлса-да бу жаҳид мутафаккирларининг мустамлакадан мустақиллик сари қўйган биринчи дадил қадами бўлди.

Жаҳидчилик ҳаракати мураккаб ва зиддиятли воқеалар асносида юзага келди. Бу ҳаракат намояндалари ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини ислоҳ этиш талаби билан майдонга чикдилар. Улар энг аввало, халққа билим бериш, халқнинг “кўзини очиш”, унга ўзлигини англатиш кераклигини фаҳмладилар. Халққа замонавий талаблар асосида таълим бериш, қолоқликка, жаҳолатга қарши курашиш ва сўнгра миллий мустақиллик ғояларини илгари суриш уларнинг бош мақсадларидан бири эди. Уларнинг мана шундай янгиликка интилганликлари учун ҳам “жаҳидлар” деган ном олдилар. Жаҳидлар ўз олдига катта вазифа-Туркистон халқларини маърифатли, маданиятли, ҳар томонлама ривож топган жамият куриш сари бошлаб бориш маъсулиятини юклади. Шу боис улар халқ учун янги усулдаги мактаблар, кироатхона ва кутубхоналар, замонавий тушунчадаги театр ташкил қилдилар, мактаб-мадрасалардаги таълим-тарбия тизимини ислоҳ этишга киришдилар, халқ орасидаги номақбул урф-одатларни ва удумларни йўқотишга ҳаракат қилдилар, жаҳолат ва қолоқликка қарши ўт очдилар.

Жадид маърифатпарварлари матбуотнинг мунтазам тарғиботи ва ташвиқотини тўла тушуниб етдилар: газета ва журналларни чиқаришга киришдилар. Ўз олди-ларига миллатни асрий қолоқлик домидан кутқариш, юқори даражада ривожланган халқлар даражасига кўтариш мақсадини энг тўғри йўл-маърифат йўли деб билдилар. Жадид педагоглари ибтидоий мактабларни “усули савтия” (товуш усули) асосида қайта тиклаш масаласини миллат миқёсига кўтардилар. Дастлабки алифболар, аниқ фанлар бўйича дарсликлар, ўқиш китобларини яратдилар. Ҳар қанча қаршиликларга қарамасдан замон талабларига жавоб бера оладиган ўқитувчи кадрлар масаласини ҳам майдонга олиб чиқдилар. Уларнинг бундай фаолияти кескин курашлар таъкиб ва тазйиқлар майдонида кечди. Жадидчилик яъни янгилик тарафдорлари маорифни тубдан ислоҳ этилишидан бошлаган бўлсаларда, уларнинг асл мақсади, усули жадид мактабларини очиш заминидан ҳамсиёсий масала бўлган истиқлол, миллатни мустақилликка зулимдан озод этиш, тараққий топган миллатлар қаторида кўриш ғояси ҳам ётарди. Шўролар ҳукуматига бу албатта маъқул эмас эди. Шунинг учун ҳам улар жадидларга қарши ҳам жисмонан ҳам маънан йўқ қилиш сиёсатини олиб борди ва қисман бунга эришди.

Усули жадид мактабларининг вужудга келиши билан анъанавий ўқитиш усуллари тубдан ислоҳ қилиш, таълим олиб боришнинг янги усуллари ишлаб чиқиш, дарслик ва қўлланмалар яратиш жадид педагогикасининг долзарб масаласига айланди. Ўқитишда кўرғазмалик (Мунаввар Қори), ифодали ўқиш ва унинг турлари, уларда техник воситаларидан фойдаланиш, нутқ ўстириш усуллари, (Бехбудий, Фитрат) “Товуш-ҳарф” методи орқали ўқитиш, хижжалаб ўргатиш, (Шакурий)

ижтимоий тарбия, мактабгача таълим тизимини янги усулда олиб бориш, ислоҳ қилиш (Ҳожи Муин) кабилар айнан жадид педагоглари томонидан ишлаб чиқилди.

Бу борада ўша давр қатағон қурбони бўлган Ҳожи Муиннинг педагогик қарашлари ҳақида тўхталиб ўтишни лозим топдик. Жадид маърифатпарвари Ҳожи Муин ўз даврининг етакчи намояндаларидан бири эди. Ҳожи Муин 1883-йил, 19-мартда Самарқанд шаҳрининг Рухобод мавзесида туғилган. Эски мактабда савод чиқарган. Мадрасада Саидахмад Васлийдан таълим олган. Ҳожи Муин бошқа жадид маърифатпарварлари қатори рус тилини, Европа маданиятини мустақил ўзлаштирган. 1901-йилдан ўқитувчилик фаолияти бошланади. 1903 йили ҳатто Самарқанднинг Хўжа Нисбатдор маҳалласида ўз ҳисобидан янги усулдаги мактаб очди. Ушбу мактаб учун 1908-йили “Раҳномаи савод” номли алифбо нашр эттирган. 1913-йилдан Бехбудийнинг “Самарқанд” газетасида ва “Ойна” журналида ишлай бошлайди. 1914-йили “Тарбият” номи билан ўз уйида хусусий “усули жадид” мактабини очган.

1903 йили у Маҳмудхўжа Бехбудий билан танишди ва умрининг охиригача унга муносиб шогирд бўлиб қолди. 1909 йилдан Абдурауф Фитрат билан дўстлашиб, ҳамкорлик қила бошлади. Ҳожи Муиннинг ижтимоий фаол ва етук педагог бўлиб етишида ана шу уч шахс - Васлий, Бехбудий ва Фитратларнинг таъсири катта бўлди.

Ҳожи Муин туркий, форс-тожик, араб ва рус тилларини мукаммал билар эди. Бу ҳол унинг ижтимоий педагог сифатида вояга етишида муҳим рўл ўйнаган. У жадид маърифатпарварлари орасида ижтимоий тарбия тўғрисида энг кўп фикр юритган педагоглардан ҳисобланади. Унинг фикрича, миллатнинг бахти - ижтимоий му-

аммоларни ҳал этишдадир деган фикрни илгари суради. Бу ҳақда шундай ёзади: “Дунёда ўзининг ҳаётини ҳимоя қилмоқчи ва ўз маишатини (турмуш тарзини) таъмин этмоқчи бўлгон кишининг табиат қонунлари ва ҳаёт шароитлари қандай тадбирлар кўрарга ва қандай чоралар изларга тутунмоғи қанча лозим бўлса, сарбастона ва маъсудона бир суратда яшажакчи бўлгон бир миллатнинг ҳайъат мажмуаси ҳам ижтимоий ҳаётиндаги вазифаларни бажаришга боғлиқдир”. Демак, бу фикрдан шундай хулосалар келиб чиқади:

- алоҳида шахсни ижтимоий тарбиялаш билан миллатнинг (жамиятнинг) ижтимоий муаммоларини ҳал қилиш мумкин;

- шахсни ижтимоий тарбиялаш табиат қонунлари ва реал ижтимоий шароитларга асосан амалга оширилади;

- ижтимоий тарбия воситаси асосида шахс маъсудона (бахтни) ҳаёт кечиришга йўналтирилади.

Бундай қараш XX аср I чорагида жамият учун муҳим аҳамиятга эга эди. Дикқат қилинса, унда тарбиянинг дунёвийлик принципига амал қилиш илк режага қўйилмоқда.

Ҳожи Муин ижтимоий тарбияда дунёвийлик принципига асосланиш масаласига доир фикрида умрининг охиригача қолди. У ноҳақ равишда “ҳалқ душмани” сифатида қамоққа олинганида ҳам ўз фикридан қайтган эмас. Педагогнинг асарларини таҳлил қилиш шундай мулоҳазага олиб келади: ижтимоий тарбия жамият ривожини учун заруратдир ва у кенг қўламда олиб борилиши керак.

Ҳожи Муин эҳтиёж даражасидаги ижтимоий тарбияни йўлга қўйиш учун қуйидагиларга амал қилишни тавсия қилади:

1. Оилани ислоҳ қилиш. Бунда никоҳнинг ихтиёрийлиги ва қонунийлигига

қатъий риоя қилиш; тўй, никоҳ ва таъзия маросимларидаги исрофгарчиликларга чек қўйиш; оилада бола тарбиясига алоҳида эътибор бериш муҳимдир.

2. Болалар боғчалари ташкил қилиш. Бунда тараққийпарварлик мамлакатларда кузатилганидек, турар жойларнинг энг яхши масканларини болалар боғчаларига айлантириш ва уларда юксак даражадаги тарбияни йўлга қўйиш катта аҳамиятга эгадир.

3. Таълим масканларини кенгайтириш. Бунинг учун янги усулдаги мактабларни кўпайтириш, халқ дорилфунунлари очиш, қизлар мактаблари ташкил қилиш, турли касб-хунар ўргатувчи ўқув курслари ташкил этиш ва ўқитувчилар тайёрлашни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

4. Матбуотни кучайтириш. Бунда кундалик газета жарида (журнал) ва деворий варақаларни нашр этишга ва улар воситасида “ҳалқнинг кўзини очиш”га эътибор бериш муҳимдир.

5. Даврнинг илғор кишиларида ибрат олиш. Бу борада педагогимиз ўз даврининг машҳур кишилари Беҳбудий, Васлий, Шокир Мухторий кабиларни намуна сифатида тасвирлаб кўрсатади.

6. Ижтимоий иллатларни ислоҳ қилиб бориш. Бунда бойликка ўчлик, порахўрлик, танбаллик, ғофиллик, хиёнаткорлик, баҳиллик каби хулқий иллатларни бартараф қилишга эътибор бериш аҳамият касб этади. Маълум бўладикки, Ҳожи Муин ўз даврида бугунги кунимизга ҳамоҳанг бўлган қарашларни илгари сурганди. Шу тариқа у ўз даврида кенг қўламда ижтимоий тарбиянинг йўлга қўйилишини орзу қилганди. Шундай қилиб, Ҳожи Муин ижтимоий тарбия масаласида ўзига хос қарашга эга эди. Бу қараш бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганлиги билан диққатни тортади. Негаки унинг мақсади одамларни “ижтимоий хасталиклардан халос этиш” эди.

Шу ўринда Ҳожи Муин Наҳиф (Ожиз) ва Меҳрий таҳаллуслари билан шеърлар ёзгани, араб, форс, турк, озарбайжон ва рус тилларини ҳам мукамал билишлиги ўлароқ адабий таржимонлик қилганлигини ҳам улуғлаган бўлардик. Ҳожи Муин драматургияда ҳам самарали ижод қилиб, қатор сахна асарларини ёзган. Саҳналаштирган драмалари орасида “Тўй”, “Эски мактаб, янги мактаб”, “Мазлума хотун” каби драмалари бутун Туркистон бўйлаб намоиш этилиб машҳур бўлади. Унинг ўзи ҳам театр сахналарида роллар ижро этади ва миллатни қийнаб келган муаммоларни кўркмасдан очиб ташлайди. Ҳожи Муин драматургик фаолиятида ўзига хос ўринга эга. Адиб драмаларида ижтимоий иллатлар ва муаммолар талқинига алоҳида эътибор берган. Бу борада у жаҳид сафдошлари билан ҳамфикр бўла олди, драматургия соҳасидаги сирларни Маҳмудхўжа Бехбудий ва Абдурауф Фитратдан ўрганди. У яратган драмалар жаҳид драматургияси ривожига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўша олди.

Миллатнинг жонқуяр, истеъдодли, кўркмас жаҳиди Ҳожи Муин ҳам совет империясининг қатағон “тегирмони”дан қутулиб қололмади. Совет тузумига қарши чиққанлик ва унга қарши тарғибот олиб борганлик айби билан сургун қилинди ва ўта оғир шароитда тутқунликда сақлангани учун касалликка чалинади ва 59 ёшида қамокнинг совуқ, нам камерасида вафот этади.

Бугунги кунда тарихимизни тўғри ўрганиш мақсади билан майдонга чиқар эканмиз, албатта жаҳид боболаримизнинг қолдирган меъросини янада чуқурроқ ўрганишимиз лозимлигини англаб етдик.

Педагогика тарихи фанида қатор жаҳидчи олимларни педагогикага қўшган ҳиссасини янада тўлиқроқ ўрганиш мумкин. Уларнинг яратган мактаблари, қолдирган мероси педагогик фикр тараққиётида катта аҳамият касб этиши юқорида келтирилган фикрларимизнинг далилидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. .И.А.Каримов. Юсак маънавият-енгилмас куч.-Т. -2008.
2. У. Долимов.Миллий уйғониш педагогикаси.-Т.-2014.
3. К.Ҳошимов.С.Нишонова ва бошқалар.Педагогика тарихи. -1996.
4. .Г.Қаршиева. Ҳожи Муин Шукрулло драматургияси.- монография 2010
5. Ҳожи Муин. Танланган асарлар.- Т-2005.
6. Қосимов Б, Долимов У. Маърифат дарғалари.-Т-1980
7. Ризаев Ш. “Жаҳид драмаси”-Тошкент.Шарқ, 1997
8. Қосимов Б.”Миллий уйғониш”-Т: Маънавият, 2002
9. Ҳасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогикадан изоҳли луғат. –Т.: “Фан”, 2008.
10. Ҳошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2005.
11. Бехбудий М. Танланган асарлар.- Т: Маънавият, 2009.
12. Маҳмудов.Ғ. Жаҳид адабиётида миллий истиқлол мавзуси,- Тошкент: Ўзбекистон,1999

ЭКОЛОГИК ТАРБИЯ МЕХАНИЗМЛАРИНИ РАҚАМЛИ МУҲИТДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

ХАМРОКУЛОВА Ш.Э.

Ўзбекистон Миллий Университети Ижтимоий фанлар факультети Пе-
дагогика ва умумий психология кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақола умумий ўрта таълим тизимида экологик тарбия механизмлари такомиллаштириш масалаларига бағишланади. Ёш авлоднинг экологик саводхонлиги ва экологик маданиятини такомиллаштиришда инновацион технологиялардан фойдаланиш, фанларни экологик тарбия билан боғлашга аҳамият қаратилган.

Калит сўзлар: Экологик тарбия, экологик онг, экологик маданият, инновацион педагогик технологиялар, инсон ва табиат, узлуксиз таълим

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам совершенствования механизмов экологического воспитания в системе общего среднего образования. Акцент сделан на использовании инновационных технологий и связи науки с экологическим образованием в повышении экологической грамотности и экологической культуры подрастающего поколения.

Ключевые слова: Экологическое образование, экологическое сознание, экологическая культура, инновационные педагогические технологии, человек и природа, непрерывное образование.

Abstract: This article is devoted to the issues of improving mechanisms of environmental education in the general secondary education system. Emphasis is placed on the use of innovative technologies and the connection of science with environmental education in improving the ecological literacy and ecological culture of the young generation.

Key words: Ecological education, ecological awareness, ecological culture, innovative pedagogical technologies, man and nature, continuous education

Умумий ўрта таълим мактабларида экологик тарбияга эътибор қаратиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Давлатимиз томонидан амалга оширилаётган ислохотларда ҳам экологик таълим-тарбияга, ёшларнинг экологик маданиятини оширишга эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг экологик саводхонлигини ошириш, экологик онги ва экологик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш, экологик таълим ва тарбия жараёнини самарали ташкил этиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 27 майдаги 434-сонли қарори мамлакатимизда экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик таълим тарбияга бағишланган. Шунингдек техника ва техно-

логиялар тараққий этгани сайин ёшларни мобил воситалардан фойдаланишини назоратга олиш, ишончли манбаалардан фойдаланишларига эришиш, интернет тармоқларидан ёшлар учун фойдаланишлари мумкин бўлган базани такомиллаштириш ҳозирги кунда барчамизнинг олдимизда турган улкан маъсулиятли вазифадир. Инновацион технологиялардан фойдаланиб дарсларни ташкил қилиш – ҳозирги кун талабидир. Инновацион технологиялардан фойдаланиб дарс ўтиш ўқувчиларни дунёқарашини ўстириши, мантиқий ва креатив фикрлаш қобилиятларини ривожлантириши, шунингдек, маънавий ахлоқий ва ижтимоий тарбиясида муҳим ўрин тутишини таъкидлашимиз жоиз. Ижтимоий тарбия шу жум-

ладан экологик тарбияни ривожлантиришда мавзуларга ҳар томонлама ёндашиш, қандай мавзу ўтилишидан қатъий назар маънавий ахлоқий тарбия негизида табиатга меҳр – муҳаббат туйғуларини шакллантириш нафақат дарс вақтида ўқувчини дарсга ижодий ёндашишига балки ўқитувчини ҳам креативликка ундайди.

Педагогик шарт-шароит тушунчасига олимлар турлича ёндашадилар Н.Й.Найденкова, Й.В.Яковлев педагогик шарт-шароит тушунчасини – педагогик фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган шарт-шароитлар мажмуаси дея изоҳлайдилар. А.А.Андреев ва В.И.Солдаткинлар фикрига кўра таълимда дидактик мақсадларга етишиш учун мазмун элементларини мақсадли танлаш, методлар мазмуни, ўқитишнинг ташкилий шакллари аниқлаш ва қўллашнинг педагогик шарт-шароитлар дея баҳолайди. И.Задорожня, С.Жидко, Т.Зюзина каби олимлар тадқиқотларида таълим жараёнида ахборот тизимини ташкил қилиш, масофавий таълим самарадорлигини диагностика қилиш, таълим технологияларига аҳамият бериш каби ташкилий педагогик шарт-шароитлар ҳақида сўз боради.

Узлуксиз таълим чуқур, ҳар тарафлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли шакл, услуб, восита, усул ва йўналишларининг мукамал уйғунлигидан иборатдир. Узлуксиз таълим сифатини турли компонентлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян услублар ва усулларни таълим жараёнига оқилона татиқ этилишини таъминлайди ¹.

Инновацион педагогик технологиялар ўқитиш тизимида – қандай самарали натижаларга эришиш мумкин? - деган саволга жавоб беради. Яъни ҳозирги ахборотлашти-

риш ва кибернетика тараққиёти даврида ўқувчини дарсга жалб қилиш, дарсни мазмунли ва қизиқарли ўтиш ўқувчини фанга қизиқтириш долзарб масаладир. Бу ўқитувчидан доимий равишда ўз устида ишлашни, янгиликлардан бохабар бўлишни ва замонавий технологияларни қўллаб дарс ўтиш жараёнини такомиллаштиришни талаб этади.

Экологик тарбия механизмларини такомиллаштириш – ҳозирги замон талаби. Экологик муаммолар глобал тус олиб бораётган ҳозирги даврда дарсларни экологик муаммоларни ёритишга боғлаш, ўқувчиларда экологик тарбия кўникмаларини ўстириш, табиатни муҳофаза қилишни одатга айлантириш ҳар бир педагог олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Ҳар бир ўқув фанида экологик билимларнинг айрим элементлари ёритиб берилади. Мавзунини экологик тарбияга боғлаб ўқувчилар учун қизиқарли маълумотлар бериш эса педагог маҳоратига боғлиқ. Экологик билимларни ўзлаштириш табиий фанларни ўқитишда бевосита боғланади. Чунки табиий фанларни ўқитишда

- Атрофимизни ўраб турган табиат билан танишиш;
- Инсон – табиат муносабатлари;
- Табиат – инсонларнинг яшаш ва меҳнат фаолияти муҳити экани;
- Табиий ресурслар – инсон яшаши учун муҳим манбаа экани;
- Табиатнинг инсон соғлиғи ва яшаш муҳитига таъсири;
- Табиий муҳитдаги организмларнинг хилма хиллиги;
- Жонли ва жонсиз табиатни асраш ҳақидаги билимлар;
- Табиат билан муносабатда меъёрларга амал қилиш ҳақидаги кўникмалар ўргатилади.

Экологик тарбия механизмларини такомиллаштириш орқали ижтимоий тарбиянинг бошқа турларини ҳам ривожлантириш

1 Р.Ишмухамедов, М.Юлдашев. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.: 2013 3-б.

мумкин. Жонли ва жонсиз табиатни асраш, авайлаш орқали маънавий ахлоқий тарбияни, табиий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланишни ўргатиш орқали ўқувчиларда нафақат ресурсларни тежашни балки исроф қилмасликка ўргатиш, ҳайвонлар ва қушларга, дарахтларга зарар етказмаслик каби тушунчаларни сингдириш орқали иқтисодий ва диний тарбияни ҳам ривожлантириш мумкин. Табиат – бизнинг ҳаётимиз, фаолиятимиз билан чамбарчас боғлиқ. Табиий гўзалликлардан баҳра олиш, гуллар ва дарахтлар, гўзаллигини кўриб эстетик завқ олишни ҳам ривожлантириб бориш зарур.

Экологик тарбия кўникмаларини ривожлантиришда халқ оғзаки ижоди намуналаридан фойдаланиш ҳам жуда муҳим аҳамият касб этади. Фольклоршунос олим О.Сафаров ўзбек болалар халқ поэтик ижодини тадқиқ қилган ва болалар тақвими, йил фаслларига алоқадор мавсум ва маросим кўшиқлари ҳақида қизиқарли маълумотлар беради. Таниқли педагог Ю. Илларионова “Болаларни топишмоқ топишга ўргатинг” номли қўлланмасида топишмоқлар турлари, улардан фойдаланиш, топишмоқлар бадийлиги ва топишмоқлар болаларга таълим-тарбия беришда зарурият эканлигини таъкидлайди ². Таълим – тарбия сифатини яхшилашда халқ оғзаки ижоди намуналаридан фойдаланиш яхши самара беради. Мақоллар, топишмоқлар, тез айтишлар ва халқ донишмандчилиги намуналаридан фойдаланиш ўқувчи фикрлаши ўсишига, топқирликка, нарса-буюм ёки табиат ҳодисаларининг сифат хусусиятларига эътибор қаратишни ўрганадилар. Табиат унсурлари ҳақидаги топишмоқлар ва мақоллар ўқувчида аввало тасаввур уйғонишига, жонли ва жонсиз табиатни асрашига у билан мулоқот

қилганда эҳтиёткорликка амал қилишни ўрганиб борадилар.

Ўқувчилар экологик билимларини оширишда замонавий медиа дастурлардан фойдаланиш. Турли анимациялар, онлайн тестлар, слайдлар тайёрлаш, дастурий таъминот воситалари – яъни мураккаб бўлмаган ўқувчилар ишлай оладиган дастурлар тузиш орқали ўқувчиларни нафақат фанга қизиқтириш балки, экологик билимларни ҳам ошириш мумкин. Ўқувчи компьютер графикаси орқали бирор бир буюм ёки слайд ясаганда ёки онлайн тестлар тузганда ёки топшириқни бажарганда бевосита ўзи у жараёнда иштирок этади ва ўз ишига маъсулият билан ёндашади. Компьютер графикаси дастурларидан фойдаланиш, қўшимча топшириқлар бериш, интернет маълумотлари тўплаш ва таҳлил қилиш каби машғулотлар ҳозирги турли хил ресурслар кўп ва болалар тарбиясига катта таъсир ўтказаятган бир вақтда аввало болани бўш вақтини тўғри ташкиллаштиришга ва интернетда таълим-тарбияга алоқадор порталлар билан ишлашига замин яратади.

Дарсдан ташқари машғулотларни ташкил қилиш ва амалий меҳнат кўникмаларини ривожлантириш орқали экологик тарбияни ривожлантиришга таълим тизимида доимо аҳамият бериб келинган. Дарсдан ташқари амалий машғулотлар, кўргазмалар, тажриба-экспериментлар, танловлар, тўғарақлар фаолиятини йўлга қўйиш аввало ўқувчиларда амалий меҳнат кўникмаларини ривожлантиради, шунингдек ўзгалар меҳнатини ҳурмат қилишни ҳам ўрганадилар. Табиатни асрашга доир, дарахтлар ёки қушларга бағишлаб турли кўргазма, расмлар танлови уюштириш ўқувчиларда креатив фикрлаш, табиат билан инсон муносабатларида уйғунликка эришишда ранго-ранг фикрлар уйғонишига туртки беради.

Экологик билимларни оширишда мавзулар моҳиятидан келиб чиқиб муаммоли

2 Комилова Г.А. Мактабгача ёшдаги болаларга экологик тарбия беришда халқ топишмоқларидан фойдаланишнинг педагогик имкониятлари дисс. Бухоро.: 2005

таълим технологиясини қўллаш орқали юқори синф ўқувчиларида муаммога ёндашиш, таҳлил қилиш, баҳо бериш, ижодкорлик каби қобилиятларини ривожлантиради. Масалан: Инсон хўжалик фаолиятида табиатга таъсирини баҳоланг. Экологик муаммоларни ҳал қилишда ўз вариантини айтиш. Ишлаб чиқаришни жойлаштиришда экологик омилларни ҳисобга олиш каби саволлар тузиш мумкин. Умумтаълим ўқувфан дастурларида экологик тарбияни такомиллаштиришда фанларни бевосита ва билвосита экологик муаммоларни таҳлил этадиган фанларга ажратиш мумкин. Табиий фанларда экологик муаммолар ва мавзу мазмуни кўп ҳолларда бевосита боғлиқ бўлса, ижтимоий гуманитар ёки аниқ фанларда дарслар экологик мавзулар билан билвосита боғланади. География, Биология дарсларида исталган мавзунини экологик муаммолар билан боғлаш мумкин. Турли савол-жавоблар қизиқарли маълумотларни таҳлил қилиш ва интерфаол методлардан фойдаланиш янада дарснинг жозибадорлигини оширади.

Ижтимоий гуманитар йўналишлар масалан тарих дарсларида айтиб бир мавзунини ўзлаштириш ва ўша даврга оид манбаалар-

ни таҳлил қилиш орқали мавзунини тушуништиришда ёки қизиқарли савол-жавоблар қисмида биз экологик масалаларга ҳам урғу қаратишимиз мумкин бўлади. Она тили ва адабиёти, рус тили дарсликларида ҳам экологик мавзулар бир неча бора қўлланилганини кўришимиз мумкин. Асосан ҳикоялар, бадий асарлар орқали табиат ҳодисалари, ўсимлик ва ҳайвонларга бефарқ бўлмасликка ундовчи шерлар, матнлар дарсликларда келтирилган. Лекин жуда кўп ҳолларда матн тузилиши ва грамматикаси қонун қоидаларига амал қилиш билан экологик мазмун четда қолиб кетади. Бадий асарларни таҳлил қилишда, матнларни ўрганишда экологик элементларга аҳамият қаратиш дарснинг мазмуни ва савиясини бир неча баробарга ошириши мумкин.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, экологик тарбия масалалари даврлар, замонлар ўтсада долзарблигича қолмоқда. Умумтаълим мактаб дастурларида фанларни экологик муаммоларга боғлаб ўтиш, инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш ўқувчини дарсга қизиқтиришда ва дарсга ижодкорлик билан ёндашишига замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Ашурова Н. Қишлоқ мактаблари III – IV синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш дисс. Т.: 1995
2. Jumaevich, K. K., & Abdullajonovna, A. G. (2021). Technology of Cooperation in the Formation of Spiritual and Moral Education of Young People in Society and Its Qualimetry. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 7062-7068.
3. Ишмухамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.: 2013 3-б.
4. Комилова Г.А. Мактабгача ёшдаги болаларга экологик тарбия беришда халқ топишмоқларидан фойдаланишнинг педагогик имкониятлари дисс. Бухоро.: 2005
5. Хамрокулова Шахноза Эркиновна (2022). УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЮҚОРИ СИНФЛАРДА ЭКОЛОГИК ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ДАСТУРИЙ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯСИ. *Современное образование (Узбекистан)*, (3 (112)), 47-52.
6. Шахноза Эркиновна Хамрокулова (2021). Ўзбек маърифатпарвари Абдурауф Фитрат асарларида экологик тарбия масалалари. *Science and Education*, 2 (11), 1116-1119.
7. Шахноза Эркиновна Хамрокулова, & Солиҳа Нарзуллоевна Аллаярова (2021). ЭКОЛОГИК ТАРБИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАСИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 2 (11), 1089-1094.
8. Шахноза Эркиновна Хамрокулова (2021). УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2 (3), 379-384. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00413
9. Хамрокулова, Ш. Э. (2020). ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕНИЕ УЧЕНИКОВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ. *ГЕОГРАФИЯ: ПРИРОДА И ОБЩЕСТВО*, 1(3).

TALABALARDA SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA NEMISCHA ANEKDOTLARDAN FOYDALANISHNING METODIK-DIDAKTIK XUSUSIYATLARI

ZIYODAJON ZARIPOVA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Nemis til kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushu maqolada chet tillarni o'rganishning muhimligi hamda nemis tilini o'qitishda sotsiolingvistik kompetensiyasini shakllantirishning ahamiyati kompetensiya tushunchasi haqida tahlillar va fikrlar keltirilgan. Bundan tashqari maqolada kompetensiyaning turlari, Sotsiolingvistik kompetensiya bilan shug'illangan olimlar tajribasi, kompetensiyalarning paydo bo'lish tarixi haqida ma'lumotlar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Nemis tili, kompetensiya, fikr, komik qahramonlar, filmlar, xotira imkoniyatlari

Аннотация: В статье в этой статье описываются аналитики и мнения о важности изучения иностранных языков и важности растения на немецком языке. Кроме того, статья включает в себя опыт множества композиции, Sotingivevystick Petteline, информация об истории компетентности компетенций.

Ключевые слова: Немецкий, компетентность, думать, комментировать герои, мемориальные варианты.

Abstract: The article describes analysts and opinions about the importance of studying foreign languages and the importance of the plant in German. In addition, the article includes the experience of many compositions, information about the history of competence of competencies.

Key words: German, competence, think, comment on heroes, memorial options.

KIRISH: Jahonda kuzatilayotgan globallashuv jarayonlari, turli millat-elatlar, xalqlar va mamlakatlar o'rtasida siyosiy, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi hamkorlikning jadal rivojlanishi, xususan, ijtimoiymunosabatlarning jahonmiqyosidakeng yoyilishi ta'lim amaliyoti va mazmunida mazkur konseptual jarayonlarga nisbatan munosib moslashish bilan bog'liq o'zgarishlarni talab qilmoqda. Shu jihatdan, hozirda xorijiy tillarni tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyati, madaniyatlararo munosabatlar aspektida o'qitish va o'rganish, o'quv jarayoni mazmuniga madaniyatshunoslik (Ideas of Cultural Studies) g'oyalari hamda madaniyatlararo kompetensiyaviy yondashuv (Intercultural Competence Approach) texnologiyalarini singdirish orqali ta'lim oluvchilarga dini, millati, irqi va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar, innovatsion ta'lim muhiti va sharoitida

o'zaro hamkorlikdagi samarali faoliyatga qodir bo'lgan shaxsni tarbiyalash zaruratini dolzarblashtirmoqda. Shu ma'noda oliy ta'lim muassasalari nemis tili yo'nalishi talabalariga til o'rgatish jarayonida muayyan samaradorlikka erishishda komikslardan foydalanish texnologiyasini takomillashtirish muammosini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon tillarni o'qitish metodologiyasida til o'rganuvchilarning ma'lumotlarni o'zlashtirish usullariga asoslangan holda o'quv materiallarini ishlab chiqish, uning o'rgatish va o'rganish jarayonidagi ahamiyati, til o'rganuvchilarda kreativ fikrlashni shakllantirishga oid ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari mental o'rganish usullari chet til ta'limining intensivlashishiga, jarayon dinamikasining oshishiga, til o'rganuvchilarda o'quv motivatsiyasining rivojlanishiga, til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni kuchaytirishga

xizmat qiladi.

Chet tillarni o'rganish va o'rgatish bugungi globallashuv zamonida katta ahamiyat kasb etib bormoqda. Bo'lajak kadrlarga nafaqat bir chet tilini, balki bir nechtasini bilish talabi qo'yilmoqda. Ko'pgina hujjatlarda nazarda tutilgan vazifalarni amalga oshirish nemis tilini o'rgatish va o'rganish jarayoniga yangicha yondashuv va usullarni tatbiq etishni taqozo etadi. Xususan, nemis tili darslarida o'rganish samaradorligini oshirish va til o'rganuvchilarga motivatsiya berishga xizmat qiluvchi xotira texnikalaridan foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISIM: Kompetensiya (lotincha "competo" so'zidan olingan bo'lib, "erishaman, muvofiqman, mos kelaman" ma'nolarini beradi) — kishi egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar majmuasini anglatadi. Kompetensiya tushunchasi nisbatan yaqindan boshlab, 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlaridan keng qo'llanila boshlandi.

Kompetensiya – ma'lum bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur bo'lgan mutaxassisning ta'limiy tayyorgarligiga qo'yilgan talabdir. U davlat ixtiyorida bo'lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo'lib, u o'quvchi (ishchi)ning muayyan sohada samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan ta'limiy (professional) tayyorgarligiga nisbatan qo'yiladi. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim – o'quvchilarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish imkoniyatidir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarini shakllantiradi.

Sotsiolingvistik kompetensiya so'zlovchining biror bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadi. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini: o'zi yashayotgan mamlakatning urf-odatlarini, qadriyatlarini, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarni bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim eta olish qobiliyatini ko'zda tutadi.

Talabalarda Sotsiolingvistik kompetensiyani shakllantirishda samarali sanalgan qator metodlar bo'lib, ularni dars jarayoni mazmuniga singdirish o'qituvchidan muayyan ko'nikmalarni talab etadi. Bundan tashqari, bu kabi metodlarni qo'llash ma'lum shart-sharoitlarni talab qilishi qator adabiyotlarda ta'kidlanadi. Shunga asoslanib biz o'z tadqiqotimiz doirasida tajriba-sinov ishlari davomida qator metodlarni dars jarayonlarida qo'llab ko'rdik hamda ularni dars jarayonida samarali qo'llash uchun talab etiladigan metodik-didaktik ko'rsatmalarni ishlab chiqib, pedagoglar e'tiboriga havola etdik. Bu kabi bir necha metod borasida quyida batafsil to'xtalib o'tdik.

"BU MEN" yoki "BU MEN EMAS" metodi. Mazkur metodni qo'llashda ham OTM talabalari va katta yoshli mustaqil til o'rganuvchilar maqsadli guruhlar sanaladi va ularning til bilish darajasi Umumyevropa til bilish kompetensiyalarining kamida B1 darajasi muvofiq kelishi talab etiladi.

O'rganilayotgan til bo'yicha madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini talabalarda shakllantirish jarayonining samaradorligi aynan metodni to'g'ri tanlangan metodik-didaktik harakatlarga bog'likligini alohida ta'kidlash joiz. Bunda sinf xonasining ikki taraf devorlariga "Bu men" va "Bu men

emas” yozuvlari osib qo‘yiladi. Yozuvlar o‘rganilayotgan xorijiy tilda yozilishi maqsadga muvofiq. O‘qituvchi barcha talabala/ ishtirokchilarni o‘rinlaridan turgan holda sinf xonasi o‘rtasiga kelishlarini tashkil etadi va o‘qituvchi avvaldan tayyorlangan qiziqarli savollarni ovoz chiqarib o‘qiydi. Ishtirokchilar berilgan savollar o‘zlariga tegishlilikiga qarab “Bu men” yoki “Bu men emas” taraflarga ajraladilar.

Quyidagi savollarni berish tavsiya etiladi:

1. Wer kann mehr als zwei Sprachen sprechen?
2. Wer gehört einer Religionsgemeinschaft an?
3. Wer hat mehr als zwei Geschwister?
4. Wer treibt regelmäßige Sport?
5. Wer spielt ein Instrument?

Savollarni tuzishda va savollar sonini belgilashda o‘qituvchi kreativ yondashishi mumkin.

Keyingi bosqich muhokama bo‘lib, unda ishtirokchilar “Topshiriqni qanday bajardingiz?, Ko‘proq qaysi javob (“BU MEN” yoki “BU MEN EMAS”) sizga mos keldi? Yana qaysi ishtirokchilar bilan o‘xshash tomonlaringiz bor edi?” kabi savollarga javob berishadi va o‘z fikrlarini bayon etishadi.

Metodni qo‘llashdan ko‘zlangan asosiy maqsadga erishishda, ya‘ni “Xilma-xillik” mavzusini tushuntirish va bu orqali nafaqt turli madaniyatga mansublar balki bir madaniyat vakillarida ham individ sifatida o‘ziga xoslikning namoyon bo‘lishini tushuntirish pedagogning mahorati va yuqoridagi metodik-didaktik ko‘rsatmalarga amal qilish muhim sanaladi. Muhokama qismida ishtirokchilarning nemis tilida fikrlarini og‘zaki bayon etish orqali “muloqot” ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Nuqtai nazarlar almashuvi (Filmlar bilan ishlash). Mazkur metoddan foydalanishda, birinchi navbatda, o‘qituvchi xorijiy til darslari mavzusiga mos filmni tanlashi muhim sanaladi. Filmni tanlab olishda xorijiy tillarni

o‘qitish tajribasida mavjud mezonlarga, ya‘ni til o‘rganuvchilarining til bilish darajasi, yoshi, qiziqishi hisobga olinishi zarur. O‘rganilayotgan xorijiy tilda film namoyishidan so‘ng talabalar film qahramonining nuqtai nazaridan shaxs yoki vaziyatga qanday baho berishlarini og‘zaki va yozma bayon etishlari orqali metoddan ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

Bundan tashqari, ta‘limda har bir o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda, shu fanning o‘ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Kompetensiyali yondashuv, inson faoliyatida har tomonlama kompetenlilikni shakllantirish hozirgi zamon jamiyati va ta‘limining asosiy sharti hisoblanadi. Bu talab o‘qituvchi-pedagoglar faoliyatiga ham bevosita daxldordir.

Bugungi kunda dunyo ta‘limini yangilashning asosiy yo‘nalishi ta‘lim jarayonida faoliyatli yondashuv orqali dunyoni, hayotni, kasbiy faoliyatni yaxlit tizimli ko‘ra olish, unda tizimli faoliyat ko‘rsatish, yangi-yangi muammo va topshiriqlarni hal eta olish tajribasini shakllantirishdan iboratdir.

Hammasi oddiy: ko‘pchiligimiz, taxminan 65% odamlar "vizual". Biz uchun ma'lumotni matn shaklidan ko‘ra rasmlar ko‘rinishida qabul qilish ancha oson. Miya yarim korteksining taxminan 50% boshqa idrok kanallariga qaraganda ko‘proq vizual ishlov berishda ishtirok etadi. Shuning uchun, darvoqe, psixologlar ko‘pincha bolalarda komikslar orqali o‘qishga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otishni tavsiya qiladilar - bu bolaning syujetga berilib ketishi va yangi faktlarni eslab qolishi osonroq bo‘ladi. Kattalar uchun komikslar sintezlangan san‘atning ajoyib namunasidir.

Sotsiologik kompetensiya: O‘zbekiston va tili o‘rganilayotgan mamlakatlar xalqlari madaniyati haqida aniq tasavvurga ega bo‘lish hamda ba‘zi masalalarning tilga bog‘liqligini anglash, masalan, salomlashish

odati, murojaat shakllari, xushmuomalalikning asosiy me'yorlari va hokazo.

Til kursining boshida kirish yordamidan tashqari, kompetensiyalar nemis tilini chet tili sifatida o'rganishda ko'plab funksiyalarni bajarishi mumkin.

- Grammatikani komiks yordamida mashq qilishingiz mumkin.

- Komikslar kundalik hayotda juda muhim bo'lgan so'zlashuv tilini o'rganishga yordam beradi.

- Talabalar dialoglarni mashq qilishlari mumkin.

- Kundalik tartiblarni qayta hisoblashingiz va o'zgartirishingiz mumkin.

- Siz komikslardan savol berish va ularga javob berish, mahalliy madaniyatga oid mavzularni muhokama qilish, nutq va ziddiyatni yaxshilash, o'qishni tushunishni rivojlantirish uchun foydalanishingiz mumkin

- Komikslar yagona o'qitish vositasi bo'lmasligi kerak, lekin ular nemis tilini chet tili sifatida o'rganishda mozaikaning eng rang-barang qismlari bo'lish uchun zarur bo'lgan narsalarga ega.

Xulosa qilib aytganimizda, nemis tilini o'rganishda sotsiolingvistik kompetensiyaning ahamiyati katta. Ayniqsa ushbu kompetensiyan shakllantirishda tepada eltirilgan metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gabriele Keller, Churram Raximov. Einführung in die Märchenforschung. –T.: Fan, 2004.
2. Golovanova L. N., Pankratova E. N. Lingvcreativity as an attribute of consciousness transformation. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia*, 2015, (3). Available at: <http://www.saence-education.ru/ra/article/view?id=20288> (accessed 31.07.2019). (In Russ.)
3. Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев.Словарь литературоведческих терминов. -М.: 1974.
4. Комлев Н. Г. Комикс // Словарь иностранных слов. М.: Эксмо, 2006. С. 461.
5. Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев.Словарь литературоведческих терминов. -М.: 1974.
6. Комлев Н. Г. Комикс // Словарь иностранных слов. М.: Эксмо, 2006. С. 461.
7. Махдиев С. Проблемаи жанри латифа. Душанбе: Дониш, 1977.
8. Zaripova Z. R. CONCEPT OF SATIRE AND HUMOR IN GERMAN //European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 10. – C. 442-445.

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ЯЗЫКУ СПЕЦИАЛЬНОСТИ

ЮЛДАШЕВА ФАРОГАТ ТУРАКУЛОВНА

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Межфакультетская кафедра русского языка PhD

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности обучения русскому языку студентов геологического факультета с акцентом на освоение языка специальности. Проанализированы существующие методы и подходы к обучению профессиональному языку, представлены результаты исследования эффективности различных стратегий. В ходе анализа выявлены ключевые факторы, влияющие на успешное овладение студентами-геологами русским языком специальности.

Ключевые слова: русский язык, язык специальности, геологический факультет, методика преподавания, профессиональная коммуникация

Abstract. Ushbu maqolada geologiya fakulteti talabalariga rus tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, mutaxassislik tilini o'zlashtirishga e'tibor qaratilgan. Kasbiy tilni o'qitishning mavjud usullari va yondashuvlari tahlil qilindi, turli strategiyalarning samaradorligini o'rganish natijalari taqdim etildi. Tahlil davomida geolog talabalarning rus tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar aniqlandi.

Kalit so'zlar: rus tili, mutaxassislik tili, geologiya fakulteti, o'qitish metodikasi, professional aloqa

Abstract. This article discusses the features of teaching Russian to students of the Faculty of Geology with an emphasis on mastering the language of the specialty. The existing methods and approaches to teaching a professional language are analyzed, and the results of a study of the effectiveness of various strategies are presented. The analysis revealed the key factors influencing the successful mastery of the Russian language of the specialty by students of geology.

Keywords: Russian language, specialty language, Faculty of Geology, teaching methods, professional communication.

ВВЕДЕНИЕ

Обучение русскому языку студентов геологического факультета является важной задачей, поскольку владение языком специальности служит основой для успешной профессиональной деятельности и коммуникации в научной среде [1]. Геология как наука оперирует специфической терминологией, понимание и грамотное использование которой необходимо для эффективного освоения дисциплин и дальнейшей работы по специальности [2]. В связи с этим актуальной проблемой является поиск оптимальных методов и подходов к обучению студентов-геологов русскому языку с учетом особенностей их будущей профессии.

Цель данной статьи - проанализировать существующие методы и стратегии обучения русскому языку специальности на геологическом факультете, выявить их преимущества и недостатки, а также предложить пути совершенствования процесса преподавания.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для достижения поставленной цели и решения задач исследования был использован комплекс методов:

- Теоретические методы: анализ научной литературы по проблеме обучения русскому языку студентов нефилологических специальностей, синтез и обобщение опыта преподавания языка специальности, моде-

лирование процесса обучения.

- Эмпирические методы: педагогическое наблюдение за учебным процессом, беседы с преподавателями и студентами, анкетирование, тестирование, анализ продуктов речевой деятельности студентов.

- Экспериментальные методы: проведение педагогического эксперимента с целью проверки эффективности различных методов и технологий обучения.

- Статистические методы: количественный и качественный анализ результатов эксперимента, их математическая обработка и интерпретация.

Исследование проводилось на базе геологического факультета Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека в течение 2023-2024 учебного года. В эксперименте приняли участие 60 студентов 2-3 курсов, обучающихся по направлению "Геология".

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема обучения русскому языку студентов нефилологических специальностей, в том числе геологов, освещается в работах многих отечественных и зарубежных исследователей.

Авдеева И.Б. в своей монографии [1] рассматривает инженерную коммуникацию как самостоятельную речевую культуру, выделяя ее когнитивный, профессиональный и лингвистический аспекты. Автор подчеркивает необходимость формирования у студентов умений и навыков, связанных с научно-техническим стилем речи.

Галеева Н.Л. и Наумова О.А. [2] исследуют язык науки как основу формирования профессиональной языковой личности будущего специалиста. В статье анализируются особенности научного стиля речи, его лексические, морфологические и синтаксические характеристики.

Крылова В.П. и Антонова Ю.В. [3] рассматривают современные подходы к обу-

чению русскому языку как иностранному в техническом вузе. Авторы описывают коммуникативный, компетентностный и профессионально-ориентированный подходы, приводят примеры их реализации в учебном процессе.

Пассов Е.И. [4] является одним из основоположников коммуникативного метода обучения иноязычному говорению. В своей работе он раскрывает сущность данного метода, его принципы и технологии, направленные на формирование коммуникативной компетенции учащихся.

Хуторской А.В. [5] исследует ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Автор выделяет такие компетенции, как ценностно-смысловые, общекультурные, учебно-познавательные, информационные, коммуникативные, социально-трудовые и компетенции личностного самосовершенствования.

Зимняя И.А. [6] обосновывает личностно-деятельностный подход как основу организации образовательного процесса. Данный подход предполагает учет индивидуальных особенностей и потребностей учащихся, их активную роль в процессе обучения, ориентацию на развитие личности.

Образцов П.И. и Иванова О.Ю. [7] рассматривают специфику профессионально-ориентированного обучения иностранному языку на неязыковых факультетах вузов. Авторы анализируют цели, содержание и технологии такого обучения, подчеркивают необходимость моделирования ситуаций профессионального общения.

Колесникова Н.И. и Долгина О.А. [8] в своем терминологическом справочнике дают определения основных понятий методики преподавания иностранных языков, таких как "подход", "метод", "прием", "средство обучения" и др.

Гальскова Н.Д. [9] в своем пособии для

учителя описывает современные методы и технологии обучения иностранным языкам, в том числе проектную методику, обучение в сотрудничестве, использование игровых и информационно-коммуникационных технологий.

Титова С.В. [10] исследует возможности применения информационно-коммуникационных технологий в гуманитарном образовании. Автор анализирует дидактические свойства и функции ИКТ, описывает опыт их использования в обучении иностранным языкам.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что проблема обучения языку специальности студентов нефилологических профилей является актуальной и многоаспектной. Исследователи рассматривают различные подходы и технологии такого обучения, подчеркивают важность формирования профессиональной коммуникативной компетенции будущих специалистов..

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

С целью выявления эффективности различных методов и подходов к обучению русскому языку студентов-геологов было проведено исследование на базе геологического факультета Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. В эксперименте приняли участие 60 студентов 2-3 курсов, которые были разделены на три группы по 20 человек.

В первой группе обучение проводилось с использованием традиционных методов (лекции, семинары, работа с учебниками). Во второй группе акцент делался на коммуникативный и профессионально-ориентированный подходы (ролевые игры, дискуссии, анализ текстов по специальности). В третьей группе применялся комплексный подход, сочетающий элементы различных методик.

По окончании эксперимента были про-

ведены тесты на знание терминологии, умение понимать и продуцировать тексты по специальности. Результаты показали, что наиболее высокие показатели были достигнуты в третьей группе (средний балл - 4,5 по 5-балльной шкале), где использовался комплексный подход. В первой группе средний балл составил 3,8, во второй - 4,2.

АНАЛИЗ И ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Полученные результаты свидетельствуют о том, что наиболее эффективным является комплексный подход к обучению русскому языку студентов-геологов, сочетающий элементы различных методик. Это объясняется тем, что данный подход позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов, развивать различные виды речевой деятельности, моделировать ситуации профессионального общения [8].

Использование коммуникативного подхода способствует развитию навыков устной речи, умения вести диалог, участвовать в дискуссиях на профессиональные темы. Студенты учатся выражать свои мысли, аргументировать свою позицию, адекватно реагировать на высказывания собеседника. Ролевые игры и моделирование ситуаций общения позволяют преодолеть языковой барьер, снять психологическое напряжение, создать условия для естественной коммуникации [4].

Профессионально-ориентированный подход обеспечивает усвоение терминологической лексики, развитие умений работать с научными текстами по специальности. Студенты учатся понимать и анализировать специальную литературу, извлекать необходимую информацию, оперировать терминами в устной и письменной речи. Привлечение специалистов-геологов к разработке учебных материалов позволяет сделать обучение более практико-ориентированным, приблизить его к реальным условиям про-

фессиональной деятельности [7].

Личностно-ориентированный подход предполагает учет индивидуальных особенностей и потребностей студентов, их уровня владения языком, когнитивных стилей и стратегий обучения. Дифференциация заданий, использование разнообразных форм работы (индивидуальной, парной, групповой) позволяет создать оптимальные условия для раскрытия потенциала каждого студента, развития его языковых и коммуникативных способностей [6].

Компетентностный подход нацелен на формирование ключевых компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности и социальной адаптации. В процессе обучения языку специальности развиваются такие компетенции, как лингвистическая (владение лексикой и грамматикой), коммуникативная (умение общаться в различных ситуациях), дискурсивная (способность создавать связные тексты), социокультурная (знание норм и правил поведения в научном сообществе) и др. [5].

Важным фактором эффективности обучения является также мотивация студентов, их вовлеченность в учебный процесс. Использование аутентичных материалов, связанных с будущей профессией, проблемных заданий, требующих творческого подхода и самостоятельного поиска решений, способствует повышению интереса к изучению языка, формированию познавательной активности и самостоятельности студентов [9].

Перспективным направлением совершенствования методики преподавания русского языка студентам-геологам является внедрение информационно-коммуникационных технологий. Использование электронных учебников и пособий, мультимедийных презентаций, онлайн-ресурсов и платформ для коммуникации расширяет возможности для самостоятельной работы

студентов, индивидуализации обучения, моделирования языковой среды [10].

Вместе с тем, следует отметить, что эффективность использования ИКТ зависит от многих факторов, таких как техническая оснащенность вуза, ИКТ-компетентность преподавателей и студентов, наличие качественных электронных ресурсов и методик их применения. Внедрение новых технологий должно происходить постепенно, с учетом реальных условий и потребностей участников образовательного процесса.

Таким образом, анализ результатов исследования показывает, что для успешного обучения русскому языку студентов-геологов необходим комплексный подход, сочетающий различные методы и технологии. Важными условиями эффективности обучения являются профессиональная направленность, учет индивидуальных особенностей студентов, создание положительной мотивации, использование инновационных средств обучения. Дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку специализированных учебных программ и пособий, изучение возможностей интеграции языковой подготовки в систему геологического образования.

ВЫВОДЫ

Таким образом, обучение русскому языку студентов геологического факультета требует комплексного подхода, учитывающего специфику будущей профессиональной деятельности. Наиболее эффективными являются методы и технологии, направленные на развитие коммуникативных навыков, освоение терминологии, работу с текстами по специальности.

Для повышения качества обучения необходимо использовать аутентичные материалы, моделировать ситуации профессионального общения, внедрять инновационные технологии. Важную роль играет также создание положительной мотивации

у студентов и атмосферы сотрудничества на занятиях.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку специализированных учебных пособий и курсов для

студентов-геологов, а также на изучение возможностей интеграции языковой подготовки в систему профессионального образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Авдеева И.Б. Инженерная коммуникация как самостоятельная речевая культура: когнитивный, профессиональный и лингвистический аспекты. - М.: МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2005. - 368 с.
2. Галеева Н.Л., Наумова О.А. Язык науки как основа формирования профессиональной языковой личности будущего специалиста // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. - 2017. - №4-2. - С. 172-180.
3. Крылова В.П., Антонова Ю.В. Современные подходы к обучению русскому языку как иностранному в техническом вузе // Научный вестник МГТУ ГА. - 2013. - №193. - С. 125-128.
4. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. - М.: Просвещение, 1991. - 223 с.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
6. Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход как основа организации образовательного процесса // Общая стратегия воспитания в образовательной системе России. - М., 2001. - С. 244-252.
7. Образцов П.И., Иванова О.Ю. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов. - Орел: ОГУ, 2005. - 114 с.
8. Колесникова Н.И., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков. - СПб.: Изд-во «Русско-Балтийский информационный центр «БЛИЦ», «Cambridge University Press», 2001. - 224 с.
9. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. - М.: АРКТИ, 2003. - 192 с.
10. Титова С.В. Информационно-коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. - М.: Квинто-Консалтинг, 2009. - 240 с.

MALAKA OSHIRISH TIZIMIGA KREDIT-MODUL SHAKLINI JORIY ETISHNING O'ZIGA HOS HUSUSIYATLARI

I.RAXIMOV

Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi direktori

Annotatsiya: Maqolada uzluksiz malaka oshirishning mazmuni, kredit-modul tizimi shuningdek, respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish holatlariga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Аннотация: Его организационные формы и принципы, а также роль и значение непрерывного образования в подготовке конкурентоспособных кадров в развитии формирования интеллектуального и профессионального развития человека в условиях глобализации.

Abstract: The essence and content of continuous education, as well as the role and importance of continuous education in preparation of competitive personnel in development of formation of intellectual and professional development of person in the context of globalization are considered in this article.

Kalit so'zlar: "uzluksiz ta'lim", raqamlashtirish, kredit-modul, ta'lim shakllari, hayot davomida ta'lim olish, elektron portfolio, ta'lim platformasi.

Ma'lumki, professional ta'lim tizimi rivoji rahbar va pedagog xodimlar malakasini oshirish qay darajada sifatli yo'lga qo'yilganiga ham bevosita bog'liq. Tabiiyki, bu yangicha qarashlarni talab qiladi. Bugun tashlanayotgan har bir qadam ham mavjud muammo va kamchiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, ko'zlangan maqsadga qisqa vaqt oralig'ida erishishga xizmat qilishi lozim. SHundan kelib chiqib, professional ta'lim tizimi boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

O'z navbatida, rahbar va pedagog xodimlar, kasbiy faoliyat natijalari qayd etishning elektron portfoliosi (ta'lim platformasi) tizimi yo'lga qo'yilmoqda. SHunga asosan kasbiy faoliyat natijalari va erishgan yutuqlariga asosan rahbarlar hamda pedagog xodimlar muqobil,

masofaviy, malaka oshirish ta'lim muassasalari va uyg'unlashgan holda malaka oshirishga jalb qilinadilar. Tabaqalashtirilgan malaka oshirishni tashkil etishdan asosiy maqsad esa rahbar va pedagog xodimlar faoliyatini rag'batlantirish, ularning ishga bo'lgan qiziqishlari hamda o'z ustida izlanishlarini kuchaytirishdir. SHu bilan bir qatorda, boshqaruv va pedagog kadr-larning ilmiy-pedagogik salohiyatidan kelib chiqib, ularning kasbiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan uzluksiz malaka oshirish shakllarini mustaqil tanlash hamda o'zlashtirish imkoniyati yaratiladi. SHuningdek, malaka oshirish o'quv rejalariga bugungi zamon talablaridan kelib chiqqan holda va boshqaruv kadrlarining faoliyatini amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan yangi modullar kiritilib, bunda asosiy e'tibor amaliyotga qaratilishini ko'zda tutish mumkin. O'quv rejalaridagi umumiy soatning asosiy qismi amaliy

darslarga ajratilgani shundan dalolatdir. Qolaversa, malaka oshirish negizida professional ta'lim tizimini raqamlashtirish laboratoriyasi tashkil etilyapti. Parallel ravishda professional ta'lim tizimining barcha turdagi me'yoriy va metodik mahsulotlarini yaratish, ishlab chiqilgan materiallarni ta'lim platformasida keng muhokamaga qo'yish va yakuniy xulosalarga asosan tayyorlangan mahsulotlarni tajribasinnov uchun amaliyotga kiritish bo'yicha ham sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

Xususan, rahbar va pedagog xodimlarning malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonida ishlab chiqarishda ajralmagan holda tashkil etilishi mustahkamlab qo'yildi. SHundan kelib chiqib, xalq ta'limi tizimida rahbar va pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va ularning uzluksiz malakasini oshirish tizimini tashkil etildi. Bunda professional ta'lim, ish faoliyatini boshlayotgan yosh pedagog xodimni jamoaga olib kirish va ta'lim muassasasining ish faoliyatiga moslashuviga yordam berish, ularni amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha zamonaviy samarali pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish nazarda tutilmoqda. Bundan tashqari, professional ta'lim muassasalari raxbar va pedagog xodimlari psixologiyasini o'rganish va metodik ta'minlashga qaratilgan qisqa muddatli an'anaviy, onlayn, offlayn kurslar tashkil etilishi yo'lga qo'yilmoda.

Prezidentimizning 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya

tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son, "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faohyatmi qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarorlari bu yo'ldagi yana bir muhim dasturilamal, sohaga inqilobiy o'zgarishlarni olib kiradigan, rivojlanish nuqtalarini belgilab beradigan "yo'l xaritalari"dir.

Ushbu tarixiy hujjatlar ijrosi zamon talablariga har tomonlama javob beradigan kadrlarni tayyorlash, sohaga mas'ul mutasaddilar va pedagoglarning malakasini sifatli oshirishga xizmat qiladi.

SHuma'noda, malaka oshirish faoliyatida dual ta'lim printsiplariga asoslangan tizimni joriy etish, professional ta'lim sohasida o'z-o'zini moliyalashtirish salohiyatini hosil qilish masalalari alohida o'rin tutadi. Ayni paytda, rahbar va pedagog xodimlarni qayta tayyorlash hamda malakasini oshirishning kredit modul usulini amalga kiritish ustida ham ishlar olib borilmoqda.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, professional ta'lim sohasida davlat siyosati ta'limning natijadorligiga erishishga qaratilgandir. Bu eskicha yondashuvlardan voz kechib, kadrlar tayyorlash jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini jadal sur'atlarda tatbiq etishni nazarda tutadi.

SHunday ekan, bizning muassasamiz ham aynan mazkur talablardan kelib chiqqan holda o'z faoliyatini yanada jadal, yangiliklarga tashnalik ruhi bilan davom ettiradi. Bu borada xorijiy tajribalar asosida pedagog xodimning malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojini o'rganish, malaka oshirish kurslariga jalb etishning yangi mexanizmlari va metodik ta'minotini yaratish, har bir

tinglovchining aynan qanday bilim yoki chiqish biz uchun hamisha dolzarb bo'lib ma'lumotlarga ehtiyoji mavjudligini aniqlab, qolaveradi.

qanoatlantirish mexanizmlarini ishlab

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-fevraldagi "Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" gi PF-4958 sonli farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi " Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5313-son farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga SHARH// <http://uzlidep.uz/positionparty/82>
- 7.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son
- 8."Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faohyatmi qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son qarori
9. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2018 yil
10. www.iqtisodiyot.uz
- 11.<https://president.uz/oz/lists/view/1079>
- 12.<https://www.lex.uz>

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING DEONTOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA IMOM AT-TERMIZIY ASARLARIDAN FOYDALANISH MAZMUNI

MAMATQOBILOVA SHODIYA AZAMAT QIZI
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annatotsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning deontologik kompetentligini rivojlantirishda Imom at-Termiziy asarlaridan foydalanish mazmuni, alloma asarlari qiyosiy tahlillar asosida kelib chiqqan metodologik tushinchalarni, Imom at-Termiziy asarlari deontologik kompetentlik uchun qay jihatdan muhimligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'z: Imom at-Termiziy, deontologik kompetentlilik, pedagogik kompetentlilik, "Sunani termiziy"

Аннотация: В данной статье рассмотрено содержание использования произведений Имама ат-Тирмизи в развитии деонтологической компетентности будущих учителей, методические концепции, основанные на сравнительном анализе трудов ученых, а также значение произведений Имама ат-Тирмизи. на деонтологическую компетентность.

Ключевые слова: Имам ат-Тирмизи, деонтологическая компетентность, педагогическая компетентность, «Сунани Термизи»

Abstract: In this article, the content of using the works of Imam al-Tirmizi in the development of deontological competence of future teachers, the methodological concepts based on the comparative analysis of the works of scholars, and the importance of the works of Imam at-Tirmizi for deontological competence are shown.

Key words: Imam al-Tirmizi, deontological competence, pedagogical competence, "Sunani Termizi"

Respublikamiz ulamolar tarixiy xotirasiga bo'lgan e'tibor kun sayin oshib bormoqda. Ular yaratgan o'lmas ijodiy merosi yoshlar tarbiyasi uchun, ta'lim mazmuni uchun muhim vosita deb qaralib boshlandi. Ulardan biri ijodiy va ilmiy faoliyati davrida Termiziy bir qancha asarlarni yozdiki, ularning aksariyat qismi bevosita hadislarga bag'ishlangan bo'lib, islom ulamolari o'rtasida ilk davrdan boshlab hadislarning to'g'riligi, ularni ishonchli manbalarga asoslanishiga katta e'tibor berilgan. Chunonchi, o'sha davrning o'zidan boshlaboq noaniq, chala-chulpa, hatto soxta hadislar ham xalq ichiga tarqala boshlagan. Shunday davrda ular qayta-qayta tekshirilib, muhaddislarning tinimsiz mehnati natijasida asl holiga qaytarilib, yozma ravishda qayd qilingan. Natijada

islom ulamolari orasida ishonchli manbalar asosida to'plangan va tartibga keltirilgan oltita hadislar to'plami (Sihohi sitta) mualliflari eng nufuzli muhaddislar deb tan olingan. Mana shu etirof etilgan mashhur muhaddislardan biri – Imom Termiziydir. Bo'lajak o'qituvchilarning deontologik kompetentligini rivojlantirishda Imom at-Termiziy asarlaridan foydalanishni muhim deb qaraladi. Shundan kelib chiqib Imom at-Termiziy asarlarini ta'lim uchun mos tomonlarini qiyosiy jihatdan o'rganib chiqilishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Imom Termiziyning ijodiy faoliyatida yaratilgan asarlari orasida "al-jome' as-sahih" (Ishonchli to'plam) eng asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu asar, yuqorida qayd qilganimizdek, "Al-jome'ul kabir", (Katta to'plam), "Sahih Imom

Termiziy”, “Sunani Imom Termiziy” kabi nomlari bilan ham yuritiladi. Tarixchi Ibn Hajar Asqaloniyni yozishicha, Imom Termiziy ushbu asarini 270-hijriy (884-milodiy) yilda, ya’ni qariyb oltmish yoshlarida, ilm-fanda katta tajriba orttirib, imomlik darajasiga erishgandan keyin yozib tugatgan. Ushbu asar qo’lyozmalari dunyoning bir qancha shaharlarida, shuningdek, o’zimizda, O’zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik institutida ham saqlanmoqda. Muhim manba sifatida “al-Jome’ as-sahih” bir necha marta nashr qilingan. Bunga dalil sifatida 1283 (1866)-yili Mitohda, 1292 (1875)-yili Qohirada, shuningdek, 1980-yili Bayrutda nashr etilganligini ko’rsatish kifoya¹.

Imom Termiziyning bu muhim asariga bir qator sharhlar ham yozilgan bo’lib, ulardan ibn Arabiy nomi bilan mashhur bo’lgan Imom Hofiz Abu Bakr Muhammad Ashbilyning “Oridatul Ahvaziy ala kitob Imom Termiziy” nomli 13 juz’ (qism) dan iborat sharhlarini keltirish mumkin. Ushbu sharh dastlab 1931-yilda Qohirada nashr qilingan. Imom Hofiz Abu Ali Muhammad Abdurrahmon ibn Abdurahim Muborakfuriy qalamiga mansub yana bir sharh ham “Tuhfatul-Ahvaziy bisharhi Imom Termiziy” deb ataladi. To’rt juz’dan iborat bo’lgan bu asar 1979-yilda Bayrutda nashr qilingan (Hindiston nashri ham mavjud). Misrlik olim va adib Jamoliddin Abdurrahmon ibn Abu Bakr Suyutiyni (1445—1505) Imom Termiziy asariga yozgan sharhi “Qutul mug’taziy ala Jome’ Imom Termiziy” (undan ikki qismi nashr qilingan) deb atalgan. Bulardan tashqari, Muhammad ibn Abduqodir Abu

Toyyib Madaniyning “Sharhu Sunani Imom Termiziy”, Ahmad Muhammad Shokirning “Tahqiq va sharhu Jome’ Imom Termiziy” (o’ndan ikki qismi 1937-yilda Mustafaul Bobiyul Halabiy tomonidan nashr qilingan), Muhammad Yusuf Bannuriyning “Maorif sunani sharh sunani Imom Termiziy” (uning birinchi qismi 1963-yilda Pokistonda nashr qilingan), Siroj Ahmad Sarhandiyning “Sharh Sunani Imom Termiziy” nomli forscha sharhi, shuningdek, Rashib Ahmadul Kanuhiyning “Al-kavkab ad-durriy ala Imom Termiziy” (Hindistonda chop etilgan), Muhammad Anvar Shoh Kashmiriyning ikki juz’dan iborat “Al-a’rf ash-shaziy ala Jome’ Imom Termiziy” (bu asar ham Hindistonda chop etilgan) va nihoyat Abul Hasan Muhammad ibn Abdulhadiy Sanadiyning (u 1138-yilda vafot etgan) “Hoshiya ala Sunani Imom Termiziy” kabi sharhlarini ko’rsatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Abu Ali Mansur ibn Abdulloh Xolidiy aytganlar: “Imom Termiziy: “Men “Sunani Termiziy”ni yozib, uni Hijoz, Iroq, Xuroson olimlariga ko’rsatdim. Barchalari bu kitobdan mamnun bo’ldilar va: “Kimning uyida shu kitobdan bo’lsa, go’yo uning uyida Payg’ambar sollallohu alayhi vasallam gapirib turgandek bo’ladilar”, – dedilar”, – deganlar”².

“Al-jome’”da manfaatli ilm, to’la-to’kis foyda va ulkan masalalar mujassam. U islom asoslaridan biridir.

Abu Nasr Abdurahim ibn Abdul Xoliq aytganlar: “Termiziyning “Al-Jome’”laridagi hadislar to’rt qismdan iborat:

1. Sahihligi aniq hadislar.
2. Abu Dovud va Nasaiyning shartlariga

1 Kenjabek M. Sunani Termiziy. – Toshkent: Sharq, 2012. – B. 28.

2 Inoyatov A. Termiziy maqolasi. 2016. – B. 2. // www.minbar.uz

javob beradigan hadislar.

3. Yuqoridagi hadislarga zid hadislar va uning sabablarining bayoni.

4. Sahih bo'lmagan hadislar va ularning illatlari bayoni.

Termiziy: "Men ushbu kitobimda rivoyat qilgan hadislarga fuqaholar amal qilganlar. Faqat bir-ikkita hadis borki, ularga amal qilishmagan. Ular: "Kimki uch martagacha tavba qilib, aroq ichsa, uringlar. To'rtinchi martasida o'ldiringlar", hamda "Payg'ambar sollallohu alayhi vasallam peshin va asrni Madinada jam qildilar. Xavf ham yo'q edi, safarda ham emasdilar" hadislaridir", – deganlar.

"Sunani Termiziy" u kishining imom, quvvayi hofiza va fiqh sohibi ekanliklarining yorqin dalilidir. Lekin hadislarni qabul qilishda ko'p ham qattiq turmaganlar va roviylarga baho berishda ham ko'ngilchan bo'lganlar.

Ibn Tohirning "Al-Mansur" kitoblarida bitilgan: "Shayxul islom Abu Ismoilning: "Termiziyning "Al-jome' Imom Termiziy" asarlari Buxoriy va Muslimning kitoblaridan ko'ra manfaatliroqdir. Chunki Buxoriy va Muslimning kitoblaridan olimlarga, Termiziyning kitoblaridan esa barcha foydalana biladilar", – deganlarini eshitdim"³.

Tahlil va natijalar. "Shamoil-un-nabaviyya". Abu Iso Imom Termiziyning boshqa bir yirik asari "Shamoil-un-nabaviyya" (Payg'ambarning alohida fazilatlariga) deb ataladi. Bu asar ba'zi manbalarda "Ash-shamoil fi shamoil an-nabiy sollallohu alayhi vasallam", "Ash-shamoilul Muhammadiya" nomlari bilan ham keltirilgan. Asar Payg'ambar alayhissalomning shaxsiy hayotlari, u

zotning siyratlari, ajoyib fazilat va odatlariga oid to'rt yuzu sakkiz hadisi sharifni o'ziga jamlagan qimmatli manbadir. Alloma yaratgan asarlar hadislarga, Payg'ambarimiz so'zlari va hayot yo'llariga bog'langan bo'lib, komil inson axloqiy tarbiyasida eng muhim vosita deb qaralishi lozim deb bilamiz.

Zero Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" asarida quyidagi fikrlar keltirib o'tilgan: "Alloh taolo sari eltuvchi yagona saodat va hidoyat yo'li bor, u ham bo'lsa, Payg'ambarimiz (sollallohu alayhi vasallam) ko'rsatgan yo'ldir". Inson erisha oladigan eng yuksak axloq qanday bo'lishi lozimligini Payg'ambarimiz (sollallohu alayhi vasallam) shaxsan yashab ko'rsatganlar⁴.

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, ushbu mavzu, ya'ni Payg'ambar alayhissalomning fazilatlariga, odatlari haqidagi hadislarni to'plash bilan juda ko'p olimlar, muhaddislar shug'ullanganlar va bu xildagi hadislar turli-tuman kitoblardan o'rin olgan. Lekin Imom Termiziy asarining boshqalardan afzalligi va farqi shundaki, muallif imkoni boricha Payg'ambar alayhissalom fazilatlariga doir barcha hadislarni muntazam ravishda to'plab, mantiqan izchil bir holatda tartibga keltirgan va o'ziga xos mustaqil, yaxlit kitob shaklida tasnif qilgan. "Shamoil-un-nabaviyya" azaldan islomshunos olimlar va tadqiqotchilarning diqqatini o'ziga jalb qilib keladi.

Arab tilida bitilgan ushbu asarga bir qancha sharhlar va hoshiyalar ham yozilgan. Ulardan Abdurauful Munoviyul Misriyning (vafoti 1003-hijriyyili) "Sharhush-shamoil", Ali ibn Sultonul Haraviy Qoriyning

3 Kenjabek M. Sunani Termiziy. – Toshkent: Sharq, 2012. – B. 28.

4 Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" - Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro markazi" nashryoti, 2020. 4-bet

(vafoti 1192-hijriy yili) “Jam’ul-vasoil fi sharhi-shamoil”, Sulaymon ibn Umar ibn Mansurul Jumalning “Al-mavohibul Muhammadiyya bi sharhi-shamoil Imom Termiziyya” kabilarni keltirish mumkin. Bu asarning bir qo’lyozmasi Qohiradagi Azhar kutubxonasida 144-hadis ilmi raqami ostida saqlanmoqda, Muhammad ibn Jasusul Molikiyning (vafoti 1182-hijriy yili) “Al-favoidul jaliylatul bahiyya ala ash-shamoilul Muhammadiyya (bu asar 1927-yilda nashr qilingan) va nihoyat Azhar universitetining sobiq Shayxi Ibrohim Bojuriyning “Al-mavohibul laduniyya ala shamoil Imom Termiziyya” kabi sharhlarini ko’rsatish mumkin.

Buyuk bobomizning yana “Kitobut-tarix”, “Kitobul ilal as-sag’ir va ilalul kabir”, “Kitobuz-zuhd” (Taqvo haqida kitob), “Kitobul asmo val kuna” (Roviylarning ismi va laqablari haqida kitob), “Al-ilal fil hadis” (Hadislardagi illatlar yoki og’ishlar haqida), “Risola fil xilof val jadal” (Hadislardagi ixtilof va bahslar haqida risola), “Asmous-sahoba” (Payg’ambar sahobalarining ismlari) degan asarlari ham mavjud ⁵. U kishining shogirdlaridan bo’lgan Abu Sa’d Idrisiy ustozlarini sifatlab, yodlashlari, zehnlari to’g’risida, zarbulmasallar bitilganini aytadilar. Shogirdlaridan yana birlari: “Imom Buxoriy vafotlaridan keyin Xurosonda Abu Iso Imom Termiziydek ilmda, zehnda, taqvoda, zohidlikda biror kishi topilmas edi”, – deb aytadi. Imom Termiziy ko’p yig’laganlaridan hayotlarining oxirgi ikki yilida ko’zlari ojiz bo’lib qolgan.

Ibn Atiyya: “Mening huzurimda Imom Buxoriy va Muslimning kitoblariga qaraganda Imom Termiziyning kitoblari

nurliroq va tushinarliroq”, – deb aytadi. “Nima uchun?” – deb so’ralganda, Atiyya: “Chunki ikkita imomning kitoblaridan faqatgina ilm va ma’rifat ahllarigina foydalana olishadi xolos” – deb aytgan ekan. Shayxlardan biri Imom Termiziyga 40 ta g’arib hadisni aytib, imtihon qilishlik uchun so’raganda birorta harfda ham xato qilmasdan avvalidan oxirigacha o’qib berganlarini ko’rib: “sening mislingdagi kishini ko’rmaganman”, – deb aytdi. Imom Termiziy ko’p kitoblarning muallifidir. Ayniqsa, “Sunan” kitoblari kitoblarining chiroylisi, foydasi ko’p bo’lib, takror so’zlari oz, chiroyli tartibda yozilgandir.

Abu Ali Mansur ibn Abdulloh Xolidiy Imom Termiziyning “Jome’ as-sahih” kitoblarini sifatlab: “Kimning uyida mana shu kitob bo’lsa, go’yoki uyida Payg’ambarimiz gapirayotgandek bo’ladilar”, deb aytadi. ⁶

Xulosa. Abu Iso Termiziy asarlari hozirda ham o’z qimmatini yo’qotgan emas. Uning “Al-jome’ as-sahih”, “Ash-shamoil an-nabaviyya” kabi asarlarida keltirilgan hadisi shariflar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lib insonlarni halol, adolatli, iymon-e’tiqodli, diyonatli, pokiza, mehnatsevar, muruvvatli, rahm-shafqatli, ota-ona, ayollarga nisbatan hurmat-e’tiborli bo’lishga chorlaydi. Prezident Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan Sherobod tumanidagi Abu Iso Termiziy maqbarasi obod qilingan bo’lsa, 2017-yil 14-fevralda davlatimiz rahbarining Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish to’g’risida qarori qabul qilindi.

Mazkur qaror asosida Termiz shahrida Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi qurildi. Ilovalarda 2-rasmda ko’rsatilgan. Unda islom dini, jumladan,

5 Inoyatov A. Termiziy maqolasi. 2016. – B. 2. // www.minbar.uz

6 <https://kun.uz/uz/82723093>

hadis ilmi, Abu Iso Termiziy hamda Termiziy allomalar merosi chuqur o'rganiladi. Diniy ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya ishlarida foydalanishga qaratilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalari, ommabop nashrlar, ilmiy-amaliy tavsiyalar tayyorlanadi.

Davlatimiz rahbari markazga tashrif buyurib, bu yerda yaratilgan sharoitlar bilan

tanishdi. Buyuk muhaddis Imom Termiziy hayoti va asarlarini chuqur o'rganish, yosh avlodga yetkazish, xalqimizga tushunarli tilda kitoblar chop etish bo'yicha tavsiyalar berdi. Bu yerda ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun munosib sharoitlar yaratish, olimlarning xalqaro ilmiy konferensiyalarda ishtirokini kengaytirish zarurligi ta'kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inoyatov A. Termiziy maqolasi. 2016. // www.minbar.uz
2. Kenjabek M. Sunani Termiziy. – Toshkent: Sharq, 2012.
3. To'raqulov M. Imom Termiziy maqolasi. 2015. // www.muslimun.uz.
4. Inoyatov A. Termiziy maqolasi. 2016. – B. 2. // www.minbar.uz
5. Ahmad Lutfiy Qozonchining "Saodat asri qissalari" - Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro markazi" nashryoti, 2020. 4-bet
6. Azamat, M. S., & Rajabali, P. S. International Evaluation Programs. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 1-5.
7. Mamatkobilova, S., & Julayeva, M. (2020). FACTORS AFFECTING FAMILY STRENGTH AND WAYS TO ELIMINATE THEM. Студенческий вестник, (19-12), 44-46.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING IJTIMOIIY PEDAGOGIK KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING MAZMUNI

YAKUBOVA UMIDA SHARIFOVNA
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annatotsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik kompetentligini rivojlantirish metodikasining mazmuni, kasbga tayyorlashda ijtimoiy pedagogikaning pedagogik bilimlarni mustaqil sohasiga ajratilishi bilan bog‘liqligi hamda ijtimoiy pedagogika fanini o‘rganishning o‘ziga xos ahamiyati va zamonaviy shart-sharoitlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘z: Ijtimoiy pedagogika, ijtimoiy-pedagogik kompetentlilik, korreksiya, rehabilitatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается содержание методики развития социально-педагогической компетентности будущих учителей, связь с выделением социальной педагогики в самостоятельную область педагогических знаний в профессиональной подготовке, а также особое значение социальной педагогики и современные условия её изучения.

Ключевые слова: Социальная педагогика, социально-педагогическая компетентность, коррекция, реабилитация.

Abstract: This article discusses the content of the methodology for developing the socio-pedagogical competence of future teachers, the connection with the separation of social pedagogy into an independent field of pedagogical knowledge in professional training, and the specific importance and modern conditions of studying the science of social pedagogy.

Key words: Social pedagogy, socio-pedagogical competence, correction, rehabilitation.

Hozirgi vaqtda yurtimizda siyosiy, iqtisodiy, ma’rifiy-madaniy va ta’lim sohasida keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda. Bu islohotlar negizida yangi ta’lim yo‘nalishlari, yangi soha mutahassislariga talab kundankunga ortib bormoqda. Bo‘lajak o‘qituvchilarni ijtimoiy pedagogik yo‘nalishli kasbga tayyorlashni Oliy o‘quv yurtlaridagi barcha fanlar bloklarining: gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematik va aniq fanlar, umumkasbiy va o‘z yo‘nalishiga doir tayyorgarligi fanlarining yaqin integratsiyasiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Bu borada psixologik-pedagogik fanlar turkumi alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologiya va pedagogika fanlariga oid bilimlar mehnat faoliyati davomida har bir fanning o‘ziga xos xususiyatlarini xarakterlaydi, shu bilan bir qatorda bu fanlar kasbiy yo‘nalishidan qat’iy nazar istalgan o‘qituvchini tayyorlash uchun asosiy bo‘g‘in

bo‘lib xizmat qiladi. Bizning fikrimizcha, “Ijtimoiy pedagogika” o‘quv fani o‘qituvchini kasbga tayyorlashning ijtimoiy pedagogik yo‘nalganligining tizimli komponenti bo‘lib hisoblanadi¹. Mazkur fanni bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbga tayyorlash dasturiga kiritilishi ijtimoiy pedagogikaning pedagogik bilimlarni mustaqil sohasiga ajratilishi bilan bog‘liq hisoblanadi. Ijtimoiy pedagogika fanini o‘rganishning o‘ziga xos ahamiyati va zamonaviy shartlari quyidagilardan iborat:

- o‘zgarayotgan shaxs va jadal rivojlanayotgan jamiyat munosabatlarini insonparvarlashtirish zarurati;

1 Umida Yakubova. (2023). SOCIAL PEDAGOGICAL COMPETENCE AS THE BASIS OF THE FUTURE TEACHER’S ACTIVITY. Zeta Repository, 4(04), 1311–1319. Retrieved from

- ijtimoiy amaliyotning barcha sohalarini rivojini ilmiy ta'minlashda ijtimoiy pedagogik bilimlarning ahamiyati (ijtimoiy muassasalar, ijtimoiy xizmat tizimlari faoliyati);

- ijtimoiy pedagogik faoliyat amalga oshirish zarurligi bilan belgilanadi.

Ilmiy, ilmiy-metodik adabiyotlarda "Ijtimoiy pedagogika" o'quv fani pedagogik muhit va shaxs ijtimoiy pedagogikasi mazmunini o'z ichiga olgan, ma'lum boblar va bo'limlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ijtimoiy pedagog, ijtimoiy xodim, maxsus psixologiya, korreksiya va reabilitatsiya pedagogikasi, maktabgacha ta'lim pedagogikasi bo'yicha mutaxassislarni kasbga tayyorlashning komponenti sifatida talqin qilinadi ². Ijtimoiy pedagogikaning o'quv predmeti sifatidagi vazifasi "ishlab chiqarish, tijorat, dam olish, harbiy va jamiyat hayotining boshqa sohalarida pedagog, ijtimoiy xodim, jamoalarning tashkilotchisi va rahbari sifatida kasbiy faoliyatda insonlar bilan ishlashi kutilayotgan barcha uchun ijtimoiy pedagogik faoliyatning ilmiy ko'rinishini taqdim qiladi" ³.

- O'quv fanining maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Bo'lajako'qituvchidaijtimoiypedagogik dunyoqarash asoslarini shakllantirish, turmush tarsi sifatini oshirishning zamonaviy konsepsiyasida shaxs, oila va jamiyat o'zaro munosabatlarida pedagogikaning o'rnini belgilash;

- bo'lajak mutaxassislarga fundamental pedagogik qonuniyatlarni, ijtimoiy amaliyotning turli sohalarida asoslangan, pedagogik maqsadga muvofiq qarorlar qabul qilishni o'rgatish;

- insonning shaxsiy rivojlanishi, o'zini tarbiya qilishi, ijtimoiy va kasbiy moslashishiga, ahloqiy va jismoniy salomatligi mustahkamlanishiga, sotsiumda qulay yashash muhitini yaratilishiga ko'maklashish.

-Adabiyotlar tahlili.

A.B. Mudrik ijtimoiy pedagogikani ijtimoiy tarbiyani maxsus tashkil qilingan, shuningdek tarbiya asosiy vazifasi bo'lmagan tashkilotlarda amalga oshiriladigan ijtimoiy institut sifatida tekshiriladigan pedagogika sohasi deb biladi. V.D. Semenov ijtimoiy pedagogikani ijtimoiy muhitning tarbiyaviy ta'sirlari to'g'risidagi fan, umumiy pedagogikaning tizim hosil qiladigan funksiyalaridan biri sifatida talqin qiladi.

T.F. Yarkinaning fikriga ko'ra, ijtimoiy pedagogika tarixiy an'analar bois yoshlariga ijtimoiy yordam ko'rsatish nazariyasi bo'lib qolishi kerak⁴.

L.I. Aksenova ijtimoiy pedagogikani shaxs va muhit munosabatlarini pedagogik tartibga solishga oid bilimlar tizimi sifatida ko'radi.

Pedagogik atamalar lug'atida "Ijtimoiy pedagogika" jamoatchilik tarbiya institutlari haqidagi fan, shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan talim- tarbiya tizimi, shaxsni ijtimoiylashtirish, jamiyat hayotiga tayyorlash muammolari bilan shug'lanadigan pedagogika fanining alohida tarmog'i deb ta'riflanadi ⁵.

Ijtimoiy pedagogika atamasini tahlil qilar ekanmiz, uning mazmuni umumiy holda inson va sotsiumning munosabatlari, shaxsning ijtimoiylashuvi faktorlari, usullari va metodlari, uning yashash muhitiga moslashuvi, shaxsning rivojlanishi va ijtimoiy muhit subyektlari munosabatlarining uyg'unlashuvi maqsadlarida sotsium (oilalar, muassasalar, korxonalar, idoralar, xususiy shaxslar)ning

2 Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник / Л.В. Мардахаев - М.: Гардарики, 2003. - 269 с.

3 Мудрик А.В. Социальная педагогика. Программа курса / А.В. Мудрик - М.: Изд-во Института практической психологии, Воронеж: НПО «МО- ДЭК», 1997.-32 с.

4 Гурьянова М.П. Сельская школа и социальная педагогика: пособие для педагогов / М.П. Гурьянова - Мн.: Амалфея, 2000. - 448с.

5 Pedagogik atamalar lug'ati T.: FAN 2008y 42-b

pedagogik potensialini oshirish, ko'paytirish va undan foydalanish to'g'risidagi pedagogik bilimlar tarmog'i sifatida qarash mumkin ⁶.

R.A.Mavlonova va N.H.Vohidovalarning qayd etishicha "Ijtimoiy pedagogika – bu ijtimoiy ta'lim-tarbiya faoliyatining maxsus metodlariga ega pedagogikaning mustaqil bo'limidir"⁷.

N.M.Egamberdiyeva o'z darsligida "Ijtimoiy pedagogika – shaxsning ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilish maqsadida ijtimoiy pedagogik faoliyatning samarali metodlarini va texnologiyalarini ishlab chiqish hamda ularni qo'llashga qaratilgan pedagogika sohasi"deb izohlaydi ⁸.

Pedagogika fanlari doktori, professor L.V. Mardaxayev ijtimoiy pedagogikaning o'quv fani sifatidagi tuzilishini tahlil qilib, mazkur fan rivojlanishida ikkita ijtimoiy va shaxsiy yo'nalishni ajratib ko'rsatadi. Birinchi (ijtimoiy) yo'shnalish shaxs shakllanishi jarayoniga davlat va ijtimoiy muhit ta'sirini o'z ichiga oladi, ikkinchisi (shaxsiy) shaxsning ijtimoiy pedagogikasini aniqlaydi va insonning ijtimoiy shakllanishidagi rolini ko'rsatadi ⁹.

MDH olimlari ijtimoiy pedagogika fanining rivojlanishi uchun V.P. Bepalko, M.A. Dani-lov, V.V. Krayevskiy, I.Ya. Lerner, H.A. Sorokin, A.M. Soxor, M.N. Skatkin va kabi bir qator olimlar ishlab chiqqan o'quv predmeti nazariyasi "Ijtimoiy pedagogika"

o'quv fanini tadqiq qilishning ilmiy asoslari hisoblanadi.

Bugungi kunda respublika oliy ta'lim muassasalarida "Ijtimoiy pedagogika" fanini o'qitishda N.M.Egamberdiyeva, A.V.Mudrik, M.Quronov, Z.Qurbonniyozova, R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova M.A.Galaguzova kabi bir qator olimlarimizning ilmiy izlanishlari asosida chop etilgan adabiyotlar va o'quv qo'llanmalari asosiy manba bo'lib kelmoqda.

Tadqiqotchi olim Z.T.Saliyeva "Ijtimoiy pedagogika bola ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganadigan, mutaxassislarni ijtimoiy tarbiya va ta'lim usullari hamda texnologiyalar bilan ta'minlaydigan fan, deb ta'rif bersak, o'rinli bo'ladi" deb izohlaydi [43; 189-b].

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy pedagogika atamasini tahlil qilar ekanmiz, uning mazmunini umumiy holda inson va sotsiumning munosabatlari, shaxsning ijtimoiylashuvi faktorlari, usullari va metodlari, uning yashash muhitiga moslashuvi, shaxsning rivojlanishi va ijtimoiy muhit subyektlari munosabatlarining uyg'unlashuvi maqsadlarida sotsium (oila, muassasalar, korxonalar, idoralar, xususiy shaxslar)ning pedagogik potensialini oshirish, ko'paytirish va undan foydalanish to'g'risidagi pedagogik bilimlar tarmog'i sifatida qarash mumkin. Shuningdek, ijtimoiy pedagogika fanida obyekt-predmet sohasi turlicha farqlanadi. Ko'pgina mutaxassislarning fikriga ko'ra, ijtimoiy pedagogikaning obyekti sotsiumdagi munosabatlar pedagogikasi, yaxlit ijtimoiy munosabatlar tizimi, predmeti esa individning barcha yosh davrlarida ijtimoiy muhitining turli sohalarida ijtimoiy hamkorligiga, barcha ijtimoiy munosabatlar majmuining pedagogik ta'sir jarayoni hisoblanadi.

Ijtimoiy pedagogika ijtimoiy tarbiyaning maqsadlari, mazmuni, mohiyati, qoidalari, metodlari va shakllarini, shaxsning ijtimoiy shakllanishini rag'batlantiradigan sharoitlar

6 Yakubova U.SH. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligi. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. 2023-yil. 3-son.

7 Мавлонова Р.А., Вохидова Н.Х. Ижтимоий педагогика. – Т.: ИСТИҚДОЛ, 2009. – 142 б. – Б.11.

8 Эгамбердиева Н. М. Ижтимоий педагогика. –Т.: 2009й

9 Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник / Л.В. Мардахаев - М.: Гардарики, 2003. - 269 с.

va usullarni o'rganadi. Shaxs va uning sotsium bilan hamkorligi, insonning jamiyatni to'la qonli a'zosi sifatida shakllanishi, uning mohiyati, salohiyatlari, jamiyatga integratsiyalash qobiliyatlari shakllanishi va o'zgarayotgan ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashuvi fanning asosiy negizi bo'lib hizmat qiladi. Inson shaxsining rivojlanishiga ijtimoiy muhitning ta'siri o'rni va ahamiyatini anglagan holda ijtimoiy pedagogika muhitning o'zgarishi, sotsiumda insonparvar munosabatlar shakllanishi, insonni ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirish maqsadida bo'lajak o'qituvchida pedagogik kompetentligini rivojlantirish yo'llari bilan ham shug'ullanadi.

Tahlil va natijalar. Biz ijtimoiy pedagogikani ijtimoiy munosabatlarga ta'sir qilish faoliyatli xususiyatga ega fanlar sirasiga kiritamiz. Ijtimoiy pedagogikada ijtimoiy pedagogik faoliyat mana shunday mexanizm vazifasini bajaradi.

Ma'lumki, psixologiya va pedagogikada faoliyat kategoriyasi shaxs shakllanishining usuli va sharti sifatida qaraladi. Bunday yondashuv inson faoliyati mohiyatiga oid falsafiy qoidaga asoslanadi. Inson faoliyatini tashkil qilinishining ijtimoiy shakli uning alohida farqli jihati hisoblanadi. Aynan pedagogik maqsadga muvofiq, faoliyat insonning tabiiy qobiliyatlari, moyilliklari, salohiyatlarini rivojlantiradi va boyitadi, insonning yo'nalganligi va ijtimoiy qimmatli sifatldarini shakllantiradi, ongli intizomni tarbiyalaydi, jamiyat talablariga moslashishni o'rgatadi, har bir odamga o'zligini ro'yobga chiqarish, mustaqil ta'lim olish va o'ziga yordam berishiga turtki bo'ladi.

Ijtimoiy pedagogik faoliyat ijtimoiy pedagogikaning asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Kattalar va bolalarning bo'sh vaqtdan unumli foydalanishi ijtimoiy faoliyatning muhim sohasi hisoblanadi. Unda faol dam olishni, o'zligini namoyon qilish, ijobiy emotsiyalar, ijod uchun katta

imkoniyatlar yaratiladi. Faoliyatning asosiy vazifalarini amalga oshirishda istalgan sotsiumdagi muloqot muhim o'rin tutadi. Muomala deganda shaxsning hayoti va shakllanishiga ta'sir qiladigan va yosh bilan bog'liq o'ziga xosliklarga ega ijtimoiy munosabatlar jarayonida dialog shaklida fikrlashuv tushuniladi. Muomala muammolarini o'rganish shaxsning shakllanishi, samarali faoliyati, bolalar, o'smirlar, yoshlar va kattalar muhitidagi o'zaro munosabatlar xarakteriga ta'sirining yangi jihatlarini ochadi.

Ijtimoiy pedagogikani o'quv fani sifatidagi o'ziga xosliklari quyidagilar hisoblanadi: birinchidan, fanni o'rganish, o'quvchilarni ijtimoiy tarbiyalash jarayonida murakkab va ko'p komponentli aloqalarni hisobga olish zarurligi bilan bog'liq o'quv fanining integrativ xususiyati; ikkinchidan, o'quv materiali, o'quv dasturi aniq mavzulari, tushunchalari va kategoriyalarini muntazam yanglinadigan mazmuni, biz buni ijtimoiy pedagogika amaliyoti yangilanishi bilan bog'laymiz; uchinchidan, "Ijtimoiy pedagogika" o'quv fani predmetining oliy ta'lim muhitida talabalarni o'quvchi ijtimoiy rivojlanishini amalga oshirishga tayorlashga yo'naltirilgani.

Bizning fikrimizga ko'ra, "Ijtimoiy pedagogika" o'quv fanining yana bir o'ziga xosligi bu o'qituvchini kasbga tayyorlash tizimida nisbatan yangiligi hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchini umumkasbiy va ijtimoiy tayyorlashga oid boshqa fanlar bilan bir qatorda ijtimoiy pedagogikaning fanlararo aloqasi yetarli ishlab chiqilmagani bilan bog'liq. Psixologik-pedagogik fanlarning fanlararo integratsiyasi muammosi alohida tadqiqotni talab qiladi.

Xulosa. Shunday qilib, ta'lim tizimi sifat jihatidan yangilanishi sharoitlarida oliy pedagogik ta'limning asosiy maqsadi – yuqori malakali, kasbiy vazifalarni hal qilish uchun yetarli ijtimoiy pedagogik bilimlar, ko'nikmalar va qobiliyatlar tizimiga, kasbiy ahamiyatli

shaxs sifatlariga ega raboqatbardosh pedagogni tayyorlashdan iborat. “Ijtimoiy pedagogika” o‘quv fanining eng muhim vazifasi sirasiga ta’lim oluvchilarni fundametal, texnologik va metodologik jihatdan keyingi ta’lim va kasbiy faoliyatga tayyorlash deb hisoblash kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ijtimoiy pedagogika o‘quv fani sifatida keng doira mutaxassislarining kasbga tayyorlash uchun mo‘ljallangan, o‘quv kursining maqsadlariga

bog‘liq ravishda o‘ziga xos xususiyatlariga ega hamda talabalarga muayyan hajmdagi bilimlarni o‘zlashtirish talabini qo‘yadi.

Hozirgi vaqtda jamiyat tomonidan ijtimoiy-pedagogik soha vakillariga talabning ortib borishi hamda shu sohada mutaxassisliklarning ko‘payishi natijasida biz tadqiqotimiz doirasida pedagogik ta’lim tizimida “ijtimoiy pedagogika” fanining rivojlanishi o‘ziga xosliklarini ko‘rib chiqdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogik atamalar lug‘ati T.: FAN 2008y 42-b
2. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник / Л.В. Мардахаев - М.: Гардарики, 2003. - 269 с.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Программа курса / А.В. Мудрик - М.: Изд-во Институт практической психологии, Воронеж: НПО «МО- ДЭК», 1997.-32 с.
4. Гурьянова М.П. Сельская школа и социальная педагогика: пособие для педагогов / М.П. Гурьянова - Мн.: Амалфея, 2000. - 448с.
5. Мавлонова Р.А., Воҳидова Н.Ҳ. Ижтимоий педагогика. – Т.: Истиқлол, 2009. – 142 б. – Б.11.
6. Эгамбердиева Н. М. Ижтимоий педагогика. –Т.: 2009й
7. Якубова У.Ш. Социально- педагогическая служба для студентов с ограниченными возможностями. Наука и образование сегодня// № 10, 2021 г.
8. Yakubova U.SH. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligi. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari. 2023-yil. 3-son.
9. Umida Yakubova. (2023). SOCIAL PEDAGOGICAL COMPETENCE AS THE BASIS OF THE FUTURE TEACHER'S ACTIVITY. Zeta Repository, 4(04), 1311–1319. Retrieved from <https://zetarepo.com/index.php/zr/article/view/397>

ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ STEAM ТЕХНОЛОГИИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

ДИЛАФРУЗ ХУСАНОВНА САДИКОВА

доктор философии по педагогическим наукам (PhD), и.о. доцента кафедры «Технология дошкольного образования» ТГПУ им. Низами

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы организации творческой деятельности в технологической подготовке дошкольников. Дается авторское обоснование о том, что для повышения качества созидательного труда дошкольников, педагоги должны создавать психолого-педагогические условия для проявления творчества: построение креативной среды на уроках, вовлечение учащихся в творческую работу, развитие у них творческих способностей, умений и мотивов.

Ключевые слова: Творчество, творческие способности, технологическое образование школьников, условия организации творческой деятельности.

Аннотация: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni texnologik tayyorlashda ijodiy faoliyatni tashkil etish masalalari ko'rib chiqiladi. Muallifning asoslashi shundaki, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy ishlari sifatini oshirish uchun o'qituvchilar ijodkorlikning namoyon bo'lishi uchun psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni yaratishi kerak: sinfda ijodiy muhitni yaratish, o'quvchilarni ijodiy ishlarga jalb qilish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ko'nikmalar va motivlar.

Kalit so'zlar: Ijodkorlik, ijodiy qobiliyatlari, maktab o'quvchilarining texnologik ta'limi, ijodiy faoliyatni tashkil etish shartlari.

Annotation: The article deals with the organization of creative activity in the technological preparation of preschoolers. The author's justification is given that in order to improve the quality of the creative work of preschoolers, teachers must create psychological and pedagogical conditions for the manifestation of creativity: building a creative environment in the classroom, involving students in creative work, developing their creative abilities, skills and motives.

Keywords: Creativity, creative abilities, technological education of schoolchildren, conditions for organizing creative activity.

Часто родители и педагоги ДОО (детского сада) сталкиваются с вопросами: Что такое творческая деятельность ребенка при STEAM технологии в дошкольном возрасте? Что она должна собой представлять и как ее правильно организовать? Как развивать творческие способности у дошкольников?

Каждый ребенок по своей природе — творец и экспериментатор. Формирование многогранной и целостной личности невозможно без развития творческих способностей. У детей они находятся в скрытом состоянии и не всегда полностью реализуются самостоятельно. Создавая условия, побуждающие ребенка к занятиям твор-

чеством, можно разбудить их. Творческой деятельностью в дошкольном возрасте принято считать деятельность ребенка, направленную на его развитие и позволяющую реализовать его потребности и желания в познании окружающего мира и самовыражении. Творческая деятельность в дошкольном возрасте позволяет выявить творческие способности ребенка и развить их. Процесс развития творческих способностей детей может осуществляться дома с родителями, в детском саду, в кружках и секциях. Основной целью организации творческой деятельности в дошкольном возрасте является формирование у детей творческого подхода

в решении поставленных перед ним задач. В дошкольных образовательных учреждениях творческое развитие детей осуществляется посредством проведения выставок рисунков и поделок, тематических мероприятий и спектаклей с участием детей. Дети дошкольного возраста любознательны и имеют нестандартное мышление, которое может проявляться в их творчестве, поэтому со стороны педагогов и родителей очень важно оказывать поддержку и содействие в творческих начинаниях ребенка. Восприятие ребенком художественных и поэтических образов происходит за счет его постоянного контакта с литературными произведениями и произведениями устного народного творчества, изучения живописи и музыки [1].

Выделяют такие типы творческой деятельности у детей дошкольного возраста:

1. Игровая деятельность;
2. Продуктивная деятельность;
3. Музыкальная деятельность;
4. Театрализованная деятельность;
5. Художественно-речевая деятельность.

Среди развивающей и творческой деятельности дошкольников в ДОО особенно выделяют игры, направленные на развитие правого полушария ребенка, отвечающего за творческие способности [2]. Например, изучение необычных техник рисования, сочинение стихотворения или сказки, выражение эмоций без слов, изображение при помощи рисования или лепки необычного животного или воображаемого города и т.д. В игре у детей формируется представление о реальной действительности, первый опыт проживания ситуации и решения задач без помощи взрослого. Чем разнообразнее игры, тем лучше происходит всестороннее развитие ребенка.

Продуктивная творческая деятельность детей раннего возраста позволяет детям развить навыки конструирования и изображения. Целью продуктивной деятельности ре-

бенка является получение им определенного продукта: рисунка, поделки, сооружения из конструктора. Продуктивная деятельность у дошкольников способствует развитию у ребенка познавательных процессов, навыков и умений, необходимых для создания требуемого продукта, формирует стремление к получению нужного результата.

Музыкальная деятельность играет важную роль в развитии у ребенка дошкольного возраста зрительно-пространственной координации, музыкального слуха и моторики. Игра на музыкальных инструментах, ритмика и пение позволяют ребенку гармонично развиваться в эмоциональном и рациональном направлении, адаптироваться в различных ситуациях.

Театрализованная деятельность детей в дошкольном возрасте имеет особую ценность, так как позволяет ребенку примерить на себя разные роли, дает ему возможность проявить свои способности в предлагаемых обстоятельствах, включает в себя разные виды творчества.

Художественно-речевая деятельность в дошкольном возрасте подразумевает прослушивание детьми художественных произведений и произведений устного народного творчества, знакомство с простыми литературными терминами, пересказы сказок, чтение стихотворений наизусть, освоение образной и выразительной речи, приобретение навыков рифмовки слов.

Вид деятельности может меняться в зависимости от личных интересов и настроения ребенка. Творческое развитие ребенка осуществляется не только посредством занятий прикладным и другими видами искусства, но и во время прогулок по городским паркам, экскурсий в музеях и по достопримечательностям, походов на природу и т.д. Во время занятий творчеством у ребенка формируется эстетический вкус, развивается мышление и моторика, усидчи-

вость, смекалка, стремление к творческим достижениям [3].

Творчество позволяет дошкольнику наиболее полно выразить себя, проявить свою индивидуальность, при этом способ выражения не имеет значения, главное, чтобы он нравился ребенку. Ключевым аспектом творческой деятельности у ребенка дошкольного возраста является его неподдельный интерес к творчеству и желание что-то делать и создавать. Предложенные методы развития образного мышления и воображения у детей дошкольного возраста могут применяться как педагогами, так и родителями при домашних занятиях.

1. Наблюдение за окружающим миром. Этот метод ссылается на познание и анализ окружающих ребенка предметов и явлений. Например, изучение растений и животных, природных явлений (ветер, дождь, роса) и прочее.

2. Развивающие игры. Развивающие игры при STEAM технологиях могут иметь разный характер. Например, пазлы, мозаика, конструктор, игры с игровым полем и карточками требуют концентрации внимания и усидчивости. Выбор сложности игры должен соответствовать возрасту и развитию ребенка. К развивающим играм, которые можно проводить с ребенком вне зависимости от места и времени, относятся игры в слова или города, съедобное/несъедобное и другие.

3. Художественное творчество. Занятие любым видом изобразительного искусства развивает творческие способности ребенка. Помимо классического способа рисования красками и карандашами ребенок может проявить фантазию, используя для создания рисунка самые разнообразные материалы и поверхности. Лепка, как ничто иное, развивает мелкую моторику, помогает ребенку освоить простые геометрические фигуры, развить фантазию в способах изображения

животных или обычных предметов. Таким же образом раскрывается творческий потенциал ребенка во время его работы над аппликацией.

4. Чтение. Прослушивание сказок, детских стихов и рассказов формирует у ребенка активный словарный запас и развивает фантазию.

5. Музыка. Музыка позволяет вырабатывать у ребенка эстетическое восприятие мира и чувствовать себя гармонично и целостно. Фоновое сопровождение любой деятельности ребенка классической музыкой благотворно влияет на его психическое здоровье и эмоциональное состояние, развивает правильный музыкальный вкус. Занятия музыкой обеспечивают овладение ребенком чувства такта и музыкального слуха, развивают вокальные способности. Развитие у детей дошкольного возраста творческих способностей должно происходить в непринужденной игровой форме с учетом личной заинтересованности ребенка. Только в таком случае эта деятельность будет успешной и принесет в будущем свои плоды [4].

Каждый возрастной период характеризуется своими особенностями в развитии творческого потенциала детей.

Младший дошкольный возраст 3-4 года. Малыши этого возраста часто проявляют интерес к музыке — двигаются под музыку, улавливают ее ритм. Художественное творчество также их увлекает. Они учатся держать в руке карандаш, пробуют разные материалы и приемы, много экспериментируют.

В этот период проявляется пик творческой активности у детей. Они уже много знают и умеют. В их рисунках появляются узнаваемые предметы. По-прежнему следуют за взрослым, но могут проявлять инициативу, придумывать и фантазировать.

Старший дошкольный возраст 5-6 лет. Занятия для детей этого возраста можно

уже усложнять самыми разнообразными новыми заданиями. Старшие дошкольники уже могут достаточно долго работать над задачей, действовать самостоятельно, адекватно справляться с неудачами, добиваться нужного результата.

Подготовительный дошкольный возраст 7 лет. В этом возрасте начинается уже более серьёзная творческая деятельность — рисование, музыка, театр. И в каждой области ребёнок сможет себя проявлять. Хотя возможно, что лидировать будет одна, к которой у него имеются природные задатки. Также в младшем школьном возрасте проявляется детское техническое творчество. Дети уже накопили определенный опыт, позволяющий им экспериментировать и создавать новое [10].

Лучшим периодом для развития творчества является дошкольный возраст. Стоит начинать развивать творческие способности детей как можно раньше.

Существует много методов развития творческих способностей детей. Беседы об окружающем мире, обо всем, что происходит вокруг, ответы на интересующие вопросы — все это могут использовать родители ежедневно. Развивающие игры, мозаики и конструкторы должны быть у каждого ребенка. Стоит заниматься с малышом рисованием, лепкой, читать книги и слушать музыкальные произведения. Перечисленные занятия не только развлекут, но и принесут большую пользу. Каждый ребенок по своей природе — творец и экспериментатор. Формирование многогранной и целостной личности невозможно без развития творческих способностей [5].

У детей они находятся в скрытом состоянии и не всегда полностью реализуются самостоятельно. Создавая условия, побуждающие ребенка к занятиям творчеством, можно разбудить их. «Школа как социальный институт» может создавать «ниши

творческого поведения», включающие проблемные ситуации - познавательные и коммуникативные - и поиск средств их решения. Чем больше «ниш творческого поведения» образует школьная среда, тем выше ее креативность» Творческая деятельность детей дошкольного возраста оказывает влияние на развитие и формирование эстетического и познавательного восприятия ребенком окружающего его мира. Через творчество у ребенка складывается впечатление о том, как выглядит предмет, о его форме, размере и содержании, формируются базовые сведения о вкусе, цвете, текстуре и звуке, развивается художественное восприятие произведений музыкального, литературного и изобразительного искусства. Творческая деятельность дошкольников состоит из классических видов деятельности ребенка. Самой первой и основной является рисование, на втором месте лепка и конструирование. Также распространенным видом художественной деятельности в ДОО является пересказ детских произведений и участие в театрализованных представлениях [6].

Изобразительное творчество в ДОО.

Детские рисунки — это отображение действительности глазами ребенка. В изобразительном творчестве дошкольник реализует свои фантазии и эмоции. Анализируя цвета, которые ребенок использует для создания своего рисунка, можно сразу понять к чему он испытывает симпатию, а что ему не импонирует. К изобразительному искусству также относится лепка из пластилина и глины, аппликации и декоративное творчество. Благодаря такой деятельности ребенок учится воплощать замысел в реальность, осязательно воспринимать форму, объем и размер предметов. Методом проб и ошибок, обдумывания того, каким же образом воссоздать в реальности задуманное, ребенок приобретает опыт и формирует навыки работы с тем или иным материалом

или инструментом [7].

Конструирование при STEAM технологии в ДОО. Конструирование – самостоятельная творческая деятельность дошкольника, в процессе которой он создает новый продукт. Конструктивное творчество ребенка заключается в формировании замысла и этапах его реализации. Дошкольникам нравится сам процесс сборки деталей конструктора и получение в результате этого маленьких моделей реальных предметов – мебель, автомобили, здания.

В отличие от работы с конструктором, где творчество осуществляется только по инициативе ребенка, конструирование из бумаги – это творчество по образцу, инициатива которого принадлежит взрослому [11]. В художественном конструировании из бумаги ребенок принимает участие совместно с воспитателем, наблюдает и повторяет каждое его действие. Техника работы с бумагой может быть разной: вырезание, разрывание, сгибание. Самыми популярными видами поделок из бумаги являются оригами и бумажная скульптура. Оригами – техника складывания бумаги, в результате которой создаются бумажные фигурки птиц, животных, предметов. Бумажная скульптура – вид художественного творчества, в процессе которого создается поделка из комбинации разных бумажных форм, объединенных одной тематикой или конструкцией, сделанных детьми собственноручно [8].

Художественно-речевая деятельность дошкольников.

В младшем дошкольном возрасте художественно-речевая деятельность ребенка состоит из восприятия на слух детского художественного и поэтического текста. В среднем и взрослом дошкольном возрасте художественно-речевая деятельность ребенка становится активной и выражается в пересказе прослушанного произведения или рассказе о том, что происходило с глав-

ными героями, какие черты их характера или внешности обратили на себя внимание ребенка. Пересказ может быть построен в форме диалога, где воспитатель задает вопросы, а дошкольник дает на них ответы. Более сложной формой художественно-речевой деятельности ребенка является постановка перед ним задачи самостоятельно придумать историю, создать сюжет и выбрать героев. Театрализованные игры всегда с восторгом принимаются детьми и составляют большую ценность в развитии творческо-речевых способностей дошкольников. Процесс распределения ролей, изучения характера своего персонажа и само выступление очень увлекает ребенка, позволяет реализовать ему свои фантазии, самовыразиться.

Танцевально-музыкальная деятельность в ДОО.

Танцевально-музыкальные занятия необходимы дошкольникам для развития у них чувства такта и ритма или уже заложенных природой музыкальных способностей. На танцевально-музыкальных занятиях ребенок становится активным и организованным. Во время ритмичных упражнений организовывается движение ребенка, формируется его пластика, побуждается интерес к двигательной активности. Во время слушания музыкальных произведений с помощью воспитателя у ребенка развиваются навыки ассоциативного и образного мышления, вызванного мелодии. Очень важно для педагога проводить непринужденные беседы с дошкольником, просить его делиться впечатлениями, вызванными у него музыкальным произведением. Также можно совместить музыкальное занятие с ИЗО и предложить воспитанникам нарисовать те ассоциации, которые у них возникли.

Исполнительное детское творчество.

Исполнительное детское творчество выражается в выразительности и индивиду-

альной манере исполнения дошкольником песен и танцев. В случае, когда ребенок является автором танца или музыкальных мотивов, творчество дошкольника носит композиционный характер [9].

Итак, в аспекте современных концепций воспитания и образования, решаются задачи по воспитанию активной творческой личности. Этот процесс начинается в дошкольном возрасте, когда ребенок через общение со взрослыми и сверстниками, в широком контакте с окружающим миром, искусством, художественным творчеством, осваивает социальный опыт. Дошкольный возраст является сенситивным к творческой деятельности, способствующей самовы-

ражению, самоутверждению личности ребенка. Творческой деятельностью принято считать такой вид активности ребенка, в процессе которого осуществляется творческое познание и преобразование самого себя и окружающей действительности. В настоящее время в методике изобразительной деятельности сложилась определенная система методов и приемов. Главная направленность этой системы – на развитие самостоятельности, инициативы, и активности, которые должны повышать интерес детей к изобразительной деятельности, к овладению средствами и способами создания выразительных образов.

Список литературы:

1. Д.Х. Садикова, МС Калайова РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА ИНЖЕНЕРНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ STEAM У СОВРЕМЕННЫХ ДЕТЕЙ / Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific ... 2024
2. Д.Х. Садикова ПЛАНИРОВАНИЕ РАЗВИВАЮЩИХ ИГР СВЯЗАННЫХ С ПРИРОДОЙ. Лучшие интеллектуальные исследования 15 (3), 77-87. 2024
3. D.K.Sadikova, Y.V. Solodova CLASSICAL SYSTEM OF SENSOR EDUCATION M. MONTESSORI IN THE SYSTEM OF STEAM EDUCATION. 2023.
4. А.П Фокина Формирование творческих способностей у детей. 2стр.
5. Л.С. Выготский Творческой деятельностью. 5стр.
6. Л.В.Пантелеева «Художественный труд в детских садах». М.1987 6 стр.
7. Л.В.Куцакова «Конструирование и ручной труд в детском саду» М. 1990. 7стр.
8. <https://tvorcheskie-proekty.ru/node/2104> 3 стр.
9. <https://nsportal.ru/detskiy-sad/applikatsiya-lepka/2017/08/15/organizatsiya-tvorcheskoy-deyatelnosti-detey-starshego> 4 стр.
10. <https://tvorcheskie-proekty.ru/node/2130> 6 стр.
11. <https://umnazia.ru/blog/all-articles/razvitie-tvorcheskih-sposobnostej-u-doshkolnikov#:~:text=%D0%A3%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D1%80%D0%B> 8 стр.

MAVZU.BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJODIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

XAMIDOVA DIYORA RUSTAM QIZI

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy faoliyatini rivojlantirish, hamda, ijodkorlik qobiliyatlarni zamonaviy metod va vositalar orqali shakllantirish bilan birgalikda yosh avlodni yetuk komil inson qilib tarbiyalash mezonlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Ijodkorlik, rivojlanish, qobiliyat, bilim, ko'nikma, malaka, ta'lim, tarbiya.

Аннотация. В данной статье изложены критерии развития творческой деятельности учащихся начальных классов, а также формирования творческих способностей современными методами и средствами, воспитания подрастающего поколения как зрелого совершенного человека.

Ключевые слова. Творчество, развитие, способности, знания, умения, навыки, образование, воспитание.

Bugungi kunning asosiy maqsadi va vazifalaridan biri o'sib kelayotgan yosh avlodni yetuk komil inson qilib tarbiyalashdir. Ta'lim va tarbiyani shakllantirishda maktab asosiy maskan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda maktabdagi har bir ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo'lishga tayyorlashni maqsad qilgan va XXI asr ko'nikmalari bilan ta'minlovchi yangi vazifani bajaradi. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalar mavzusi ham bundan mustasno emasdir. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va bunda foydalaniladigan metod va vositalardan o'quvchilarning turli sharoitlarga moslashish, jamiyatni hurmat qilish, g'oyalarga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishi ham kutiladi. Davlatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat

ta'lim standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga egadir. Ma'lumki, XXI asrdagi muhim ko'nikmalar o'quv faoliyatida kuchaytirilishi kerak bo'lgan maxsus ko'nikmalarni o'z ichiga oladi, ya'ni tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlar, muammolarni hal qilish, metabillash, muloqot qobiliyatlari, hamkorlik, innovatsiyalar, ijodkorlik va axborot savodxonligi kabi yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlaridir. Ijodkorlik kasbiy muvaffaqiyatga erishishning kalitidir, lekin shaxsiy hayotda, salomatlik va baxt haqida gap ketganda ham bu qobiliyat muhim rol o'ynaydi. Odatda biz ijodkorlikni badiiy va musiqiy ifoda bilan bog'laymiz, ammo bundan tashqari, u fan, matematika va ijtimoiy sohalarida ham juda ahamiyatlidir.

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo'llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z samarasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar

munoza, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo'yish va ularni yechish darslari, ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o'yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo'ladi va ta'lim jarayonida dars shakllarining o'yin usullari sifatida o'qitishning ma'lum bir paytida o'tkaziladi.

Ijodkorlik o'rganishning muhim jihati hisoblanadi. Ijodkorlik tufayli o'quvchi o'rganishga ijobiy munosabatda bo'ladi va uning o'rganishi yanada qiziqarli bo'ladi. Ijodkorlik sabab o'quvchi passiv ma'lumotni mahsulotga aylantirish orqali faollashtiradi. Yoshlikdan egallangan ijodkorlik tufayli insonlar kundalik hayotidagi muammolarni osonlikcha hal qila oladilar va balog'at yoshida samaraliroq harakat etuvchi darajasida bo'lishadi. Bu ta'limning asosiy maqsadlaridan biri: o'quvchilarni kelajak hayoti uchun yaxshi jihozlash va ularni samarali fuqarolar qilib tarbiyalash. Shu sababli, ayni vaqtda respublika o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi, bu borada faol qo'llaniladigan shakl, metov da vositalar hamda ularning ahamiyatiga e'tibor berilmoqda. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar badiiy ijod qilishni juda yaxshi ko'radilar. Bu bolaga o'z shaxsiyatini eng to'liq erkin shaklda ochib berishga imkon beradi. Barcha badiiy faoliyat faol tasavvurga, ijodiy fikrlashga asoslanadi. Ushbu funksiyalar bolaga dunyoning yangi, g'ayrioddiy ko'rinishini beradi. Ular tafakkurni, xotirani rivojlantirishga hissa qo'shadi, uning individual hayotiy tajribasini boyitadi, bu esa tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Kichik maktab yoshi – bu bolaning hayotidagi muhim

o'zgarishlar davri, bu maktabga qabul qilish paytiga qarab belgilanadi, bu taxminan 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha bo'lgan davr. Ushbu davrda bolaning jismoniy va psixofiziologik rivojlanishi sodir bo'lib, tizimli ravishda o'rganish imkoniyatini beradi. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish samaradorligi, asosan, vazifa tuzilgan materialga bog'liq. Boshlang'ich sinf darsliklarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ulardagi ijodiy vazifalar asosan "shartli ijodiy" bilan bog'liq bo'lib, uning mahsuli insholar, bayonotlar, rasmlar, hunarmandchilik va hk. Ba'zi vazifalar talabalarning intuitivligini rivojlantirishga qaratilgan; bir nechta javob variantlarini topish, qarama-qarshiliklarni bartaraf etishni talab qiladigan ijodiy topshiriqlar maktablarda qo'llaniladigan dasturlarning hech biri tomonidan taqdim etilmaydi. Taklif etilayotgan vazifalar kichik o'quvchilarning ijodiy faoliyatida intuitiv protseduralarga asoslangan usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi (masalan, variantlarni sanash usuli, morfologik tahlil, o'xshashlik va boshqalar). Modellashtirish, resursga yondoshish, xayol qilishning ba'zi usullari faol qo'llaniladi. Ammo dasturlarda ushbu usullardan foydalangan holda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini maqsadli rivojlantirish ko'zda tutilmagan.

Ayni paytda, maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun evristik usullardan foydalanish ijodkorlikning algoritmik usullaridan foydalanish bilan birlashtirilishi kerak. Adabiyotni tahlil qilish asosida (G.S. Altshuller, V.A.Buxvalov, A.A.Gin, M.A.Danilov, A.M. Matyushkin va boshqalar) ijodiy vazifalarga qo'yiladigan quyidagi talablarni ajratish mumkin:

- Ochiqlik (muammoli vaziyat yoki ziddiyatning mazmuni);
- Shartning tanlangan ijod usullariga

muvofiqligi;

- Turli xil echimlarni topish imkoniyati;
- Hozirgi rivojlanish darajasini hisobga olgan holda;
- Talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

Ijodiy vazifalar tizimi uchun tarkibni tanlashda ikkita omil hisobga olindi:

1. Kichik maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyati asosan jamiyat tomonidan hal qilingan muammolar bo'yicha amalga oshiriladi,

2. Boshlang'ich maktab predmetlari mazmunining ijodiy imkoniyatlari.

Zamonaviy tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning eng muhim pedagogik shartlari quyidagilardir:

- Faoliyatning mohiyatini o'zgartirish;
- Bolalarning ta'lim faoliyatida xayrixohlik muhiti;
- Jamoaning shakllanishi.

Badiiy va ijodiy faoliyatni tashkil qilishda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sir strategiyasini tanlash muhimligini esga olish lozim. Amalda, tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, o'zaro ta'sir strategiyasini tanlashda odatda ikkita usul qo'llaniladi:

- tashqi tomondan rivojlanish, shaxsning ichki dunyosiga aralashish sifatida, unga ishlab chiqilgan usullar, faoliyat normalari va xatti-harakatlarini yuklash;

- faollik, mustaqillik, mas'uliyatni rag'batlantirish, shaxsga hurmat ko'rsatish, unga xos bo'lgan imkoniyatlarni ochib berish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish kabi ichki tomondan rivojlanish.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

- fan olimpiadalari;
- turli mavzulardagi tanlovlar;
- maktab ko'rgazmalari;
- festivallar;

-musobaqalar.

Buning natijasida yetuk inson hayot va faoliyatida ijtimoiy – tarixiy psixologik namuna bosqichiga o'sib o'tadi, o'zining salohiyati bilan sohani taraqqiy ettirish manbaiga aylanadi. Barchamizga ma'lumki ijodni yaratuvchanlik deb oladigan bo'lsak, o'z navbatida ijodiyotni bir necha turlarini aytishimiz mumkin. Umuman olganda, "ijodkorlik" atamasi nafaqat shaxsning faoliyati, balki uning yaratgan qadriyatlarini ham o'z ichiga oladi, bu muayyan shaxsning hayoti va taqdiridan jamiyat, madaniyat, ilmfan va boshqa sohalarga yo'naltiriladi

Ijodkor kishiga xos bo'lgan bu xususiyatlar faqat demokratik muloqot uslubi tufayli shakllanadi. Bunday holda, o'qituvchi insonning individual xususiyatlarini, uning tajribasini, ehtiyojlari va imkoniyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi, shuningdek, u baholashda ob'ektiv, bolalar bilan aloqada ko'p qirrali va tashabbuskor bo'lishi kerak. Eng samarali – bu ijodiy faoliyatga qo'shma ehtirosiga asoslangan muloqot. Ushbu uslubning asosini o'qituvchining yuqori professionalligi tashkil etadi. Zero, ijodiy izlanishga bo'lgan ishtiyoq nafaqat kommunikativ faoliyat natijasidir, balki umuman ko'proq darajada pedagogik faoliyatga bo'lgan munosabat natijasidir. Ko'pgina o'qituvchilarning fikriga ko'ra, maktab o'quvchilarining badiiy va ijodiy faoliyatini tashkil qilishning eng muhim sharti – bu nafaqat qiziqishni, nostandart echimlarga bo'lgan didni, ahamiyatsiz fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan emas, balki yangi va g'ayrioddiy narsalarni idrok etishga tayyorlikni rivojlantirish, ulardan foydalanish va amalga oshirish istagi bilan yaratilgan ijodiy muhitni yaratishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini

rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta'lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor qo'nalishlarini izlanuvchi ta'lim, muammoli vaziyatlar yaratish va ta'limga texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilar bilim olishining poydevori hisoblanar ekan, mazkur sinfdan boshlab, o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan o'quvchilarda ijodkorlik, ijodiy faoliyatni rivojlantirish lozimligi kun tartibidagi muammo bo'lib qoldi. Zero, 1-4 sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olish, ta'limni samarali tashkil etishda darslarni noan'anaviy tarzda o'tkazish, darslarda innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish ularni har tomonlama yetuk bo'lishiga xizmat qiladi.

Bilamizki, ijodkorlik muammolarga, bilimlarning yetishmasligi yoki nomuvofiqligiga yuqori sezuvchanlik, ushbu muammolarni aniqlash, gipotezalarga

asoslangan yechimlarni topish, gipotezalarni sinab ko'rish va o'zgartirish, yechim natijasini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Ijodkorlikni baholash uchun turli xil fikrlash testlari, shaxsiyat anketalari va ishlash tahlili qo'llaniladi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun to'liq bo'lmagan yoki yangi elementlarni birlashtirish uchun ochiq bo'lgan o'quv vaziyatlaridan foydalanish mumkin. Ijodiy fikrlashni o'lchash uchun psixologik vositalar mavjud; Psixologik amaliyot olamida eng mashhuri Pol Torrance testidir. Ushbu test quyidagilarni baholaydi:

- og'zaki ijodkorlik
- obrazli ijodkorlik
- shaxsiy ijodiy qobiliyatlar

Insonning bilim yaratish qobiliyatini ekspert va eksperimental baholash shuni ko'rsatadiki, insonning ijodiy qobiliyatlari unchalik katta emas. Inson izlanishlar, o'z ustida ishlash va o'z qobiliyatlarini takomillashtirib borar ekan, o'z -o'zidan rivojlanishning oshib borishini ko'zatishimiz mumkin. Keltirilgan fikr va mulohazalardan shuni aytishimiz mumkinki inson o'zini kashfiyotchisi o'zidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alieva E.G. Ijodiy qobiliyat va uning rivojlanish shartlari // Ta'lim faoliyatini psixologik tahlil qilish M.: IPARAN. 1991.
2. Ponomarev Ya.A. Ijodiy fikrlash psixologiyasi.- M., 1960
3. Vygotskiy L.S. Ta'lim psixologiyasi // Psixologiya: klassik asarlar. № 3. - M., 1996.
4. Azarova L.N. Boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy individualligini qanday rivojlantirish kerak // Boshlang'ich maktab, 1998 yil, 4-son 80-81 betlar.
5. Levin, V.A. Ijodkorlikni tarbiyalash. - Tomsk: Peleng, 1992 yil
6. Uzluksiz ta'lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy muammolarII Ilmiy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU nashri.

IXTISOSLASHTIRILGAN YORDAMCHI MAKTAB O'QISH DARSLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

XAMRAYEVA IRODA SAYFULLAYEVNA.

TDPU Oligofrenopedagogika kafedrasi dotsent v/b, PhD.

BARAKAYEV NURILLO FATILLOYEVICH

Magistratura bo'limi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maxsus korreksion ta'lim jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning bugungi kundagi dolzarbligi, bu borada yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, axborot kommunikatsion texnologiyalaridan maxsus ta'lim jarayonida foydalanishning imkoniyatlari hamda afzalliklari yoritilgan.

Tayanch so'zlar: Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab, boshlang'ich ta'lim, aqli zaif o'quvchilar, axborot kommunikatsion texnologiyalari, maxsus korreksion ta'lim, kompyuter dasturlari.

Аннотация. В статье рассматривается освещена современная актуальность использования информационно-коммуникационных технологий в процессе специального коррекционного образования, реформы, реализуемые в нашей стране в этом направлении, возможности и преимущества использования информационно-коммуникационных технологий в процессе специального коррекционного образования.

Ключевые слова: Специализированная вспомогательная школа, начальное образование, умственно отсталые учащиеся, информационно-коммуникационные технологии, специальное коррекционное образование, компьютерные программы.

Annotation. The article discusses the current relevance of the use of information and communication technologies in the process of special correctional education, the reforms being implemented in our country in this direction, the possibilities and advantages of using information and communication technologies in the process of special correctional education.

Key words: Specialized auxiliary school, primary education, mentally retarded students, information and communication technologies, special correctional education, computer programs.

Bugungi kunda axborotlashtirish jahon taraqqiyotining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanib, jahon fan-texnikasining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot yutuqlarini o'zida mujassamlashtirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish to'g'risida"gi PF-3080-sonli Farmoni [1], 2018 yil 19 fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5349-sonli, 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi halq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyani tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712 sonli farmonlari

[2] va boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirilishiga asosan barcha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonida axborot kompyuter texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Xususan, Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan joriy yil mamlakatimizda "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilindi. Shu munosabat bilan qabul qilingan Davlat dasturida qator dolzarb vazifalar belgilangan bo'lib, ularni amalga oshirishda ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish hamda axborot kommunikatsion texnologiyalarining joriy etilishi muhim ahamiyatga molikdir.

Shular ta'sirida o'quvchilarimizning aqliy salohiyatlari ham tez taraqqiy etib, ularning

bilim olishga, o'rgatishga bo'lgan qiziqishlari ham oshmoqda. Aqliy rivojlanishdagi o'zlashtirishlar esa tafakkurning har tomonlama rivojlanishi, o'quvchi shaxsining intellektual imkoniyatlarini to'liq amalga oshirish bilan uzviyligi ta'lim-tarbiyada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Aynan shu zaruratga javob o'laroq mamlakatimizda ta'lim va tarbiya tizimi tubdan isloh qilinmoqda, qabul qilingan tegishli qonun va davlat hujjatlaridagi dolzarb vazifalarning ijrosi sifatida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

O'quv-tarbiya jarayonining uzviyligi va uzluksizligi, o'quv fanlar materialining bolalar yoshiga va imkoniyatiga mosligi, o'qitish usul va vositalarining o'quvchilarda bilimlar bilan bir qatorda ijtimoiy ko'nikma va hayotiy malakalarning shakllantirishga qaratilganligi, fanlararo bog'liqlik va integratsiyasiga erishilganligi nuqtainazardan ta'lim mazmuninin takomillashtirish va sifatini oshirish maqsadida axborot kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish zarurati dolzarb bo'lmoqda. O'qitish murakkab jarayon bo'lib, o'z ichiga avvalo o'qituvchi va o'quvchining uzviy faoliyatini oladi. O'qituvchi darsda qancha harakat qilmasin, agar o'quvchilar darsda faol ishtirok etmasalar, o'zlashtirish past bo'ladi. O'qituvchi dars jarayonida o'qitayotgan fan bo'yicha nafaqat ilmiy axborotlarni, yangi bilim, ko'nikma va malakalarni ham shakllantiradi. Balki u o'quv jarayonini rejalashtirib, boshqarib borish bilan birga dars mobaynida o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish jarayonini tekshirib, nazorat qilib boradi, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, olgan bilimlarini amalda qo'llash malakasiga o'rgatadi.

Darslarda an'anaviy o'qitish usullari bilan bir qatorda o'quvchilar motivatsiyasi va faolligini o'stiruvchi axborot texnologiyalarni qo'llash hozirgi kun talabidir. Rivojlangan bir qator mamlakatlarda muvaffaqiyat bilan qo'llanayotgan ilg'or pedagogik va axborot

texnologiyalarni o'rganib, xalqimizning milliy pedagogika an'alaridan hamda ta'lim sohasining shu kundagi holatidan kelib chiqqan holda respublikamizning milliy pedagogik texnologiyasini yaratish dolzarb muammolardan biridir. Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablarda o'quv fanlarni o'qitishda, korreksion mashg'ulotlar va tarbiyaviy tadbirlarni olib borishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llash zarurligi va bu masala O'zbekistonda deyarli o'rganilmaganligi muammoning dolzarbligini belgilaydi.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari juda keng bo'lib, ular ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida samaradorligi va sifatini turli yo'nalishlarda oshirishga imkon beradi. Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida aqli zaif o'quvchilar ta'limini tashkil etishda bir qator muammolarni hal qilishga yordam beradi. Pedagogning maxsus pedagogika va axborot kommunikatsiya texnologiyalarni yaxshi bilishi, uning pedagogik faoliyatida aqli zaif o'quvchi shaxsining o'ziga xos rivojlanish xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim va tarbiya berishda, individual pedagogik yo'nalishni to'g'ri olish imkonini beradi.

Umumta'lim maktablarning boshlang'ich ta'limida axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning psixologik va pedagogik aspektlari, ya'ni o'quvchilarni har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilishi haqida xorijiy olimlar (YE.I. Bondarchuk, R.A. Volkova, R. Vilyams, V.V. Davidov, V.V. Rubsov, T.K. Smikovskaya, I.A. Terskix, YE.L. Goncharova, O.I. Kukushkina, Bork A., Vamos T., Kleiman G.M., Mullan A.P., Papert S., Poly A., Hunter B., Walker D., Wellington) tomonidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilib, tahlil qilingan hamda xulosalar va tavsiyalar berilgan. [8]

Ta'lim jarayonida axborot-

kommunikatsion texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali fanlarni o'qitish samaradorligini oshirish yuzasidan mamlakatimiz olimlaridan A.A.Abduqodirov, SH.S.Sharipov, U.SH.Begimqulov, N.A.Muslimov, R.R.Boqiyev, A.R.Xodjabayev, N.SH.Shodiyev, F.M.Zakirova, M.E.Mamarajabov, N.I.Taylaqov, X.S.Akramova va boshqalar metodologik va metodik asos yaratib berganlar.

Bir qancha mualliflar tadqiqot ishlarida aqliy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning kompyuter dasturlari bilan ishlash samaradorligi isbotlagan. O'qituvchi bunday mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishda duch keladigan barcha qiyinchiliklarga qaramay, mualliflar o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishlarining samaradorligini ta'kidlaydilar. Tadqiqotchilar ishlarida maxsus ta'limning turli sohalarida rivojlantiruvchi hamda korreksion masalalarni hal qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha yondashuvlar o'z aksini topgan, ilmiy asoslangan va eksperimental jihatdan isbotlab berilgan. [3,4,5,6,7]

Respublikamizda olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning nutqi, bilish faoliyati, fanlarni o'zlashtirish va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari tadqiq qilinmagan. Multimedia vositalari asosida nutqida, eshitishida, ko'rishida, aqliy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarga korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim berish jarayonlarida tadbiq etish hozirgi kunning dolzarb masalalaridandir. Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar, jumladan, zamonaviy, ilg'or axborot kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. [9]

Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktablari pedagog-defektologlarning innovatsion faoliyatini tashkil etishda axborot

kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning imkoniyatlari kengdir. Ixtisoslashtirilgan yordamchi ta'lim muassasalarida aqli zaif o'quvchilarning, xususan, dars jarayonlarida axborot kommunikatsion texnologiyalarni joriy etilishi ta'lim samarasini oshirishning asosiy omili bo'lib xizmat qilmoqda. Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarga texnik vositalar va multimedia texnologiyalari asosida mashg'ulotlar olib borish, berilayotgan bilimni tez va oson o'zlashtirilishi, ularning tushunarli va xotirada yaxshi saqlanishiga yordam berayotganligi tadqiqot natijalarida o'z isbotini topmoqda.

Ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab o'qish darslari jarayonida kompyuter texnologiyalari bilan ishlash, aqli zaif o'quvchilar tomonidan o'rganilgan materialni mustahkamlash uchun qulay vosita hisoblanadi. Topshiriqlarni ko'p marta takrorlash tamoyili o'quvchilarning nazariy materialni o'zlashtirishlarini sezilarli darajada faollashtirish imkonini beradi. Illyustratsiya materiallarining ko'pligi, yordam shakllarining turli-tumanligi ish jarayonini o'qituvchi uchun ham va aqli zaif o'quvchilar uchun ham yengillashtiradi. Dasturlarning afzalliklari qatoriga aqli zaif o'quvchilarga tabaqalashgan va individual yondashish imkoniyati, ularda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish, bilish faolligini qo'zg'atish, o'quvchilarning tayyorgarliklari va intellektual darajalarini hisobga olgan holda, yangi ma'lumotning hajmini moslab tanlash, bilimlarni nazorat qilish shakllari va usullarining xilma-xilligi, nazorat va o'tilgan materialni mustahkamlash jarayonlarini uyg'unlashtirish imkoniyati yaratildi.

Shunday ekan, aqli zaif o'quvchilarga o'qish darslarini o'qituvchi o'qituvchidan ham axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari vositalaridan keng foydalanish, dars jarayoniga tatbiq etish uchun turli loyiha va taqdimotlar tayyorlash hamda o'quvchilar uchun darsni interaktiv

va innovatsion texnologiyalar asosida yanada qiziqarli qilib, taqdim etish talab etiladi. O'quvchi atrof-olamga oid bilimlar bilan bir qatorda, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga oid bilimlarning asosini ham aynan o'qituvchidan olgani ayni muddaodir. Shu bois, bugungi kunda o'qituvchining axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga oid va innovatsion texnologik malakalari darajasini muntazam oshirib borish zarurati yuzaga keladi.

Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini ta'lim jarayoniga joriy

etishdan maqsad ham aynan o'quvchilarni zamonaviy axborotlar, texnika vositalari bilan tanishtirish, bu sohada savodxonlik darajalarini oshirish, eng asosiysi, mazkur axborotlardan to'g'ri foydalanish malakalarini oshirishdan iboratdir. Boshlang'ich ta'lim aqli zaif o'quvchi shaxsi hayotida har bir o'zlashtirib boradigan bilim va malakalarining poydevori bo'lib hisoblanadi, shu sababli ham o'qitish sifati boshlang'ich sinflar o'qituvchisi zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. "Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларни жорий этиш тўғрисида"ги ПФ-3080-сонли Фармони.
2. 2018 йил 19 февралдаги "Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5349-сонли, 2019 йил 29 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияни тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5712 сонли Фармонлари.
3. Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И. Внутренний мир человека как предмет изучения в специальной школе: опыт проектирования нового содержания обучения // Дефектология.-1998.- № 3.- С.3-14.
4. Королевская Т.К. "Видимая речь" десять лет в России // Дефектология. - 1999. - N 4. - С. 57-65. - (Компьютер в руках дефектолога).
5. Лизунова Л.Р. Компьютерная технология коррекции общего недоразвития речи у детей старшего дошкольного возраста с легкой степенью псевдобульбарной дизартрии (монография) Общественно-инновационные технологии: теория и практика. Книга 4. Глава 31. /Л.Р. Лизунова. - Воронеж: ВНПУ, 2009.
6. Малофеев Н.Н., Гончарова Е.Л. Позиция ИКП РАО в оценке современного этапа развития государственной системы специального образования в России // Альманах Института Коррекционной Педагогике РАО, 2000г. Выпуск 1.
7. Репина З.А., Лизунова, Л.Р. Новые информационные технологии: специализированная компьютерная логопедическая программа «Игры для Тигры» // Вопросы гуманитарных наук. – 2004. - № 5 (14). - С. 285-287.
8. Трифонова Э.П. Использование информационно-компьютерных технологий в коррекционной работе по развитию познавательной сферы глухих школьников. Спец. 13.00.03-корр пед. (сурдопедагогика). Автореферат дисс на соис. уч степ канд. пед. наук. М.: 2008.
9. Якубжанова Д.Б. Махсус таълим муассасаларининг бошланғич синфларида интерактив методлардан фойдаланиш. Методик қўлланма. Тошкент, 2014.

OLIIY TA'LIM O'QITUVCHISIGA QO'YILADIGAN MALAKA TALABLARINI O'ZLASHTIRINING USTOZ-SHOGIRD METODI

ABDUJALILOVA SHOIRA ABDUMAJITOVNA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, Pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: mazkur maqolada oliy ta'lim o'qituvchisiga qo'yiladigan malaka talablarini o'zlashtirishning Ustoz-shogird metodi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, oliy, o'qituvchi, malaka, talab, o'zlashtirish, ustoz, shogird, metod.

Аннотация: в данной статье рассматривается метод «Мастер-Ученик» освоения квалификационных требований к преподавателю высшей школы.

Ключевые слова: образование, высшее, преподаватель, квалификация, потребность, приобретение, преподаватель, студент, метод.

Abstract: this article discusses the "Master-Apprentice" method of mastering the qualification requirements for a higher school teacher.

Key words: education, higher, teacher, qualification, need, acquisition, teacher, student, method.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3931, shuningdek Qaroriga muvofiq, ta'lim

bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, ta'limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hamda maktabgacha ta'lim muassasa xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish taqozo etadi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari o'qituvchisiga qo'yiladigan malaka talablarini ularda o'zlashtirishning bir necha metodik asoslari mavjud bo'lib, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qo'yiladigan Davlat talablarida oliy ta'lim o'qituvchisining malaka talablarini shakllantirishning quyidagi ikki shakli belgilangan:

- 1) pedagog kadrlarni qayta tayyorlash;
- 2) pedagog kadrlarni malakasini oshirish.

Aslida oliy ta'lim o'qituvchisining malakasi oliy ta'lim olish jarayonida shakllantiriladi. Shu jihatdan pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida oliy ta'lim o'qituvchisining malakalari takomillashtirilib boriladi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash — o'qitish sifatiga qo'yiladigan talablarni oshirishni va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari bo'yicha yangi kasb bilimlarini, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishdir. Qayta tayyorlashning asosiy turlari:

- 1) pedagogik qayta tayyorlash;
- 2) kasbiy qayta tayyorlash.

Pedagogik qayta tayyorlash — mutaxassislarining bazaviy kasbiy ma'lumotini ta'limning tegishli turi Davlat ta'lim standarti (Davlat talablari) bilan belgilanadigan o'quv-tarbiya jarayonining talab etiladigan sifatini ta'minlaydigan darajada pedagogik faoliyatni yuritish uchun zarur va yetarli bo'lgan pedagogik tayyorgarlik talablariga muvofiqlashtirish maqsadida mutaxassislarni qayta tayyorlash hisoblanadi.

Kasbiy qayta tayyorlash (ixtisoslashuv) — ta'limning tegishli turi Davlat ta'lim standarti (Davlat talablari) bilan belgilanadigan o'qitishning talab etiladigan sifatini ta'minlaydigan darajada o'quv fani yoki kurs bo'yicha pedagogik faoliyatni yuritish uchun zarur va yetarli hajmda yangi kasbiy bilimlar, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishdan iborat.

Pedagog kadrlarni kasbiy qayta tayyorlash, qoidaga ko'ra, kadrlar tayyorlash o'quv rejalariga yangi o'quv fanlari yoki kurslar joriy etilishi, kadrlarning buyurtmachilari yoki mehnat bozorining talablari bilan belgilanadigan ayrim pedagoglarning qayta ixtisoslashuvi yoki yangi mutaxassislikka ega bo'lishi munosabati bilan ta'lim muassasasi ma'muriyatining tashabbusiga ko'ra tashkil etiladi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash asosiy ishidan ajralgan va ajralmagan, masofadan turib o'qitish metodlari qo'llanilgan va o'z bilimlarini mustaqil oshirgan holda bazaviy va ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilishi kerak.

Ta'lim dasturlarining mazmuni va o'qitishning qancha davom etishi Davlat talablarida belgilangan tartibda belgilanadi. Qayta tayyorlashdan muvaffaqiyatli o'tgan pedagogik kadrlarga belgilangan namunadagi diplom beriladi.

Qayta tayyorlashga ikkinchi oliy yoki o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olish sifatida qaralmaydi. Chunki qayta tayyorlash bu nomutaxassislarni pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi bilan ta'minlashdir. Ikkinchi oliy ma'lumotlik bevosita oliy ta'limda o'qishni taqozo etadi.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish — ta'lim turlari bo'yicha Davlat ta'lim standartlari talablari (Davlat talablari) asosida kasbiy va pedagogik mahorat doimiy ravishda o'sib borishini, o'quv-tarbiya jarayoni yuqori ilmiy-metodik darajada olib

borilishini ta'minlaydigan o'qitiladigan o'quv fani yoki kurs, pedagogik yoki axborot texnologiyalari va o'qitishning interaktiv metodlari bo'yicha kasbiy bilimlar, malaka va ko'nikmalarni muntazam ravishda yangilab borishdan iborat. Malaka oshirish shakllari quyidagilardan iborat:

1) to'g'ridan-to'g'ri malaka oshirish (ta'lim dasturlari bo'yicha o'qitish);

2) malaka oshirish bo'yicha ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasida (akademiya, institut, markaz, fakultet, kurslarda) o'qitish;

3) bazaviy ta'lim muassasasida o'qitish;

4) «Ustoz-shogird» metodi bo'yicha ta'lim muassasasida o'qitish;

5) ishlab chiqarishda tajriba orttirish;

6) ilmiy-tadqiqot muassasasida tajriba orttirish;

7) xorijda tajriba orttirish;

8) mustaqil o'qib bilim orttirish (masofaviy ta'lim vositasida);

9) bilvosita malaka orttirish (ta'lim dasturlarisiz o'qitish);

10) ilmiy (ilmiy-pedagogik) kengashning qarori bo'yicha ijodiy ta'til;

11) ochiq o'quv mashg'ulotlari;

12) ilmiy, ilmiy-metodik va ilmiy-amaliy seminarlar, konferensiyalar, avgust o'qishlari va hokazolarda ma'ruzalar bilan qatnashish.

Bu tizim vositasida oliy ta'lim o'qituvchisining malaka talablari va tajribalari rivojlantirilib boriladi.

Oliy ta'lim o'qituvchisining malaka talablarini shakllantirishning asoslaridan biri Ustoz-shogird metodidir. Mazkur o'rinda ana shu metod tahliliga e'tiboringizni tortamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3931-sonli "Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori bilan

tasdiqlangan "Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qo'yiladigan davlat talablari"da Ustoz-shogird metodi bo'yicha ta'lim muassasasida oliy ta'lim o'qituvchisining malaka talablarini shakllantirish masalasining quyidagi imkoniyatlari tavsif qilingan:

- oliy ta'lim o'qituvchilarining malakasini shakllantirish uchun o'qitishga tanlab olish;
- pedagog kadrlarni kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarida o'qitish;
- yuqori malakali pedagoglarni mazkur o'qitish jarayoniga jalb etish;
- o'qitish jarayonini fanlar bo'yicha ta'lim berish shaklida amalga oshirish.

E'tibor berilsa, bu metod an'anaviy ta'lim berish shakliga asoslangan bo'lib, unda o'qitish vositasida oliy ta'lim o'qituvchilarining malakasini oshirish nazarda tutiladi. Shu jihatdan bu metod vositasida malaka oshirishning ushbu shakli o'quv fanlari bo'yicha eng yaxshi pedagog kadrlar to'g'risidagi tezkor ma'lumotlar banki ta'limning har bir turida shakllantirilishini taqozo etadi. Uning asosida tegishli ta'lim muassasalarida (yoki uning bo'linmalarida) malakasini oshirishga ehtiyoj sezadigan pedagoglar uchun potensial pedagog-ustozlar tanlab olishi mumkin. O'qitishga yakka tartibda yondoshish, shuningdek ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va amaliy yo'naltirganligi pedagoglar malakasini oshirish ushbu shaklining asosiy afzalligi hisoblanadi. Malaka oshirish dasturining mazmunini va o'qitish metodologiyasini pedagog-ustoz Davlat talablari, monitoring natijalari va ta'lim muassasasida pedagogning kasb faoliyatini ichki attestatsiyadan o'tkazish hamda pedagogning vasiyligidagi shaxsni o'zining xohishi asosida belgilaydi. «Ustoz-shogird» metodi yosh pedagog kadrlarni malakasini oshirishning samarali shakli hisoblanadi.

Kezi kelganda ta'kidlash lozimki, oliy ta'lim o'qituvchisining malaka talablarini shakllantirishda oliy ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan o'qitish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda ayniqsa, oliy pedagog ta'lim tizimimizning ahamiyati katta bo'lib, uning negizini Ustoz-shogird metodi tashkil etadi.

O'zbekiston milliy pedagogikasi oliy ta'lim o'qituvchisi malakasini shakllantirish bo'yicha boy manbalarga ega. Bu manbalarning asosiylarini quyidagilar tashkil etadi:

- pedagogik meros;
- pedagogik ilmiy tadqiqotchilik;
- zamonaviy oliy ta'limning mavjudligi;
- pedagogik tajribalarning keng ko'lamliligi.

Mazkur manbalar oliy ta'lim o'qituvchisi malakasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan misol uchun, Nella Azizxo'jaevaning oliy pedagogik ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash, Shukurullo Mardonovning pedagogik kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash hamda Farid Yuzlikaevning bo'lajak o'qituvchilar kompetensiyasini shakllantirishga doir tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Bu tadqiqotlarda oliy ta'lim o'qituvchisi malakasini shakllantirishning quyidagi asoslari tahlil qilib berigan:

- 1) oliy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari;
- 2) mazkur o'qituvchilarni tayyorlashning didaktikasi;
- 3) ushbu toifa kadrlarni tayyorlashning texnologiyasi.

Bularning barchasi oliy ta'lim o'qituvchisini tayyorlashning metodologik asosini tashkil qiladi.

Oliy ta'lim o'qituvchisi ta'lim jarayonida shakllantirib boriladi. Bunda quyidagilar muhim o'rin tutadi:

- nazariy bilim berish;

- metodik qurollantirish;
- kasbiy yo'naltirish;
- faoliyatga tayyorlash.

Bularning barchasi oliy ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilar malakasini shakllantirishning negizi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda 824-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga asosan oliy ta'lim jarayoni kredit-modul tizimiga o'tkazilmoqda. Bunda oliy ta'lim o'qituvchisini tayyorlash va uning malakasini shakllantirish mazmunan o'zgaradi. Unga ko'ra, bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchisi yetarli darajada kredit balllarini to'plashi kerak. Shu sababli Qarorda quyidagi vazifalar belgilangan:

- oliy ta'lim muassasasida 3 yil ishlab berishni nazarda tutuvchi shartnomani rasmiylashtirgan holda professor-o'qituvchilarning nufuzli xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari va ilmiy muassasalarida starjirovka va malaka oshirishini yo'lga qo'yishi;

- oliy ta'lim muassasasida 5 yil ishlab berishni nazarda tutuvchi shartnomani rasmiylashtirgan holda o'qituvchilarni nufuzli xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari va ilmiy muassasalarining doktorantura dasturlari asosida o'qitish;

- ta'lim jarayonini tashkil etishda haftalik o'quv kunlarining oliy ta'lim muassasalari tomonidan mustaqil belgilanishi.

Bularning barchasi oliy ta'lim o'qituvchisining malakasini shakllantirishda yangi tizimga asoslanishini ko'rsatadi. Chunki Bu tizim Yevropa tizimi bo'lib, unda xalqaro standartlarga moslashish nazarda tutilgan.

Mazkur yangi tizim asosida oliy ta'lim o'qituvchisining faoliyati ham o'zgarimoqda. Misol uchun, Qarorda belgilanganidek oliy

ta'lim o'qituvchisi ta'lim dasturi katologi va o'qitish sharoitlari to'g'risidagi batafsil ma'lumotlar hamda dolzarb axborotlarni oliy ta'lim muassasasining veb sahifasiga qulay yuklanadigan formatda o'quv yili boshlanishidan bir oy oldin joylashtirishi shart. E'tibor berilsa, oliy ta'lim o'qituvchisining faoliyat asoslari butunlay o'zgarimoqda. Shu sababli oliy ta'lim o'qituvchisining malakasini shakllantirish jarayoni ham kredit – modul tizimi asosida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim o'qituvchisining malakasini shakllantirishda Ustoz-shogird tizimi ham muhim ahamiyatga ega:

- shogirdga o'z tajribasini o'rgatishi va uzatishi;

- shogirdga zaruriy adabiyotlarni tanlab berishi va uning adabiyotlar bilan ko'nikmasini shakllantirishi;

- shogirdga zamonaviy texnologiyalarni o'rgatishi;

- shogirdni murakkab vaziyatlarda faoliyat yuritishga ko'niktirishi.

Buning natijasida bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchisining malakasini kutilgan darajada shakllantirish imkoniyatiga ega bo'linadi. Bunda har bir talabani Ustozga biriktirish tizimidan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda 824-sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga binoan oliy ta'lim berishning kredit-modul tizimiga o'tilmoqda va bunda oliy ta'lim o'qituvchisini tayyorlash mazmuni tubdan o'zgaradi. Misol uchun, mazkur Qaror bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida"gi Nizomning 15-bandiga binoan quyidagilar belgilangan:

- O'quv yili davomiyligi 36 haftagacha

bo'lib, shundan 30 haftasi akademik davrga, 2 haftasi fanlarni tanlash uchun ro'yxatdan o'tishga, 4 haftasi attestatsiyalarga ajratiladi. O'quv yili davomiyligi o'quv jarayoni jadvaliga muvofiq oliy ta'lim muassasasi kengashining qarori bilan o'zgacha tartibda belgilanishi mumkin.

Kredit-modul tizimida 1 kredit o'rtacha 25 — 30 akademik soatlik o'quv yuklamasiga teng. Ya'ni talaba muayyan fandan tegishli kreditlarni to'plashi uchun ma'lum miqdordagi o'quv yuklamasini o'zlashtirishi zarur. O'quv yuklamasi bakalavriatda — 40 — 50% auditoriya soati, 50 — 60% mustaqil ish soatiga, magistraturada — 30% — 40% auditoriya soati, 60-70% mustaqil ish soatiga (malakaviy amaliyot va bitiruv malakaviy ishlari bundan mustasno) bo'linadi. Kreditning soatlardagi miqdori va o'quv yuklamasi miqdori oliy ta'lim muassasasi kengashi tomonidan belgilanadi va oliy ta'lim muassasasi veb-sahifasida shaffof tarzda joylashtiriladi.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarida talaba odatda bir semestrda 30 kredit, bir o'quv yilida 60 kredit to'plashi belgilanadi. Semestr davomida talaba tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan kreditlar hajmi o'quv rejasida ko'rsatilgan majburiy va tanlov fanlarini

o'z ichiga oladi. Talaba o'zining shaxsiy ta'lim traektoriyasini shakllantirishda har bir semestr uchun 30 kredit hajmidagi fanlarni o'zlashtirishni nazarda tutishi, ular tarkibida namunaviy o'quv rejasidagi majburiy fanlar bo'lishi shart.

Talaba bakalavriatda o'qish muddati kamida 3 yil bo'lganda 180 kredit, o'qish muddati kamida 4 yil bo'lganda 240 kredit to'plashi zarur. Magistraturada o'qish muddati kamida 1 yil bo'lganda 60 kredit, o'qish muddati kamida 2 yil bo'lganda 120 kredit to'plashi talab etiladi.

E'tibor berilsa, kelgusida bo'lajak mutaxassis belgilangan kredit ballarini to'plab bo'lgach, unga xalqaro miqyosida amal qiladigan diplom beriladi. Shu jihatdan oliy ta'lim o'qituvchisini tayyorlashda mazkur kredit – modul tizimiga asoslanish kerak bo'ladi. Bu o'rinda muammo shundaki, bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchisi o'z muddatida kredit ballarini to'plab ulguradimi? Bundan tashqari, bunda o'quv jarayoni Onlayn shaklda amalga oshiriladi va bu hol bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchisini tanlashni murakkablashtiradi.

Demak, milliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak oliy ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash mexanizmini ishlab chiqilishi lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: 1999 y.
2. Farberman B.L., Musina R.T., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. – T.: 2002.
3. Qodirov B. «Ta'lim tizimidagi islohotlar maqsad va yo'nalishlar». T.: O'zbekiston - 2000 y.
4. Abduljalilova Sh.A., Qorayev S.B. Umumiy pedagogika. Darslik. T.: "Olmaliq kitob business" - 2024y.
5. Abduljalilova Sh.A. Abdurauf Fitratning ta'lim ta'limoti. Monografiya. T.: "VNFSHINVESTPROM" - 2022 y.

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ И РАЗВИТИЯ НЕ-СТАНДАРТНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

АНАРБЕКОВА АЙЖАН АЗИЗБЕК КИЗЫ

Преподаватель межфакультетской кафедры иностранных языков
Чирчикский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы и стратегии практической реализации для повышения креативности и развития нестандартного мышления у студентов. Опираясь на синтез существующей литературы, представленная модель предлагает комплексный подход к развитию творческих навыков и способностей к дивергентному мышлению в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: модель, обучение языку, повышения креативности, развития нестандартного мышления, систематическая структура.

ВВЕДЕНИЕ: Исследования по повышению креативности и развитию нестандартного мышления у студентов имеют важное значение по нескольким причинам:

Инновации в образовании: Понимание того, как повысить креативность и нестандартное мышление учащихся, может привести к инновационным образовательным практикам. Эти практики могут лучше вовлечь студентов, способствовать более глубокому обучению и подготовить их к вызовам быстро развивающегося мира.

Навыки решения проблем: Креативность и нестандартное мышление необходимы для эффективного решения проблем. Исследования в этой области могут определить стратегии и меры, которые улучшат способность учащихся решать сложные проблемы с разных точек зрения, что приведет к более инновационным решениям.

Готовность к карьере: Работодатели все больше ценят креативность и адаптируемость на рабочем месте. Исследования по повышению креативности и нестандартного мышления у студентов могут помочь образовательным учреждениям лучше подготовить выпускников к требованиям современной рабочей силы, повысив их возможности

трудоустройства и успех в карьере.

Личностное развитие. Творчество важно не только для академического и профессионального успеха, но также для личностного роста и самореализации. Исследования могут пролить свет на то, как креативность и нестандартное мышление способствуют общему благополучию, удовлетворению и устойчивости в жизни студентов.

Решение проблем. Многие глобальные проблемы, такие как изменение климата, бедность и неравенство в сфере здравоохранения, требуют творческих решений. Исследования по повышению креативности и развитию нестандартного мышления могут стать основой для образовательных инициатив, направленных на то, чтобы дать учащимся возможность стать активными участниками решения этих насущных проблем.

Когнитивное развитие. Творчество включает в себя сложные когнитивные процессы, включая дивергентное мышление, решение проблем и ассоциативное мышление. Изучение повышения творческих способностей учащихся может дать представление об основных механизмах когнитивного развития и информировать об образовательных практиках, которые поддерживают це-

лостный рост.

Культурное и социальное влияние: творчество часто процветает в разнообразной и инклюзивной среде. Исследования в этой области могут изучить, как такие факторы, как культура, социально-экономическое положение и образовательные условия, влияют на творческие способности и нестандартное мышление учащихся, что приводит к более справедливым образовательным возможностям и результатам.

Постоянное совершенствование. По мере развития нашего понимания творчества и нестандартного мышления необходимы постоянные исследования для совершенствования существующих моделей и разработки новых подходов. Постоянное совершенствование в этой области может привести к более эффективным образовательным мероприятиям и лучшим результатам для учащихся.

В целом, исследования по повышению креативности и развитию нестандартного мышления у студентов имеют далеко идущие последствия для образования, готовности рабочей силы, личностного роста и общественного прогресса. Инвестируя в эту область исследований, мы можем раскрыть весь потенциал людей и дать им возможность внести значимый вклад в мир.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР: Повышение креативности и развитие нестандартного мышления у студентов все чаще признаются важнейшими компонентами образования в современном мире. Для понимания и развития этих способностей были предложены различные модели и подходы. В этом обзоре литературы представлен обзор некоторых известных моделей и теорий в этой области.

1. Компонентная модель творчества [1]. Компонентная модель творчества Амабиле предполагает, что творчество включает в себя три компонента: навыки, соответствующие предметной области, процессы,

связанные с творчеством, и мотивация к выполнению задачи. Согласно этой модели, креативность можно повысить за счет развития знаний в конкретной области, использования методов творческого мышления и поддержания внутренней мотивации.

2. Системная модель творчества [2]. Системная модель творчества Чиксентмихайи подчеркивает взаимодействие между индивидуальным творчеством и социальной и культурной средой. Он предполагает, что творчество возникает в результате динамического взаимодействия личности, области и области, где область относится к конкретной области знаний, а область представляет собой более широкий социокультурный контекст.

3. Модель творческого мышления Торренса [3]. Модель творческого мышления Торренса основана на работах психолога Эллиса Пола Торренса. Он подчеркивает дивергентное мышление как ключевой компонент творчества и определяет беглость, гибкость, оригинальность и проработку в качестве важнейших навыков. Эта модель широко используется в образовательных учреждениях для оценки и развития творческих способностей.

4. Модель синектики [4]. Синектика — это модель творческого решения проблем, разработанная Уильямом Дж. Гордоном. Он подчеркивает использование аналогий, метафор и образов для стимулирования творческого мышления. Подход Synectics побуждает людей исследовать нетрадиционные связи и перспективы для создания инновационных решений.

5. Техника SKAMPER [5]. Техника SKAMPER, разработанная Алексом Осборном, представляет собой мнемонику набора стратегий, способствующих творческому мышлению. SKAMPER означает «Заменить», «Объединить», «Адаптировать», «Изменить», «Использовать по-дру-

гому», «Устранить» и «Переставить/переставить». Этот метод обеспечивает структурированную основу для генерации новых идей, побуждая людей исследовать различные направления мысли.

Эти модели и теории предлагают ценную информацию о понимании и содействии развитию творческих способностей и нестандартного мышления у студентов. Включив элементы этих моделей в образовательную практику, преподаватели могут создать среду, способствующую творческому самовыражению, решению проблем и инновациям среди учащихся.

Интегрируя эти разнообразные точки зрения и подходы, преподаватели могут разработать целостные стратегии для развития творческих способностей и нестандартного мышления учащихся, давая им возможность внести свой вклад в инновации в постоянно развивающемся мире.

Каждая из этих ссылок предлагает уникальный взгляд на развитие творческих способностей и нестандартного мышления у учащихся, предлагая ценную информацию как преподавателям, так и исследователям.

МЕТОДОЛОГИЯ: В этом исследовании предлагается комплексная модель, направленная на повышение креативности и развитие нестандартного мышления. Модель синтезирует идеи из существующей литературы по творчеству, когнитивной психологии и образовательной практике, чтобы обеспечить структурированную основу для отдельных лиц и организаций, стремящихся развивать навыки инновационного мышления.

Модель начинается с объяснения основополагающих компонентов творчества на основе таких теорий, как дивергентное мышление, ассоциативная теория и когнитивная гибкость. В нем подчеркивается важность понимания многогранной природы творчества и его значимости в различных

областях.

Основываясь на этом фундаменте, модель описывает ряд методов и стратегий для повышения креативности. К ним относятся такие виды деятельности, как творческие упражнения по решению проблем, составление интеллект-карт, генерация случайных слов и обратное мышление. Каждая техника основана на эмпирических исследованиях и практических применениях, документированных в основополагающих работах по повышению креативности.

Более того, модель обращается к концепции нестандартного мышления, подчеркивая важность отказа от традиционных моделей мышления и поощрения оригинальности. Он объединяет принципы нестандартного мышления, дивергентного мышления и прорывных инноваций, чтобы побудить участников исследовать нетрадиционные перспективы и решения.

Кроме того, модель подчеркивает важность интеграции творчества в повседневную жизнь и организационную культуру. Он выступает за создание благоприятной среды, которая способствует экспериментированию, принятию риска и непрерывному обучению. Поощряя любознательность и адаптивность, модель направлена на то, чтобы дать людям возможность принять изменения и эффективно использовать свой творческий потенциал.

В целом, это исследование вносит вклад в развитие творческих способностей, предлагая практическую и теоретически обоснованную основу для развития навыков инновационного мышления. Предлагая конкретные стратегии и практические рекомендации, модель стремится дать отдельным людям и организациям возможность раскрыть новые возможности и добиться значимого прогресса в быстро развивающемся мире.

ОБСУЖДЕНИЕ. Ключевые идеи: По-

вышение креативности: модель подчеркивает многогранную природу творчества, охватывающую дивергентное мышление, ассоциативные способности и навыки решения проблем. Он признает важность создания благоприятной среды, которая поощряет экспериментирование, принятие риска и исследование новых идей.

Развитие нестандартного мышления. Нестандартное мышление означает способность освободиться от традиционных шаблонов мышления и исследовать альтернативные точки зрения. Модель подчеркивает ценность развития когнитивной гибкости, оригинальности и готовности бросать вызов предположениям как важнейших компонентов нестандартного мышления.

Теоретические основы: модель основана на различных теоретических взглядах на творчество, включая концепцию потока Чиксентмихайи, теорию дивергентного производства Гилфорда и компонентную модель творчества Амабиле. Он объединяет эти теории в единую структуру, учитывающую как индивидуальные факторы, так и факторы окружающей среды, влияющие на творческое развитие.

Практические стратегии: Модель предлагает набор учебных стратегий и мероприятий, призванных стимулировать творческие способности и нестандартное мышление учащихся. К ним относятся сеансы мозгового штурма, упражнения по составлению интеллект-карт, подходы к проблемному обучению, а также знакомство с различными точками зрения и стимулами. Кроме того, модель подчеркивает важность развития мышления роста, устойчивости и внутренней мотивации для поддержания творческих начинаний с течением времени.

Подразумеваемое: Модель имеет важное значение для преподавателей, разработчиков учебных программ и политиков, стремящихся продвигать творчество и ин-

новации в образовательной среде. Включая научно обоснованные практики, основанные на литературе по развитию творческих способностей, модель представляет собой дорожную карту для развития творческого потенциала учащихся в различных дисциплинах и на разных этапах развития.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. При исследовании модели повышения креативности и развития нестандартного мышления у студентов становится очевидным, что развитие творческих способностей и навыков дивергентного мышления имеет решающее значение для подготовки людей к процветанию в современном быстро меняющемся мире. Благодаря всестороннему обзору существующей литературы и реализации практических стратегий, это исследование наметило модель, которая объединяет различные виды деятельности, упражнения и методы обучения, направленные на развитие творческих способностей и нестандартного мышления среди студентов.

Модель признает многогранную природу творчества и нестандартного мышления, опираясь на теории, предложенные такими учеными, как Чиксентмихайи, Михалко и Бюзан. Принимая целостный подход, модель охватывает как когнитивные аспекты творчества, такие как дивергентное мышление и ассоциативная теория, так и практические методы генерации идей и решения проблем.

Ключевые компоненты модели включают в себя: Понимание творчества: предоставление студентам основы теории и определения творчества, что позволяет им понять его важность и потенциальные возможности применения в различных областях.

Методы повышения креативности: Знакомство учащихся с практическими инструментами, такими как составление интеллект-карт и генерация случайных слов,

которые служат для стимулирования творческого мышления и облегчения генерации идей.

Нестандартные стратегии мышления: Поощрение учащихся применять нетрадиционные подходы к решению проблем, такие как обратное мышление, тем самым бросая вызов традиционным предположениям и способствуя инновационным решениям.

Интеграция в повседневную жизнь: предоставление студентам возможности преодолевать творческие блоки и интегрировать творческие практики в свою повседневную жизнь посредством индивидуальных планов действий и постоянной практики.

Благодаря реализации этой модели учащиеся не только приобретают необходимые навыки для решения сложных задач, но и поощряются к тому, чтобы относиться к творчеству как к делу на протяжении всей жизни. Поощряя культуру инноваций и неконформизма, образовательные учреждения могут сыграть ключевую роль в подготовке учащихся к тому, чтобы они стали адаптивными и изобретательными участниками общества.

Однако важно признать, что эффектив-

ность модели может варьироваться в зависимости от таких факторов, как индивидуальные различия, методологии обучения и влияние окружающей среды. Необходимы дальнейшие исследования для изучения долгосрочного воздействия вмешательств, повышающих креативность, и уточнения модели на основе эмпирических данных и отзывов практиков.

В заключение, модель повышения креативности и развития нестандартного мышления, представленная в этом исследовании, предлагает ценную основу для педагогов и политиков, стремящихся развивать творческие таланты и воспитывать поколение мыслителей-новаторов, способных решать сложные проблемы 21 века.

Будущие исследования могут быть сосредоточены на оценке эффективности модели посредством продольных исследований и рандомизированных контролируемых исследований. Кроме того, изучение взаимосвязи творчества с другими конструкциями, такими как эмоциональный интеллект, культурная компетентность и предпринимательское мышление, может обогатить наше понимание факторов, влияющих на творческое развитие учащихся.

Список литературы:

1. Amabile, T. M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357–376.
2. Csikszentmihalyi, M. (1988). Society, culture, and person: A systems view of creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity* (pp. 325–339). Cambridge University Press.
3. Torrance, E. P. (1962). *Guidelines for administering the Torrance Tests of Creative Thinking* (revised edition). Personnel Press.
4. Gordon, W. J. J. (1961). *Synectics: The Development of Creative Capacity*. Harper & Row.
5. Osborn, A. F. (1953). *Applied imagination: Principles and procedures of creative thinking*. Scribner.
6. Сарсенбаева З. Ж. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СРЕДСТВАМИ ИЗУЧЕНИЯ ПОСЛОВИЦ //Colloquium-journal. – Голопристанський міськрайонний центр зайнятості, 2021. – №. 5 (92). – С. 22-24
7. kizi Sarsenbaeva Z. J. LINGUISTIC DIFFERENCES CONTRIBUTE TO VARYING INTERPRETATIONS OF SYMBOLS IN NON-REALISTIC WORKS.
8. kizi Sarsenbaeva Z. J. THE NUANCED ANALYSIS OF IMAGES AND SYMBOLS IN ENGLISH AND UZBEK NON-REALISTIC WORKS. 2023.
9. Сарсенбаева З. и др. СЛОВЕСНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ИДИОМАХ НА АНГЛИЙСКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ //СТУДЕНТ ГОДА 2018. – 2018. – С. 146-148.
10. <https://library.ziyounet.uz>

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИМКОНияТЛАРИ

ОЧИЛОВА ГУЛНОЗА ОДИЛОВНА

Тошкент давлат иқтисодий университет, “Инновацион таълим” кафедраси доценти, психология фанлари бўйича фалсафа доктори, PhD.

Аннотация: Мазкур мақолада иқтисодий рақамлаштириш шароитида бўлажак мутахассисларни ахборот маданиятини шакллантиришда замонавий технологиялардан фойдаланиш имкониятлари, педагог инновацион фаолиятини ташкил этишда ахборот маданиятининг ўрни ва аҳамиятини таҳлиллари, ахборот коммуникация технологиялари асосида дарсларни замонавий ташкил этиш йўллари, мулоқот маданиятини шакллантиришда ахборот технологияларининг ўрни ва хусусиятларини ўрганишга қаратилган изланишларнинг натижалари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: бўлажак мутахассисларда ахборот маданиятини шакллантириш, иқтисодий рақамлаштириш, ахборотлаштирилган таълим муҳити, замонавий педагог модели, педагогик муҳит, ахборот маданиятини шакллантириш, педагогик маҳорат, ахборот - коммуникацион технологиялар.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности использования современных технологий в формировании информационной культуры будущих специалистов в условиях цифровизации экономики, анализ роли и значения информационной культуры в организации инновационной деятельности педагога, пути современной организации занятий на основе информационно-коммуникативных технологий анализируются результаты исследований, направленных на изучение роли и особенностей информационных технологий в формировании культуры общения.

Ключевые слова: формирование информационной культуры у будущих специалистов, цифровизация экономики, информационная образовательная среда, современная педагогическая модель, педагогическая среда, формирование информационной культуры, педагогическое мастерство, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. This article discusses the possibilities of using modern technologies in the formation of the information culture of future specialists in the context of digitalization of the economy, analysis of the role and importance of information culture in the organization of innovative activities of a teacher, ways of modern organization of classes based on information and communication technologies, analyzes the results of studies aimed at studying the role and features of information technologies in the formation of a culture of communication.

Key words: formation of information culture among future specialists, digitalization of the economy, information educational environment, modern pedagogical model, pedagogical environment, formation of information culture, pedagogical skills, information and communication technologies.

Кириш. Бўлажак мутахассис кадрлар тайёрлашдан асосий мақсад бугунги кун талаблари доирасида замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан фойдаланиб билим, кўникма ва малакаларини ҳамда педагогик маҳоратларини шакллантиришдир. Бугунги кунда педагогик таълим самардорлигини ошириш билан бевосита алоқадор бўлган бир қатор, ҳозиргача ечими то-

пилмаган муаммолар мавжуд. Замонавий ахборот технологияларининг таълимни интенсифлаштириш ва оптималлаштириш имкониятлари таълим жараёнларини ташкил этишда муҳим аҳамият касб этади. Бу муаммолар таълим соҳасини ахборотлаштириш, замонавий ахборот технологиялари соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш, педагогларнинг замонавий ахборот-коммуника-

ция технологиялардан фойдаланиш малакасининг етарли эмаслиги билан боғлиқ. Бу муаммоларнинг муҳим қирраларидан бири сифатида ўқитувчиларнинг ўзларида таълимни замонавий ахборот технологиялари билан жиҳозлашга бўлган муносабатларини кўрсатиш мумкин.

Таълим тизимида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишда мавжуд гиперматн, гипермедиа, видеотасвир, графика, анимация, овоз ва бошқа веб-дастурларидан фойдаланиш катта самара бермоқда. Тўплаган тажрибалар таҳлил қилинганда ахборот коммуникация-технологияларининг дастурий воситалари ўқитишда янги сифат кўрсаткичлари сифатида ўқув жараёнини жадаллаштириш учун кенг имкониятларга эга бўлиб, анъанавий ўқитиш воситаларидан тубдан фарқланиб қолмоқда. Таълим ресурслари асосида ўқитиш жараёнида аниқ фанларни компьютер техникалар асосида тўлиқ ўқитиш, маъруза матнларини таҳрир қилиш, ўқувчиларнинг топширган назорат натижаларини таҳлил қилиш, ўқувчиларга таълим ресурслари орқали дарс ўтиш, эшитиш ва мулоҳаза қилиш имкониятларига эга бўлади. Жамият инсонларнинг жамоа бўлиб яшашга табиий эҳтиёжлари асосида пайдо бўлган бўлса, замонавий жамият ривожланишининг ўзига хослиги унинг глобал характерга эга бўлган ахборотлаштириш, жумладан, таълимни ахборотлаштириш жараёни билан боғлиқлигида кўринади. Манбаларда таълимни ахборотлаштиришнинг бош мақсади ахборотлашган жамият шароитида таълим тизими қатнашчиларини (педагог кадрлар, таълим олувчилар, техник-муҳандис ходимлар, маъмурий-бошқарув ходимлари ва бошқалар) ҳаёт фаолиятларидаги маиший, ижтимоий ва касбий соҳаларига тўлиқ ва самарали иштирок этишларига тайёрлашдан иборат бўлиб, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) соҳасидаги таълим

ривожланиши муаммоларининг комплекс ҳал этилиши кадрлар таркибини юқори малакали мутахассислар 12 билан тўлдириш, ходимларнинг касб даражасини оширишни таъминлаши таъкидланади.

Асосий қисм. Маълумки, ҳозирда таълим жараёнига интерфаол методларни қўллаш тингловчида қизиқишни орттириб бормоқда. Турли соҳа таълим йуналиши ўқитувчилари ўқув жараёнида бундай инновацион технологияларни, педагогик ва ахборот технологияларини қўллашга борган сари талаб ва эътибор кучайиб бормоқда. Чунки шу вақтгача анъанавий таълимда тингловчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари излаб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда тингловчи ёки бўлажак мутахассисни мустақил ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йуналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида тингловчи асосий фигурага айланади. Шунингдек, таълим тизимини ахборот технологиялар асосида яхшилаш ва такомиллаштириш бўйича ҳамда тизимида педагогик технологияларни қўллаш ва унинг илмий асослари таҳлиллари бўйича хорижий ва ҳамдўстлик мамлакатлари ҳамда республикамиз олимлари таълим Ғуломов С.С. Шермуҳаммедов А.Т., Брайдо Б.А., Марахимов А.Р., Раҳмонқулова С.И., Аҳмедов А. Тойлоқов Н., Ҳолотов Т.Х., Тойлоқов Н., 85 Тошмирзаев М., Боймирзаев Ф., Ишмуҳамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. ва бошқалар томонидан қўллаб илмий-тадқиқот ишлари бажарилган.

Жумладан, бундан ташқари АКТни таълим жараёнига самарали жорий этиш учун уни жараён субъектлари, жумладан, профессор-ўқитувчилари эҳтиёжларига йўнал-

тириш зарур, деган кичик хулосага келиш мумкин. Олиб борилган илмий тадқиқотимиздаги самарадорлик ва натижавийлик билан бевосита боғлиқ бўлган омилларга таяниб, олий таълим муассасаси (ОТМ) профессор-ўқитувчиларига кўйиладиган ахборот-коммуникация технологияларига оид компетенциявий талаблар таркиби мавжудлигини кўрсатди. ОТМ профессор-ўқитувчиларининг АКТга оид компетенцияси – бу профессор-ўқитувчилар фаолиятини ташкил қилиш ва амалга оширишда ахборот технологияларини интеграциялаш учун зарур бўладиган лаёқат таркибидан иборат. Унинг функцияси АКТ сиёсати, компьютерда ишлашнинг таянч усуллари, педагогик фаолиятда таълим ресурсларидан фойдаланиш, виртуал тарзда самарали педагогик ҳамкорлик қилиш лаёқатига оид талаблар кўйилади.

Ушбу компетенцияни 4 та йўналишга ажратиш мақсадга мувофиқ, яъни улар:

А) АКТ сиёсатини тушуниш;

Б) Компьютерда ишлашнинг таянч усуллари билиш;

В) Педагогик фаолиятда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш;

Г) Виртуал педагогик ҳамкорлик қилиш лаёқати.

А) АКТ сиёсатини тушунишга оид лаёқат таркиби таълимда АКТдан фойдаланиш тамойилларини тавсифлаш ва таҳлил қилиш (ахборотлаштириш, таълимни ахборотлаштириш, АКТнинг самараси, АКТга оид Давлат сиёсати, умумий талабларга оид) ҳамда компьютер ва унинг қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини тавсифлаш (техник, хавфсизлик, эргономик ва бошқа талабларга оид) иборат бўлади.

Б) Компьютерда ишлашнинг таянч усуллари билишга оид лаёқат таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

АКТнинг кенг тарқалган техник ва дастурий воситаларини тавсифлаш ва кўр-

сатиш (компьютер ва унинг қурилмалари, ишга тушириш ва ишни якунлаш, операция тизимлар, дастурий таъминот кабиларга оид);

кенг тарқалган электрон таълим ресурсларини тавсифлаш ва кўрсатиш (электрон дарсликлар, тренажерлар, мультимедиа ресурсларига оид);

матн ва жадвалли, намоёиш муҳаррирларининг имкониятларини тавсифлаш ва кўрсатиш (матн ва жадвалли муҳаррирлари, яратиш, таҳрирлаш, форматлаш, сақлаш, чоп этиш ва бошқа таянч функцияларига оид);

интернет ва унда ишлашнинг тавсифлаш ва кўрсатиш (Интернет, браузер, саҳифа, сайт, портал, ҳавола ва бошқаларга оид), қидириш тизимларини тавсифлаш ва кўрсатиш (қидириш тизимлари, функциялари, энг кўп тарқалган қидириш тизимларига оид);

электрон почтани тавсифлаш ва кўрсатиш (электрон почта хизмати, электрон почта очиш, маълумот алмашиш ва бошқаларга оид);

турли маълумотлар омбори ва уларнинг вазифаларини тавсифлай олиш (маълумотлар омбори, вазифаси, кенг тарқалганларига оид);

тармоқ орқали мулоқот воситаларни тавсифлаш (кенг тарқалган матн хабар, видео конференция, ижтимоий тармоқ, тармоқ муҳитлари, уларнинг афзалликлари ва камчиликларига оид).

В) Педагогик фаолиятда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш лаёқати:

ўз фаолиятига оид электрон таълим ресурслари, тайёр дастурий маҳсулотлардан фойдаланишнинг аҳамиятини тавсифлаш ва кўрсатиш (мазмуни, тизимлаштириш, зарурлигини баҳолаш, мақсадли фойдаланиш, аҳамияти, тажриба, самара, натижаларга оид);

қидириш тизимлари, интернет сайт-

лари, электрон почта, тармоқ маълумотлар омбори ёрдамида ҳамкорлар ва ресурсларни излаш, фойдаланиш (қидириш тизимлари, интернет сайтлари, электрон почта, тармоқ маълумотлар омборидан фойдаланиш мақсадлари, тажриба, самара, натижаларга оид);

турли электрон ўқитиш дастурлари ва тренажерларнинг ўқувчиларга билим беришдаги аҳамиятини тушунтириш (мақсадлар, аҳамияти, тажриба, самара, натижаларга оид);

ўқитувчи фаолияти унумдорлигини яхшилаш, касбий билимларини ошириб боришда АКТ воситаларидан фойдаланишни билиш (мультимедиади дарсларни ташкил этиш, материалларини тайёрлаш, матн ва жадвалли муҳаррирлардан фойдаланиш, предметига оид билимлар ва ўқитиш усуллариининг электрон манбаи, интеграциялаш, тажриба, самара, натижаларга оид).

Г) Виртуал педагогик ҳамкорлик қилиш бошқалар билан педагогик муаммони ечиш ва таълим мақсадига эришиш бўйича виртуал ҳамкорлик қилиш (кенг тарқалган матн хабар, ижтимоий тармоқларда ишлаш, мақсадлар, тажриба, самара, натижаларга оид) ҳамда веб-ресурслар, виртуал мулоқотлардаги ахборотларнинг ишончилиги ва фойдалилигини тавсифлаш, уларни ажрата олиш (веб-ресурслар ва веб-мулоқотларнинг ишончилиги, ишончсиз ва зарарли ахборотларни саралаш кабиларга оид) дан иборатдир.

Бугунги кунда асосан таълим муассасалари замонавий компьютер ва телекоммуникация технологиялари асосида жиҳозланмоқда. Бу, ўз навбатида, педагогларнинг ўз меҳнат фаолиятларига янгича ёндашувларини талаб этади. Ўқув жараёнида янги технологияларни жорий этилиши, ўқитувчини техник воситалар томонидан малакаларини шакллантиришнинг эмас, балки унинг вазифалари, ролини ўзгартира-

ди, ўқитувчилик фаолиятини янада серкирра касбга айлантиради. Компьютер ва замонавий ахборот технологияларининг жадал суръатда ривожланиши эндиликда ҳозирги замон ўқитувчисининг педагогик маҳорати нақадар серкирра бўлиши лозимлигини талаб қилинади.

Ахборот коммуникация - технологияларининг ривожидий алоқадан тортиб, то ҳамкорликда иш олиб бориш қурилмаларига сифат жиҳатдан янги поғонага кўтарилди. Интернет, электрон почта, мобил телефонлар кишиларнинг ўзаро мулоқотини анча тезлаштирди ва осонлаштирди. Бу воситаларнинг ҳаммаси кундалик ҳаётнинг ажралмас қисмига айланиб бормоқда. Бугунги кунда таълим-тарбия жараёнларида АКТдан самарали фойдаланиш ҳамда мазкур йўналишдаги фаолиятни янада ривожлантириш бўйича долзарб вазифалар мавжуд. Жумладан, ўқитувчи ва ўқувчиларга компьютер техникаси ва интернетдан фойдаланиш учун тегишли шартшароитларини янада яхшилаш, уларга АКТ воситалари ва интернетдан унумли ҳамда мақсадли фойдаланиш йўллариини ўргатиш, АКТ воситалари ва таълим ресурсларидан фойдаланиб дарс ўтилишини ва бундай дарсларнинг хисобини юритишни йўлга қўйиш, дарс жараёнида АКТ ва таълим ресурслардан самарали фойдаланаётган педагог ходимлар тажрибасини тизимли равишда ўрганиб бориш ва оммалаштириш, янги ишлаб чиқилган ва интернет тармоғига жойлаштирилган таълим ресурсларини кузатиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Электрон таълим ресурсларининг қулайлиги қуйидагилардан иборат:

Улардан чегараланмаган миқдорда фойдаланиш;

зарур нусхаларда электрон шаклда кўпайтириш;

таълим олишнинг масофавий шаклини амалга ошириш;

қўшимча тегишли илмий ва амалий, видео, аудио, анимация ва бошқа маълумотларни киритиш;

бир жойдан бошқа жойга кўчириш; ҳамиша муқобил (захира) вариантлари билан бирга фойдаланиш;

олинган маълумотлар базаси ва зарур адабиётлар манбаига ҳавола (ссылка) орқали боғланиш;

келтирилган маълумотлар асосидаги тушунчаларни намоиш этиш орқали тасаввур ҳосил қилиш;

маълумотлар базасидан фойдаланиш имкониятлари ҳар қандай ёшдаги истемочи учун бир хиллиги;

онлайн тартибда мулоқот ўрнатишни самарали амалга ошириш ва бошқалар.

Ҳозирги кунда бўлажак мутахассислардан: ўқув курслари дизайнери – ўқув курсларининг яратувчиси; фасилитейтор – ўқитиш методлари бўйича маслаҳатчи; тьютор–ўқув курсларини интерфаол тақдим этиш бўйича мутахассис; инвигилатор; таълим натижаларини назорат қилиш усуллари бўйича мутахассис бўлишни талаб этмоқда. Замонавий технологиялар, масофавий олий педагогик таълимни янги-ча ташкил қилинишига замин яратади. Бундай таълимда ўқитувчилар, компьютер дастурчилари ва мутахассислари ёрдамида ўқитувчиларнинг янги-ча малака ошириш курсларини ташкил этиш талаб қилинади. Аслида масофавий ўқитиш курсларини яратишда дастлаб: мақсадга эришиш йўллари; ўқув материалларини тақдим этиш усуллари; ўқитиш методлари; ўқув топшириқларининг турлари; муҳокамалар учун саволлар; мунозара ва баҳсларни ташкил этиш йўллари; ўзаро алоқа усуллари ва коммуникация сингари омилларни аниқлаш лозим. Дастлаб бўлажак мутахассислар бошланғич тайёргарлик даражасида қуйидаги талабларни ўзлаштирадilar:

1. матн муҳаррирининг асосий обек-

тлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; матнни таҳрирлаш ва форматлаш учун матн муҳарририни қўллай олиши; график ахборотларни тақдим этишнинг вектор усуллариини ўринли қўллай олиши;

2. график муҳаррирининг асосий обектлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; тасвирни яратиш ва таҳрирлаш учун график муҳарририни қўллай олиши; электрон жадвалларнинг имконият ва вазифаларини тушунган ҳолда ишлата олиши; диаграммалар яратишни билиши; электрон жадвалларни масалалар ечишда қўллаши;

3. маълумотлар базасининг имконияти ва вазифаларини тавсифлаши; маълумотлар базасининг турларини тавсифлаши; маълумотлар базасининг асосий обектлари ва улар устида бажарилиши мумкин бўлган амалларни билиши; оддий маълумотлар базасини ярата олиши; ёзувларни саралаш ва қидиришни амалга ошириши.

Бунда бўлажак мутахассислар ўз педагогик маҳоратларини қуйидаги модулар мазмунини ўзлаштирган ҳолда бойитиб борадилар:

1. Таълимда ахборот ва коммуникация технологиялари. Ахборот-коммуникация технологиялари воситалари, уларни таълим жараёнида қўллаш имкониятлари, шахснинг таълим-тарбияси ва ривожланишида замонавий ахборот технологиялари ва педагогик дастурий воситалар, ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларини яратиш, уларни ўқув-тарбия жараёнида қўллашнинг дидактик асослари, ўқув мақсадли электрон воситаларни яратиш ва фойдаланишдаги педагогик-эргономик талаблар ва уларнинг сифатини баҳолаш, ўқув-тарбия жараёнининг ахборот-методик таъминотини ва таълим муассасалари ташкилий-бошқарув тизимини автоматлаштириш ва унинг истиқболлари, электрон-ўқув

материаллари базасининг тузилмаси ва таркиби, таълимий интернет ресурслар ва улардан ўқув жараёнида фойдаланиш;

2. Педагогик дастурий воситалар. Асосий тушунчалар: педагогик дастурий воситаларнинг умумий таърифи, намоёниш этувчи дастурлар, назорат қилувчи дастурлар, ўргатувчи дастурлар, дастурий воситаларнинг дидактик имкониятлари, эксперт-ўргатувчи тизимлар, автоматлаштирилган ўргатувчи тизимлар, фойдаланувчи ва педагогик-дастурий воситаларнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш методлари. Педагогик-дастурий воситалар яратиш тамойиллари: талабаларнинг психофизиологик хусусиятларини ва компютернинг техник имкониятларини ҳисобга олиш, ўқитиш стратегиясининг устуворлиги; педагогик, психологик ва функционал тўлалик, мотивацияли фаоллаштиришнинг таъминланганлиги, қўллашдаги универсаллик ва модул тузилишга эгалик. Педагогик-дастурий воситалар сценариясини яратиш техно-логияси: фойдаланиш мақсадини аниқлаш, ўқув материалларини таҳлил қилиш ва танлаш, уни структуралаш ва формаллаштириш, педагогик сценарийни тақдим этиш. Педагогик-дастурий воситалар асосида ўқув фаолиятини бошқариш.

Хулоса. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, талабалар ўқув фаолиятининг самардорлиги улар профессионал камолотининг муҳим шартларидандир. Бунда ўқув жараёнида илғор педагогик ва психологик технологиялардан қай даражада тўғри ва оқилона ташкил этилганлиги катта аҳамиятга эга. Фикримизча, иқтисодчи - педагогларнинг касбий малакаларини оширишнинг энг бирламчи шартларидан бири – ҳар бир дарс жараёнини тўғри ташкил этиш ва унда ўқитишнинг замонавий ва ахборот технологияларидан ўринли фойдаланишдир. Давлат ҳужжатларида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш, юксак касбий, маънавий

ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш тизimini яратиш кўзда тутилган.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ахборот хавфсизлиги соҳаси таълим жараёнида семинар-тренингларда кенг қўлланиладиган ва самарали педагогик технологиялар қуйидагилардан иборат:

1. Шахсга йуналтирилган ўқитиш технологияси – тингловчини шахсий юксалиши учун зарурий ижодий муҳитни яратишга хизмат қилади.

2. Дифференциал даражали технология – тингловчини мустақил ижодий ёндошуви-га, яъни оддий ва чуқур билим кўникмани ўзлаштиришига қаратилган.

3. Муаммоли ўқитиш – мураккаб ёки муаммоли вазиятлар ёрдамида билимларни ўзлаштириш

4. Ўқитишда тадқиқот усуллари – тингловчида дунё қараш кенгайтириш учун мустақил ўқишга ундаш

5. Уйин технологияси – эмоционал ва рационал тенгликни таъминлаш мақсадида уйин технологияларини қўллаш мақсадга мувофиқ.

Юқоридагилар билан бир қаторда, интернетдан фойдаланишни ва қайси сайтларга кираётганлигини назорат қиладиган махсус дастурлар ишлаб чиқилмоқда ва у дастурлардан фойдаланиш, компютердан, интернетдан нима мақсадда фойдаланилаётганлигини назорат қилиб туриш, керак бўлса компютерларни ичидаги маълумотларни вақти-вақти билан текшириб туришни канда қилмаслик лозим. Таълим муассасаларида ва интернет алоқасининг (Wi-Fi роутер) барқарор ишлашини таъминлаш, АКТ воситалари ва интернетдан унумли ҳамда мақсадли фойдаланиш йўллариини ўргатиш тарғибот ташвиқот ишларини кучайтириш. Ўқитувчи, ўқувчилар ва ота-оналарга компютер техникаси ва интернетдан фойдаланиш учун тегишли шарт-шароитларни янада

яхшилаш чораларини кўриш, дарс жараёнида АКТ ва таълим ресурслардан самарали фойдаланаётган педагог ходимлар тажрибасини тизимли равишда ўрганиб бориш ва оммалаштириш. Янги ишлаб чиқилган ва интернет тармоғига жойлаштирилган электрон таълим ресурсларини кузатиб бориш, уларни юклаб олиш ҳамда самарали фойдаланиш бўйича семинар тренингларини ташкил этиб бориш мақсадга мувофиқ.

Шундай экан, халқнинг бой интеллектуал салоҳияти ва умумбашарий предметлар асосида замонавий маданият, иқтисодий фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамаллаштиришни шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир. Илғор ўқитувчилар иш тажрибасининг таҳлили шуни кўрсатадики, дарс жараёнида ўқувчилар билан бўлажак мулоқотни моделлаштириш жуда муҳим. Зеро, бу жараён дарснинг дидактик тамойилларини ҳар томонлама белгилаб беради, ўқитувчини ижодий фаолиятга йўналтиради, унда талабалар билан ўзаро ҳамкорликнинг мукамал шакллари нисбатан турли мулоқот моделларини такомиллаштириш имконияти пайдо бўлади. Мулоқотни моделлаштириш бево-

сита янги дарс олдидан тезда бажарилиши мумкин, баъзан эса доимий характер касб этади. У ўқитувчига ўзининг дарс жараёнидаги коммуникатив муносабатини ва эмоционал хулқини, ҳис - туйғуларини олдиндан кўра билиш имкониятини яратади.

Демак, ўқув жараёнларини ташкил этишда педагоглар замонавий ахборот технологияларини таълим ва тарбия жараёнида қўллаш олиш бўйича педагогик маҳоратларини оширадilar, билим, кўникма ва малакаларга эга бўладilar. Ўқитувчи кадрлар педагогик маҳоратларини ошириш мақсадидан келиб чиқилган ҳолда талабаларда замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан фойдалана олиш билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга қаратилган. Шунингдек, таълим жараёнининг мақсади – талабаларда замонавий ахборот технологиялари, касбий фаолият ва ахборот жамияти учун зарур бўлган техник воситалар ва дастурий таъминот борасидаги билим, кўникма ва малакалар шакллантирилади, замонавий ахборот технологияларини таълим жараёнида, шунингдек, касбий фаолиятларида ҳар қандай муаммоларни ечишда қўллашни ўрганадилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ochilova, G. O., & Botirov, E. H. (2021). Study Of Gender Relationship In Family Business And Entrepreneurship. The American Journal of Applied sciences, 3(05), 251-256.
2. Odilovna, O. G. (2021). Mechanisms of Studying Gender Relationship in the Context of Economic Digitalization. International Journal of Development and Public Policy, 1(7), 225-228.
3. Adilovna, O. G., & Khayitovich, B. E. GENDER FEATURES OF THE IMPACT OF FAMILY BUSINESS ON YOUTH ENTREPRENEURSHIP MOTIVATION.
4. Ochilova, G. (2021). АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВОСИТАЛАРИДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Архив научных исследований, 37(1).
5. Ochilova, G. (2021). ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙУНАЛИШЛАРИ. Архив научных исследований, 37(1).
6. Gulnoza, O., Gulnora, M., & Dilafruz, M. (2021). Ways to Develop Independent Student Skills in an Integrated Education System. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology, 1(7), 142-144.

РАҲБАРЛИК ФАОЛИЯТИ ТАФАККУР ВА ҲАРАКАТ БИРЛИГИ

МАҲМУДОВ ЮСУП ҒАНИЕВИЧ

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти профессори, педагогика фан-
лари доктори;

АЛЛАЁРОВ ДЖУРА ХАЙКАЛОВИЧ

Тошкент шаҳар, Яккасарой тумани бўйича Ички ишлар органлари фаоли-
ятини мувофиқлаштириш бошқармаси жамоат тартибини сақлаш бўлими
бошлиғи, подполковник.

Аннотация. Мақолада раҳбарлик фаолияти тафаккур ва ҳаракат бирлиги эканлиги, раҳ-
бар кенг, чуқур фикрлай олиш билан бирга, чаққон, уддабурон, ҳаракатчан, шижоатли бўлиши
лозимлиги баён қилинган. Раҳбардаги ўзига хос талабчанлик, меҳорибонлик ҳамда масъулият
жамоа аъзоларида ҳам жавобгарлик ҳиссининг шаклланишига бўлишлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: раҳбар, бошқарув, тизим, ёндашиш, тажриба, билим, кўникма, малака,
компетенция, компетентлик, манфаат, истеъдод, талант, қонуният, усул услуб, ислохот, назар-
ия, фаолият, тафаккур, фикр, имконият.

Аннотация. В статье утверждается, что лидерство – это единство мысли и действия, и
что лидер должен уметь мыслить широко и глубоко, но при этом быть подвижным, находчи-
вым, активным и энергичным. Подчеркивается, что конкретная требовательность, доброта и
ответственность руководителя приводят к формированию чувства ответственности у членов
коллектива.

Ключевые слова: лидер, управление, система, подход, опыт, знание, умение, компетент-
ность, компетентность, компетентность, интерес, талант, талант, легитимность, метод, метод,
реформа, теория, деятельность, мышление, мнение, возможность.

Annotation. The article argues that leadership is a unity of thought and action, and that a leader
should be able to think broadly and deeply, but at the same time be agile, resourceful, active and
energetic. It is emphasized that the specific demands, kindness and responsibility of the head lead
to the formation of a sense of responsibility among the members of the team.

Keywords: leader, management, system, approach, experience, knowledge, skill, competence,
competence, competence, interest, talent, talent, legitimacy, method, method, reform, theory, activity,
thinking, opinion, opportunity.

Фан, техника, ахборот-қомунникация
технологиялари ва ишлаб чиқаришнинг
ривожланиши мамлакатимизда раҳбар
кадрлар тайёрлашнинг долзарблигини
янада оширмоқда.

Ажойиб қасрлар бунёд этган, воҳа-
ларни обод қилган, дунёни ҳайратга сол-
ган кашфиётчилар, кўнгилларни забт
этувчи бадиий асарлар, инсон ақл-зако-

вати, истеъдоди маҳсули эканлигини за-
монавий раҳбарлар юрак-юракларидан
ҳис этмоқлари лозим.

Бошқарув тизимига диққат қилсак,
нихоятда турли-туман иншоотларга дуч
келамиз. Каттами, кичикми, қайси ман-
сабда бўлишидан қатъи назар, ҳар бир
раҳбар ўз ишига талаб даражасида ёнда-
шиши учун нималарни билиши, қандай

сифат, хусусият ва фазилатларга эга бўлиши керак?

Бошқарувда тажриба, билим, кўника, малака, компетенция, манфаат, ақл-идрокнинг роли катта. Аммо, энг аввало, бошқарув – бу санъат, очикроқ айтганда, ижод. Раҳбарга ҳам худди санъаткор учун зарур бўлганидек, талант ва истеъдод лозим. Шу боис ҳар кимдан ҳам раҳбар чиқавермайди.

Раҳбар ўз қобилияти ва истеъдодини ишга солиб изланганидек, шу мақсадда ҳаётни, ходимларни чуқур ўрганади. Натижада, тўпланган билимлари ва тажрибаларини бошқарувнинг умумий қонуниятлари асосида шакллантириб, ўзининг раҳбарлик усул ва методини яратади. У ўз бошқарув усуллари ва методларини шакллантиришда мутлақо эркин шахс, аммо унинг раҳбарлик усули ва методи ижобий натижа бериши керак.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда бозор муносабатларига ўтиш жараёни давом этмоқда. XXI асрда ижтимоий ислохотлар амалга оширилмоқда. Жамият маданий, маънавий, маърифий юксалиши ва янгиланиши сари бормоқда. Бошқарувнинг чинакам шарқона илмий назариясини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш учун кўплаб илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бошқарув кенг қамровли, мураккаб бўғинлардан иборат жараён. Шунга қарамасдан, бошқарувни бир қолипга солишнинг узил-кесил назарияси ҳали ишлаб чиқилмаганлиги ачинарли ҳол.

Раҳбарлик фаолиятининг сифати ва самарадорлиги раҳбар шахс тафаккури, ақл-идрокига бевосита ва билвосита боғлиқ бўлади. Тафаккур раҳбарга кенг ва чуқур фикрлай олишни, яхшини ёмондан, фойдани зарардан, муҳимни

номуҳимдан бехато ажрата олиш имкониятини беради. Бу ҳаммага ҳам насиб қилавермайдиган юксак фазилат бўлиб, агар раҳбарда улар шаклланган бўлса, бундай раҳбар бошқарув сирасорларини қийналмасдан эгаллаб олади. Ўз жамоаси ўртасида обрў ва ишонч қозона билади. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов таъриф берганидек: “Бугунги куннинг энг муҳим вазифаси ҳаётимизнинг барча соҳаларида, айниқса, бошқарув йўналишида, мамлакат миқёсида, вилоят, туман, шаҳар таълим тизимида, қишлоқ ва маҳаллаларни бошқаришда, тармоқ бўғинларини идора этишда янгича фикрлайдиган, қийин дамларда масъулиятни ўз зиммасига ола биладиган, ҳаёт билан ҳамқадам юришга қодир, имонли, билимдон, ташаббускор, ишбилармон, тадбиркор раҳбарларни топиш, уларга ишонч билдиришдан иборат”.

Демак, ҳар қандай раҳбар кенг, чуқур фикрлай олиш билан бирга, чакқон, эпчил, уддабурон, ҳаракатчан, шижоатли бўлиши ҳам керак. Шунинг учун раҳбарлик фаолиятини тафаккур ва ҳаракат бирлиги деб атадик. Фикрлаш ва ҳаракат бир пайтнинг ўзида рўй беради, янги ўйлаб топилган хулоса тезда амалга оширилиши зарур тарздаги йўриқ кетмайди. Раҳбар ўзи ўйлаши, ўзи мантиқий хулосага келиши ва уларни амалга оширишга киришиши керак.

Раҳбардаги ўзига хос талабчанлик, меҳрибонлик ҳамда масъулият жамоа аъзоларида ҳам жавобгарлик ҳиссининг шаклланишига сабабчи бўлади. Малакали раҳбар кадрлар тизимини муваффақиятли шакллантириши учун ижтимоий психология ва раҳбарлар психологияси, бошқарув психологияси каби фанларни

яхши билиши зарур.

Кейинги йилларда ҳалқ хўжалигини малакали кадрлар билан таъминлаш ва мустаҳкамлаш соҳасида кўпгина ташкилий ишлар қилинди ва бу ишлар ҳали ҳам давом эттирилмоқда. Аммо ўрта ва қуйи бўғинларда бу масала ҳамон жиддий вазифа бўлиб қолмоқда. Айниқса, олий таълим, халқ таълими, ўрта махсус, касбий таълимни ривожлантириш ҳудудий бошқармаларининг раҳбарлик тизимларида бу масалага эътиборни талаблар даражасига кўтариш зарур. Шу сабабли мамлакатимизда бозор иқтисодиёти чуқур илдиз отиб бораётган бир даврда кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурига мувофиқ бир қатор янги талаблар юзага келди. Улар ичида энг муҳимлари: ижтимоий -психологик диагностика; гуруҳларда ўзаро шахснинг муносабатлари; раҳбарлик муносабатларини таҳлил қилиш; кадрларни тартибга солиш; кадрларни бошқариш тизимини ахборот билан таъминлаш; раҳбарлик лавозимларига номзодларни тайёрлаш ва танлаш; кадрлар салоҳияти (потенциали)ни ва кадрларга бўлган эҳтиёжларни таҳлил қилиш; кадрлар маркетинги; раҳбарларнинг касбий ва ижтимоий психологик мослашуви (кўникиши).

Меҳнат жараёнидаги мотив ва мотивациялар, уларнинг раҳбар касбий амалиётини ўрганиш каби вазифалар”. Агар мустабид тузум даврида маъмурий буйруқбозлик тизими шароитида бу вазифалар иккинчи даражали вазифалар деб қаралган бўлса, бозор муносабатларига ўтиш шароитида улар биринчи ўринга чиқарилди ва уларни ҳал қилишдаги ҳар бир таъминот манфаатдор. Шу боис мазкур услубий қўлланма юқорида номланганидек зикр этилган тармоқларнинг

раҳбар кадрларини психологик тайёрлашда амалий ёрдам бериши шубҳасиз.

Маънавий, руҳий, ижтимоий томондан камол топиб, ривожланиб бораётган жамоа раҳбаридаги энг яхши фазилатларнинг шаклланишига имкон беради, унинг раҳбарлик истеъдодини такомиллаштиради, сиёсий хушёрликка чакиради, иродасини чиниктиради, руҳий куч-қувватини оширади.

Маънавий соғломлик фаол меҳнат манбаидир. Шу муҳитдаги яқдиллик, ҳамжихатлик жамоанинг барча аъзолари маънавий қарашларининг муштараклиги билан белгиланади. Ҳар бир киши манфаатини ҳимоя қилиш раҳбарнинг ўз-ўзини англаши демакдир. Бу ҳолда жамоада шахс ҳақида қайғуриш табиий ҳолга айланиши тайин.

Жамоада ички бирлик мустаҳкам ва ўзаро муносабатлар фаол бўлгани ҳолда, унинг аъзолари маънавий меъёрларни бузишса, қонунга хилоф иш тутишса, ўз меҳнати ва вазифаларини тугал адо этмасалар ёки ходимлар ўртасида шахсий адоват пайдо бўлиб, майда келишмовчиликлар бўрттириб кўрсатилса, жамоа ўзининг соғлом маънавий муҳитини йўқотади.

Кўп ҳолларда жамоада ишлаб, тажриба орттириш жараёнида ёш раҳбар беихтиёр ёки онгли равишда ўз устозининг иш услубига тақлид қилади. Бу хусусиятни унинг феъл-атворида, ўзини тутишида, ҳатто сўзлашишида, кийинишида ҳам акс этишини кўриш мумкин. Ташкилотчи ходимнинг психологик фаолиятини ўрганиш шуни кўрсатадики, раҳбар раҳбарлик фаолиятининг маҳорат чўққисини эгалламагунча унга тақлид қилиб ишлаш услуби анча устун бўлади. Вақт ўтиши билан у, албатта, ўзининг

мустақил бошқариш услубини топиб олади. Шунга кўра, бугунги кунда Президент Ш.М.Мирзиёев томонидан раҳбар кадрларга қўйилаётган, қолаверса, ҳаёт тақозо этаётган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат десак бўлади:

1. Раҳбар кўнгли очик, қалби ва қўли тоза, ақл-заковат соҳиби, салоҳияти шаклланган бўлиши керак.

2. Раҳбар ўзини тарбия қилган, билим ва маҳорат берган, ишонч билдириб, юксак мартабага муносиб кўрган эл-юртига ҳалол хизмат қилиши, зиммасидаги масъулиятни доимо ҳис қилиб яшамоғи лозим.

3. Раҳбар ақлли, тажрибали, ўз ишининг билимдони бўлган мутахассисларга таянмоғи, уларнинг фикрига қулоқ солмоғи ва шунга асосланиб хулоса чиқармоғи лозим. Унинг қуйи поғонадаги раҳбар кадрларни тўғри танлаши ва тарбиялаши жуда муҳим.

4. Раҳбарнинг барча қилган ишлари халқимиз ҳаётига ижобий таъсир кўрсатмоғи керак. Кимларгадир яхши кўриниш, мақтаниш учун қилинган иш раҳбарни келгусида катта фожиаларга олиб келади.

5. Раҳбарда халқи ва ватанига фидойилик, ташаббускорлик, қатъиятлилиқ ва талабчанлик бўлмоғи шарт. Талабчанликни зўравонликка, қатъиятлилиқни манманликка айлантириш ўта калтабинликдир.

Манманлик, зўравонлик, ўзгалар фикрига қулоқ солмаслик раҳбар кадрларни яхши мутахассислар, меҳнаткаш, содда ва самимий ходимлардан узоқлаштириб қўяди. Раҳбарнинг қўл остидаги ходим ва мутахассисларни кўпчилик олдида шахсига тегиб ҳақоратлаши унинг ожизлиги, ўз вазифасига нолойқлиги алома-

ти.

6. Раҳбар ҳеч қачон майда гаплар, фиску фасод, маишатбозликка берилмаслиги керак.

7. Катта раҳбарларнинг кичик раҳбарларни маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик, шахсий садоқатига қараб танлаши ўта калтабинлик. Айниқса, янги раҳбар ўзидан олдин фаолият кўрсатган раҳбар даврида ишлаган яхши мутахассисларни ишдан бўшатиши, ўзига рақиб билиши ачинарли ҳол бўлиб, бу умумдавлат манфаатларига жиддий зарар етказади.

8. Раҳбар мактовдан боши айланиб, «дохий» лик касалига чалиниб қолмаслиги жуда-жуда муҳим. Бундай раҳбарлар атрофида фақат ўз манфаатини ўйловчи «маслаҳатгўйлар», амалпараст, лаганбардор, порахўр, оддий ходимларга зуғум ўтказувчи одамлар тўпланиб қолади. Бунинг оқибатида эса халқ ва давлат манфаатларига жиддий зиён етади.

9. Раҳбар нафс балосига қарши турмоғи, ўзидан кичик раҳбарларни ҳам бу балодан асрамоғи керак.

10. Раҳбар адолатсизликка асло йўл қўймаслиги лозим.

11. Раҳбар ўз шахсий ҳаёти, турмуш кечиришида ҳам бошқаларга ўрнак бўлмоғи керак.

12. Раҳбарнинг барча ишлари очик ва ошкора бўлиши лозим. Уларнинг вақти-вақти билан халқ олдида ҳисобот бериб туришлари раҳбарлик фаолиятига обрў келтиради.

13. Раҳбар ўз ғояси, фикри, ҳаракат дастурига эга бўлиши билан бирга, барчани она-юрт тараққиёти, халқимизнинг тинч-тотувлиги, фаровонлиги йўлида ягона ғоя атрофида жипслаштириши шарт.

Энди раҳбар масъулияти ҳақида озроқ тўхталиб ўтсак. Масъулият нима? У қандай шаклланади? Раҳбар маданиятининг асосий белгиларидан бири – бу масъулият. Раҳбар масъулияти ҳамма замонларда ҳам муҳим саналган. Масъулият, аввало, ҳар бир кишининг виждони, имони, қолаверса, ўзлигига нисбатан масъуллик ҳиссидан бошланади. Умуман, масъулият раҳбарнинг зиммасидаги вазифага жавобгарлик туйғуси, унга бўлган шахсий муносабати билан белгиланади. Масъулиятли раҳбар, энг аввало, ўзига, сўнгра бошқа ходимларига нисбатан талабчан бўлади. Раҳбардаги барча салбий ҳодисалар эса ана шу масъулият ҳиссининг йўқлигидан келиб чиқади.

Масъулиятсизликнинг энг юқори кўриниши – бу сиёсий масъулиятсизлик. Сиёсий масъулиятсизлик эса сиёсий калтабинлик, сафсатабозлик, найрангбозлик, қаллоблик ва бошқа хунук ҳодисаларга сабабчи бўлади.

Бинобарин, раҳбарлик лавозимидаги кишидан юксак онг ва тафаккур, ҳушёр идрок талаб этилади. Тарихий тафаккур ва сиёсий онгнинг қай даражада шаклланиши эса, аввало, жамиятнинг тараққиёти, ундаги ички ва ташқи шарт-шароитларга боғлиқ ҳолда кечади.

Яна бир муҳим масалалардан бири – бу раҳбарнинг сиёсий маданияти. Маданият, аввало, маънавий бойлик ҳосиласи. Сиёсий маданияти юксак раҳбар миллат, давлат, халқ манфаати нуқтаи назаридан иш тутади, умум манфаатини ўз шахсий эҳтиёж ва манфаатларидан устун қўяди.

Аввало, раҳбарлар ва раҳбарликка даъвогар шахслар ўзларини ҳар жиҳатдан тарбиялаб боришлари зарур. Бунинг учун сиёсий ҳаётдан хабардор бўлишлари ёки иқтисодий, муҳандислик, техни-

кавий каби касбий билимларни ўзлаштиришнинг ўзигина кифоя қилмайди. Улар жаҳон тажрибалари асосида шаклланган илғор бошқарув малакаларини ҳам ўзлаштирган бўлишлари керак. Бугунги раҳбар бунга қандай қилиб эришади? Масалан, у ҳар куни қанчадан-қанча газета ва журналлар ўқиши, радио ва ойнаи жаҳон янгиликларидан хабардор бўлиши лозим. Яна сиёсат, иқтисодиёт ва маънавиятга дахлдор китобларни, ҳатто мумтоз адабиётларни мустақил ўқиши, тарихий жараёнларни чуқур мушоҳада қила олиши лозим.

Буларнинг барчаси раҳбарларда умуммаданий савиянинг ўсиб боришига ва сиёсий маданиятнинг такомиллашувига катта ёрдам беради. Чунки хонаки онг, чала билим, паст маданият билан дунёни билиб ҳам, масъулиятли иш ва мансабни эгаллаб ҳам бўлмайди.

Бинобарин, демократик асосда шаклланиб бораётган жамиятимиз талаби шуки, сиёсий етук, ақлан ва маънан баркамол, пухта билимга эга бўлган теран тафаккурли кишиларгина раҳбар бўлишга ҳақлидирлар.

Хуллас, жамоага раҳбарлик қилиш катта санъат. Раҳбар – устоз, мураббий, раҳбар – миллат тарбиячиси, абадиятга дахлдор шахс. Унинг машаққатли меҳнати натижаси ўлароқ келажагимиз ворислари камол топиб боради. Демак, раҳбарларга қаратилган эътибор – Ватан тақдирига қаратилган эътибор. «Давлат – раҳбарлару фуқароларнинг садоқати ва фидойилигила қудратли»¹, – деган эди улуғ бобомиз Амир Темур.

1 Давлетшин М.Г. Олий педагогика ўқув юртларининг ўқув жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этишнинг илмий асослари. — Т., 2000. — Б. 3.

Қадим-қадим аجدодларимизнинг киндик қони тўкилган муқаддас максанимиз саналмиш бу Ватаннинг бир кафт тупроғи, зилол суви, тоза ҳавоси, ранг-баранг қир-адири-ю, тоғ-тошлари юракка шунчалик яқинки, буни бир сўз билан таърифлаш жуда қийин. Ана шундай мўътабар Ватанда раҳбарлик қилиш, унинг ҳар бир келажак авлоди, ҳар бир жамоасига масъул бўлиш, бутун умрини раҳбарлик меҳнатига бағишлаш, Ватанимиз равнақи учун умрини сарфлаш ҳар бир етакчи учун катта бахт. Бундай раҳбарлар билан ҳар канча фахрланса арзийди.

Раҳбар меҳнати – меҳнатнинг ижтимоий фазилати мазмунига боғлиқ. Ҳар қандай жамоа бошқарилишга муҳтож. Бошқариш эса раҳбар меҳнати. Ҳарбийларга ҳамisha командир керак бўлганидек, биргалашиб ишлаётган кишиларга ҳам уларнинг меҳнат фаолиятларини мувофиқлаштириб туриш учун раҳбар зарур.

Мустақил ҳаётимизда раҳбар меҳнатининг кадр-қиммати чексиз ошиб боради. Шунинг учун ҳам «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» XXI асрда Ўзбекистонда раҳбарлик тизимини ривожлантириш истиқболини белгилаб берди. Бу муҳим ҳужжатда мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан таълим тизими бошқарув маданиятини тубдан янгилашга ва уни тинмай такомиллаштиришга боғлиқ эканлиги кўрсатиб ўтилган. Шу билан бирга «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» узлуксиз таълим тизими олдига умумий ҳамда мутахассислик маданияти юксак, ижодий ва ижтимоий жиҳатдан фаол, жамият ҳаётида содир бўлаётган воқеаларни мустақил таҳлил эта олади-

ган, ҳал этиш қобилиятига эга бўлган раҳбар кадрларни тайёрлашдек буюк, истиқболли муаммоларни қўйди.

Раҳбарлик маданиятини юксалтириш мақсадида мамлакатимизда олий таълим, халқ таълими, тиббиёт муассасалари, ўрта махсус, касб-қунар таълими вазирликлари ҳамкорликда ажойиб тадбирни амалга оширдилар. Улар раҳбар кадрлар шахсининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи, иқтидорли, қобилиятлилар фаолиятини рўёбга чиқарувчи, мамлакатнинг илмий-технавий, иқтисодий ва маданий, компьютер коммуникация ривожини жадаллаштиришга катта хизмат қилувчи омилларни амалга оширувчи, замонавий раҳбарлар XXI аср талабларига, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиётига мос келувчи муаммолар ечимига бағишлаб, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» мамлакатдаги иқтисодий ўсиш, ижтимоий-маданий ўзгаришлар ва миллий ғояларни амалга оширувчи омилдир»² мавзуида илмий тадқиқотлар танловини эълон қилди.

Танловга таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган раҳбарлар, профессор-ўқитувчилар, илмий-тадқиқот институтлари ходимлари, раҳбарлик психологияси бўйича номзодлик, докторлик иши олиб бораётган аспирантлар, докторантлар қатнашадилар. Ҳозирги дастурнинг иккинчи босқичида амалга оширилиши лозим бўлган муҳим масалалар танлови мавзусининг асосий мазмунини ташкил этади. Чунончи, олий ва ўрта махсус таълим, шунингдек, халқ таълими тизимларида раҳбарлик маданиятини такомиллаштириш, юксак

2 Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. — Т.: Ўзбекистон, 1999, 18-бет.

малакали раҳбар кадрлар тайёрлашда интеграциялашув амалиёти ва муаммолари, келажак раҳбар мутахассисларни миллий ғоя руҳида тарбиялашнинг асосий вазифаларини белгилаш танлов мавзуси таркибидаги муҳим масалалардан ҳисобланади. Ўқув-тарбиявий жараёنни тизимли бошқариш сифати кадрлар тайёрлаш асоси, ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш таълим сифатини ошириш, етук кадрлар тайёрлашнинг муҳим омили каби замонамизнинг ўткир муаммолари ҳам танлов мавзусидаги бош ғоя ва мақсад эканлиги ўз аксини топган.

Бутун халқимизнинг тақдирига дахлдор, муҳим масалалардан бири – бу иқтисодиётни, халқ ҳўжалиги ва халқ таълимини, соғлиқни сақлаш, маданият ва спортни бошқариш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш муаммоси. Бу айти чўгда раҳбарликнинг самарали йўллари топиш, бошқарув тизимини тўғри йўлга қўйиш мамлакатимиз таракқиётининг устувор йўналишлари этиб белгиланган. Чунки жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатларида ҳам таракқиётга айнан шу йўл билан эришилган.

Бинобарин, жамиятимизда раҳбарлик фаолияти тўғри режалаштирилса, давлатимиз ва халқимиз олдида турган кўплаб муаммолар ўз ечимларини топиб, юртимиз обод, турмушимиз фаровон бў-

лиши табиий.

Лекин очиғини айтганда, жамияти-мизда раҳбарлик фаолияти ва унинг самараси талаб даражасида эмаслиги аён бўлиб қолаётир. Бунинг ҳар хил объектив ва субъектив омиллари бор, албатта. Субъектив омиллардан бири шуки, жамият аъзоларидан бир қисмининг онги, дунёқараши ҳали бошқарув фаолиятига тайёр эмасга ўхшаяпти. Раҳбарликнинг мазмун-моҳиятини, мақсад ва вазифаларини тушунмаслик оқибатида айрим раҳбарлар ўз фаолиятига лоқайд муносабатда бўлмоқдалар. Баъзи ходимлар эса боқимандалик кайфиятидан тўла қутулган эмас. Шу билан бирга, айрим раҳбарлар ўз ҳақ-хукуklarини, бурч ва мажбуриятларини етарли даражада билмайдилар.

Айниқса, бугунги кунда ҳар бир раҳбар жуда кўп соҳаларни, ҳар бир соҳанинг ўзига хос мураккаблиklarини яхши билиши, олдига қўйган мақсадини ҳис этиши, раҳбарлик маданияти ва этикасини чуқур англаши лозим.

Энг аввало, раҳбарлик атамасига тўх-
талиб ўтсак. Раҳбарлик атамаси ишнинг
кўзини биладиган, касбига қалб қўри ва
бутун меҳрини бериб, ўзи, оиласи ва бу-
тун эл-юртни ўйлаб меҳнат қиладиган,
бошқарув фаолиятини жон-дилдан сева
олган раҳбарга нисбатан ишлатилиши
мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиғи бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳо-дир. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 бет.
2. Каримов И.А. Юсак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. –Б. 22.
3. Леватев Н.Д. Психологических особенности человека. –М., 1968. -41 с.
4. Скрябин Б.Д. Общественное настроение. – М., 1968. -41 с.
5. Махмудов Ю.Ғ. Раҳбар – бошқарув кўзгуси. – Тошкент: Тафаккур, 2022. – 368 бет.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY POTENSIALINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

RAXMONOVA MEHRIXON XOSHIMOVNA

Farg'ona viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
o'qituvchisi, (mustaqil izlanuchi)

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy potensialini rivojlantirishga pedagogik muammo sifatida motiv, ehtiyoj, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy fazilatlar va kasbiy bilim va ko'nikmalarni o'stirish to'g'risida fikrlar tahlil etigan.

Kalit so'zlar: potensial, ehtiyoj, individual, motiv, aktsentuatsiya, pragmatizm

Аннотация. В данной статье мотивация, потребность, личностные качества, имеющие профессиональное значение, а также профессиональные знания и умения анализируются как педагогическая проблема развития профессионального потенциала учителей начального образования.

Ключевые слова: потенциал, потребность, личность, мотив, акцентуация, прагматизм.

Abstract. In this article, the motivation, need, personal qualities of professional importance and professional knowledge and skills are analyzed as an pedagogical problem for the development of the professional potential of primary school teachers.

Keywords: potential, need, individual, motive, accentuation, pragmatism.

KIRISH

Mamlakatimiz ta'lim tizimi oldiga ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, uning ochiqqligi, shaxsga yo'naltirilganligi hamda insonparvarligi, ta'limning barcha bo'g'inlari orasidagi uzviylikni, dunyo ta'lim muhiti bilan integratsiyalashuvini ta'minlash kabi bir qator muhim dolzarb vazifalar bajarilishini ko'ndalang qilib qo'ydi.

Jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarining shakllanishi, ta'limning dunyo ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi, raqamlashtirish, demokratiyalash va insonparvarlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirishga qaratilgan yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda.

O'qituvchilarning kasbiy potensialni rivojlantirish darajasi, pedagogik jarayonlarni to'g'ri va maqsadli boshqara olish, o'quvchi shaxsini tarkib toptirish muvaffaqiyatini belgilab beradi. Bu malaka oshirish tizimi,

umuman ta'lim va kadrlar tayyorlash uchun mas'ul bo'lgan barcha tashkilotlar oldiga pedagoglarning barkamol shaxsni tarbiyalash jarayonlarini tashkil qilish va boshqarishga kasbiy tayyorgarligi muhimligi bugungi kunda o'qituvchilarning kasbiy potensialini rivojlantirishni dolzarbligini e'tirof etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar amaliyotida zamonaviy ta'lim texnologiyalari tamoyillari asosida o'quv jarayonini tashkil etishda o'qituvchining kasbiy potentsialligini rivojlantirish alohida e'tibor qaratilayotgani yaxshi ma'lum. Hanuzgacha davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan keng imkoniyatlarda n samarali foydalanib, o'z faoliyatimizda to'laqonli qo'llay olmayotganimiz muammoli nuqtalarimizdan biridir. Motivlashtirish o'qituvchilarning o'z kasbiy potentsialligini rivojlantirish yo'nalishidagi xatti-harakatlariga

turtki beradi, erishish zarur bo'lgan maqsadlarni belgilaydi. Motiv (psixologiyada) — inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo'luvchi omil, vaj. Jumladan shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo'luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyojnegizidavujudgakeladivashakllanadi. Ehtiyojning barqarorlashuvi motivatsiyaning samarali shakllanishini ta'minlaydi. Kasbiy potensialini rivojlantirishda o'qituvchilarning ehtiyojlari yoki ularning umumiy manfaatlarini ifodalovchi ehtiyojlarni inobatga olish zarur, chunki motivlashtirish ehtiyojlarning qondirilishi asosida amalga oshiriladi.

Demak, ehtiyojlar o'qituvchilarda kni rivojlantirishga xizmat qiluvchi faoliyatga, ya'ni o'qish, o'rganish, o'z ustida ishlash va bilim olishga yo'naltiruvchi omil hisoblanadi. Bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim dasturi darslik va o'quv qo'llanmalarini, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini foydalangan holda o'quvchilarga etkazish, pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish hamda innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialini rivojlantirish uchun "hayot davomida o'qish" zarur.

Pedagoglarimiz darslarni yangi takomillashgan standart asosida tashkil etish uchun, avvalo, o'z faniga oid davlat ta'lim standarti, va o'quv dasturini sinchiklab o'rganishi kerak bo'ladi. Innovatsion muhit ularning kasbiy rivojlanishiga turli xil ta'sir ko'rsatishi mumkin (ijobiy va salbiy). Bu ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy potensialiga bog'liq: uning yangi sharoitlarga tez va samarali moslasha olishi, innovatsiyalarni anglay olishi, bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishga, mas'uliyat

bilan yondoshishidir. Biroq, tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, bu ko'nikmalar barcha o'qituvchilarda birdek shakllanmaganligi aniqlandi.

Tadqiqotimizda biz o'qituvchining shaxsiyati va faoliyatining fundamental ishlarga tayangan holda boshlang'ich sinf o'qituvchisining shaxsiy va kasbiy faoliyati muammosi yuzasidan olimlarning olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, faylasuflarlarning pedagogik-psixologik qarashlari chuqur tahlil etildi.

Uyg'onish davrining yetuk namoyondalari Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Unsurul Ma'oliy Kaykovus, Abul-Qosim Umar Az-Zamaxshariy, Shayx Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Husayn Voiz al-Koshifiy olimlarning ilmiy meroslari o'qituvchiga xos bo'lgan xususiyatlarni shakllantirishda muhim manba sifatida e'tirof etilgan.

Psixolog olimlar E.G'oziyev, M.G.Davletshin, N.V.Kuzmina bu muammoni psixologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqishni taklif etishsa, B.D.Elkonin, V.V.Serikov ijodiy harakat va uning mahsulotini ideal shakl fenomeni bilan bog'laydi, V.A.Slastenin pedagogning o'z shaxsiy xarakteristikalarini, kasbiy ahamiyatli tarbiyalanganlik sifatlarini rivojlantirishiga urg'u berilgan bo'lsa, S.L.Rubinshteyn potensial faoliyat subyekti sifatida qaraydi. N.A.Muslimov, K.Abdullayevalar esa kasbiy tayyorgarlik layoqatini o'qituvchining professionalizmi strukturasi ichida aniqlaydilar.

S.G.Rubinshteyn fikriga ko'ra, potensial faoliyat subyekti sifatida, Yu.N. Kulyutkin o'qituvchi faoliyatining tadqiqot qobiliyati uning kasbiy ijodiy potensialining asosi deb bilsa, psixolog A.M.Bodnarning fikricha, pedagogik potensial murakkab kompleks tushuncha sifatida qaralib, shaxsning pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minla-

ydigan muayyan shaxsiy fazilatlarini, xususiyatlari va sintezi sifatida tushuntiradi.

Shuningdek, pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyui, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai hazard asoslaydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Shu nuqtai nazardan o'qituvchi o'zini -o'zi tarbiya va nazorat qilish orqali kasbiy faoliyatini rivojlantirishga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi.

Tahlillarimiz davomida o'qituvchining kasbiy potentsiali -umumiy ma'noda potentsial (lotincha potesial – umumlashtirilgan qobiliyat, imkoniyat, kuch) vositalar, zaxiralar, mavjud va safarbar etilishi mumkin bo'lgan manbalar sifatida qaraladi degan fikrga keldik.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, o'qituvchining kasbiy potentsiali rivojlantirish muammosi zarurat bo'lib, maqsad bilan bog'liq kasbiy faoliyatni takomillashtirishda, o'qituvchining amalga oshirilmagan salohiyatini faollashtirish va amalga oshirish, o'z navbatida uni aniqlash va rivojlantirishning ilmiy va amaliy muammosini dolzarblashtiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jahondagi global o'zgarishlar, fan-texnika jadal rivojlanishi hamda axborotlashgan jamiyat muhiti ta'lim tizimiga kuchli ta'sir etib kelmoqda. Bugungi kunda muntazam amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, innovatsion jarayonlarning asosiy vazifalardan biri raqamlashtirish jarayoni xususiyatlariga to'la moslashish hisoblanadi. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarida o'quv jarayonlarini axborotlashtirishning interfaol texnologiyalarini ishlab chiqish, integrativ ta'lim muhitini yaratishning pedagogik texnologiyalarni takomillashtirishga e'tibor qaratishga yo'naltirilgan vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek, ta'limda raqamli texnologiy-

alarni o'qitish sifatini samarali qo'llash uchun internet infratuzilmasini yaxshilash zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda rivojlangan mamlakatlar amaliyotining zamonaviy ta'lim texnologiyalari tamoyillari asosida o'quv jarayonini tashkil etish uchun o'qituvchining kasbiy potentsialligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilayotganligi muhim masaladir. Innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy potentsialini rivojlantirish shuni ko'rsatadiki – bu o'qituvchining o'zining kasbiy tayyorligi, o'zini-o'zi anglash, tahlil qilish, baholash ko'nikmalarini egallaganligini bildirsa, kompetentlik esa ya'ni mutaxassisning kasbiy va ilmiy salohiyatini bildiradi. Shuningdek, kasbiy potentsialga ega o'qituvchi, o'z sohasini mukammal egallagan, sohadagi innovatsion yangiliklar ustida tadqiqotlar olib boradigan va uni amaliyotda qo'llay oladigan, ijtimoiy hayotda faol harakat qila oladigan, zamonaviy axborot texnologiyalarni mukammal egallagan shaxs tushuniladi.

Bugun o'qituvchidan, o'quvchining mustaqil faoliyat yuritishi, nazariy bilimlarni o'zlashtirish asosida fikrni ifodalay olishi, dalillar keltirishi, o'z fikrini himoya qilish, layoqatini tarbiyalay olishi, o'zini-o'zi tanqid qilishi, o'zini-o'zi baholash sifatlarini qaror toptira olishi darajasini anglashni taqazo etmoqda.

Demak bugungi jarayon, innovatsion yondashuvlar asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy potentsialini rivojlantirish avvalo, o'zini-o'zi kasbiy rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj, intilishiga, faoliyatning doimiy o'zgarib turadigan sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan «hayot davomida o'qish» tamoyiliga amal qilish bilan bog'liq. Tahlillardan kelib chiqib, “innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potentsialining rivojlanish- individual shaxsiy va kasbiy

potensialini rivojlantirishga qo'yilayotgan eng muhim vazifalaridan biri – innovasion yondashuv asosida kasbiy potentsiali doimiy rivojlantirishni ravishda, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish mexanizmlarini puxta egallay bilishidir.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING AKMEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

SHAROFUTDINOV IQBOLJON USMONJON O'G'LI

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik motivatsiyasini takomillashtirish uchun psixologik va pedagogik sharoitlarni tavsiflash, mazkur vazifaning professionallik tizimi, uni oliy o'quv yurtlarida o'qitish jarayonida rivojlanish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, motivatsiya, akmeologiya, kompetentsiya, pedagogika, psixologiya, ruhiyat.

Аннотация: В статье описываются психолого-педагогические условия повышения акмеологической мотивации будущих учителей, анализируется система профессионализма решения этой задачи, возможности ее развития в процессе обучения в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: образование, будущий учитель, мотивация, акмеология, компетентность, педагогика, психология, психика.

Annotation: The article describes the psychological and pedagogical conditions for improving the acmeological motivation of future teachers, analyzes the system of professionalism of this task, the possibilities of its development in the process of training in higher educational institutions.

Keywords: education, future teacher, motivation, acmeology, competence, pedagogy, psychology, psyche.

Kirish

Jahonda oliy ta'lim tizimidagi taraqqiyot tendentsiyalari, kasbiy kompetentlikni shakllantirish va uning barqarorligi darajasini oshirish, akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil mantiqiy fikrlash, faol ijodiy qobiliyatlarini o'stirish dolzarb masalalardan hisoblanadi. SHu yo'nalishda xalqaro hamjamiyatda nufuzli o'rin egallaydigan, jahon mehnat bozorida raqobat qila oladigan, kasbiy jihatdan yetuk akmeshaxslarni, faol mutaxassislarni yetishtirish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ilmiy-tadqiqot va oliy ta'lim muassasalarida shaxsni rivojlantirish va kamol toptirish, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash va akmeologik yondashuv asosida ularning kasbiy yetukligiga erishish jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Xalqaro miqyosdagi fan va texnika

taraqqiyoti, ishlab chiqarishdagi ilg'or tajribalar, tabiat va jamiyatda yuz berayotgan o'zgarishlar, ularning jadallik bilan amaliyotga joriy etilishi kasbiy ta'limda kadrlar tayyorlash pedagogik-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini talab qilmoqda. Bu esa kasbga tayyorlashning intensiv shakllarini qo'llash, ta'limning pedagogik-psixologik-akmeologik vazifalarini integratsiyalash, o'quv-tarbiya jarayoni uchun akmeologik kasbiy yo'nalish metodlarini ishlab chiqish muhimligini kun tartibiga qo'yimoqda. Ta'lim muhitini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirishga bo'lgan bunday munosabat akmeshaxs hisoblangan mutaxassisni shakllantirish, kasbiy ta'limni rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash, bu jarayonni ilmiy-metodik jihatdan ta'minlash imkonini beradiki, bu esa mazkur dissertatsiya tadqiqotining dolzarbligini ta'minlaydi.

Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim

xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosati izchil davom ettirilmoqda. Jumladan, ta'lim-tarbiya tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlashning innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga doir keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. SHu bilan birga, pedagog kadrlar tayyorlashning innovatsion tizimini ishlab chiqish, pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni istiqbolli maqsadlarni ko'zlab amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish"[1] kabi muhim vazifalar belgilandi. Bu esa oliy ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik kompetentligini rivojlantirish, intellektual salohiyatini taraqqiy ettirishning psixologik-pedagogik shartlari va mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilar shaxsini optimal takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish muhim omillardan biri sanaladi. SHu bois bu muammo fanda har tomonlama va chuqur ko'rib chiqilgan.

Respublikamiz olimlari M.Bekmuradov, N.A.Muslimov, A.SH.Soliev, G.X.Tillaeva, B.X.Xodjaevlar tomonidan mutaxassislar kasbiy tayyorgarligining samarali va istiqbolli kontsepsiyalari ishlab chiqilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlari B.G.Ананьев, A.M.Derkach, A.S.Glinskiy, L.G.Gribenyuk, T.V.Zobnitsa, N.V.Kurbet, A.M.Leontev, G.V.Mironova, V.P.Medvedev,

A.T.Nekrasovalar tomonidan ta'limda akmeologik yondashuv masalalari o'rganilgan.

Xorijlik Boele de Raad, Gregory K.Patton, Wendell R.Gamer, Thomas Deißinger, Peterson C., Seligman M.E.F., Vaillant G.E., Zullow H.H., Oettingen G., Drapeau Patti, Albert Bandura, Richard Walters, Louis Cohen, Thomas K., Khanna J.K. kabi olimlar tomonidan psixologik-akmeologik muammolar tadqiq etilgan.

O'qituvchi shaxsiga individual yondashuv bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasini rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, u o'qituvchi shaxsiga qadriyat, maqsad, sub'ekt, natija va samaradorlikning bosh mezonlari sifatida munosabatda bo'ladi. Chunki shaxs doim o'zini o'zi rivojlantirishi uchun kerakli vaziyatlarni tanlaydi, bu vaziyatlar uning ongida o'zini o'zi anglash, namoyon etish, takomillashtirish, o'zini ko'rsatish zarurati bilan paydo bo'lib, shaxs o'zining kasbiy va individual rivojlanishi uchun eng zarur yo'l tutishga harakat qiladi.

Bizning tadqiqotimizda kompetentlik faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan bilim, malaka va yo'naltirilgan faoliyatni yuksak kasbiy darajada bajarish usullari, shaxsning murakkab integrativ sifati, faoliyatiga vosita bo'luvchi va uning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan tizimlar sifatida tasvirlangan.

Gumanitar yondashuv esa bo'lajak o'qituvchi shaxsining o'zini namoyon qiluvchi jarayon sifatidagi shaxsiy-kasbiy rivojlanishini ochib berish, unda yangi eng muhim, hayotiy ziddiyatlarni mustaqil hal qila olish qobiliyatlarini rag'batlantirish, nafaqat o'qituvchining, balki ta'lim jarayoni barcha ishtirokchilarining intellektual imkoniyatlarini faollashtirishga yo'naltirilgan o'qituvchining shaxsiy-kasbiy sifatlarini namoyon qila oladi. Akmeologiyaning gumanitar vazifasi shundan iboratki, u inson hayotining haqqoniyligini, o'zini to'la namoyon qilayotganini anglashga yordamlashadi.

Akmeologik yondashuv doirasida faoliyatli va shaxsiy-faoliyatli yondashuv tamoyillarining integratsiyasi vositasida kompetentlik muayyan qonuniyat, sharoit va omillarni hisobga olgan holda tahlil etilganda, voyaga yetgan kishilar muayyan faoliyatining oliy darajasini ta'minlaydi (N.N.Nikitina).

Nazariy tahlil shuni tasdiqlaydiki, akmeologik tadqiqotlarda kompetentli insonning o'z kasbi talablariga muvofiq keluvchi sifatleri kasbiy xususiyatlari (A.Maslou), faoliyatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar (V.A.Markelova) qarab chiqiladi. SHunday qilib, kompetentli kasb-hunarning zaruriy sharti mutaxassis kasbiy faoliyati samaradorligini bildiruvchi va uning shaxsiy-kasbiy rivojlanishiga vosita bo'luvchi sifatlar yig'indisidir.

Olib borilgan nazariy tahlillar shunga imkon beradiki, akmeologik kompetentlik shaxsning ko'p bosqichli integral shaxsiy-faoliyatli sifati bo'lib, u insonga o'z oldiga muayyan bir vazifalar qo'yish va ularni samarali yechish, o'zini o'zi faollashtirish, takomillashtirish va o'zini o'zi namoyon etish borasida har xil murakkablik darajasiga ega bo'lgan muammolarni turli hayotiy faoliyatlar doirasida, birinchi navbatda, kasbiy sohada hal qilish imkonini beradi (Yu.S.Artemov).

Tahlillar va natijalar

Psixologik-pedagogik adabiyotlar tahliliga asoslanib akmeologik kompetentlik mazmunini shunday belgiladikki, u kasbiy faoliyat, kasbiy talablar, qadriyatli mo'ljallar, kasbiy o'zini o'zi baholash jarayonidagi sub'ekt shaxsiy talablarining ifodalanish darajasi desak, to'g'riroq bo'ladi.

Akmeologik kompetentlik mohiyati va mazmuni shuni aniqlashga imkon berdiki, akmeologik kompetentlik – shaxs yangi sifat holatining yuzaga kelishini ko'rsatuvchi kasbiy ijodkorlik, unga egalik, refleksiya kabi komponentlar integratsiyasidan iborat bo'lgan holat.

Ko'pgina olimlar kasbiy ijodkorlikni pedagogik vazifaning qo'yilishi va uning ijobiy hal qilinishi masalasi bilan bog'laydilar yoki pedagogik vazifa o'z mohiyatiga ko'ra pedagogik jarayonning —evristik markazil, deyilgan (V.A.Kan-kalink, N.V.Kuzmina, V.A.Slastetsin). Biz kasbiy-pedagogik vazifa deganda, bo'lajak o'qituvchining maqsad, predmet, usullarni o'zida jamlovchi kasbiy harakatlarni tushunish natijalari, ularni bajarish zarurati va sharoitlarini tushunamiz. Kasbiy-pedagogik vazifalarni aniqlashga bunday yondashuv masalalarni yechish jarayoni va talablarni, bu jarayonda o'qitish masalalarini butunlay yangicha aniqlaydi.

Bo'lajak o'qituvchi o'z shaxsiy hayoti strategiyasini bilimi asosida tashkil qilishi bilan bir qatorda bevosita pedagogik jarayonni bashorat qilish va loyihalash usullarini ham egallagan bo'lishi, pedagogik maqsadlarni konkretlashtirish va ularni pedagogik vazifalar tizimiga transformatsiya qilish yo'llarini ham bilishi lozim.

Har bir narsani amaliy egallash san'ati olg'a qo'yilgan maqsadlar mazmunini to'la qamrab oluvchi vazifalarni aniq belgilashni taqozo etadi. SHunday qilib, bashorat qilish va yaxlit faraz qilishni bilmaydigan bo'lajak o'qituvchi yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishi mumkin emas. CHunki maqsadni anglash faoliyatga impuls beradi, insonning barcha ijodiy kuchlarini safarbar qiladi, uni kasbiy cho'qqi tomon yetaklaydi. Yaxlit faraz qilish joiz, deb bilish bo'lajak o'qituvchi akmeologik kompetentsiyasi tarkibidagi hal qiluvchi elementdir.

Nazariy tahlillardan shunday xulosaga keldikki, bo'lajak o'qituvchilar akmeologik kompetentligining refleksiv komponenti shakllanishi jarayonida o'qituvchining o'zini o'zi anglashi va ma'naviy dunyosi, shaxsiy harakatlari va holatlari, mehnat jarayonidagi roli va o'rnini qayta fikrlashga yo'naltirilgan psixik faoliyat rivojlanadi (K.A.Abul'xanova

Slavskaya).

SHundayqilib, bizning fikrimizcha, bo'lajak o'qituvchining akmeologik kompetentsiyasi uning o'z kasbiy faoliyatini malakali amalga oshirishdagi nazariy va amaliy tayyorgarligi va yaxlit qobiliyati sifatida izohlanadi. Bu ta'rifda o'qituvchi kasbiy malakalarining yig'indisi aks etgan, ularning amaliyotda, kasbiy vazifalarni bajarish jarayonida qo'llanilishi mutaxassis faoliyatining maqsadga muvofiq natijaviylik darajasini ta'minlaydi.

Bo'lajak bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik motivatsiyasini oshirish uchun psixologik va pedagogik sharoitlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Bunday shartlardan biri bu o'quv sub'ektlarini yaratish va ijodiy o'zini o'zi amalga oshirish jarayoniga jalb qilishni ta'minlaydigan o'quv innovatsion muhitini yaratishdir. Innovatsiya yangi samarali algoritmlar va faoliyatni amalga oshirish usullarini ishlab chiqishda, ta'lim muammolarini yechishda namoyon bo'ladi. O'qituvchi zamonaviy ilmiy bilimlar, samarali tajriba va ijodiy izlanishlar mavjud bo'lgandagina mumkin bo'lgan o'qitish va tarbiya usullarini doimiy ravishda takomillashtirish sharoitida joylashadi. Yaratilish jarayonida ishtirok etadigan sub'ektlarning faolligi, xatarlarni qabul qilishga tayyorligi va ular shug'ullanadigan faoliyat uchun qiymat munosabatlarini shakllantirish mavjud bo'lganda innovatsiyalar paydo bo'ladi. Ijodiy izlanish muhitini yaratish, bilim obro'-e'tiborini oshirish, qo'shimcha ma'lumot izlashni rag'batlantirish, mehnatga bo'lgan hurmat o'zini takomillashtirishga olib keladigan kuchli turtki.

2. Bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik mahoratini oshirish uchun zarur bo'lgan navbatdagi shart bu subektiv pozitsiyani va shaxsiy ma'noni rivojlantirishdir. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi uchun sub'ektivlikka erishish bu nafaqat belgilangan maqsadga erishish, balki o'zini

takomillashtirish sari doimiy harakat qilishdir.

SHu nuqtai nazardan, "akme" bu keyingi harakatning yangi ufqlari ochiladigan cho'qqidir. Akmeologiya nuqtai nazaridan mustaqillik, tashabbus va javobgarlikdir.

K.A. Abulxonovanning [2] fikriga ko'ra, subektivlikning asosiy mezonini bu odamning har xil qarama-qarshiliklarni hal qilish qobiliyatidir. Bular insonga qaratilgan qobiliyatlar, shaxsiyat va jamiyat va hayotning talablari o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. Bu shaxsning da'volari va harakatlari va ularning natijalari o'rtasidagi qarama-qarshilik.

3. Bo'lajak pedagoglarning akmeologik mahoratini oshirishning eng muhim pedagogik sharti maxsus intellektual qobiliyatlarni o'stirishdir: tushunish, qayta ko'rib chiqish, oldingi ma'nolarni obro'sini yo'qotish, ma'no manbalarini izlash, ma'nolarning sabab va intuitiv aloqalarini o'rnatish va boshqalar. [3]

4. Bo'lajak pedagoglarning akmeologik kompetentsiyalarini rivojlantirishning navbatdagi psixologik va pedagogik sharti bu "o'zini" aktallashtirishdir. Buning uchun o'qituvchi va talaba o'rtasida ishonchli munosabatlarni yaratish kerak. Kamroq tanqid qilish kerak, agar tanqid qilsangiz, ijobiy bo'lsa, erishilgan natijalarga norozilik bildirmaslik, axloqiy tarbiya bilan shug'ullanmaslik, aksincha talabani ko'proq ma'qullash, uning ichida va tashqarisida bo'ladigan barcha narsalarga ijobiy munosabatda bo'lish tavsiya etiladi. Talabaga hurmat, o'z muammolarini uddalashda uning potentsial qobiliyatini tan olish, uning o'ziga xosligi va ichki ahamiyatini anglash uning "o'zini" anglashiga yordam beradi.

5. Ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan muammoli o'qitish usullaridan foydalanish pedagogik, psixologik, akmeologik va boshqa fanlarni o'rganishni tashkil qilishning asosiy usuliga aylanishi kerak.

Ushbu fanlarni o'rganishda muammoli yondashuv muayyan nazariyaning mohiyatini

chuqurroq o'rganish, ularni taqqoslash, o'rganilayotgan jarayonlarning ichki mexanizmlariga chuqurroq kirib borish imkonini beradi, chunki muammoli taqdimot uslubining mohiyati o'qituvchiga muammo tug'dirishi va gipotezani shakllantirishdan iborat. Uni qanday tekshirishni, paydo bo'lgan qarama-qarshiliklarni ochib berishni ko'rsatib beradi. SHunday qilib, ilmiy bilimlarning namunalari, muammolarni ilmiy yechimlari ko'rsatilgan. SHu bilan birga, talabalar nafaqat tayyor ilmiy xulosalarni anglash, tushunish va eslab qolish, balki dalillar mantig'iga, o'qituvchi fikrlarining harakatiga amal qilish imkoniyatiga ega.

T.V. Kudryavtsev[4] mashg'ulotlarda muammoli vaziyatning uchta belgisini beradi:

1) SHunday bo'lishi kerakki, uning qarorini talabalarning shaxsiy bilim faoliyati boshqarishi mumkin.

2) Muammoli vaziyat tufayli kelib chiqadigan savollar o'quvchilarga tegishli bo'lishi kerak.

Muammoli vaziyat xususiyatini o'z ichiga olishi kerak. Ushbu qoidani ochar ekan, T.Kudryavtsev "asosiy muammoning yechimi bir-biridan kelib chiqadigan bo'ysunuvchi muammolarni hal qilish fonida va hodisalar va jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatishi kerak" deb ta'kidlaydi. A.Matyushkin [5] dialogik tamoyilni muammoli o'qitishning yana bir muhim printsiplari sifatida ta'kidlaydi va ta'kidlashicha, muloqotda fikrlash jarayonlari "aloqa kemalari" tamoyiliga muvofiq amalga oshirilmaydi va o'quv jarayonining o'zi bu holda samarali generativ jarayondir deb kursatadi.

6. Dialog, o'quv usuli sifatida, o'quv jarayoni sub'ektlari munosabatlarining eng maqbul shakli sifatida juda qadimdan ma'lum bo'lgan.

Dialog - bu odamga yangi tajribalarni qabul qilish, eski ma'nolarni qayta ko'rib chiqish va boshqalar uchun qulay sharoit yaratadigan

o'ziga xos ijtimoiy-madaniy muhit. Har bir talaba muayyan hayotiy vaziyatga bo'lgan munosabatini asoslashi, uning ma'nosini aniqlashi kerak. Aynan shu holatda o'qituvchi qidiruv jarayoniga aralashish imkoniyatiga ega, bu faqat dialog orqali amalga oshirilishi mumkin. Muloqot jarayonida u o'quvchiga o'zi duch kelgan nizoli vaziyatni ko'rishga yordam beradi.

Muloqot talabalarning shaxsiy funktsiyalarini yangilashga, ularning qiymat tanlovini, tanqidiy hislarni amalga oshirishda tajriba to'plashga qaratilgan vaziyatni yaratadi.

Bo'lajak pedagoglarning akmeologik kompetentligini takomillashtirish jarayoni asosiy psixologik va pedagogik shartlarga rioya qilingan holda muvaffaqiyatli amalga oshirildi. Masalan:

ta'lim va tarbiya jarayonini insoniylashtirish;

innovatsion ta'lim muhitini yaratish;

ta'lim va kelajakdagi kasbiy faoliyatda sub'ektiv pozitsiyani va shaxsiy ma'noni rivojlantirish; muammoli o'qitish usullari;

o'zini o'zi aktallashtirish;

dialogik aloqalar.

Umumiy psixologik va pedagogik sharoitlarga qo'shimcha ravishda, xususiylar aniqlandi va amalga oshirildi, bular quyidagilar: bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisining akmeologik motivatsiyasini oshirishga qaratilgan materialning mazmuni; akademik fanlarning kasbiy yo'nalishi; talabalarning o'quv va bilim faoliyati ustidan joriy nazorat; takomillashtirishni bosqichma-bosqich baholash; talabalarning ijodiy va reflektorlik faoliyati murakkabliklarining izchilligi va ketma-ketligi; kasbiy faoliyatning real vaziyatlarini modellashtirish va baholash mezonlari, uslubiy ta'minot, nazorat va sozlashni o'z ichiga oldi. Bo'lajak pedagoglarning akmeologik motivatsiyasini shakllantirish jarayonining texnologik xususiyatlariga muvofiq takomillashtirishni

INKYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QUV MATERIALLARINI O'QUVCHILARNING TA'LIMiy IMKONIYATLARIGA MOSLASHTIRISH MASALALARI

SHAXNOZA TOXTIYAROVA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti doktoranti, Phd

Annotatsiya: Ushbu maqola turli xil ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun inklyuziv ta'lim doirasida o'quv materialini o'zgartirish va moslashtirish usullarini tavsiflaydi. Asosiy e'tibor o'quv materiallarini moslashtirish va o'zgartirish nima ekanligini, ta'lim jarayonini barcha talabalar uchun ochiq va samarali qilish uchun qanday yondashuvlardan foydalanish mumkinligini aniqlash va tushunishga qaratilgan. Ta'lim dasturlari va materiallarini moslashtirish va o'zgartirishga yordam beradigan turli strategiyalar va misollar o'rganiladi, shu bilan inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlaydi va har bir bola uchun teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlaydi.

Kalit so'z va iboralar: inklyuziv ta'lim, usul, metod, o'quv materiallari, moslashtirish, modifikatsiya, tadbir, jihoz, uskuna

Аннотация: Эта статья описывает методы модификации и адаптации учебного материала в рамках инклюзивного образования для учащихся с различными образовательными потребностями. Основное внимание уделяется определению и пониманию того, что такое адаптация и модификация учебных материалов, и какие подходы можно использовать для того, чтобы сделать образовательный процесс доступным и эффективным для всех учеников. Рассматриваются различные стратегии и примеры, которые помогают адаптировать и модифицировать образовательные программы и материалы, таким образом поддерживая инклюзивное образование и обеспечивая равные возможности для обучения каждого ребенка.

Ключевые слова и фразы: инклюзивное образование, метод, метод, учебные материалы, адаптация, модификация, мероприятие, устройство, оборудование.

Annotation: This paper discusses the methods of modifying and adapting educational materials within inclusive education for students with diverse educational needs. It focuses on defining and understanding what adaptation and modification of educational materials are, and what approaches can be employed to make the educational process accessible and effective for all students. Various strategies and examples are explored, which aid in adapting and modifying educational programs and materials, thereby supporting inclusive education and ensuring equal learning opportunities for every child.

Key words and phrases: inclusive education, method, method, teaching materials, adaptation, modification, event, device, equipment

Inklyuziv ta'lim jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, lingvistik yoki boshqa imkoniyatlaridan qat'i nazar, har bir o'quvchi, sifatli ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lgan ta'lim muhitini yaratishni o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'limning asosiy jihati o'quv materialini o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashtirish va o'zgartirishdir.

Pedagoglar va boshqa mutaxassislar alohida ta'limda ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash mobaynida dasturlash, boshqarish va nazorat qilish funksiyalarini shakllantirishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanishi zarur.

Aynan ushbu funksiyalar faol ongli psixik faoliyat natijasi hisoblanadi va barcha ta'lim jarayoni shu asoslarga tayangan holda tashkil etiladi.

Moslashtirish va modifikatsiya - bu ta'limda alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar muvaffaqiyatli ta'lim olishlari va boshqa o'quvchilar bilan birgalikda umumta'lim sinfida va maktab miqyosidagi tadbirlarda faol ishtirok etishlari uchun atrof-muhitga, o'quv dasturiga, o'quv qo'llanmalariga yoki baholash usullariga kiritiladigan moslashuv turlaridir.

Moslashtirish - bu o'quvchining ma'lumot/

bilim olish va bilimlarini namoyish etish yo'llaridagi o'zgartirishlardir. Moslashtirish ta'lim darajasi, mazmuni yoki o'zlashtirish mezonlarida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmaydi. O'zgarishlar o'quvchilarga ta'lim olish uchun teng imkoniyat va ular bilgan va qila oladigan narsalarni ko'rsatish uchun teng imkoniyat berish uchun amalga oshiriladi. O'zgarishlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- * dars taqdimoti
- * ta'lim strategiyalari
- * o'quvchilarning javob berish shakli va

jarayoni

- * vaqt / dars jadvali
- * atrof-muhit
- * jihoz va uskunalar
- * vazifa tuzilishi-qog'oz / qalam bilan ishlash

Modifikatsiya - bu o'quvchining o'rganishi kutilayotgan materiallardagi o'zgarishlar. Modifikatsiyalar o'quvchiga sinf va maktabdagi o'quv jarayonida boshqa o'quvchilar bilan mazmunli va samarali ishtirok etish imkoniyatini berish uchun amalga oshiriladi. O'zgarishlar quyidagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi:

- * ta'lim darajasi
- * mazmun/o'quv dasturi
- * o'zlashtirish mezonlari
- * vazifa tuzilishi-qog'oz / qalam bilan ishlash

Pedagog o'quv materialini moslashtirish davomida ta'limda alohida ehtiyojlari bo'lgan bolaning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlarini inobatga olishi kerak. O'quvchilarning xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni prognozlash va ishning nisbatan samarali shakllarini tanlash mumkin. Rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan bolalarni o'qitishda qanday ta'limiy kompetensiyalar nisbatan muhim sanaladi? Birinchi navbatda bolaga maqsad va reja asosida harakat qilish hamda natijani oldindan ko'ra bilish, o'z harakatlarini nazorat qilish va xatolarini to'g'rilash o'rgatiladi.

Yuqoridagilarni ta'lim jarayoni ishtirokchilari (pedagoglar, ota-onalar, korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar mutaxassislari, boshqa o'quvchilar) bilan bevosita muloqot qilish orqaligina to'liq o'zlashtirish mumkin. Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun harakatlarni mexanik tartibda (kattalarning qat'iy yo'riqnomasiga ko'ra) boshqarish bilangina cheklanib qolmasdan faoliyatni birgalikda tashkil qilishga intilish va albatta o'z xulq-atvorini to'liq nazorat qilish (o'z-o'zini ixtiyoriy tarzda boshqarish) kabi ko'nikmalarni o'zlashtirish talab etiladi.

O'quv materialini imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun moslashtirish shakllari:

- dasturiy (bolani nimaga o'rgatish). Adaptatsiyaning ushbu turi o'quvchiga beriladigan taxminiy variantlar va dasturdan iborat bo'ladi.

- metodik (bolaga qanday o'rgatish). Pedagog bolaning rivojlanish xususiyatlaridan kelib chiqqan holda nisbatan samarador bo'lishi kutilayotgan u yoki bu turdagi faoliyat shaklini tanlab beradi.

- alternativ (maqsad, faoliyat turi va tarkibini o'zgartirish). Adaptatsiyaning ushbu varianti rivojlanishida ko'pgina nuqsonlariga ega bo'lgan bolalarni rivojlantirishning maxsus individual dasturlarini yaratishda qo'llaniladi.

O'quv materialini moslashtirish usullari:

• qo'shimcha (ijtimoiy ahamiyatga ega ko'nikmalarni rejalashtirilayotgan ta'lim natijalariga qo'shish). Masalan, "Fe'l" mavzusini o'rganish mobaynida bolalarga nafaqat "predmetlarning harakati" (harakatlar tasvirlab beriladi) ko'rsatiladi, balki jamiyatda, sinfda, maktabda va ko'chada o'zini tutish qoidalari, shu jumladan "shovqin qilmaslik", "qo'lni ko'tarib javob berish", "darsliklarini yig'ishtirish", "tishlarni tozalash", "ruxsat so'rash", "qoshiq bilan ovqatlanish", "to'g'ri o'tirish" kabi harakatlar ham namoyish etiladi. Keyinchalik bu xatti-harakat modellarini rolli

o'yinlar bilan mustahkamlash yanada yaxshi samara beradi. Masalan, "Men darsda javob beryapman" o'yini mobaynida avval pedagog o'quvchi rolini o'ynaydi, keyin esa o'quvchi pedagogning harakatlarini takrorlaydi;

- soddalashtirish (topshiriqlar sonini va vazifalarning murakkablik darajasini o'zgartirish);

- imkoniyati cheklangan o'quvchilarni o'qitish maqsadlarini amalga oshirish mobaynida faoliyat turi, o'qitish metodlari va usullarini o'zgartirish.

Dastur me'yoridan ortiqcha moslashtirilmasligi lozim. Imkoniyati cheklangan bolalar umumta'lim muhiti hamda hamjihatlikdagi faoliyatga jalb etilgandagina adaptatsiya usuli qo'llaniladi. noodatiy voqea-hodisalarni va munosabatlarni yaratishni nazarda tutmaydi. Darsni "tomosha"ga aylantirish mumkin emas. Dars davomida tegishli muhit saqlab turilishi zarur. Darsda har bir o'quvchi ishtirok etishi lozim.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'quv materialini moslashtirishda pedagog quyidagi omillarni hisobga olishi lozim:

- topshiriqlar bola bajara olmaydigan darajada murakkab bo'lmasligi lozim;

- bola murakkablik darajasiga ko'ra topshiriqni tanlay olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak;

- ta'limning dastlabki bosqichlaridagi barcha harakatlar ko'rgazmali vositalar asosida taqdim etilishi lozim;

- predmetli-o'yin faoliyatini tashkil etish;

- imkoniyati cheklangan bolalar uchun dam olish, o'yin va harakat faoliyatini tashkil etishga qulay hududlar tashkil etish;

- faoliyatning bir turidan ikkinchi turiga o'tish imkonini beruvchi ta'lim jarayonini tashkil etish;

- ta'limning o'ziga xos rejimini (dam olish uchun bir necha marta pauza qilish imkoniyati) tashkil qilish;

- bolaning sinfdagi o'rnini aniqlash (uni derazaning yoniga o'tqazmaslik, o'qituvchiga yaqinroq joyga o'tqazish va hokazo);

- xavfli joylarni vizual belgilab qo'yish (burchaklar, zinalar, rozetkalar va hokazo);

- faol hordiq va harakat faoliyati hududlarini tashkil etish (o'yinchoqlar va bo'shashtiruvchi vositalar bilan ta'minlash hamda yolg'iz qolish uchun qulay sharoit yaratish);

Imkoniyati cheklangan bolalar bolalar bilan olib boriladigan ta'lim jarayonini tashkil etishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- batafsil yo'riqnoma berish;

- haqiqiy hayotga mos keluvchi topshiriqlar berish;

- kayfiyatni ko'taruvchi topshiriqlar berish;

- turli o'yinlarni o'rgatish;

- "Nima noto'g'riligini top va to'g'rila" metodikasi.

Diqqat ko'nikmalari (diqqatning hajmi, turg'unligi, diqqatning ko'chuvchanligi, diqqatni taqsimlash), nutq va ko'ruv-motor koordinatsiyasini rivojlantirish ta'limning dastlabki bosqichidagi asosiy vazifalar hisoblanadi.

Pedagog o'quv materialini quyidagilarga asosan differensiallashi mumkin:

- ijodiylik darajasiga ko'ra (bola jamoda o'ziga xos ahamiyatga ega, berilgan umumiy ishning bir qismini bajara oladi, o'z g'oyasini mustaqil tarzda yoki boshqa o'quvchilar, pedagoglar, tyutorlar, korreksion-rivojlantiruvchi pedagogika sohasining mutaxassislari yordamida amalga oshira oladi);

- murakkablik darajasiga ko'ra (imkoniyati cheklangan o'quvchiga topshiriqni murakkablik darajasiga ko'ra, berilgan yordamlar soniga ko'ra va topshiriqni kichikvazifalarga bo'lingan/bo'linmaganligiga ko'ra tanlay olish imkoniyati berilishi kerak);

- material hajmiga ko'ra (pedagog o'quvchining holati va mehnat qobiliyatidan

kelib chiqqan holda butun dars davomida uning qancha topshiriq bajara olishini prognoz qiladi);

- ta'lim darajasiga ko'ra (bola har bir rejalashtirilgan ish turiga ko'ra qancha vazifa bajara oladi va u bajaradigan topshiriqlarning murakkablik darajasi qanday);

- mustaqillik va yordam olish darajasiga ko'ra (vazifa qanday bajarilyapti: mustaqil tarzda yoki yordam asosidami);

- yordam olish va pedagog yoki boshqa o'quvchilar bilan o'zaro munosabatga kirishish darajasiga ko'ra (topshiriqni individual tarzda bajaryaptimi yoki boshqa o'quvchilar bilan birgami, faqat o'zining topshirig'ini bajaryaptimi yoki umumiy vazifalarni hal qilishda ham ishtirok etyaptimi).

Murakkablik darajasiga ko'ra differensiallash bolalarni ularning o'zlashtirish darajasi yoki darsning maqsadidan kelib chiqqan holda o'zaro munosabatlarga kirisha olish qobiliyatiga ko'ra kichik guruhchalarga taqsimlashda yaxshi samara beradi.

Mustaqillik va yordam olish darajasiga ko'ra differensiallash quyidagi turlarda bo'lishi mumkin:

- turtki beruvchi (sxema va rasmlarga tayangan holda);

- yo'naltiruvchi (batafsil yo'riqnomalar, ishni namuna asosida tashkil qilish, ketma-ketlik algoritmi, topshiriqlarni bajarish tartibi va ish joyini tashkil qilish);

- ta'lim beruvchi (o'yin texnologiyalaridan foydalangan holda individual ta'limiy-predmetli muhitni tashkillashtirish). Imkoniyati cheklangan bolalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish mobaynida beriladigan yo'riqnomalar kichik qismlarga bo'lingan holda taqdim etiladi.

Bolalarga yo'riqnoma berishda bajariladigan ishga iloji boricha aniq talab qo'yiladi. Yo'riqnoma qo'shimcha tarzda mavzuga mos lug'at ham berish mumkin. Bunday belgilar imkoniyati cheklangan bolaga

diqqatini to'plash, o'z xulqini nazorat qilish hamda faoliyatni to'g'ri tashkil etishda yordam beradi. O'quv materiali imkoniyati cheklangan bolalarga moslashtirilgach umumta'lim sinflaridagi har bir dars o'ziga xos ssenariy kasb etadi. Bunga sinfdagi aksariyat o'quvchilar uchun foydali bo'lgan turli ta'limiy va tarbiyaviy metodikalarning pedagog tomonidan qo'llanilishi sabab bo'ladi. Darslar universal ta'lim faoliyatini tashkil etish tamoyillariga asosan quriladi va imkoniyati cheklangan bolalarning sinfdagi ta'lim muhitiga to'liq qamrab olinishini nazarda tutadi.

Inklyuziv sinflarda o'ziga xos dars ssenariyini tashkil etish jarayoni quyidagi tamoyillarga asosan amalga oshiriladi:

1. Dars ssenariyini tanlashda keng variantlardan foydalanish (ta'lim maqsadi va oldinga qo'yilgan vazifalardan kelib chiqqan holda).

2. Dars ssenariyi barcha o'quvchilar uchun tushunarli va sodda bo'lishi kerak.

3. Dars davomida beriladigan ma'lumotlar o'quvchilar tomonidan oson qabul qilinishi lozim. Buning uchun u aniq struktura asosida olib boriladi.

4. Xato qilmaslik. Turli salbiy oqibatlarining yuzaga kelish ehtimolini iloji boricha kamaytirish lozim.

5. O'quv materiali o'quvchilarning mental urinishlariga mos tarzda moslashtirilishi lozim.

6. Imkoniyati cheklangan bolalar va ularning hamrohlari uchun qo'shimcha muhit va yordamchi vositalar ajratib berish.

O'quv jarayonini L.S.Vigotskiyning tamoyillariga ko'ra ("Ta'lim – bolani rivojlantirishda o'ta muhim ahamiyatga ega") tashkil etish o'quv materialini moslashtirishning eng samarali metodlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rasidagi o'zaro munosabatlar va muloqotni tashkil etish ta'limning eng asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida bolaning

imkoniyati cheklangan bolalar bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni ularning rivojlanish va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda bartaraf etishi lozim. O'quv materialini imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirish va inklyuziv sinflarda samarali mashg'ulotlarni tashkil etishda ta'lim jarayoni har tomonlama faqat va faqat bolaning rivojlanishiga bog'liq ekanligini unutmaslik lozim. Imkoniyati cheklangan bolalarni oraliq sinovlardan o'tkazish ta'lim jarayonining maqsadi emas, balki "nojo'ya ta'siri" xolos. Bu orqali bolalarning bilimni tekshirish va kelgusi ta'lim yo'nalishini prognozlash mumkin.

Ta'lim muhitini tashkil etish, bolalar bilan hamkorlik qilish, ota-onalar bilan ularning farzandi haqida suhbatlashish va sinfda hamjihatlikda ta'lim olish jarayonini yo'lga qo'yish pedagog malakasining oliy darajada ekanligini bildirib turuvchi belgilar sirasiga kiradi. Inklyuziv sinf pedagogi ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan muloqot o'rnata bilishi, tashkiliy masalalarni hal qilishda hamfikrlarni topishi, o'quvchilarning xulq-atvorini boshqarishi va

-

IJODIY QOBILIYAT TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

SHAXNOZA ILXAMOVNA IBADULLAYEVA
Dotsent, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at darslarida ijodiy qobiliyat tushunchasining mazmuni va ahamiyati, uning xarakterli xususiyatlari, hamda psixologik ta'riflari o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, ijodiy qobiliyat, ijodkorlik, tasviriy faoliyat, iqtidor, psixologiya, badiiy ijod.

Аннотация: В статье раскрывается значение и значение понятия творческая способность, ее характерные черты и психологические определения на занятиях изобразительным искусством учащихся младших классов.

Ключевые слова: изобразительное искусство, творческие способности, творчество, изобразительная деятельность, талант, психология, художественное творчество.

Abstract: The article describes the meaning and importance of the concept of creative ability, its characteristic features, and psychological definitions in the visual arts classes of elementary school students.

Keywords: fine art, creative ability, creativity, visual activity, talent, psychology, artistic creativity.

Kirish. Barchaga yaxshi ma'lumki, kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol naslni tarbiyalab yetishtirishga intilish o'zbek millatiga xos muhim xususiyatdir. Bugungi kunda mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish, uni dunyo tajribalariga asoslangan holda takomillashtirish borasida talaygina amaliy islohotlar olib borilmoqda. Shu jumladan, tasviriy va amaliy san'at hamda dizayn yo'nalishlarini rivojlantirish, aholining badiiy-estetik didini yuksaltirish, atoqli O'zbekiston xalq rassomlarining namunali hayoti va ijodini keng targ'ib qilish hamda ular xotirasini abadiylashtirish, O'zbekiston tasviriy va amaliy san'atini xalqaro darajada ommalashtirish, ushbu yo'nalishlarida yetuk mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsad qilib qo'yildi. [2]

Respublikamiz umumta'lim maktablarida "Tasviriy san'at" fani orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vositalari va usullarini izlashda boshlang'ich sinflarda

tasviriy san'at darslarini metodik tashkil etish muammosi tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida hamisha dolzarb bo'lib kelgan. Umumiy o'rta ta'lim tizimi tasviriy san'at darslarida o'quvchida nafaqat rasm chizish malakalarini shakllantirishga urg'u berish, balki ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hozirgi davr talabi bo'lib qolmoqda. Shuni ham aytish lozimki, mamlakatimiz rahbari Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir".

Insonning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish doimo jamiyatning muhim vazifalaridan biri bo'lib kelgan. Ayni shu qatorda, ta'lim jarayonida maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyati bilan bog'liq aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish va bunga

ta'sir qiluvchi vositalarini topish muammosi ham dolzarb bo'lib kelmoqda.

Umumta'lim maktablarida "Tasviriy san'at" darslariga yetarlicha e'tibor qaratilsada, hamon eski tajribalar qo'llaniladi. Yangicha yondashuv va usullardan foydalanilmasdan, bor e'tibor ta'lim sifati va nazariy bilimlarni o'zlashtirish darajasiga qaratilgan. Biz yuksak ma'naviyatli, san'at va madaniyat sohasida bilimdon yoshlarni tarbiyalashni xohlar ekanmiz, avvalo ularning ijodiy qobiliyatlarini topish, ochib berish va sayqallash bilan shug'ullanishimiz lozim. San'at rivojlanishi uchun avvalo ijodiy muhit yaratilishi kerak. Yuqoridagilarni ko'zda tutgan holda, maktablarda "Tasviriy san'at" darslariga yangicha ko'rinish va xarakter berishga, tasviriy faoliyat jarayonlari orqali ijodiy muhit yaratish va buning natijasida o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, shu bilan birga, bunga oid metodikalarni ishlab chiqish va ularni yanada takomillashtirishga e'tibor qaratilishi lozim.

Ijodiy qobiliyatning mohiyatini, uning tuzilishi va xarakterli xususiyatlarini ochib berish uchun, umumiy qabul qilingan yagona tushuncha yo'qligini hisobga olganda, zarur bo'lgan asosiy prinsiplarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Bular "ijodkorlik" va "qobiliyat" tushunchalaridir. Hozirgi kungacha ilmiy adabiyotlarda ijodkorlik tushunchasiga bog'liq turli ta'riflarni uchratish mumkin. Asosiy qiyinchilik, birinchi navbatda, ushbu atamaning bevosita, aniq mazmunining yo'qligi bilan bog'liq. Qadimgi faylasuflar ijodkorlikni shakllanishining zaruriy sharti, uning paydo bo'lishi bilan ijod shakllarining o'zi ham o'zgarib turadi deb belgilaydilar. "Falsafa entsiklopediyasi"da ijodkorlikka quyidagicha ta'rif berilgan: "Ijodkorlik – ilgari hech qachon mavjud bo'lmagan yangilikni yuzaga keltirib chiqaradigan faoliyatdir". [4,54]

Ko'pincha, odamlar "ijod" va "ijodkorlik" tushunchalarni bir butun sifatida qabul qilishadi. Ammo bu taqqoslash noto'g'ri. "Ijodkorlik" so'zi ishbilarmonlarga 1980-yillarning oxirida

kelgan va shundan keyin u keng doiralarda qo'llanila boshlangan. Ijodkorlik - bu odam nostandart, ijodiy fikrlashda, o'ziga xos g'oyalarni ilgari surish qobiliyatida namoyon bo'lishi mumkin. [3,185] Ijodkorlik ijodkorlik faolligini, stereotiplarni yengish qobiliyatini nazarda tutadi, bu yangi narsalarga turtki. Ijod va ijodkorlik bir -biri bilan chambarchas bog'liq, ularni bir -biridan ajratish tobora qiyinlashib bormoqda.

Psixologik lug'atda ijodkorlik natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni yaratishga olib keladigan faoliyat, insonning qobiliyatlari, motivlari, bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishini nazarda tutadi, buning natijasida yangi, o'ziga xos, noyob mahsulot yaratiladi" deb talqin qilinadi. Ijodkorlik insonning ko'plab fazilatlari birlashuvida vujudga keladi. Inson ijodi va uning tarkibiy qismlari masalasi hali ham aniq tushunchaga ega emas, garchi hozirgi vaqtda bu muammo bo'yicha bir nechta farazlar mavjud bo'lsada. Ijodkorlik ingliz tilidan tarjima qilinganda yaratmoq, ijod deb tarjima qilinadi, shaxsning ijodiy qobiliyatlari, an'anaviy yoki qabul qilingan sxemalardan chetga chiqadigan va mustaqil omil sifatida iqtidorlilik tarkibiga kirgan tubdan yangi g'oyalarni yaratishga tayyorligi, shuningdek muammolarni hal qilish qobiliyati. Nufuzli amerikalik psixolog Avraam Maslouning fikricha, bu ijodiy yo'nalish, har kimga xos, lekin ko'pchilik tomonidan atrof muhit ta'siri ostida yo'qolgan. Kundalik darajada ijodkorlik o'zini zukkolik bilan namoyon qiladi - maqsadga erishish, atrof -muhit, obyektlar va sharoitlardan g'ayrioddiy tarzda foydalanib, umidsiz vaziyatdan chiqish yo'lini topish. Kengroq qilib aytganda, muammoning ahamiyatsiz va mohirona yechimi.

Ijodkorlik shunday faoliyat turiki, yangi moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan. Ijod yaratuvchanlik faoliyati, sifat jihatidan yangi va beqiyos, originalligi va ijtimoiy-tarixiy jihatdan nodirligi bilan o'zgacha narsa yaratish faoliyatidir. Ijodkorlik – inson aqliy va jismoniy faoliyatining shunday

turiki, uning natijasida yangi moddiy yoki ma'naviy boyliklar dunyoga keladi.

Ijodkorlik - nostandart muammolarning yechimini topish, o'ziga xos faoliyat mahsulotlarini yaratish, natijaga erishish uchun vaziyatni qayta qurish qobiliyati, samarali fikrlash qobiliyati, tasavvurning yangi qiyofasini shakllantirish, ilgari hech qachon bo'lmagan sifat jihatidan yangi narsalarni yaratadigan faoliyat deyishimiz ham mumkin. Ijodkorlik - bu nafaqat ma'lum bir odam uchun, balki boshqalar uchun ham qimmatli bo'lgan yangi narsaning yaratilishidir. Ijodkorlikni ishlab chiqarishdan ajratib turadigan asosiy mezon - uning natijasining o'ziga xosligi. Ijodkorlik natijasini dastlabki shartlardan to'g'ridan - to'g'ri chiqarish mumkin emas. Hech kim, ehtimol, muallifdan tashqari, agar siz unga bir xil boshlang'ich vaziyatni yaratgan bo'lsangiz, xuddi shunday natijaga erisha olmaydi. Shunday qilib, ijodkorlik jarayonida muallif materialga mehnat operatsiyalari yoki mantiqiy xulosalar bilan kamaytirilmaydigan ba'zi imkoniyatlarni qo'yadi va natijada uning shaxsiyatining ba'zi jihatlarini ifodalaydi. Aynan shu fakt ijodkorlik mahsulotlariga ishlab chiqarish mahsulotlariga nisbatan qo'shimcha qiymat beradi. [5,180]

Ijodkorlik mezonlari:

ravonlik - vaqt birligida paydo bo'ladigan g'oyalar soni;

o'ziga xoslik - umumiy qabul qilinganlardan farq qiladigan g'ayrioddiy g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;

moslashuvchanlik. Ranko ta'kidlaganidek, bu parametrlarning ahamiyati ikki holatga bog'liq: birinchidan, bu parametr muammoni hal qilishda moslashuvchan odamlarni ularni hal qilishda qat'iylik ko'rsatadiganlardan ajratish imkonini beradi, ikkinchidan, muammolarni echadigan odamlarni yolg'on o'ziga xoslikni ko'rsatadiganlardan ajratish mumkin.

sezuvchanlik - g'ayrioddiy tafsilotlarga sezgirlik, qarama - qarshiliklar va noaniqliklar, bir fikrdan boshqasiga tez o'tishga tayyorlik;

metaforik - mutlaqo g'ayrioddiy sharoitda

ishlashga tayyorlik, ramziy, assotsiativ fikrlashga moyillik, murakkabni sodda, murakkabda esa ko'rish qobiliyati.

qoniqish - bu ijodkorlik natijasidir. Salbiy natija bilan his - tuyg'ularning ma'nosi va keyingi rivojlanishi yo'qoladi.

Ijodkorlikni o'rganadigan bilimlar sohasi - evristika. Evristika (qadimgi yunon tilidan εὐρίσκω (heuristiko), lotincha Evrica – “qidirish”, “kashf qilish”) - bu odamning ijodiy, ongsiz fikrlashini o'rganadigan bilimlar tarmog'i. Evristika psixologiya, yuqori asab faoliyati fiziologiyasi, kibernetika va boshqa fanlar bilan bog'liq, lekin fan sifatida o'zi hali to'liq shakllanmagan.

Qadimgi Yunonistonda evristika Sokrat tomonidan qo'llaniladigan ta'lim tizimi sifatida tushunilgan, chunki o'qituvchi o'quvchini unga savollar berish orqali muammoning mustaqil echimiga olib boradi. “Evristik” tushunchasi yunon matematikasi Pappusning “Muammolarni hal qilish san'ati” risolasida uchraydi.

Uzoq vaqt davomida ijodkorlik sinov va xato usullariga, mumkin bo'lgan variantlarni sanab o'tishga, tushunishni kutishga va o'xshashlik asosida ishlashga asoslangan edi. Shunday qilib, Tomas Edison ishqoriy batareyali qurilmani ishlab chiqishda 50 mingga yaqin tajriba o'tkazdi. Va vulkanizatsiyalangan kauchuk kashfiyotchisi Charlz Gudir haqida ular xom kauchukni (kauchukni) qo'liga kelgan har qanday modda: tuz, qalampir, shakar, qum, kastor yog'i, hatto sho'rva bilan aralashtirib yuborgani haqida yozishdi. U ertami - kechmi yer yuzidagi hamma narsani sinab ko'radi va nihoyat muvaffaqiyatli kombinatsiyaga qoqiladi degan mantiqiy xulosaga ergashdi. Biroq, vaqt o'tishi bilan bunday usullar yaratilish sur'ati va zamonaviy obyektlar ko'lamiga zid kela boshladi.

Evristik usullarning eng jadal izlanishi va rivojlanishi 20 - asrning ikkinchi yarmidan boshlandi va nafaqat muhandislar va boshqa ijodiy ishchilarning texnikasi va harakatlar ketma-ketligini o'rganish, balki psixologiya va

miya yutuqlari asosida ham boshlandi.

Menimcha, ijodkorlikni tajriba sifatida tushunish eng to'g'ri. Har qanday tajribada bo'lgani kabi, dastlab ba'zi tarkibiy qismlar, ingrediventlar mavjud. Ko'pincha eksperimentator yakuniy mahsulotning o'ziga xos aniq xususiyatlariga ega emas va uni olish uchun qancha vaqt ketishini oldindan bilmaydi.

O'ziga xoslik - bu kontseptsianing asosiy mezoni. Xuddi shu "ijodkorlik" tushunchasi moddiy va ma'naviy ma'lum qadriyatlarni yaratadigan inson faoliyati jarayonini nazarda tutadi. Bunday natijaga faqat ushbu asar muallifi erishishi mumkin. Bu fakt yakuniy natijaga baho beradi. Shu bilan birga, ijodkorlik jarayonida muallif o'zining shaxsiy jihatlarini ifoda etadi.

Ijodiy odam har xil faoliyat turlarida o'z g'oyalarini, niyatlarini, fantaziya parvozlarini amalga oshirishga intilishi mumkin:

1. Ilmiy ijodkorlik- har xil kashfiyotlar, yakuniy mahsulot - bu bilim.

2. Texnik ijodkorlik- amaliy yoki texnologik rivojlanish, yakuniy mahsulot - bu mexanizm yoki tuzilma.

3. Badiiy ijod- dunyoning estetik asosi, go'zallikka intilish. Yakuniy mahsulot - badiiy obraz (she'r, rasm, haykaltaroshlik).

4. Birgalikda yaratish- Bu san'at asarlarini idrok etish, ularning talqini.

5. Bolalar ijodiyoti- bolaning tasavvur qilish jarayoni, uning fantaziyasi.

6. Pedagogik ijodkorlik- yangi bilimlarni o'qitish jarayonida o'ziga xos yondashuv va usullarni yaratish, uning maqsadi yangi narsalarni o'rgatish.

Qobiliyatlar - odamlarni bir-biridan ajratib turadigan, turli faoliyatlarni boshqalardan ko'ra muvaffaqiyatliroq bajaradigan, barqaror individual psixologik xususiyat hisoblanadi. Qobiliyatli inson deganda biror ishni yaxshi biladigan, uddasidan chiqa oladigan, yuksak natijalarga erishadigan, atrofda gilarining yuksak olqishiga sazovor bo'ladigan kishi tushuniladi. Qobiliyatlar - bu faoliyat talablariga javob beradigan va uni muvaffaqiyatli amalga oshirish

sharti bo'lgan shaxsning shunday individual psixologik xususiyatlari. Qobiliyatlar - bu insonning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabati jarayonida shakllanadigan ichki sharoitlar. Qobiliyatlar malakalarni shakllantirishning sifat ko'rsatkichlariga ta'sir ko'rsatganligi sababli, ular muayyan faoliyatni bajarishda ko'nikmalarni egallash bilan bevosita bog'liqdir. Umumiy va maxsus qobiliyatlar bir-biri bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Har bir insonning maxsus qobiliyatlarini rivojlantirish uning rivojlanishining individual yo'lining ifodasidir. Maxsus qobiliyatlar inson faoliyatining turli sohalariga ko'ra tasniflanadi: adabiy qobiliyatlar, matematik qobiliyatlar, konstruktiv-texnik qobiliyatlar, musiqiy qobiliyatlar, badiiy qobiliyatlar, til va nutq qobiliyati, sahna va ijro qobiliyati, pedagogik qobiliyatlar, sport, nazariy va amaliy faoliyat qobiliyatlari, ma'naviy qobiliyatlar va boshqalar. Insoniyat tarixidagi hukmronlik, mehnat taqsimoti, madaniyatning yangi sohalarining paydo bo'lishi va yangi faoliyat turlarining mustaqil faoliyat sifatida taqsimlanishining mahsulidir. Xususiy qobiliyatlarning barcha turlari insoniyatning moddiy va ma'naviy madaniyati yuksalishi hamda insonning o'zini tafakkur va faol mavjudot sifatida kamol toptirish natijasidir. Har bir insonning qobiliyatlari juda keng va xilma-xildir. Yuqorida aytib o'tilganidek, ular ikkalasi ham o'zlarini namoyon qiladilar va faoliyatda rivojlanadilar. Insonning har qanday faoliyati murakkab hodisadir. Inson harakatlarining muvaffaqiyatini faqat qobiliyat bilan ta'minlab bo'lmaydi, har bir maxsus qobiliyat bir qator tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ularning birligi asosida ushbu qobiliyatning tuzilishini tashkil etadi. Har qanday faoliyatdagi muvaffaqiyat qobiliyatlar tuzilishini tashkil etuvchi turli komponentlarning maxsus kombinatsiyasi bilan ta'minlanadi. Bir-biriga ta'sir qiladigan bu komponentlar qobiliyatga individuallik, o'ziga xoslik beradi. Shuning uchun ham har bir inson o'ziga xos tarzda, boshqa odamlar ishlaydigan faoliyatda

qobiliyatli, iste'dodli. Masalan, bir musiqachi skripkada, ikkinchisi fortepianoda, uchinchisi esa dirijyorlikda iste'dodli bo'lib, musiqaning ushbu maxsus yo'nalishlarida ham o'zining individual ijodiy uslubini namoyon qilishi mumkin. Maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Turli xil maxsus qobiliyatlar turli vaqtlarda namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi. San'at sohasida, eng avvalo musiqada iste'dodlar boshqalarga qaraganda ertaroq namoyon bo'ladi. Aniqlanishicha, 5 yoshgacha bo'lgan davrda musiqiy qobiliyatlarning rivojlanishi eng qulay tarzda sodir bo'ladi, chunki aynan shu davrda bolaning musiqa qulog'i va musiqiy xotirasi shakllanadi. Texnik qobiliyatlar, qoida tariqasida, san'at sohasidagi qobiliyatlarga qaraganda kechroq namoyon bo'ladi. Bu shunisi bilan izohlanadiki, texnik faoliyat, texnik ixtiro yuqori psixik funktsiyalarni, birinchi navbatda, keyingi yoshda - o'smirlik davrida shakllanadigan tafakkurning juda yuqori rivojlanishini talab qiladi. Boshlang'ich texnik qobiliyatlar 9-11 yoshli bolalarda namoyon bo'lishi mumkin.

Ijodiy qobiliyat – ma'lum bir ijodiy faoliyatning samarali amalga oshirish imkoniyatini belgilovchi va uning muvaffaqiyat darajasini belgilaydigan insonning ijobiy xususiyatlari to'plami. Ijodiy qobiliyat insonning bilimi, ko'nikmasi va malakalari bilan chegaralanib qolmay ijod va san'atga qiziqish, xohish va hissiy munosabatlarda namoyon bo'ladi, chunki ijodiy qobiliyat bilim, mantiqiy va ijodiy fikrlashning rivojlanish darajasi, tasavvur, mustaqillik va ijodiy izlanishdagi qat'iyatlilik va muayyan sohada subyektiv yangilikni yaratishni ta'minlaydi.

Ijodiy qobiliyatga - tashqariga chiqish imkoniyatidan iborat bo'lgan shaxsning faoliyati sifatida qarash mumkin. U motiv va maqsadning mos kelishini, ya'ni sub'ektning o'ziga bo'lgan ishtiyoqni, faoliyat bilan mashg'ul bo'lishni nazarda tutadi. Bunda boshlang'ich vazifa bajarilganda ham faoliyat to'xtatilmaydi, dastlabki maqsad amalga

oshadi. Aytishimiz mumkinki, faoliyatning rivojlanishi shaxsning o'zi tashabbusi bilan sodir bo'ldi va bu ijodkorlik va ijodiy qobiliyatning namoyon bo'lishi hisoblanadi. Ijodiy qobiliyat mustaqil omil bo'lib, inson aql-zakovatidan mustaqilroqdir. Yanada ochiqroq aytganda bu fikr aql darajasi va ijodiy qobiliyat darajasi ozgina bog'liqlik borligini ta'kidlaydi. Aql-zakovatsiz qobiliyat rivojlanmaydi, ammo bilim aynan qobiliyatning rivojlanishi jarayonida oshiriladi. Insonning qobiliyatlari orasida o'ziga xos qobiliyat - g'ayrioddiy g'oyalarni yaratish, fikrlashda noan'anaviy yo'nalishlarda harakat qilish va muammoli vaziyatlarni tezda hal qila olish qobiliyati ajratilgan. Bu qobiliyat ijodkorlik deb ataldi. [5,65] Ijodiy qobiliyatlar inson faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish jarayonidagi vosita bo'lgan umumiy va maxsus qobiliyatlar darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lmasda, lekin shaxsning ijodiy salohiyatini aniq belgilamaydi. Ularning hissasi faqat shaxsning motivatsion tuzilishi, uning qiymat yo'nalishlari orqali sinishi orqali amalga oshiriladi, ya'ni umumiy va maxsus qobiliyatlar bilan parallel ravishda mavjud bo'lgan ijodkorlik yo'q. Shu bilan birga, shaxsning ijodiy salohiyati qobiliyatlarning faqat miqdoriy o'sishining natijasi emas. Uning namoyon bo'lishi aqliy mehnat sohasi bilan chegaralanib qolmay, har qanday mehnat turining ijodiy xususiyatini tavsiflaydi. Ijodiy odam har qanday faoliyat turida - oddiy muloqotdan tortib, professional faoliyatgacha muvaffaqiyat qozonadi. Ijodkorlik insonga murakkab muammolarning original yechimlarini topishga yordam beradi. Shuning uchun ham o'quvchilarni ijodga bo'lgan rag'batlantirishni rag'batlantirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish zarur. Faoliyat – inson harakatlari natijasida aniq mahsulot yaratadigan jarayondir. Faoliyat reproduktiv yoki ijodiy bo'lishi mumkin. Reproaktiv faoliyat – bu batafsil ishlab chiqilgan maxsus ketma-ketlik bo'yicha bajariladigan faoliyat jarayoni va buning natijada faoliyatning subyektiva'ni,

mahsulot yaratiladi. Ijodkorlik faoliyati esa umuman boshqa tushuncha hisoblanadi. Ijodkorlik faoliyatining hech bir turi uchun ularni bajarishning batafsil ketma-ketligi "algoritmi" yaratilishi mumkin emas, biroq ijodkorlik faoliyatining ko'pgina turlari uchun umumiy qonun-qoidalar allaqachon yaratilgan, masalan: insho yozish jarayoni, kiyimlarni moslashtirish, texnika bo'yicha yangiliklar yaratish, ijodkorlik masalalarini yechish va boshqalar. Ijodkorlik faoliyati natijasida inson subyektiv yoki obyektiv yangilikka ega bo'lgan mahsulot yarata oladi.

Xulosa. Ijodkorlikni rivojlantirishning eng samarali usuli - harakatni maktabgacha va boshlang'ich sinf yoshidagi bolalardan boshlash va e'tiborni ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratmoq lozimdir. Maktablarda olib boriladigan "Musiqqa" va "Tasviriy san'at" darslari, bunda katta yordam beradi. Yoshlar ongida san'atga mehr-muhabbat uyg'otish va uni anglashga katta xissa qo'shadi. Xuddi shunday tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy

qobiliyatlarini shakllantirishda tasviriy faoliyat jarayonidan foydalanish ham bundan mustasno emas. Boshlang'ich ta'lim jarayonida olib borilayotgan barcha ilmiy izlanishlar kelajak yosh avlodni yetuk kadr bo'lib yetishishlari uchun xizmat qiladi. Yosh o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish eng asosiy vazifamiz bo'lmog'i lozim. Yurtimizda yosh avlodga berilayotgan keng ko'lamli imkoniyatlardan foydalangan holda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini birinchi o'ringa qo'ygan holda ish olib borish lozim. Qobiliyat va iste'dodlarni aniqlash inson uchun doimiy ravishda hayot tomonidan belgilanadi. Insoniyatning turli davrlarida odamlarning tabiatiqobiliyati va qobiliyathaqidagig'oyalarga qarab har xil munosabatda bo'lishgan. Hozirgi vaqtda ilmiy va texnik taraqqiyot davrida zamonaviy bolalar o'zlarining xotiralarida juda ko'p narsalarni saqlashlari kerak. Xulosa qilib aytish mumkinki, qobiliyatlar-bu ma'lum bir faoliyat turini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun subyektiv shartlar bo'lgan individual xususiyatlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston Respublikasini taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60 sonli farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –T.: O'zbekiston. NMIU. 2017.
3. Psixologiya, Kuzin V.S., Lomov B.F., Moskva. "Visshaya shkola"1982yil.185- bet
4. Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Псих. очерк. М.: Просвещение, 1991. 54-bet
5. Ilhamovna, Ibadullayeva Shakhnoza. "The Development of Creative Abilities of Younger Schoolchildren at the Art Lesson." American journal of science and learning for development 2.4 (2023): 65-68.
6. Popov. G.X. O'quvchining shaxsiy ishini tashkil etish. Toshkent: O'qituvchi. 1992. 168-bet.

ЛОГОПЕДИЧЕСКИЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ ФОНЕТО-ФОНЕМАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ 1-2 КЛАССОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

НИГОРА ЗАИРОВА

Ташкентский государственный педагогический университет преподаватель
кафедры «Логопедия»

Аннотация. Данная статья рассматривает методы обследования фонето-фонематических нарушений учащихся в общеобразовательных школах. В статье описаны основные подходы к анализу речевого материала, использование логопедических тестов и методик для выявления проблемных зон, а также возможности аудиометрии и нейропсихологического тестирования. Обсуждаются шаги разработки индивидуальной программы коррекционно-логопедической работы, а также методы ее реализации для улучшения произношения, слухового и фонематического восприятия учащихся с фонето-фонематическими нарушениями.

Ключевые слова: фонето-фонематические нарушения, обследование, учащиеся, общеобразовательная школа, логопедия, методы, речевое развитие, анализ речевого материала, логопедические тесты, аудиометрия, нейропсихологическое тестирование, коррекционно-логопедическая работа, индивидуальная программа.

Annotation. This article discusses the methods of examination of phonetic and phonematizing disorders of secondary school students. The article describes the main approaches to the analysis of speech material, the use of speech therapy tests and techniques to identify problem areas, as well as the possibilities of audiometry and neuropsychological testing. The stages of developing an individual program of correctional speech therapy work, as well as methods of its implementation to improve pronunciation, auditory and phonemic perception of students with phonetophonematic disorders are discussed.

Keywords: phonetophonematic disorders, examination, students, secondary school, speech therapy, methods, speech development, analysis of speech material, speech therapy tests, audiometry, neuropsychological testing, correctional speech therapy work, individual program.

Annotatsiya. Mazkur maqola umumta'lim maktablarida o'quvchilarning foneta-fonematik buzilishlarini tekshirish usullarini ko'rib chiqadi. Maqolada nutq materialini tahlil qilishning asosiy yondashuvlari, muammolik zonalarni aniqlash uchun logopedik test va metodikalardan foydalanish, shuningdek, audiometriya va neyropsixologik test imkoniyatlari ta'kidlandi. Korrektsiya-logopediya ishlarining yakka tartibdagi dasturini ishlab chiqish qadamlari, shuningdek, foneta-fonematik buzilishlarga ega bo'lgan o'quvchilarning ta'kidlanishini, eshitish va fonematik qabul qilishini yaxshilash uchun uni amalga oshirish usullari muhokama qilinda.

Kalit so'zlar: foneta-fonematik buzilishlar, tekshirish, o'quvchilar, umumta'lim maktabi, logopediya, usullar, nutq taraqqiyot, nutqiy materiallarni tahlil qilish, logopediya testlari, audiometriya, neyropsixologik test, tuzatishlar

Фонето-фонематические нарушения - это одно из наиболее распространенных видов речевых нарушений у детей. Они могут негативно сказываться на успешности обучения, социальной адаптации и развитии личности ребенка. В данной статье мы рассмотрим специфику фонето-фонематических нарушений у учащихся 1-2 классов в общеобразовательных

школах, их причины, методы диагностики и коррекции.

Фонетическое нарушение связано с неправильным произношением отдельных звуков или их сочетаний, что приводит к искажению звучания слов и затрудняет их понимание окружающими. Фонематическое нарушение проявляется в недостаточном умении различать и

правильно использовать звуки языка, что приводит к ошибкам при чтении, написании и понимании речи.

Ниже представлены некоторые общие черты структуры фонето-фонематических нарушений:

1. Звуковая дисгармония: ученик может иметь трудности с правильным произношением определенных звуков или звукосочетаний, что приводит к нечеткой четкости и различимости речи.

2. Трудности в различении звуков: ученик может испытывать затруднения в различении и различении различных звуков, что приводит к ошибочному восприятию и использованию звуков в речи.

3. Нарушения фонематического восприятия: ученик может испытывать трудности в различении и понимании фонем, что влияет на способность правильно использовать звуков в словах.

4. Артикуляционные нарушения: учащийся может иметь нарушения в артикуляции звуков из-за неправильного функционирования артикуляционных органов или неадекватного контроля над ними.

5. Нарушения слуховой дискриминации: это связано с трудностями в различении и распознавании различных звуков и звукосочетаний, что влияет на способность точно и четко произносить звуки в речи.

Структура фонето-фонематических нарушений может быть сложной и многоаспектной, и поэтому требует индивидуального подхода и дифференцированного подхода в коррекционно-логопедической работе для каждого учащегося.

Причины фонето-фонематических нарушений могут быть разнообразными: от наследственности и физиологических особенностей до недостаточной развитости речевой моторики и слухового воспри-

ятия. Для точной диагностики нарушений необходимо проведение логопедического обследования, в ходе которого оценивается произношение звуков, слуховое восприятие, фонематическое восприятие и другие аспекты речи.

После выявления фонето-фонематических нарушений логопед разрабатывает индивидуальную программу коррекционно-логопедической работы, которая включает в себя различные упражнения, игры и задания, направленные на улучшение артикуляции, развитие слухового восприятия и коррекцию ошибок в произношении.

Важно помнить, что раннее выявление и коррекция фонето-фонематических нарушений помогают детям успешно преодолеть трудности в речи, улучшить обучение и социализацию, а также повысить их самооценку и коммуникативные навыки. Работа логопеда с учащимися 1-2 классов играет важную роль в формировании правильного и четкого произношения, что открывает перед детьми новые возможности в образовании и общении.

Основные цели обследования включают в себя выявление наличия и характера фонето-фонематических нарушений, анализ особенностей речи и выявление возможных причин ошибок в произношении звуков. Проведение логопедического обследования позволяет специалисту получить полное представление о текущем состоянии речевого аппарата у ребёнка, выявить какие-либо отклонения от нормы и определить необходимые коррекционные меры. На основе результатов обследования логопед разрабатывает индивидуальную программу коррекционно-логопедической работы, которая учитывает специфику каждого конкретного случая и потребности каждого учащегося.

Логопедическое обследование фонето-фонематических нарушений учащихся 1-2 классов в общеобразовательных школах является важным этапом в работе специалистов по коррекции речи. Этот процесс включает в себя не только проведение специальных тестов и методик для оценки речевого развития детей, но и более глубокий анализ и изучение особенностей каждого ученика.

Логопед, занимающийся проведением обследования, внимательно изучает правильность произношения звуков, согласованность звуков и букв, а также развитие слухового восприятия речи у каждого ученика. Он анализирует не только отдельные звуки, но и их сочетания, оценивая уровень владения фонетическими навыками. Кроме того, логопед учитывает индивидуальные особенности каждого ребенка, его темп развития и способности к обучению.

Важно отметить, что логопедическое обследование не только выявляет нарушения в речи учащихся, но и помогает определить пути и методики их коррекции. Эффективность коррекционно-логопедической работы напрямую зависит от качественного и всестороннего обследования, поэтому важно уделить достаточно времени и внимания этому этапу. Логопед, как профессионал, должен уметь анализировать полученные данные, выявлять ключевые проблемы и разрабатывать комплексные меры по их устранению. В конечном итоге, целью логопедического обследования и последующей работы является помощь детям в развитии правильной и четкой речи, обеспечивая им возможность полноценного общения и успешного обучения.

Логопедическое обследование направлено на выявление и исправление

дефектов в произношении отдельных звуков и сочетаний звуков, улучшение умения различать звуки и управлять артикуляционными движениями, а также исправление ошибок в речи с целью обеспечения эффективного обучения и включения детей в общество. Важно отметить, что логопедическое обследование является ключевым этапом в работе с детьми, направленным на развитие их коммуникативных навыков и успешное взаимодействие с окружающим миром. В процессе обследования специалисты выявляют индивидуальные особенности речевого развития каждого ребенка, определяют причины возможных нарушений и разрабатывают индивидуальные программы коррекции, учитывающие специфику каждого случая. Таким образом, логопедическое обследование не только помогает детям преодолеть трудности в общении, но и способствует их полноценному включению в общество и обучению.

Фонето-фонематические нарушения у учащихся в общеобразовательных школах являются серьезной проблемой, которая может негативно повлиять на успешность обучения и социализацию детей. Для эффективной коррекции нарушений необходимо проведение качественного обследования, в ходе которого определяются характер и причины нарушений, а также выбираются оптимальные методы коррекции. В данной статье мы рассмотрим основные методы обследования фонето-фонематических нарушений у учащихся в общеобразовательных школах.

Одним из основных методов обследования является анализ речевого материала, который включает в себя оценку произношения звуков, фонематическое восприятие, артикуляционную моторику и слуховое восприятие. Логопед наблюда-

ет за речью ребенка в различных ситуациях, проводит тесты на устной речи и анализирует ошибки в произношении звуков и слов.

Для более точного выявления нарушений можно использовать специальные методики логопедические обследования которые позволяют оценить уровень развития речи учащегося и выявить конкретные проблемные зоны. Некоторые из таких методик включают в себя задания на различение звуков, артикуляционные упражнения и игры для развития фонематического восприятия.

1. Задания на различение звуков: такие задания позволяют логопеду оценить способность учащегося различать и правильно произносить различные звуки речи. Это могут быть задания на определение звукоподражаний, задания на выбор правильного звука из нескольких вариантов, а также задания на слуховое различение похожих звуков.

2. Артикуляционные упражнения: такие упражнения направлены на развитие правильной артикуляции звуков и улучшение произношения. Логопед может использовать различные упражнения для тренировки артикуляционных органов учащегося, например, упражнения на работу с языком, губами и челюстями.

3. Игры для развития фонематического восприятия: такие игры помогают учащемуся различать и распознавать фонемы в словах. Это могут быть игры на составление слов из звуков, задания на отгадывание слов по звукам, а также упражнения на составление рифм.

Использование этих методик позволяет логопеду более точно определить основные проблемы в речевом развитии учащегося и спланировать индивидуальную программу коррекционно-логопеди-

ческой работы для их устранения.

Дополнительно к речевому анализу, при обследовании фонето-фонематических нарушений могут использоваться методы аудиометрии и нейропсихологического тестирования для оценки слуховой функции и связанных с ней когнитивных процессов, которые также могут влиять на речевое развитие учащегося.

Нейропсихологическое тестирование также может быть полезным при обследовании учащихся с фонето-фонематическими нарушениями. Этот метод позволяет оценить когнитивные процессы, такие как внимание, память, управление поведением, а также способность к обработке информации и выполнению задач. Проведение нейропсихологических тестов может помочь выявить возможные проблемы в этих областях, которые могут также сказаться на развитии речи.

Использование нейропсихологического тестирования при обследовании фонето-фонематических нарушений учащихся позволяет логопеду получить более глубокое понимание индивидуальных особенностей каждого ученика и спланировать подходящие методы коррекционно-логопедической работы для улучшения их речевого развития.

После проведения обследования и выявления нарушений логопед разрабатывает индивидуальную программу коррекционно-логопедической работы, которая учитывает специфику проблемы каждого ученика. Эта программа может включать в себя разнообразные упражнения, игры, методики и техники, направленные на улучшение произношения, слухового восприятия и фонематического восприятия.

Таким образом, методы обследования фонето-фонематических нарушений у учащихся в общеобразовательных школах

включают в себя комплексное изучение всесторонних аспектов речевого развития ребенка с последующим подбором индивидуальных методов коррекции, направ-

ленных на улучшение речевых навыков и уменьшение негативных последствий нарушений для обучения и социализации детей.

Список литературы:

1. Волкова Г.А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушениями речи. Вопросы дифференциальной диагностики. - СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2003. - 144с.
2. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defectologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2505-2511.
3. Abidova, N. (2021). Organization Of The Work Of The Logo Teacher With Children With Disabilities In The Conditions Of Inclusive Preschool Practice. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 33382-33398.
4. Давидович Л.Р. Ребенок плохо говорит? Почему? Что делать?: развитие у детей речевых возможностей, языковых способностей. - М.: Гном и Д, 2001. - 110с.
5. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного учреждения: сб. методических рекомендаций. - СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2001. - 240с.
6. Ковшиков В.А. Исправление нарушений различных звуков: методы и дидактические материалы. - СПб.: САТИС, 1995. - 71с.
7. Коноваленко В.В. Экспресс-обследование фонематического слуха и готовности к звуковому анализу у детей дошкольного возраста: пособие для логопедов. / Коноваленко, В.В., Коноваленко, С.В. - М.: "Гном - пресс", "Новая школа", 1996. - 16с

DIZARTRIYALI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

RAXMATOVA DILNAVOZ A'ZAM QIZI

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Logopediya kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya Hamkorlikka asoslangan talim – bu ta'lim jarayonini nisbatan samaraliroq tashkillashtirishga qaratilgan bo'lib, bolalarning savodxonligini oshirish bevosita maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlanganligi sababli, aynan maktabgacha ta'lim tashkilotida Hamkorlikka asoslangan talimning ba'zi bir elementlaridan foydalanish mumkinligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, hamkorlik, texnologiyalar, metodika, axborot, jamoa, tarbiya, nutq, topshiriq, imkoniyat, qarsak, musiqa, yuklama

Аннотация Кооперативное обучение направлено на более эффективную организацию образовательного процесса, а поскольку повышение грамотности детей начинается непосредственно в организации дошкольного образования, поясняется, что именно в организации дошкольного образования могут быть использованы некоторые элементы кооперативного образования.

Ключевые слова: образование, сотрудничество, технологии, методология, информация, команда, обучение, речь, задание, возможность, аплодисменты, музыка, скачать

Abstract Cooperative education is aimed at organizing the educational process more effectively, and since the improvement of children's literacy begins directly in the preschool education organization, it is explained that it is in the preschool education organization that some elements of cooperative education can be used.

Key words: education, cooperation, technologies, methodology, information, team, training, speech, assignment, opportunity, applause, music, download

Hamkorlikka asoslangan talim – bu ta'lim jarayonini nisbatan samaraliroq tashkillashtirishga qaratilgan bo'lib, bolalarning savodxonligini oshirish bevosita maktabgacha ta'lim tashkilotidan boshlanganligi sababli, aynan maktabgacha ta'lim tashkilotida Hamkorlikka asoslangan talimning ba'zi bir elementlaridan foydalanish mumkin bo'ladi.

Hozirda biz haddan tashqari keng axborot makonida yashayapmiz, bunday vaqtda mavjud ma'lumotlar har daqiqada yangilanib turishini unutmash kerak. Shu sababdan agarda hozirgi zamon tarbiyachisi yoki pedagogi bolalar uchun asosiy axborot manbai sifatida an'anaviy pedagogning rolini o'z zimmasiga oladigan bo'lsa, u holda pedagog yuklamalarga bardosh bera olmasligi mumkin. Chunki, insoniyat Internet, Google, Rambler va Yandex kabi turli qidiruv

tizimlari yohud kuchliroq axborot manbalari xizmatidan foydalanish imkoniyatiga egadir.

Hamkorlikka asoslangan talim quyidagilarni o'z ichiga oladi:

-jamoa tarkibida ishlash (birgalikda, bir-birini xabardor qilgan holda ishlash);

-bilim, ko'nikma va malaka darajasidan qat'iy nazar samarali o'qitish;

-ta'lim jarayonida har bir ishtirokchining maksimal bandligini ta'minlash;

Albatta ta'lim jarayonida, mashg'ulotlarda bolalar bir necha daqiqa davomida ma'lumotni samarali idrok etishlari va eslab qolishlari mumkin, keyin ularning e'tibori tabiiy ravishda asta sekinlik bilan susayib borishini ham hisobga olish lozim. Shuning uchun ta'lim jarayonini bolalarning e'tiborini doimiy ravishda jalb etish orqali shunday muvofiqlashtirish juda muhim hisoblanadi. Biror bir material

yoki predmetni harakatlantirish va diqqatni jamlash imkonini beruvchi tuzilmalardan foydalanish bolalar e'tiborini jalb etishga yaxshi yordam beradi. Ushbu tuzilmalarda jamoani shakllantirish (Teambuilding) va sinfni shakllantirish(Classbuilding)da ham foydalanish mumkin.

Jamoani shakllantirish (Teambuilding) - bu turli xil kelib chiqishi va tajribalariga ega bo'lgan 4 kishidan iborat guruh o'zaro hamkor va bir-biriga g'amxo'r jamoaga aylanadigan jarayondir. Jamoani shakllantirish (qurish) vaqtni chog' qiladigan ko'ngilochar va qiziqarli jarayon bo'lib, haftasiga 2 marta o'tkazilishi mumkin.

Guruhni shakllantirish (Classbuilding) - bu turli xil kelib chiqishi va tajribalariga ega bo'lgan bitta xonaga jamlangan ko'p sonli shaxslarning o'zaro hamkor va bir-biriga g'amxo'r jamoaga aylanadigan jarayondir. Guruh shakllantirish (qurish) jarayoni- bu butun sinf yoki guruh bilan ishlashni o'z ichiga oladi. O'yin-kulgi va vaqtni chog' qiluvchi jarayon sifatida uni haftada 1-2 marta o'tkazilsa, o'quv maqsadidagi mashg'ulotlar uchun – zaruratga qarab tez-tez qo'llash mumkin.

“Jimjitlik signali”

(High Up! - yuqoriga! - Qo'lingizni ko'taring!)

Guruh yoki sinfda tinchlik (sukunat) o'rnatish juda muhimdir. Buning uchun qandaydir signaldan foydalanish qulay. Masalan, qo'lingizni ko'taring.

Partalarni joylashtirish:

-jarayon boshlanishidan oldin bolalar o'tirishi uchun joy tayyorlash kerak;

-partalar raqamlab chiqiladi;

-partalarni quyosh nurlari shaklida joylashtirish zarur.

JAMOANI SHAKLLANTIRISH (TEAMBUILDING)

Jamoalarni shakllantirishda:

hech qachon jim (tek) turmaydigan va

tez-tez bezovta bo'ladigan bolalarni bir joyga qo'ymang;

-ular o'rtasida ziddiyat yuzaga kelmasligi kerak;

-bolalarning jinsi ham hisobga olinishi kerak.

Sinfdagi o'quv jarayoni samarali bo'lishi uchun bolalarni jamoalarga qanday taqsimlash kerakligini o'ylab ko'ring?

Masalan, biz “MIX PEA SHEA” yoki “MIX FREEZE GROUP” dan foydalanamiz.

MIX PEA SHEA – sinfdagi bolalarni musiqa yordamida tasodifiy aralashtirish, musiqa tugashi bilan tasodifiy juftlikni shakllantirish va mavzuni qisqa javoblarda yoki to'liq muhokama qilish. MIX FREEZE GROUP - o'quvchilarni musiqa yordamida aralashtirish, u to'xtaganda, ular muzlashadi va guruhlar tuzishadi, ularning soni berilgan savolning javobiga bog'liq bo'ladi.

“TURLI UMUMIY JIHATLAR”

Tarbiyachi, har bir ishtirokchi birinchi navbatda o'zi haqida o'ylashi kerakligini tushuntiradi, masalan, nima qilishni yaxshi ko'radi, so'ngra tarbiyalanuvchi buni hammaga aytishi kerak. Agar 2-, 3- va 4-ishtirokchilar ham bu ishni qilishni yoqtirsa, u holda 3-chi ishtirokchi o'rtaga yozadi, agar hamma rozi bo'lmasa, 1-raqam ostida yozadi. Keyin 2-chi ishtirokchi aylana bo'ylab javob beradi va hokazo. Ushbu jarayon uchun o'quvchilarga ma'lum vaqt berilishi kerak.

Natijada, har bir guruh barcha ishtirokchilarni birlashtiradigan o'z ro'yxatiga ega bo'ladi. Ushbu ro'yxatga asoslanib, ishtirokchilar nom topishlari va jamoani shakllantirishlari kerak - bu ishtirokchilar qaysidir bosqichda bir vaqtning o'zida birlashishi va tananing biror bir qismiga teginishi kerak bo'lgan harakatdir.

Zamonaviy pedagog qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerak?

Sizga tavsif beradigan bitta so'zni tanlang.

Insonlarning qaysi fazilatni ko'proq qadrlaysiz?

“MIX-PAIR-SHARE”

(“aralashing - juftingizni toping -gaplashing”)

Bolalar xonada harakatlanayotganda raqsga tushishadi. Tarbiyachi e'lon qiladi: "Juftlar" bolalar o'zlariga eng yaqin bo'lgan sherigiga yaqinlashib "beshni tashashadi"(qo'llarini ko'tarib, kaftini sherigining kaftiga urib qarsak chaladi) va juftlashadilar. Juftlanmagan bolalar bir-birlarini topish uchun qo'llarini ko'taradilar. Pedagog savol beradi va o'ylash uchun 3-5 soniya vaqt beradi. Bolalar o'z sheriklari bilan “Timed-Pair-Share” yoki “RallyRobin” yordamida ma'lumot almashishadi.

“RALLY ROBIN”

Pedagog bir necha javob varianti yoki yechimlarga ega bo'lgan muammoni o'rtaga tashlaydi va o'ylash uchun vaqt beradi. Bolalar navbatma-navbat javoblar va yechimlarni topishadi.

O'ylab ko'ring, qanday qilib boshqa odamni xursand qilishingiz mumkin?

Biz yelkama-yelka sheriklar bilan juftlikda ishlaymiz. A guruhi a'zolari boshlaydi.

Bir-birimizga minnatdorchilik bildiramiz: A guhdagi sheriklar o'zingizga yelkadosh bo'lgan sherigingizga: "Katta rahmat, men sizning maslahatingizdan albatta foydalanaman!" deb ayting Endi yonidagi boshqa sherik unga javob beradi: "Menga sizning g'oyalaringiz juda yoqdi, qachonlardir men ulardan foydalanaman!"

“TIMED-PAIR-SHARE”

Bu "Rally Robin" dan farq qiladi, chunki savol uzoq javobni talab qilganligi sababli, har bir bolaga javob berish uchun ma'lum vaqt beriladi.

Pedagog mavzuni nomlaydi, so'ngra har bir bola qancha vaqt davomida ma'lumot almashishini e'lon qiladi va o'ylash uchun

vaqt beradi. Shundan so'ng o'yinni kim boshlashini e'lon qiladi.

Masalan:

-kimning kiyimlarida tugmalari eng ko'p bo'lsa o'sha boshlaydi;

-kimning sochlari shiftga yaqinroq bo'lsa;

-kimning kafti kattaroq bo'lsa;

-kimning ko'zlari yorqinroq bo'lsa va hokazo.

Bolalar bir-birlariga minnatdorchilik bildirib rahmat aytishadi:

“Bu ma'lumotni men bilan baham ko'rganingiz uchun rahmat”, “Men sizni tinglaganimdan zavq oldim!”, “Menga sizni tinglash yoqdi, chunki...”, “Sizni tinglash orqali men buni bilib oldim...” va hokazo.

Tuzilmalarni amalga oshirishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

-jarayonga barcha ishtirokchilar jalb qilinishi kerak;

-tarbiyachi har doim o'quvchilarning qanchalik to'g'ri javob berishini tekshirishi va topshiriqni bajargandan keyin ovoz chiqarib javob berishlarini so'rashi mumkin;

-tuzilmalar har bir bolaga fikr bildirish va boshqalardan minnatdorchilik olish imkoniyatini beradi, albatta bu bolalar uchun juda muhimdir;

-bunda bolalar bir-biriga biror narsani o'rgatishi va o'zlari ham biror narsani o'rganishlari mumkin.

“Cheers” (“Minnatdorchilik izhor etamiz!”)

1. "Mushaklar(feyrverklar)"

2. “A'lo”

3. “Qarsaklar”

4. “High-five!” (“Beshni tasha!” yoki “Beshni ol”)

5. Ertalabgi mashq:

- Salom do'stim! (qo'llarni yon tomonga ochgan holda)

- Qalaysan endi? (qulog'ini ushlagan holda)

Yaxshi! (quchoqlashishadi)

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA O'QISHNI O'RGATISHNING ASOSIY BOSQICHLARI VA USULLARI

TURDALIYEVA SHAHLO HUSNUTDINOVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Logopediya kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qish ko'nikmalarini o'zlashtirish xususiyatlari va logoped ishining asosiy yo'nalishlari ko'rsatilgan. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalarga o'qish va yozishning dastlabki ko'nikmalarini egallashda ma'lum darajadagi nutq tayyorgarligini talab qiladi. Nutqning grammatik tuzilishini rivojlantirish, so'z boyligini oshirish va talaffuzni rivojlantirish, o'z navbatida bolalarga savod o'rgatish nafaqat to'g'ri o'qish va savodli, to'g'ri yozishning dastlabki ko'nikmalarini shakllantirish usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: umumiy nutqning rivojlanmaganligi, o'qish qobiliyati, fonemik idrok, savodga o'rgatish, fonemik eshitish.

Аннотация: В данной статье показаны особенности обучения навыкам чтения у детей дошкольного возраста с дефектами речи и основные направления работы логопеда. Детям с нарушениями речи требуется определенный уровень речевой подготовки для приобретения начальных навыков чтения и письма. Методы развития грамматического строя речи, увеличения словарного запаса и произношения и, в свою очередь, обучения детей грамоте – это не только методы формирования начальных навыков правильного чтения и грамотного, правильного письма.

Ключевые слова: недоразвитие общей речи, умение читать, фонематическое восприятие, обучение грамоте, фонематический слух.

Abstract: This article shows the features of learning reading skills in preschool children with speech defects and the main directions of the speech therapist's work. Children with speech disabilities require a certain level of speech preparation in order to acquire the initial skills of reading and writing. Methods of developing the grammatical structure of speech, increasing vocabulary and pronunciation, and in turn teaching children literacy are not only methods of forming the initial skills of correct reading and literate, correct writing.

Key words: underdevelopment of general speech, reading ability, phonemic perception, literacy training, phonemic hearing.

R.E.Levinaning so'zlariga ko'ra, "Tovushni umumlashtirish murakkab bosqich bo'lib-bu nafaqat tovushlarni eshitish yordamida idrok etish balki so'zdagi tovush elementlarini ham idrok qilishdir. Umumlashtirish so'zning nafaqat tovushli, balki morfologik taxlil asosida, uning qismlari ma'no nisbatini belgilaydi".

Shuningdek, "Harf belgilarini o'zlashtirish aqliy faoliyatning boshqa shaklini oddiy qo'shish emas, balki faqat og'zaki nutqni shakllantirish jarayonida amalga oshiriladigan tovush rivojlanishi asosida olinadi. Bolaning ilgari mavjud

bo'lgan barcha oldingi nutq jarayonlarini tiklaydi, agar ilgari og'zaki nutq uchun nutq rivojlanishida shakllangan ovozli apparati etarli bo'lsa, bu erda harflarning tasvirlari atrofda nutqni idrok etishni qayta tashkil qiladi: bola nutqi qanday tovushlardan iboratligi haqida bilimga ega bo'ladi. Shuningdek, faqat o'qish jarayonida bola fonemik tahlil va sintezning umumlashtirilgan harf belgisi paydo bo'ladi." [R.E. Levina, 1940, 36-bet]. Demak, faqat o'qish jarayonida bola fonemik tahlil va sintezning ongli jarayonini o'zlashtiradi.

Fonemik idrokni rivojlantirish,

shuningdek, fonemik tahlil va sintezni shakllantirish uchun dastlabki o'qish ko'nikmalarini o'rgatish jarayoniga quyidagilar keltirilgan:

Unli tovushlar ketma-ketligini tahlil qilishda, unlilar ketma-ketligidagi tovushlar sonini aniqlashda so'zning tovush tarkibi bo'yicha kuzatishlar, o'xshash bo'lgan har xil xususiyatlarni taqqoslash va qo'shish, tahlil va sintez qilishdagi mantiqiy mashqlar bolalarda so'zning tovush tarkibi haqida aniq va ravshan tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida birlashishga olib keladi. Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va ularni ongli ravishda o'qish va yozishga o'rgatadi. Mashhur rus psixologi L.S.Vygotskiy savodga o'rgatishni bolaning aqliy funktsiyalari rivojlanish bosqichida bo'lgan rivojlanishining ma'lum bir bosqichida boshlash zarurligini ta'kidlaydi. L.S.Vygotskiyning fikriga ko'ra, savodga o'rgatishda bolaning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini maksimal darajada hisobga olgan holda erishish mumkin: uning fikrlash, idrok etish, ko'ruv xotirasi, eshituv idroki, nutq va xotira darajasi.

Korreksion va rivojlantirish jarayonida savodga o'rgatish muhim o'rin tutadi. Savodga o'rganish - o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishning o'ziga xos usuli. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yuqori sifatli savodga o'rgatish fonemik eshitish va fonemik idrok etishi rivojlangan holda bo'lishi lozim. Bolalarni o'qish va yozishga o'rgatishning asosiy bosqichlari. O'qish va yozishni o'rganishning butun jarayoni uch davrga bo'lingan:

- I. analitik;
- II. analitik-sintetik;
- III. sintetik.

O'qitish tizimining tuzilishi va mazmuni Alohida ehtiyojli bolalarni savodxonlikka o'rgatish tizimlari L. F. Spirova, R. I. Shuifer,

T. B. Filicheva, G. V. Chirkina kabi etakchi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu bosqichlarning har biri oldingisi keyingisi bilan chambarchas bog'liq bo'lib oldingi o'rganilgan ma'lumotlar rivojlanishning keyingi, yuqori bosqichiga o'tishni belgilaydigan belgilar bilan boyitiladi.

Tovush-harf belgilarini o'zlashtirish jarayonida bolalar so'zlarni tahlil qiladilar, so'zlarni bo'g'in va tovushlarga ajratadilar. Bola so'zdagi tovushni ajratib, uni ma'lum bir grafik tasvir, harf bilan bog'laydi. Keyin o'qish jarayonida u harflarni bo'g'in va so'zlarga tahlil qiladi, o'qilayotgan so'zini og'zaki nutq bilan bog'laydi. Tovush-harf belgilarini assimilyatsiya qilish jarayoni nutqning tovush tomonini bilish, nutqiy tovushlarini farqlash va ta'kidlash bilan boshlanadi va shundan keyingina tovushlarning vizual tasvirlari bo'lgan harf bola ongida shakllanadi.

Harflarni tezkor idrok qilish quyidagi faoliyatlarning yetarli darajada shakllanishi bilan bog'liq:

- fonematik idrok (tovushlarni farqlash);
- fonematik va bo'g'inli tahlil (so'zlarni bo'g'inlarga va bo'g'inlarni tovushlarga bo'lish imkoniyati);
- fazoviy tasavvur, ko'ruv idroki yordamida tahlil (harflarning o'xshashligi va farqini aniqlash qobiliyati);
- harf gnezisi (harfning vizual tasvirini yodlash qobiliyati).

Ushbu bosqichning murakkabligi o'qishni o'zlashtirishning butun jarayoni singari, tovushlarni bo'g'inlarga birlashtirishdir. "Tovushlarni birlashtirishning murakkabligi bu bitta tovushlarining odatiy tovushini bo'g'inlarga birlashtirish va odatiy tovushni jonli og'zaki nutqqa o'tkazish zaruratidir" [56]. O'qish

jarayonida bola bo'g'inning vizual tasvirini uning og'zaki talaffuzi bilan bog'lash qobiliyatini shakllantirishi kerak.

Ntqida nuqsoni bo'lgan bolalarni savodga o'rgatish tizimining xususiyatlari, tuzilishi va mazmunini ko'rib chiqamiz. Savod o'rgatish jarayoni quyidagi shartlarga asoslanadi:

- o'rgatish faqat to'g'ri talaffuz qilinadigan tovushlar va so'zlar (talaffuzni o'rganishning davomi sifatida o'qish va yozishni o'rganish) ustida amalga oshiriladi;
- nutq nuqsoni bo'lmagan bolalarga savodga o'rgatish usullari bilan solishtirganda tovushlar va harflarni o'rganishning boshqacha tartibi taklif etiladi;

- barcha tovushlarning o'tish tezligi sekinroq (1,5 yil);

- so'zning tovush-harf tarkibida tez yo'naltirish mahorati rivojlanadi;

- barcha og'zaki materiallar bolalarga tanish;

- morfologik umumlashmalarni shakllantirish ustida chuqurlashtirilgan ishlar olib boriladi;

- tovushlar va harflarni o'rganish bilan parallel ravishda grammatika va imloning asosiy qoidalari beriladi;

- bir xil tovush va harf o'rganiladi;

- yangi harf bilan tanishish uning elementlarini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi;

O'qitishning metod va texnologiyasi. Nutqida nuqsoni bo'lga maktabgacha yoshdagi bolalarga savodga o'rgatish bo'yicha ishlab chiqilgan uslubiy tavsiyalar D.B.Elkonin tomonidan o'qishni o'rgatishning asosli usuliga asoslangan. Uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqishda quyidagi xususiyatlar hisobga olindi:

a) tovush va harf parallel ravishda o'rganiladi, bu tovushning (harfning) grafik tasvirini yodlash jarayonini tezlashtiradi va

bo'g'inlarni o'qish malakasini rivojlantirish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi;

b) tovushlar va harflarni o'rganish ketma-ketligi ontogenezda tovushlarning shakllanishiga muvofiq amalga oshiriladi va uchinchi darsdan bo'g'inlarni o'qishni nazarda tutadi (a, y, m, o, i, t, k, e, n, x, s, f, b, d, g, c, l, i, s, h, g', sh, r, ch);

v) harf bilan tanishishda uning "rasmiy" emas, balki bu harfni bildiruvchi tovushni nomlash kerak;

g) harflarning grafik dizaynlari faqat bosma shaklda o'rganiladi;

d) yangi harfni o'rganishda maktabgacha yoshdagi bolalarda disgrafik va disleksik nutq buzilishlarining oldini olish uchun mashqlar kiritilishi kerak;

e) tovush-bo'g'in va tovush-harf tahlilini shakllantirish samaradorligini oshirish uchun simbolizmdan foydalanish kerak (bo'g'in va so'zlarning grafik diagrammasi); - unli tovushlarni bildiruvchi ikki harf birikmasi; ochiq va yopiq bo'g'inda, unli va undoshning birikmasi;

- to'g'ridan-to'g'ri bo'g'inda undosh va unlining birikmasi;

- ochiq bo'g'inlardan tashkil topgan ikki va uch bo'g'inli so'zlar; ochiq va yopiq bo'g'inlardan tashkil topgan ikki va uch bo'g'inli so'zlar;

- undosh turkumli ikki bo'g'inli so'zlar; undoshlar to'plami bilan uch bo'g'inli; j) bo'g'inlar, so'zlar va jummalarni terish o'qish uchun bo'lgani kabi, materialni bosqichma-bosqich murakkablashtirish bilan bir xil ketma-ketlikda taklif etiladi.

O'qishni o'rganish san'ati harflab o'qish emas, balki bo'g'inni bir butun xolda o'qishga asoslanadi. Ushbu usul bolada ravon va to'g'ri o'qish san'atini ta'minlaydi.

O'qilganlarni yaxlitidrok qilish usullarini shakllantirish bosqichi analitik o'qishdan sintetik o'qish usullariga o'tishdir. Ushbu

bosqichda oddiy va tanish soʻzlar yaxlit oʻqiladi, bola uchun notanish va murakkab soʻzlar esa boʻgʻinlab oʻqiladi. Sintetik oʻqish bosqichi yaxlit oʻqish texnikasi bilan tavsiflanadi: soʻzlar va soʻzlar guruhlar. Oʻqishning texnik tomoni bolaga xech qanday qiyinchilik tugʻdirmaydi. Oʻqish jarayonidagi asosiy vazifa-oʻqilayotgan maʼlumotni tushunishdir. Agarda bola oʻqilgan maʼlumotidagi har bir soʻzning maʼnosini bilsa, ular orasidagi mavjud boʻlgan aloqalarni tushunsa, oʻqilganlarni toʻliq idrok qilish jarayoni amalga oshiriladi.

Oʻqishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarini oʻzlashtirishning qatʼiyligi bolada quyidagilarning mavjudligiga bogʻliq:

- lugʻat boyligi;
- ogʻzaki nutqning shakllangan fammatik tuzilishi;
- ogʻzaki nutqni sintaktik tuzish qobiliyati (oʻqilganlarning maʼnosini tushunishi).

Xulosa qilib aytsak, bolalarda dastlabki oʻqish koʻnikmasini oʻzlashtirishga tayyorgarligini shakllantirish uchun rivojlanishi kerak boʻlgan shart-sharoitlar quyidagilar: eshitish; koʻruv-fazoviy va harakat faoliyati; ogʻzaki nutq va til tarkibining shakllanganligi; tafakkur qilish va bolaning hissiy xulq-atvorining shaxsiy xususiyatlarining meyorda shakllanganligi.

Rivojlanishning ushbu tomonlarini shakllantirishdagi kamchiliklar oʻqish va yozishni oʻzlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarning nutqiy va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, oʻqishni oʻrganishni erta yoshdan boshlash tavsiya etiladi.

2. Ishda pozitsionlik tamoyilidan foydalanish oʻqishni oʻzlashtirish jarayonini

sezilarli darajada tezlashtiradi. Bolalar nutqning fonemik tizimini rivojlantirish va uzluksiz oʻqishga oʻtish tezlashadi.

3. Pozitsion printsipdan foydalangan holda oʻqish jarayonini shakllantirish bolalarni maktabda uning talablariga muvofiq oʻqishga tayyorlash imkonini beradi.

4. Nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarga erta yoshda oʻqishni oʻrgatish undan nutqdagi kamchiliklarini bartaraf etish va ikkilamchi buzilishlarning oldini olish vositasi sifatida foydalanish imkonini beradi.

1) oʻrganilayotgan tovush bilan soʻzlarni nomlash;

2) berilgan tovushning soʻzlardagi oʻrnini aniqlash;

3) soʻzlar orqali harf bilan tanishtirish;

4) koʻruv xotirasini rivojlantirishda tasvirini tayoqchalar sanash, bogʻichlar, zanjirlar, tayoqlar va boshqalardan foydalanish orqali mustahkamlash;

5) harflarni joyiga qoʻyish (boʻgʻinlar, soʻzlar, jumlar);

6) diagrammalar asosida soʻzlarni tovush-harf tahlili va tanish harflar bilan almashtirish; Biz savodga oʻrgatishda materialini quyidagi ketma-ketlikda taklif qilamiz:

7) qisman yozilgan harflar bilan tavsiya etilgan sxemalarga soʻzlarni tanlash;

8) bitta harfni almashtirish orqali soʻzlarni mashqlar asosida oʻzgartirish;

9) berilgan boʻgʻinli soʻzlarni tuzish va yozish;

10) ajratilgan boʻgʻinlardan soʻzlarni tuzish va yozish;

11) harflar elementlarini, "sirgʻaluvchi-shovqinli" harflarni, jumboqlarni (rebus) qoʻllash.

Maktabgacha yoshdagi nutq nuqsoni boʻlgan bolalarni oʻqishga oid dastlabki koʻnikmalarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratish lozimligi maʼlum boʻldi. bola

o‘zbek tili alifbosidagi harflarni biladilar va ayta oladilar; “tovush”, “bo‘g‘in”, “so‘z, unli”, “undosh”, “jarangli”, “jarangsiz” tushunchalarni ajrata oladilar; so‘zdagi tovushning o‘rnini (boshida, o‘rtasida, oxirida) aniqlaydi; so‘zning tovush tarkibini tahlil qilishi, tovushlarning grafik belgilaridan foydalanishi; so‘zlarni bo‘g‘inlarga

ajratishda; urg‘uli bo‘g‘inni, urg‘uli unlini aniqlash; bo‘g‘inlarni ravon o‘qishlar; savollarga javob bera olashi, bolalarda qat’iyatlilik, sabr-toqat, tengdoshlari bilan muloqot qilish qobiliyati, xayrixohlik kabi irodali va axloqiy fazilatlarini shakllantirish lozim.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX Foydalanilgan adabiyotlar : XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defecttologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 2505-2511.
2. Abidova, N. (2021). Organization Of The Work Of The Logo Teacher With Children With Disabilities In The Conditions Of Inclusive Preschool Practice. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation, 33382-33398.
3. Nilufar Abidova. (2021). Inclusive Education Of Children With Special Educational Needs. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(03), 476–480.
4. Визел, Т. Г. Аномалии речевого развития ребенка [Текст] / Т. Г. Визел. - М., 1995. - 37с. 5. Журова, Л. Е. Обучение дошкольников грамоте [Текст]: методическое пособие / Л. Е. Журова, Н. С., Варенцова, Н. В. Дурова. М: Школа-Пресс, 2004.- 144 с. 6. Нищева, Н. В. Программа коррекционно-развивающей работы в логопедической группе детского сада для детей с общим недоразвитием речи с 4 до 7 лет. [Текст] / Н. В. Нищева. - СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2006. – 352 с. 7. Ткаченко, Т. А. В первый класс - без дефектов речи [Текст]: Методическое пособие / Т. А. Ткаченко. - СПб.: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 1999 -112с. 8. Филичева Т. Б. Коррекционное обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи [Текст] / Т. Б. Филичева, Г. В. Чиркина - М., 1991. - 44 с. 9. Турдалиева Ш.Х. Развитие навыков чтения детей с тяжёлыми речевыми нарушениями дошкольного возраста. Society and innavations. Общество и инновации. 4,8/S(окт. 2023),стр.124–127.
10. Турдалиева Ш.Х. Предупреждение нарушений письменной речи у дошкольников с недоразвитием речи. Boshlang'ich ta'limda xalqaro tajribalar: yangi avlod darsliklari, milliy dastur va raqamli texnologiyalar integratsiyasi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari 2023-yil, 19-may. Стр.383-384.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

TOLIPOVA OZODA IKROMOVNA

Qo'qon univrsiteti PhD v.b dotsent

RAIMOV YORQINJON

Qo'qon univrsiteti 1- bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada psixologiya va pedagogika nuqtayi nazaridan oliy ta'lim tashkilotini boshqarish muammosi yoritib berilgan. Oliy ta'lim muassasalarini boshqarishga integratsiyalashgan psixologik-pedagogik yondashuvning konstruktivligi, ishlab chiqarish va amalga oshirish yuzasidan ilg'or g'oyalar ko'rsatilgan. Jamoani muvaffaqiyatli boshqarish uchun jamoa tarkibini o'rganish, kamchiliklarini korreksiyalash va haqiqiy jamoa sifatida shakllantirishga oid qarashlar o'z ifodasini topgan. Kalit so'zlar: boshqaruv, yondashuv, loyihaviy yondashuv, marketing, innovatsiya, psixologik-pedagogik xususiyatv, tashkilot rahbari shaxsi, namuna, jamoa, muloqot.

Аннотация. В этой статье в этой статье выделена проблема управления организацией высшего образования. Лучшие идеи показаны для конструктора и реализации интегрированного психологического и педагогического подхода к управлению высшими учебными заведениями. Взгляд на состав команды, коррекция композиции команды, исправление и формирование реального сообщества, чтобы успешно управлять командой.

Ключевые слова: управление, подход, проектный подход, маркетинг, инновации, психологические фавориты, руководитель организации, команда, сообщество, общение.

Annotation. In this article, the problem of managing a higher education organization is highlighted in this article. Best ideas are shown for the constructor and implementation of the integrated psychological and pedagogical approach to the management of higher education institutions. The views of the team's composition, correction of the team's composition, correction and forming a real community to manage the team successfully reflected.

Keywords: Management, Approach, Project Approach, Marketing, Innovation, Psychological-Psychological Favorites, head of the organization, team, community, communication.

Boshqaruv - istalgan natijaga erishish uchun qandaydir tizim (moddiy, moddiy, ijtimoiy) holatini tartibga solishdir. Kutilgan natija maqsad deb ataladi [1, 5-bet]. Ijtimoiy sohadagi menejment, odamlarni boshqarish menejrlarning ham, boshqariladiganlarning ham psixologik xususiyatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Bu muammo A.L.Juravlevning "Boshqaruv o'zaro ta'siri psixologiyasi" monografiyasida to'liq ochib berilgan [2].

Ushbu sohaning rivojlanishida V.Kann-Kalik, A.Y.Panasyuk va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Respublikamizda ijtimoiy psixologiya sohasi bo'yicha V.M.Karimova,

F.Akramova, E.R.G'oziyev, M.Maxsudova kabi olimlar ilmiy izlanishlarni olib borganlar. Ammo, ushbu katta mavzu hamon o'z dolzarbligini yo'qotmagan, ijtimoiy hayot o'zgarishlari bilan yangi-yangi qirralari va o'rganilishi lozim bo'lgan muammolariga ega bo'lib bormoqda. Z.T.Nishonova tomonidan nashr etilgan «Psixodiagnostika» (T., 2009), «Oliy ta'lim psixologiyasi» (T., 2011) kabi darsliklar ham bu sohani o'rganish davom etayotganligini ko'rsatadi

Oliy o'quv yurtlarini boshqarishning psixologik xususiyatlarini o'rganishning dolzarbligi mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ilgari surayotgan davlat

siyosati bilan milliy ahamiyatga ega bo'lgan bir qator muammolarni hal qilish zarurati bilan bog'liq. O'zbekiston rivojlanishining strategik yo'nalishi ko'p avlodlar davomida zamonaviy ichki va tashqi muammolarga bardosh beradigan ushbu jamiyatning ijodiy kuchini ta'minlash uchun uzoq muddatli gullab-yashnagan milliy jamiyatini yaratishdir. Mamlakat qudratining asosini inson tashkil etadi, shuning uchun nafaqat iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, madaniyat, balki, eng avvalo, ta'lim sohasida ham hal qiluvchi yutuq bo'lishi kerak. O'zbekiston jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida ta'limning vazifasi butun mamlakat bo'ylab jamiyatga xizmat qilishga tayyor iste'dodlarni izlash va tarbiyalashdan iborat.

Zamonaviy tashqi va ichki muammolarga qarshi turish yangi boshqaruv paradigmasini talab qiladi. Shu munosabat bilan oliy ta'lim muassasasini (universitetni) boshqarishga yangicha yondashuv zarur. Ta'lim tashkilotlarini faqat me'yoriy hujjatlar talablariga qat'iy rioya qilish yoki ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga qaratilgan muassasalar sifatida boshqarish o'rniga, ta'lim tashkilotlarini ijodiy, rivojlanayotgan ijtimoiy tizim sifatida loyihalash va rivojlantirish zarurati paydo bo'ldi. Bunday ta'lim tashkilotining maqsadi - bunday innovatsion universitet tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim dasturini amalga oshirish jarayonida talabalarning qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishdir.

Ta'lim muammosini zamonaviy shakllantirishga asoslanib, ta'lim tashkilotlarini ijtimoiy tizimlarga aylantirish bo'yicha ulkan ta'lim loyihasini amalga oshirishga imkon beradigan konstruktiv yondashuvni ishlab chiqish, butun mamlakat bo'ylab yosh iste'dodlarni ko'paytirish orqali psixologik-pedagogik tadqiqotlar yo'nalishini belgilash mumkin.

Ta'lim tashkilotlarini boshqarish ijtimoiy-

iqtisodiy maqsadga muvofiqlik va boshqaruv mantig'iga bo'ysunishi kerak. Universitetni boshqarishning asosiy strategiyasi universitetning Inson intellektual salohiyatini inson kapitaliga va inson taraqqiyotining asosiy ijtimoiy texnologiyalariga o'zgartirishdir. Uning g'oyasini amalga oshirish uchun, S.V.Arzanuxin universitet doirasida o'qituvchining vakolatlari uchun boshqaruv tizimini yaratishni taklif qilmoqda, ularda universitet doirasida yagona asos va printsiplarda qurilishi kerak. Talabani shaxsiy vakili va vakolatli profilli o'qituvchilar profilini o'quv jarayonining umumiy makonida bo'lishi kerak [4].

So'nggi o'n yil ichida jahon boshqaruvi g'oyalari asta-sekin mahalliy ta'lim tizimiga kirdi. Biroq, turli darajadagi ta'lim tizimlarini boshqarish (o'quv yurtining boshlig'ini o'qituvchi boshqaruvi bo'yicha o'qituvchi boshqaruvi organikasi va har bir talabani har bir talabalarining o'quvchilari tomonidan boshqariladigan faoliyat bilan boshqarishni boshlaydi) hali ajralmas qismi emas pedagogik faoliyat. Shu bilan birga, buning maqsadli ehtiyojlari mavjud va pedagogik boshqaruvning nazariy asoslarini ishlab chiqish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud.

Boshqaruv tizimi deyilganda boshqaruv apparati va ular o'rtasidagi bog'lanish tushuniladi. Boshqaruv tizimining tarkibini bir-biri bilan bog'langan teng huquqli birliklar va bo'g'inlar tashkil qiladi. Har bir bo'linma o'z vazifasiga ega bo'lib, bo'linma boshqaradigan vazifalar doirasini, uning faoliyat chegaralarini, vakolatlari va javobgarligini belgilaydi. Boshqaruv tizimi a'zolari rasmiy va norasmiy aloqalarda bo'ladi. Rasmiy aloqalar bu eng avvalo rahbarlar bilan bo'ysunuvchilar o'rtasidagi aloqalardir (vertikal aloqalar). Ular rahbarlikning va bo'ysunuvchilarning turiga qarab farq qiladi. Agar rahbarlik to'laqonli bo'lib kuyi bo'linmalar faoliyatiga

doir barcha masalalarga daxldor ba, bu xildagi aloqa muntazam aloqa deb aytiladi. Rahbarlik cheklangay bo'lsa, u holda aloqa funksional bo'ladi. Bo'linmalar o'rtasida, vertikal aloqadan tashqari gorizont al oqalar ham mavjud bo'lib, ular muvofiqlashtirishni va hamkorlik qilish tarzidagi aloqalardir. Boshqaruv tizimida asosiy o'rinni rasmiy aloqalar egallaydi. Lekin norasmiy aloqalar ham muhim, ahamiyatga egaligini unutmaslik kerak. Bugungi kunda boshqaruvning ilmiy asoslangan va tajribada sinab ko'rilgan qoidalariga tayanmay turib, xalq xo'jaligini hamda korxonalarni samarali rivojlantirib va boshqarib bo'lmaydi. Ushbu qoidalar jamoalarni boshqarish va unga rahbarlik qilishni belgilab beradi. Hozirgi sharoitda jamoani boshqarish shakllari va usullarini belgilovchi asosiy qoidalar quyidagilardan iborat:

1. Boshqarishning ilmiylik qoidasi. Bu qoidani amalga oshirish ijtimoiy taraqqiyot qonunlarini tobora to'laroq bilib borishini va ulardan kundalik yuritish amaliyotida borgan sari to'laroq foydalanishni taqazo etadi.

2. Siyosiy va xo'jalik rahbarlarining birligi qoidasi. Bu qoida Boshqaruvga siyosat bilan chambarchas bog'liq holda qarashga asoslanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

a) umumiy xo'jalik vazifalari bilan iqtisodiy vazifalarni hal etishga siyosiy yondashuv;

b) Boshqaruv faoliyatini yaxshilash uchun jamoaning barcha a'zolarini jalb qilish;

v) Boshqarishni umumdavlat maqsadlariga yo'naltirish.

3. Tarmoq va hududlar bo'yicha boshqarishni bog'lab olib borish koidasi. Bunda tarmoq va bo'linmalar o'rtasida o'zviy bog'liqlik yaratilishi nazarda tutiladi.

4. Boshqarishni demokratlashtirish qoidasi. Bu qoida ishlab chiqarishni boshqarish eng muhim qoidalari jumlasiga kiradi. Boshqarishni demokratlashtirish

mexnatkashlar oilasini ishlab chiqarishni boshqarishga keng ko'lamda jalb qilish uchun yetarli imkoniyat yaratib beradi. Boshqaruv faoliyatida mexnatkashlarning bevosita qatnashishi aholi o'rtasida ishonchni uyg'otadi.

5. Reja asosida xalq xo'jaligini rivojlantirish qoidasi. Bu rejalashtirish vazifasining muhimligini va o'sha boshqarishning markaziy bo'g'iniga aylanishini belgilaydi.

6. Boshqarishning yakka hokimlik qoidasi. Bunda boshqaruv bir shaxs tomonidan amalga oshiriladi. Yakka xokimlik asosida boshqarish ba'zan yaxshi, ba'zan salbiy natijalar berishi mumkin. Bu boshqaruvchining layoqatiga, dunyoqarashi, tashqilotchiligiga, ma'naviy va axloqiy yetukligiga bog'liq bo'ladi. Boshqaruv usullari ishchi jamoalari oldiga qo'yilgan vazifalarning o'z vaqtida yuqori sifatli qilib, bajarilishini ta'minlash uchun ularga nisbatan ko'riladigan zarur chora tadbirlarni va ta'sirchan usullarning qo'llanilishini bildiradi. Pedagogik jamoani boshqa yosh va individual o'zgaruvchanlik insoniyatning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti ta'siri ostida har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Individning dinamik xususiyatlariga shaxsning ijtimoiy sifatleri ta'sir etib, uning individual o'zgaruvchanligi omilini kuchaytiradi

Dastlabki bosqichda universitetni boshqarishning psixologik xususiyatlarini aniqlash va tashkiliy faoliyatning nazariy modelini va ijtimoiy tizimlarni yaratishga qodir iqtidorli yosh mutaxassislarni aniqlash va shakllantirish uchun shaxslarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini ko'rib chiqish lozim. Boshqacha aytganda, tashkiliy faoliyatni o'rganish asosida yangi tipdagi ta'lim tashkilotlari - XXI asr universitetlari rahbarlarining shaxsiyatiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish zarurati tug'iladi.

O'zining tabiati bilan, iste'dodli

mutaxassislar sifatida ta'lim tashkilotlarini tuzish muammosi integratsiyalashgan, iqtisodiyot, menejment, yurisprudentsiya, sotsiologiya, psixologiya va pedagogika sohasidagi mutaxassislarning mutaxassislarining ishtiroki. Bundan tashqari, ushbu muammoning to'liqligi nafaqat o'qish, balki murakkab tashkillashtirilgan, peydersizlangan ijtimoiy tizimlarning qurilishi.

Biroq, ushbu muammolar sinfining har qanday yechimidan dominant loqanitaqsimlashni talab qiladi. Uning maqsadi - iste'dodlarning kengligi va xilma-xilligini oshiradigan ta'lim tashkilotlari, yuqorida ko'rsatilgan dasturlar tomonidan yaratilishi mumkin bo'lmagan tizimlardir. Bunday ijtimoiy tizimlar o'quv tashkiloti rahbarlarining ijodkorining rejasiga muvofiq yaratilgan.

Muammoni ko'rib chiqilayotganda o'rganilayotgan muammolar psixologik va pedagogik yondashuvni qidirish sifatida shakllantirilishi mumkin, bu yangi turdagi tashkilotlar oliy ta'limni boshqarish tizimini yaratish muammosini hal qilishda asosiy omil hisoblanadi. Bu, o'z navbatida, turli sohalarda iste'dodlarni ko'tarish uchun ijtimoiy tizimlarni ishlab chiqishga qodir bo'lgan yondashuv bu dunyodagi turli sohalarda iste'dodlarni ko'tarish uchun ijtimoiy tizimlarni yaratishga imkon beradi.

Muammoni o'rganish bo'yicha ilmiy rivojlanish darajasini baholash, ushbu muammoni hal qilishda yangi yondashuvni rivojlantirish zarurati ko'plab mutaxassislar, shu jumladan iqtisodchilar, sotsiologlar va psixologlar deb tan olinadi. Bir qator tadqiqotchilar o'quv tashkilotlarini boshqarish muammosini hal qilishda vakolatli yondashuvni tarqatishga urinishgan. Masalan, Rossiyaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi xususiyatlariga asoslangan S.V.Arzanuxin o'qituvchilarning kasbiy faoliyatiga asoslangan yondashuvni taklif

qildi. Shu bilan birga, muallif ta'lim sohasidagi iqtisodiy paradigma tarafdori. Uning fikricha, zamonaviy o'quv jarayoni universitetda asosan ijtimoiy-iqtisodiy muammoni hal qilishga qaratilgan loyihalarni boshqarish sifatida qurilishi kerak.

O'quv turlarini oliy ta'lim tashkilotlarini boshqarish muammosi bo'yicha mavjud nuqtai nazarni nazariy tahlilining natijalarini sarhisob qilish, quyidagi asosiy taxminlar shakllantirilishi mumkin:

1. Bu integratsion psixologik va pedagogik yondashuvni va'da qilmoqda, unda yangi turdagi yoki eng yaxshi tashkiliy shakllarning o'quv jarayoniga ega bo'lib, unda hamkorlik jarayoni barcha ishlarning bunday tashkilotlarini yaratishda ishtirok etadi uning a'zolari imkon qadar to'liq.

2. Psixologik va pedagogik yondashuv integratsion hisoblanadi, chunki u turli xil kontseptual asoslarni, jumladan, professional menejer va malakali innovatsion boshqaruv menejeri, balki Yaratuvchi sifatida ham yangi ta'lim turini tashkil etish.

3. Intentsiv psixologik va pedagogik yondashuvning nazariy asoslari - bu o'rganilayotgan muammoga tegishli tashkiliy ijodiy rahbariyatning nazariy asoslari - bu ierarxik tushunchalar: o'quv tashkiloti hamjamiyatning turli xil aktivi sifatida ta'lim tashkilotidir odamlar; tashkiliy rahbariyatni yangi "iste'dodni yaratish" universiteti rahbariyati shaklida tashkil etish; Ta'limni tashkil etishning yaxlitligi va tashkiliy rahbariyatning barcha tarkibiy qismlarini sintezning tizimini tuzish omili sifatida tashkiliy faoliyat; O'ziga xos xususiy lashtirish tizimlarini rivojlantirishning eng yuqori shakli sifatida shaxs.

4. Tashkiliy rahbarlik bunday ijtimoiy-psixologik hodisalarni o'z ichiga oladigan dinamik tizim bo'lib, quyidagi individual ijod, kichik guruh, rasmiy rahbariyat, boshqaruv innovatsion yetakchilikda ko'rinadi.

6. Ta'lim tashkil etish muassasasi rahbari faoliyatining murakkab tuzilishi munosabati bilan tashkilot rahbarining boshi oldida to'qqiz rolining tuzilishi kontseptsiyasining mazmunini aniqlash va tushunish kerak nafaqat funktsional, balki aksiologik nuqtai nazardan ham.

Universitetning yangi turini boshqarish

kontseptsiyasini ishlab chiqishni nafaqat psixologlar va o'qituvchilar tomonidan, balki, iqtisodchilar, professional menejerlar, sotsiologlar va advokatlar tomonidan taklif etilayotgan integratsion psixologik va pedagogik yondashuvni har tomonlama baholashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р.Х. Шакуров. - М.: Просвещение, 1990. - 208 с.
2. Журавлев А.Л. Психология управленческого взаимодействия (теоретические и прикладные проблемы) / А.Л. Журавлев. - М.: изд-во "Институт психологии РАН", 2004. - 476 с.
3. Чуланова О.Л. Компетентностный подход в управлении человеческими ресурсами как интеграционный метод стратегического управления вузом: материалы девятого Междунар. симпозиума по имиджелогии «Имиджелогия – 2011: Развитие и продвижение территорий». – М.: Редакционно-издательский центр АИМ, 2011. – С. 229–237.
4. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. SCOPE Acad. HOUSE BM Publ. 103, 41–46.
5. Samarova Shoxista Rabidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69

“SHAXS PSIXOLOGIYASI VA KOUCHING” KURSINI O‘QITISH JARAYONIDA KOUCHING KOMPITENSIYALARINI SHAKILLANTIRISH IMKONIYATLARI TAHLILI

YARKINAY NURUMBEOVA ANARMATOVNA
Guliston davlat pedagogika instituti p.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Shaxs psixologiyasi va kouching” kursini o‘qitish jarayonida kouching kompetensiyalarini shakillantirish imkoniyatlari tahlili keltirilgan bo‘lib, unda turli kouching sohasidagi yetakchi mutaxassis va olimlarning karashlari tahlili keltirilgan. Tahlillar natijasida mualliflik modeli yoritilgan bo‘lib, asosan metodologik asos, nazariyalar, ko‘nikmalarni yegallash, ilova va amaliyot, mulohaza va fikr-mulohaza, doimiy takomillashtirish omillari alohida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tahlil, kouch-murabbiylik, mutaxassis, kompetensiya, mijoz, Vedik kouching, refleksiya, o‘z-o‘zini baholash, mashqlar, fikr-mulohaza, ta’lim, kouching amaliyoti.

Аннотация: В данной статье представлен анализ возможностей формирования коучинговых компетенций в курсе преподавания «Личностная психология и коучинг», который включает в себя анализ взглядов ведущих специалистов и ученых в области коучинга. В результате анализа была освещена авторская модель, в основном отдельно выделены методологическая основа, теории, приобретение навыков, применение и практика, рефлексия и обратная связь, факторы постоянного совершенствования.

Ключевые слова: анализ, коучинг, эксперт, компетентность, клиент, ведический коучинг, рефлексия, самооценка, упражнения, обратная связь, обучение, коучинговая практика.

Abstract: This article presents an analysis of the possibilities of forming coaching competencies in the course of teaching "Personal Psychology and Coaching", which includes an analysis of the views of leading experts and scientists in the field of coaching. As a result of the analysis, the author's model was illuminated, mainly the methodological basis, theories, skill acquisition, application and practice, reflection and feedback, factors of continuous improvement were highlighted separately.

Key words: analysis, coaching, expert, competence, client, Vedic coaching, reflection, self-assessment, exercises, feedback, education, coaching practice.

Kirish. Jahon ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida ta’lim sohalarining transformatsiyalashuvini ta’minlash hamda jamiyatda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda, immersiv mashqlar, rol o‘ynash senariylari va aniq loyihalar, nazariy konstruksiyalar, kouching kompetensiyasini shakllashtirish mexanizmlari landshaftiga taalluqli yechimlarni topishi va sinergik jamoaviy ishlashni hamda kouching kompetensiyalarini rivojlantirishga doir ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Xususan, Leksington, Kentukki, AQSh - Xalqaro kouching federatsiyasi (ICF), The Open University (Buyuk Britaniya), Princeton University (AQSh), Cyber Universitetida (Janubiy Koreya) kouch-murabbiylar

tayyorlash tizimini samaradorligini oshirish umumiy rivojlanishiga individual yondoshuvni Vedik kouching orqali birlashtirish bo‘yicha ham ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda kouch, motivator, mentor, psixolog, pedagog, menejer, moderator, tyutor kabi o‘qituvchi foliyatining yangi shakllarini tatbiq yetish, ta’lim sifati va samaradorligi hamda ta’limga aloqador xizmatlarning imkoniyatlarini oshirish, ta’limiy mehnat bozorining zamonaviy yehtiyojlariga javob bera oladigan kompetentli mutaxassislar tayyorlashning me‘yoriy asoslari yaratilmoqda. “Gumanitar va pedagogik yo‘nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga ye’tiborni kuchaytirish, pedagogik ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv reja va

dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish"¹ ustuvor vazifalar yetib belgilandi. Natijada, oliy ta'lim tizimida kouch faoliyatga nisbatan integratsion munosabatni o'rnatishning pedagogik imkoniyatlari ko'payadi.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Kouching kompetensiyalarini shakllantirish, kouching faoliyati bilan bog'liq psixologik jarayonlarni har tomonlama tushunishni rivojlantirishga qaratilgan qat'iy va mulohaza yurituvchi yondashuvni talab qiladi. "Shaxsiy psixologiya va kouching" kursi qiziqarli va samarali ta'lim muhitini ta'minlovchi interfaol usullardan foydalanish uchun noyob platformani taklif yetadi. Ushbu platformada interfaol usullarni kouching kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradigan tarzda birlashtiradigan modelni taklif qilish mumkin. Ushbu modelning asosi muhim nazariy bilimlarni amaliy o'rganish bilan birlashtirgan "Shaxs psixologiyas va kouching o'quv dasturiga asoslangan.

Nazariy komponentida kouchingni asoslovchi asosiy psixologik tamoyillar va nazariyalarni tushunishga qaratilgan (Cox, Bachkirova & Clutterbuck, 2014). Rossiyalik tadqiqotchi Petrov (2023) kouching dasturiga inson motivatsiyasi, shaxsiyati, hissiyotlari, idroki va xulq-atvori nazariyalari kiritilishi, talabalarni samarali kouching uchun zarur bo'lgan psixologik bilimlar bilan qurollantirish kerak ekanligini takdlaydi. Ushbu modelning muhim jihati bo'lgan amaliy-tajribaviy o'rganish: roli

o'yinlar, amaliy tadqiqotlar, simulyatsiyalar va guruh muhokamalari kabi interfaol usullardan foydalanish orqali rivojlantiriladi (Kolb, 1984; Smirnova va Ivanov, 2022) [1].

Rol o'ynash va simulyatsiyalar talabalarga gipotetik kouching ssenariylarini boshqarishga imkon beradi, amaliy ko'nikmalar va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. (Rogers, 2021) [3].

Boshqa tomondan, amaliy tadqiqotlar nazariy bilimlarni real dunyo kontekstida qo'llash, tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rag'batlantirish vositalarini taklif qiladi. Ivanova va Smirnov (2023) o'z tadqiqotlarida kouchingda muhokamalar va hamkorlikdagi faoliyatlarni qo'llab-quvvatlaydi. Natijada talabalarni tengdoshlarining o'rganishiga yordam berishi bilan birga g'oyalar va istiqbollarni almashinuvini osonlashtiradi, muloqot va shaxslararo munosabatlarni oshiradi. Ushbu modelda takomillashtirilgan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi muhim rol o'ynaydi[3].

K u r s mazmunini o'zlashtirish, talabalarni jalb qilish va fikr-mulohazalarni taqdim yetish uchun raqamli platformalardan foydalanish o'rganish tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin (Bates, 2015). Yelektron kouching platformalari real vaqt rejimida kouching amaliyotini o'tkazish imkoniyatini beradi, onlayn forumlar va chat guruhlar yesa tengdoshlarning o'zaro ta'sirini va birgalikda o'rganishni targ'ib qiladi, bu Anderson va Fedoseeva tadqiqotlari tomonidan tasdiqlanadi [2,4].

Ushbu modelning ajralmas qismi bu amalda qo'llash-tajriba qilish ya'ni aks yettirish amaliyotiga ye'tibor berishdir. Reflektiv jurnallar, o'z-o'zini baholash mashqlari va fikr-mulohaza seanslari orqali talabalar o'zlarining ta'lim tajribalari va kouching amaliyoti haqida fikr yuritishga rag'batlantiriladi (Schön, 1983; Sokolova va Orlov, 2022) [3,4].

Bu o'z-o'zini anglashni rag'batlantiradi va shaxsiy o'sishni rag'batlantiradi, kouching

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida <https://lex.uz/docsG'4545884>

malakasining asosiy komponentlari (Brock, 2006). Ushbu modeldagi baholash an'anaviy imtihonlar va viktorinalardan tashqariga chiqadi. Faoliyatga asoslangan baholash, portfolio baholash va tengdoshlarning fikr-mulohazalari talaba kompetensiyasining yanada yaxlit tasvirini beradi (Stiggins, 2002; Kozlov va Popova, 2023).

Bu usullar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikma va munosabatlarni ham baholaydi, kouching malakasini har tomonlama baholash imkonini beradi.

Modelda seminarlar, va tadqiqot loyihalari kabi Uzlüksiz kasbiy rivojlanish (UKR) tadbirlari talabalarni kouching va psixologiya sohasidagi so'nggi ishlanmalardan xabardor qiladi. Karpov (2021) ta'kidlaganidek, xayot davomida ta'limga bag'ishlanadi, bu talabalarni kouching sohasining dinamik tabiatiga moslashishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, taklif yetilayotgan model kouching malakasini rivojlantirishning asosiy yelementlari – nazariy tushunish, tajriba asosida o'rganish, texnologiya asosida ta'lim olish, reflektiv amaliyot, har tomonlama baholash va uzluksiz kasbiy rivojlanish – “Shaxsiy psixologiya va kouching” kursida mujassamlashgan. Kouching malakasini oshiruvchi qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratib, interfaol usullardan foydalanadi. Kurs davom yetar yekan, talabalar, magistrlar ushbu modelning samarali o'rganishi mumkin.

NATIJALAR

Kouching kompetensiyalarini rivojlantirish, bu sohada bo'lgan psixologik-pedagogik jarayonlarni to'liq tushunish uchun diqqatli va mulohaza yurituvchi yondashuvni talab qiladi. "Shaxsiy psixologiya va kouching" kursdagi usullar kouching ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beruvchi integratsion model sifatida olingan. Bu modelning asosiy maqsadi nazariy bilimni amaliy bilim bilan birga uyg'unlashtirishdan iborat. Nazariy bilimlar kouchingning asosiy pedagogik-psixologik tamoyillarini va nazariyalarini tushunishni o'z

ichiga oladi (Cox va boshqalar, 2014). Petrov (2023) kabi olimlar kouchingni o'rgatish dasturida motivatsiya, shaxsiyat, tuyg'ular va shaxsiy ko'zga ko'ringanlik kabi nazariyalar mavzularini kiritishni ta'kidlaydilar. Amaliy o'rganish interfaol metodlar orqali - rolli o'yinlar, tadqiqotlar, simulyatsiyalar va guruh suhbatlari yordamida yaxshilanadi (Kolb, 1984; Smirnova va Ivanov, 2022) [1,4].

Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar orqali talabalar amaliy malakalarini oshirish va muammolarni hal qilish imkoniyatini olishadi (Rogers, 2021). Tadqiqotlar yesa nazariy bilimlarni amaliyotda qanday qo'llash kerakligi haqida tushuncha beradi. Muhokama va hamkorlik yesa ta'limni samarali qiladi va kommunikatsiya mahoratlari oshiradi. Ushbu modelda raqamli ta'lim muhim o'rin tutadi.

Raqamli ta'lim talabalar o'rtasida aloqa o'rnatish va kurs materialini taqdim yetishda asosiy vosita bo'ladi (Bates, 2015). Kouching platformalari amaliyotni boshqarishda asosiy vosita, onlayn forumlar va chatlar yesa talabalarning kommunikatsiyasini yaxshilaydi (Anderson va Fedoseeva, 2016).

Refleksiv amaliyot bu modelning muhim jihati hisoblanadi. Reflektiv jurnallar va boshqa vositalar talabalarning o'z fikrlarini bayon qilish va o'rganish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga yordam beradi (Schön, 1983; Sokolova va Orlov, 2022). Ushbu amaliyot talabalarning o'zini tahlil qilishini, shaxsiy rivojlanishni rag'batlantiradi. Ushbu modelda baholash ananaviy imtihonlardan tashqariga chiqadi va talabalarni nazariy va amaliy jihatdan baholaydi. Kurs seminarlar va tadqiqot loyihalari talabalarni yangi yondashuvlar va yondashuvlar bilan tanishtiradi, bu yesa ularga kouching sohasidagi yangi ishlanmalarga moslashishga yordam beradi (Karpov, 2021) [4,5].

Xulosa qilib, bu “Shaxs psixologiyasi va kouching” kursda taklif qilingan nazariyalar, tamoyillar, metodlar, texnikalar kouching kompetensiyalarini yaxshilash uchun to'liq yondashuvni ta'minlaydi va nazariy bilimdan

amaliy malakalarga qadar har qanday aspektga ye'tibor qiladi.

Quyida, bo'lajak mutaxassislarda innovatsion drayverlar asosida kouching kompetensiyasini shaklinlashtirishning mexanizmlarini takomillash uchun ishlab chiqilgan modelni ko'rish mumkin.

Modelning innovatsion komponenti treningdan o'tayotgan mutaxassislarda kouching malakalarini rivojlantirish uchun muhim bo'lgan ilg'or metodologiyalarga qaratilgan. Ushbu metodologiyalar turli bosqichlarni qamrab oladi: yehtiyojlarni baholash, ta'lim maqsadlarini aniqlash, o'quv platformasi turi, kurs davomiyligi, ilg'or o'qitish usullari, innovatsion strategiyalar orqali o'qitish sifatini oshirish va qayta aloqa mexanizmlari.

Tez rivojlanayotgan shaxsiy psixologiya va kouching intizomida interfaol usullar tarkibni chuqurroq, shaxsiy tushunishni rivojlantirish uchun kuchli vosita sifatida paydo bo'ldi. Inson ruhiyati, shaxsiy dinamikasi va kouching san'atining nozik jihatlari o'rganar yekanmiz, interfaol usullar nazariya va amaliyot o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi. Bu yerda biz talabalarning kuchli kouching malakalarini yegallashini ta'minlaydigan ushbu usullarni Uzluksiz birlashtiradigan keng qamrovli modelni taqdim yetamiz. Modelni o'rganishdan oldin, nima uchun interfaol usullar "Shaxsiy psixologiya va kouching" ni o'qitish jarayonida muhim ahamiyatga yega yekanligini tushunish kerak. An'anaviy ma'ruzaga asoslangan usullar informatsion bo'lsa-da, ko'pincha shaxsiy psixologiyani tajribaviy mohiyatini va kouchingning dinamik tabiatini tushuna olmaydi. Boshqa tomondan, interfaol usullar faol ishtirok yetish, mulohaza yuritish va real vaqtda qo'llashni rag'batlantiradi, intizomning ruhiga mos keladi. Interfaol usullardan foydalangan holda kouching kompetensiyalarini shakllantirish modeli ko'p qatlamli tuzilma sifatida ko'rsatilishi mumkin, bu yerda har bir qatlam o'quv safarining muayyan bosqichiga mos keladi. Bu qatlamlarga quyidagilar kiradi:

- Metodologik asos, nazariyalar
- Ko'nikmalarni yegallash
- Ilova va amaliyot
- Mulohaza va fikr-mulohaza
- Doimiy takomillashtirish

Ushbu dastlabki bosqichda talaba-magistrlar shaxsiy psixologiyani asosiy tushunchalari va asosiy kouching tamoyillari bilan tanishadilar. Bu yerda ishlatiladigan interfaol usul - Munozara guruhlar [6,7].

• Faoliyat: talaba-magistrlarni kichik guruhlar bo'ling va ularga real hayot ssenariylari yoki amaliy tadqiqotlar bilan tanishtirish. Dastlabki g'oyalarni ishlab chiqish uchun munozaralar va munozaralarni rag'batlantirish.

• Maqsad: talaba-magistrlarni kouching sohasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy atamalar va asosiy tushunchalar bilan tanishtirish.

Talabalarning rivojlanishi bilan, diqqat ko'nikmalarni yegallashga o'tadi. Bu yerda interfaol usullar rol o'ynash va simulyatsiya mashqlarini o'z ichiga oladi.

• Faoliyat: Ssenariylar yoki amaliy tadqiqotlar yordamida talaba-magistrlar kouching usullarini qo'llash uchun muayyan rollarni (masalan, murabbiy, mijoz) oladi.

• Maqsad: talaba-magistrlarga kouching munosabatlari dinamikasini tushunish, to'siqlarni aniqlash va yechimga asoslangan yondashuvlarni qo'llash imkonini berish.

Tengdoshlar bo'yicha mutaxassislarda kouching mashg'ulotlaridan foydalanib, talaba-magistrlar o'z yegallagan ko'nikmalarini nazorat qilinadigan muhitda qo'llashga da'vat yetiladi.

• Faoliyat: Talabalar juft bo'lib, navbatma-navbat murabbiy va murabbiy rolini o'ynaydi. Haqiqiy hayotdagi muammolar muhokama qilinadi, "murabbiy-kouch" shaxsiy psixologiya tamoyillariga asoslangan yo'l-yo'riqni taklif qiladi.

Innovatsion yondashuv o'rganishni osonlashtiradigan shartlardan iborat. Ushbu shartlar - mazmuni, shakli, vositalari va

texnologiyasi kabi - kouching ta'limining zamonaviy talablariga javob beradigan darajada bo'lishi shart. An'anaviy didaktik usullardan innovatsion usullarga o'tish talabalarning muammoni yechishda, yangi zamonaviy texnologiyalaridan foydalanishda, faol tinglash, eshita bilish, nutq madaniyati va faollik orqali qadriyatlarga asoslangan fikrlarni bosqichma-bosqich shakllantirishda yaqqol ko'rinadi.

Kouching kompetensiyasini rivojlantirish yuksak madaniyatni, metodik malaka, qobiliyati, kasbiy yetika, diagnostika va boshqaruv vakolatlarini qamrab oladi. Ular asosiy tushunchalarni tushunishga va doimiy takomillashtirishga yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali yanada yaxshilanadi.

Baholash aspekti bo'lajak mutaxassislarni shakllantirishda qo'llaniladigan innovatsion metodologiyalarning samaradorligini tahlil qilishga qaratilgan. Ko'rinib turibdiki, talabalarning qoniqishi va ularning fikrlash va

moslashish qobiliyati uzviy bog'liq bo'lib, uzoq muddatli rejalashtirishni ta'minlaydi. O'z-o'zini baholash va taraqqiyotni tanqidiy baholash muhim rol o'ynaydi. Ushbu innovatsion model doimiy ravishda fikr-mulohazalar, statistik baholashlar, malaka oshirishdagi moslashuvchanlik, yangi baholash usullariga ustunlik berish va hamkorlik strategiyalarini rivojlantirish asosida optimallashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, kouching kompetensiyalarini har tomonlama rivojlantirish uchun kasbiy nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va ichki motivatsion fazilatlarini birlashtirish juda muhimdir. Bu yesa bo'lajak murabbiyning nafaqat zarur nazariy bilimlarga, balki zamonaviy talablarga moslashtirilgan amaliy ko'nikmalarga ham yega bo'lishini ta'minlaydi. Talabalar aniq maqsadlar qo'yadigan, yeng yaxshi vositalar va texnologiyalarni tanlaydigan va maqsadlar va natijalar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlaydigan faol yondashuvga urg'u beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vospitay svoyego lidera, kak naxodit, razvivat i uderjivat v organizatsii talantlivyx rukovoditeley. \ Per. s angl.-M.: Izdatelskiy dom "Vilyams", 2002.- 416 s.
2. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. Journal of Central Asian Social Studies, 2(01), 66-74.
3. Ya. Nurumbekova. "Shaxs psixologiyasi va kouching" //Darslik- Toshkent: "NIF MHS", 2023. – 336 bet.
4. Ya. Nurumbekova "Kouch tayyorlash va kouching o'tkazish istiqbollari" monografiya. GulDU. 2023y-145b.
5. Nurumbekova Ya. A. Kouching — kak obuchenie i razvitie. Jizzax davlat pedagogika universiteti, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2023-yil 15-may. B.367-369
6. Nurumbekova Ya. A. Kouchingda suhbat metodidan foydalanishning o'ziga xos tomonlari 25 fevral, 2023yil, 6-tom, 2-son. B.185PEDAGOG Respublika imiy jurnali. -188
7. Nurumbekova Ya. A. Faol kuzatish empatiya, refleksiya, identifikatsiya – kouchingning samarali vositalari sifatida Termiz davlat pedagogika instituti "Zamonaviy boshlang'ich ta'lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari" mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami 19-20-may 2023-yil 2-QISM. B. 589-592

TALABALARNING KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

YULDASHEVA MALOHAT ERKINOVNA
Qo'qon Universiteti-PhD.

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari haqidagi muloxazalar bayon etilgan. Maqolada talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari hamda turlicha yondoshuvlar keltirilgan. Talabalarning kognitiv faolligi darajalari, kognitiv faoliyat motivatsiyasi, kognitiv qiziqish tushunchalarga oid farazlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kognitiv faoliyat, kognitiv xususiyatlar, kognitiv psixologiya, kognitiv faolligi darajalari, kognitiv faoliyat motivatsiyasi, kognitiv qiziqish.

Jahon rivojlangan nufuzli mamlakatlar ta'lim tizimida rivojlantiruvchi o'quv vaziyatlarini tashkilotchilarning subektlarining kognitiv faoliyatini rivojlantirishning amaliy modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Xalqaro baholash dasturlari standartlaridan foydalanib Germaniya, Frantsiya hamda Finlandiya davlatlarida bo'lajak o'qituvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish va kreativ, ijodiy fikrlaydigan mutaxassislarini tayyorlash, tanqidiy mustaqil fikrlashni rivojlantirish, amaliy salohiyatlarini oshirish, bilim va ko'nikmalarini kuchaytirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Rivojlanayotgan ta'lim tuzilmasi o'quv va kognitiv ehtiyojlar, motivlar, o'quv vazifasi, tegishli harakatlar va operatsiyalar kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimining natijaviyligi, uzoq muddat bilimlarni saqlanib qolishi ilmiy asoslarga ko'ra ta'lim oluvchining kognitiv faolligini talab etadi.

Kognitiv faoliyat – bu idrok, fikrlash, xotira, e'tibor, nutq kabi aqliy jarayonlar yordamida atrofdagi voqelikni bilishga qaratilgan ongli faoliyatdir. Kognitiv faoliyat o'qituvchi tomonidan qo'yilgan o'quv muammolarini hal qilish jarayonida bilim va harakat usullarini o'zlashtirish va o'z-o'zini rivojlantirish faoliyati. U nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishda, balki, subektning o'zi uchun ham ijtimoiy tajribani

maqsadli o'zlashtirish tufayli uning shaxsiy fazilatlarini takomillashtirish, rivojlantirishga qaratilgan.

Psixologlar (I.A.Zimnaya, I.Lingart, I.I.Ilyasov, D.B.Elkoninlar) kognitiv faoliyatni tahlil qilib, uning beshta o'ziga xos xususiyatlarini keltirib o'tganlar.

1) O'quv materialini o'zlashtirishga va o'quv muammolarini hal qilishga qaratilgan;

2) Bilim va faoliyatlarning umumiy usullarini o'zlashtiradi;

3) Talabalarning turli xil faoliyatlarini o'z ichiga oladi, shu jumladan idrok (kuzatish-o'quv materialini tovush va visual idrok etish), mnemologik (o'quv materialini yodlash), aqliy (muammolarni hal qilish, tajriba, grafik va hisoblash ishlari, kompyuter bilan ishlash va boshqalar);

4) Faoliyatning natijalariga qarab o'quvchining aqliy xususiyatlari(xarakteri, qobiliyati, xotirasi, tafakkuri, hissiyotlari, irodasi) va xatti-harakatlarining o'zgarishiga olib keladi;

5) Shaxsning rivojlanishi nuqtai nazaridan subektning o'z-o'zini rivojlanishiga olib keladi.

Pedagogik voqelik har kuni isbotlab bermoqdaki, agar talaba kognitiv faol bo'lsa, o'quv jarayoni samaraliroq bo'ladi. Bu hodisa pedagogika nazariyasida "ta'lim oluvchining bilim olishdagi faolligi va mustaqilligi"

tamoyili sifatida mustahkamlangan. Etakchi pedagogik tamoyilni amalga oshirish vositalari xilma-xildir. Hozirgi vaqtda talabalarning kognitiv faolligini faollashtirish bo'yicha keng bilim fondi (yondashuvlari) to'plangan. Keling, ulardan eng muhimiga to'xtalib o'tamiz:

1. Faoliyat nazariyasiga asoslangan faoliyat yondashuvi. Uning asosiy postulati shunday deydi: shaxs faoliyatda shakllanadi.

O'quv jarayonini tashkil etuvchi talabalar uchun faoliyatning tuzilishini bilish muhimdir. Uning asosiy tarkibiy qismlari: motivlar, maqsad, vazifalar, mazmun, vositalar, shakllar, usullar va usullar, natija. Demak, o'qituvchi turli vositalar yordamida talaba shaxsining emotsional-motivatsion, aqliy, amaliy sohasiga ta'sir ko'rsatishi kerak.

Shuningdek, o'qituvchilar talabalar ishtirok etadigan asosiy faoliyat turlarini bilishlari muhimdir: o'quv-kognitiv, ijtimoiy, mehnat. Ushbu faoliyatni o'zaro bog'lash juda muhimdir.

2. Gumanistik psixologiya va pedagogika g'oyalariga asoslangan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida o'qituvchi ko'p jihatdan talabaning kognitiv mustaqil faoliyatining tashkilotchisi hisoblanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim hozirgi vaqtda variant dasturlari, tabaqalashtirilgan usullar, ijodiy uy vazifalari, talabalar faoliyatini tashkil etishning sinfdan tashqari shakllari orqali erishiladi.

3. O'quv jarayoniga tadqiqot yondashuvi oldingi bilan bog'liq. Aynan uni amalga oshirish talabalarning samarali mustaqil bilish faoliyatini ta'minlaydi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorlaydi. Talabalarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishda tadqiqotga jalb qilish uchun turli xil evristik usullar qo'llaniladi: qidiruv suhbat, qoidalar, formulalar, tushunchalarni mustaqil ravishda chiqarish, nostandart muammolarni hal qilish, kuzatishlar va tajribalar.

Muammoli ta'lim tadqiqot va izlanish kognitiv faoliyatining eng muhim vositasidir. Psixologlarning muammoli ta'lim bo'yicha

zamonaviy tadqiqotlari, tadqiqot muammolarini hal qilishda talabalarning kognitiv faolligi standartlashtirilgan muammolarni hal qilishdan farq qilishini ishonchli isbotlaydi.

Muammoli ta'limning butun maqsadi - o'quv jarayonida talaba befarq qola olmaydigan, faqat o'qituvchi ko'rsatgan yechimga e'tibor qarata olmaydigan maxsus vaziyatlarni yaratishdir. Muammoli vaziyatda talabaning mavjud bilimi bilan unga yuklatilgan vazifa, echilishi kerak bo'lgan vazifa va unga tegishli bo'lgan hal qilish usullari o'rtasida qarama-qarshiliklar aniqlanadi.

M.I. Maxmutov. muammoli ta'limga bag'ishlangan monografiyasida u shunday ta'kidlaydi: "Biz o'quv muammosini aqliy izlanish yo'nalishini belgilaydigan, o'rganishga qiziqish uyg'otadigan assimilyatsiya jarayonining mantiqiy va psixologik qarama-qarshiligining aks etishi (namoyon qilish shakli) deb tushunamiz. noma'lumning mohiyati va yangi kontseptsiyani yoki yangi harakat uslubini o'zlashtirishga olib keladi".

4. O'rganishni algoritmlash muayyan turdagi vazifalarni bajarishda qat'iy retseptlar zarurligini tasdiqlaydi. O'quv harakatlarining algoritmlari ularni tashkil etishga, ularni osonroq va tezroq amalga oshirishga yordam beradi, buning natijasida kognitiv faoliyat aniqroq, samaraliroq bo'ladi.

Algoritmlash dasturlashtirilgan ta'lim bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning mohiyati o'quvchilarga kichik dozalarda taqdim etiladigan ma'lumotlarni juda aniq va aniq tanlashdir. Bosqichma-bosqich harakat doirasida teskari aloqa o'rnatiladi, bu sizga vazifa tushunilgan yoki hal qilinganligini darhol ko'rish imkonini beradi.

5. Ta'limni kompyuterlashtirish. Kompyuterdan insonning bilish quroli sifatida foydalanish bilimlarni to'plash va qo'llash imkoniyatlarini oshiradi, aqliy faoliyatning yangi shakllarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi, o'quv jarayonini faollashtiradi. Birinchi bosqichda kompyuter o'quv faoliyatining predmeti bo'lib, bunda talabalar

ushbu mashinaning ishlashi to'g'risida bilim oladi, dasturlash tillarini o'rganadi, operator malakasini o'rganadi. Ikkinchi bosqichda kompyuter ta'lim muammolarini hal qilish vositasiga aylanadi. Kompyuter shunchaki texnik qurilma emas, masalan, mashg'ulotlarda ko'rinishni to'ldiradi, u tegishli dasturiy ta'minotni talab qiladi.

6. Talabalarning kognitivligini oshirishning yo'nalishlaridan biri - jamoaviy bilish faoliyati. Kollektiv kognitiv faoliyat talabalarlarning birgalikdagi faoliyati bo'lib, u o'qituvchi tomonidan talabalarlar bajarish imkoniyatiga ega bo'ladigan tarzda tashkil etiladi. Umumiy vazifa o'z harakatlarini muvofiqlashtiradi, ish sohalarini taqsimlaydi, funktsiyalarni aniqlaydi, ya'ni biznesga bog'liqlik muhiti yaratiladi, bilimlarni egallash munosabati bilan bir-biri bilan muloqot tashkil etiladi va intellektual

qadriyatlar almashiladi.

Kognitiv jarayonlarni o'rganuvchi tadqiqotlar o'z ichiga - sezgilardan tortib idrok etish, naqshni aniqlash, xotira, kontseptsiyani shakllantirish, fikrlash, tasavvur qilishni qamrab oladi. Kognitiv psixologiyaning bir necha o'n yilliklar davomida ko'plab mamlakatlarda keng tarqalgan asosiy yo'nalishlari odatda kognitiv tuzilmalarning rivojlanish psixologiyasi muammolari, til va nutq psixologiyasi, kognitiv nazariyalarni ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. inson va sun'iy intellekt. Kognitiv psixologiyaning paydo bo'lishi ba'zan xorijiy (birinchi navbatda Amerika) psixologiya fanida o'ziga xos inqilob deb ataladi. Jahon psixologiyasida kognitiv jarayonlardan quyidagilar eksperimental o'rganiladi :

Kognitiv faoliyat talabalarning yangi bilim, ko'nikma, ichki maqsadga muvofiqlik va bilimlarni to'ldirish ehtiyojini aks ettiradi. Talabalarning kognitiv faolligi darajalari quyidagicha darakalash maqsadga muvofiqdir:

Nolinchi daraja - talaba passiv, o'qituvchining talablariga yomon munosabatda bo'ladi, mustaqil ishlashga intilmaydi, o'qituvchi tomonidan bosim rejimini afzal ko'radi.

Past darajadagi - reproduktiv faoliyat.

Bu talabaning bilimni tushunish, eslab qolish va takrorlash, uni namuna bo'yicha qo'llash usulini o'zlashtirish istagi bilan tavsiflanadi. Bu daraja o'quvchining ixtiyoriy harakatlarining beqarorligi, o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirishga qiziqishi yo'qligi, "Nima uchun?" kabi savollarning yo'qligi bilan tavsiflanadi.

O'rta daraja - sharhlovchi faoliyat. Bu o'quvchining o'rganilayotgan mazmun mazmunini aniqlashga intilishi, hodisa va

jarayonlar o'rtasidagi bog'lanishlarni bilishga, o'zgargan sharoitlarda bilimlarni qo'llash usullarini o'zlashtirishga intilishi bilan tavsiflanadi. Xarakterli ko'rsatkich: ixtiyoriy sa'y-harakatlarning yanada barqarorligi, bu talabaning boshlagan ishni oxiriga etkazishga intilishida, qiyinchilik tug'ilganda topshiriqni bajarishdan bosh tortmasligida, balki uni hal qilish yo'llarini izlashda namoyon bo'ladi.

Yuqori daraja - ijodiy. U nafaqat hodisalarning mohiyatiga va ularning munosabatlariga chuqur kirib borishga, balki bu maqsadning yangi yo'lini topishga qiziqish va istak bilan tavsiflanadi.

Kognitiv faoliyatni shaxsiy darajada shakllantirish muammosi, adabiy manbalarni tahlil qilishdan dalolat beradiki, kognitiv faoliyat motivatsiyasini va kognitiv qiziqishlarni shakllantirish usullarini hisobga olish bilan bog'liq. Kognitiv faoliyatni talab a shaxsiyatining barcha jabhalarining namoyon bo'lishi sifatida ko'rib chiqish mumkin: bu yangilikka qiziqish, muvaffaqiyatga intilish, o'rganish quvonchi, shuningdek, muammolarni hal qilishga bo'lgan munosabat, uning asta-sekin murakkablashishi kabilarni kiritish mumkin.

G. I. Shchukina kognitiv faoliyatning manbai kognitiv qiziqishdir. Qiziqish - bu shaxsning biror narsaga faol hissiy va kognitiv munosabati. Kognitiv qiziqish insonning barcha psixik jarayonlarini faollashtiradi, uning rivojlanishining yuqori darajasida shaxsni faoliyat orqali haqiqatni o'zgartirish uchun doimiy izlanishga undaydi. Kognitiv faoliyatning xususiyatlari - faoliyatga o'z-o'zidan qo'shilish, faoliyatning izlanish xarakteri, faoliyat mazmuni va usullarini tanlashda tashabbuskorlik, kognitiv faoliyat bilan shug'ullanishga undaydigan shartlarni

qabul qilish faolligi. Izlanuvchanlik, qiziquvchanlik, kognitiv faoliyatga tayyorlik, "bilimga tashnalik" - bularning barchasi dunyoga va uni bilish jarayoniga faol munosabatni belgilaydigan kognitiv qiziqishga asoslangan shaxsning kognitiv yo'nalishining turli xil ifodasidir.

Ammo o'quv materialiga bo'lgan kognitiv qiziqishni har doim ham faqat yorqin faktlar bilan saqlab bo'lmaydi va uning jozibadorligini hayratlanarli darajada kamaytirib bo'lmaydi. Mavzu qiziqarli bo'lishi uchun qisman yangi va qisman tanish bo'lishi kerak. Yangi va kutilmagan narsa har doim o'quv materialida allaqachon ma'lum va tanish bo'lganlar fonida paydo bo'ladi. Shuning uchun kognitiv qiziqishni saqlab qolish uchun talabalarga tanish bo'lgan yangilikni ko'rish qobiliyatini o'rgatish muhimdir.

Kognitiv faoliyatni rivojlantirish muammosi - psixologiyaning eng dolzarb masalalardan biridir. Kognitiv faoliyat pedagogik hodisa sifatida ikki tomonlama o'zaro bog'liq jarayondir: bir tomondan, kognitiv faoliyat talabaning o'zini-o'zi tashkil etishi va o'zini-o'zi anglash shaklidir; ikkinchi tomondan, kognitiv faoliyat o'qituvchining o'quvchining bilish faoliyatini tashkil etishdagi alohida harakatlarining natijasi sifatida qaraladi.

Shuning uchun, kognitiv faoliyatni belgilashda biz kognitiv faoliyatning qaysi turi yoki qaysi tomoni haqida gapirayotganimiz haqida tasavvurga ega bo'lishimiz kerak. Shu bilan birga, shuni unutmasligimiz kerakki, o'qituvchining sa'y-harakatlarining yakuniy natijasi o'quvchining maxsus tashkil etilgan faoliyatini mustaqil faoliyatga, o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylantirishdir.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Development of the cognitive activity of future teachers in innovative educational conditions as a social pedagogical necessity-Y.M.Erkinovna. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN.

2. Development of cognitive activity in future teachers-Y.M.Erkinovna. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (4), 705-708.

НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ЎСМИР БОЛАЛАРНИ ИЖТИМОЙ ХАЁТГА МОСЛАШТИРИШ

САЛИХОВА ГУЛНОЗА МАХМУДОВНА

Тошкент Давлат педагогика университети вб. дотцент
педагогика фанлари фалсафа доктори

Аннотация. Мазкур мақолада ногиронлиги бўлган ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш масаласи таҳлил қилинган. Ижтимоийлашув ва мослашув тушунчалари асосида амалга оширилиши керак ишлар механизмлари кўриб чиқилган. Ижтимоий ҳимояга муҳтож ўсмир болалар гуруҳи билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни мазмунан, шаклан ҳамда методик жиҳатлари ёритиб берилган. Ногиронлиги бўлган болалари бор ота-оналар билан олиб бориладиган ишлар кўрсатиб ўтилган.

Калит сўз ва иборалар: инклюзив таълим, ижтимоийлашув, ногиронлик, ижтимоий ҳимоя, ўсмир, тарбиявий ишлар, мазмун, шакл, метод.

Аннотация. В данной статье анализируется проблема адаптации подростков с ограниченными возможностями здоровья к социальной жизни. Рассмотрены механизмы работы, которые должны осуществляться на основе концепций социализации и адаптации. Выделены содержание, форма и методические аспекты образовательной деятельности, проводимой с группой детей-подростков, нуждающихся в социальной защите. Показана работа с родителями детей-инвалидов.

Ключевые слова и фразы: инклюзивное образование, социализация, инвалидность, социальная защита, подросток, воспитательная работа, содержание, форма, метод.

Abstract. This article analyzes the issue of adaptation of teenagers with disabilities to social life. Mechanisms of work that should be carried out based on the concepts of socialization and adaptation are considered. Content, form, and methodical aspects of the educational activities conducted with the group of adolescent children in need of social protection are highlighted. Work with parents of children with disabilities is shown.

Key words and phrases: inclusive education, socialization, disability, social protection, adolescent, educational work, content, form, method.

Шахсининг муҳитга мослашуви ижтимоий ва шахсий омилларнинг ўзаро алоқадорлигида амалга ошади. Маълум муҳитда ривожланаётган бола ўз фаолликларини англай бошлайди, яъни ўз-ўзини билиши, англаши содир бўлади. Бу жараён ижтимоий англашдир.

Ижтимоийлашув ва мослашув ўзаро ҳамбарчас боғлиқ жараён бўлиб, шахсининг оила, маҳалла, кенг жамоатчилик билан ўзаро муносабатларининг яқдиллигини ўзида намоён этади. Лотин тилидан таржима қилинган «мослашиш» атамаси «мослаштириш», «созлаш» деган маънони англатади. Ушбу атама дастлаб биология фанига таал-

луқли бўлиб, организмнинг эволюция жараёнида ташқи шароитга, морфобиологик ва ҳуқ-атвор мезонларига мослаштиришни англатган. Бизнинг назаримизда мослашиш – бу ҳаётнинг, атроф-муҳитнинг ўзига хос хусусиятларига ўзини ўзи мослаштириш орқали олдида мақсад қўйиш, иқтидор ва қобилиятларини намоён этиш демакдир. Бошқача қилиб айтганда, муҳитнинг ўзига хос хусусиятларини қабул қилиш орқали унга мослашиш сифатида ҳам тушунишимиз мумкин, яъни инсон яшаётган жамиятга, таракқиётга адаптация қилиш жараёнидир.

«Ижтимоий мослашув (лот. *Socialis* - ижтимоийлашган) - шахс томонидан муай-

ян маданият анъаналарига хос бўлган фаолият ва хулқ-атвор меъёрини ўзлаштириш, кадриятлар ва тартиб қоидаларни англаш жараёни».

Одатда ижтимоийлашув шахснинг умумий ривожланиши билан, мослашув эса мақбул ижтимоий муҳит, шарт-шароит, ўзаро мулоқот ва мақсадли фаолият билан белгиланади.

Ижтимоий мослашув индивиднинг шахсга айланиш жараёни остида кечувчи қайта алоқанинг сифати билан боғлиқ тушунча ҳисобланади. Шахс ҳаёти давомида эҳтиёжларини қондириши, ўзи ва ўзгалар манфаатларини кўзлаган ҳолда маълум ҳаракатларни амалга ошириши унинг бошқа инсонлар билан ўзаро мулоқоти орқали амалга оширилади. Ижтимоий мослашув шахсларо муносабат учун мақбул муҳит вужудга келганда амалга ошади. Агар мақбул муҳит яратилмаса, шахсларо муносабат ўзаро бир-бирини ёши, қизиқиши, дунёқараши, ҳаётга муносабати нуктаи назардан психологик тушуниш, англаш тарзида намоён бўлмаса, ижтимоий мослашиш жараёни самарали кечмайди.

Ижтимоий мослашув турли муносабатлар шароитида амалга ошади. Шахснинг мослашганлик даражаси ижтимоий муҳит хусусиятлари ва инсоннинг шахсий сифатлари билан ифодаланади. Маълумки, ижтимоийлашув жараёнининг асоси инсоннинг муҳитга мослашувидан иборат бўлиб, унинг таъсирида шахс жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзосига, турли муносабатларнинг фаол иштирокчисига айланади. Инсоннинг ижтимоий мослашуви жамиятга муносабатлари билан боғлиқ равишда ўзгариб боради ва унда жамият талабларига жавоб бериш даражаси ортиб боради. Инсоннинг ҳаёт йўли шахс ижтимоийлашувининг қуйидаги йўналишлари замирида кечади: фаолият, мулоқот ва ўз-ўзини англаш.

Ногиронлиги бўлган, шу жумладан кар,

заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришга таъсир этувчи омиллар мавжуд бўлиб уларни қўйидагича тасниф этиш мумкин: жисмоний ва ақлий имконияти чекланганлик, эҳтиёжмандлик, айирмачилик, камситилишлар, боқимандалик, беписандлик, ишончсизлик. Улар ушбу тоифа болаларни ижтимоийлаштириш йўлидаги асосий тўсиқлардир.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож ўсмир болалар гуруҳи билан олиб бориладиган тарбиявий ишларни мазмунан, шаклан ҳамда методик жиҳатдан ташкил этиш бошқа тоифа болалари билан олиб бориладиган тарбиявий ишларга нисбатан бирмунча масъулиятли ёндашувни тақозо этади. Бу гуруҳ болаларини комил инсонлар қилиб тарбиялашда маънавий комилликни асосий компонентларини яхлит шакллантириш ижтимоий-ҳуқуқий тарбияда самаралар омилидир. Бу ўринда жамиятдаги барча институтларнинг ўзаро алоқаси ҳамда ҳамкорлиги тақозо этилади. Ушбу ҳамкорлик қуйидаги занжир асосида амалга оширилади: оила-маҳалла – боғча – мактаб - ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими – олий таълим – мустақил таълим – меҳнат ва касбга тайёрлаш – мактабдан ташқари муассасалар – ижтимоий – ҳуқуқий муҳофаза ташкилотлари – мутасадди ташкилот ва идоралар – кенг жамоатчилик. Мазкур занжирнинг биронтасида узилиш ёки тарбиявий ишларда сусткашликка йўл қўйилса жамиятда ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг пайдо бўлиши учун муҳит вужудга келади.

Бундай ҳолатнинг олдини олишда юқоридаги ҳамкорлик занжири субъектларидан баркамол шахсни тарбиялашнинг қуйидаги тамойилларига амал қилиш тақозо этилади:

- тарбия жараёнини ташкил этишда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш; изчиллик, тизимлилик, босқичма-босқичлик; демократлаштириш, инсонпарварлаштириш;

- тарбияда объект-субъект эмас, субъект-субъектликни таъминлаш; назариянинг амалиётга мослиги ва акси;

- бола шахсига қўйиладиган тарбиявий талабнинг бир хиллиги; тарбиявий иш мазмуни, шакл, метод ва воситаларининг бола шахси қизиқиши, майли, интилиши, ёш ва психологик хусусиятига мослиги;

- тарбия мазмунида умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигини таъминлаш;

- тарбиявий ишларни мақсад сарийўналтириш, режали тарбиявий дастур асосида ташкил этиш; тарбиявий ишларни ташкил этишни бошқаришда адолатлилик, демократик ёндашув;

- тарбиявий тадбирларни уюштиришда бола шахсига дифференциал муносабат; тарбияда коммуникативлик;

- тарбиявий иш натижаларини доимий кузатиш, назорат қилиш, мониторинг олиб бориш ва бошқалар.

Оилада кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришнинг асосий омилларидан бири болани эркин мулоқот, ақлий ҳатти-ҳаракат, қобилият ва иқтидорини намоён этиш ва мустақил бўлишга ўргатишдир. Ушбу тоифа болалар жамоаси учун ота-оналар, атроф-муҳит, қизиқишларига кўра соҳа мутахассислари кучли наъмуна манбаи саналади. Боланинг мотивацияси ва руҳий ҳолати унга бўлган муносабатга боғлиқ. Оилада ота-оналар, кенг жамоатчилик, ўқитувчилар бундай болаларнинг ижтимоий, эмоционал, интеллектуал ривожланиши билан боғлиқ таълим-тарбиянинг интерфаол шакл, метод ва воситаларидан фойдаланишлари уларни муваффақиятли ижтимоий ҳаётга мослашувига ёрдам беради. Чунки, ушбу тоифа болалар оилада фақат ота-она, оила аъзолари таъсирида ўзларини ўзлари оилавий ҳаётга мослаштириб борган бўлсалар, таълим муассасаларида жамиятга мослаштиришнинг,

касбга ўрганишнинг назарий асосларини ҳамда амалий тажрибасини такомиллаштиришга муяссар бўладилар. Шундай қилиб, ногиронлиги бўлган ўсмир болалар билан мақсадли реабилитацион ишлар олиб борилган тақдирда уларнинг жамиятга уйғунлашувига эришилади.

Иккинчи боб «Оилада ногиронлиги бўлган ўсмирболаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришни такомиллаштирувчи коррекцион тизими» деб номланган бўлиб, мазкур боб ногиронлиги бўлган кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришнинг мазмуни, ижтимоий мослаштириш модели, ҳамкорлик асосида ушбу тоифадаги ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришнинг самарали шакл, метод ва воситалари ўз ифодасини топган.

Оилада кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда оиладаги барқарор муносабатлар муҳити (оилавий қадриятлар, меҳнатсеварлик орқали тарбиялаш, ижобий ахлоқий вазият устуворлиги, болалар бўш вақтини тўғри ташкил этиш, ижтимоий-касбий саводхонлик) энг муҳим педагогик-психологик шартлардандир.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир боланинг ижтимоий ҳаётга тайёр бўлиши соғлом болалар ижтимоийлашуви каби шахсий (ички) омиллар таъсирида амалга оширилиши табиий. Чунки соғлом болалар каби кар ва заиф эшитувчи ўсмир болалар ҳам ҳаётининг дастлабки йилларида оиланинг таъсирига сезувчан бўладилар. Тадқиқот давомида оилада кар ва заиф эшитувчи ўсмир болани ижтимоийлаштиришга йўналтирилган ҳаёт тарзини турли мезонлар билан ифодаб берувчи омилларни шартли равишда ижтимоий-маънавий, иқтисодий, эстетик-гигиеник ва насл саломатлиги гуруҳларга туркумланди.

Ижтимоий-маънавий омил. Кар ва заиф

эшитувчи болаларда шахс сифатларини шакллантириш, уларда коммуникативлик, ўзини намоён қилиш кўникмаларини ривожлантиришда миллий урф-одатлар, умуминсоний қадриятлар асосидаги оиладаги соғлом маънавий муҳит, ота-она ва фарзанд муносабатларининг инсонпарварлиги, зиддиятлардан йироқлик, оила аъзолар ўртасидаги руҳий яқинлик, ота-оналарнинг тарбияли шахс эталони бўйича қарашлари, оила фаровонлигини таъминлашдаги ўзаро дўстона муносабат муҳим аҳамияга эга. Шунингдек, ота-оналарнинг, ўқитувчи-тарбиячиларнинг ижтимоий-соғлом фуқаролик, ҳуқуқий, касбий, ахлоқий-маънавий, ижтимоий-психологик, ижтимоий-педагогик, тиббий-гигиеник, жисмоний, хўжалик-иқтисодий компетентлиги, касбий саводхонлиги муҳим роль ўйнайди.

Иқтисодий омил оиланинг мол-мулкка эгалиги ва ота-оналарнинг иш билан бандлиги орқали аниқланади. Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни замон талаблари асосида тарбиялашда ҳамда зарур пайтларда қўшимча мутахассисларни ёллаш ёки оилада сўзларнинг расмли изоҳлари акс этган кўргазмаларнинг бўлишида, бундан ташқари ўсмир бола саломатлигини тиклаш, айрим оилаларда эшитиш аппаратлари билан таъминлаш моддий харажатларни талаб қилади. Оиланинг иқтисодий аҳволи кўп жиҳатдан мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий вазиятга ҳамда ногиронлар учун ажратилган имтиёзлар кўламига ҳам боғлиқ бўлади.

Эстетик-гигиеник ва насл саломатлиги оиладаги эстетик ва гигиеник шароитлар, атроф-муҳитнинг «Яшил макон» тамойили асосида яратилганлиги, орасталик ҳамда турмуш тарзининг ўзига хосликларига эга эканлигини билдиради.

Бўлажак ота-оналарнинг соғлом фарзандни дунёга келтиришдаги ижтимоий-тиббий билим, малака ва кўникмалар-

га эга бўлишлари ногиронликнинг олдини олиш омилларидан ҳисобланади. Ногиронлиги бўлган ўсмир болаларнинг ижтимоий ҳаётга руҳан тайёр бўлиш мезонлари талабларига, аввало, ота-оналар тайёр бўлишлари муҳимдир. Чунки, уларнинг кўп психологик билим ва тажрибага эгалиги ўсмир кар болалар ривожланиши учун зарур манбалардан бири ҳисобланади.

Санаб ўтилган омилларнинг барчаси ўсмир кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларда нафақат мулоқот кўникмаларини, балки ҳаётий билим ва тажрибалар: ўз-ўзини баҳолаш, кучини намоён қилиш, оз ва кўп вақтга мақсад қўйиш, ўз анъаналарини англаш, вазиятни ўрганган ҳолда баҳо бериш, имижда эга бўлиш, ахборот воситалари билан ишлаш, ўзгаларга таъсир этиш ва жамиятнинг турли бошқа муносабатларида фаол бўлиш кўникмаларини шакллантиришда ҳамда уларнинг валеологик, ҳуқуқий ва иқтисодий саводхонлигини ривожлантиришда ҳам бевосита таъсир ва ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Тадқиқотларга кўра ота-оналар, ўқитувчилар томонидан амалга ошириладиган коррекцион-ривожлантирувчи таълим жараёнида кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштиришнинг қуйидаги ўзига хос тамойилларига амал қилиш талаб этилади:

- коррекцион-ривожлантирувчи таълимни ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларига адолатли ёндашув;
- таълимга комплекс ёндашув;
- таълимни ташкил этишда ҳамкорлик;
- таълимда ижтимоий-ижодий ёндашув;
- ногиронлиги бўлган болаларга индивидуал ёндашув;
- ногиронлиги бўлган ўсмир болаларга инсонийликнинг етук кўринишларида муомалага киришиш;
- зарур бўлган касб-ҳунарга тайёрлаш;

- бўш вақтларини фойдали машғулотларга сарфлаш;
- таълим ва тарбияни ташкил этиш жараёнларида рухий жиҳатдан ёндашув;
- боланинг эркин фаолиятида уни мунтазам рағбатлантириб бориш;
- оила, мактаб, маҳалланинг ҳамкорлик технологиялари асосида таълим-тарбиявий, тарғибот-ташвиқот, ижтимоий-ташқилий, илмий-методик материаллардан фойдаланишлари;
- нуқсони бор болаларни ҳаётий муҳитга йўналтиришда назоратнинг кучлиги, мониторинг тизимига амал қилиш;
- келажак фаровон ҳаётга ишонч ҳиссини ўйғотиш ва бошқалар.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларнинг шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароитлар мавжуд бўлиб, улар қўйидагилардан иборат:

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларнинг эмоционал-ҳиссий соҳасига таъсир этиш. Бунинг учун уларнинг ички оламига кира олиш йўллари топишга эҳтиёж туғилади. Энг самарали йўл бу оила қуршовида бўлиш, яқинларнинг очик мулоқотидир. Оилаларда болаларнинг қизиқишларини англаш ва уларнинг ривожланиши учун шароитлар яратиш лозим.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларнинг мустақиллиги ва фаоллигини юзага келтириш. Болаларда ўз-ўзига хизмат қилиш, атрофдагиларга ўз фикрини тушунтира олиш, ўзини намоён қилиш кўникмаларини ривожлантириш лозим.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларнинг фаолияти турли йўналишлари, яъни ўйин, креатив таълим, ижодкорлик каби қобилиятларни шакллантирувчи маълум мўлжалга қаратилган тамойилларни ҳосил қилиш: дунёқарашни кенгайтирувчи турли ташқилий ишлар, нутқ равонлиги, тарбиявий ишлар режаси, оила билан ҳамкорликда семинарлар, тадбирлар, ўқув машғулотлари ва

очик дарслар ташкил этиш.

□ Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни рағбатлантириш ва жазолаш воситаларини танлаш ва жорий этиш. Ушбу вазифа бола тарбиясида, хусусан, унинг шахс сифатида шаклланишида муҳим омиллардан саналади. Чунки болалар ҳар бир бажарганини ўз вақтида баҳоланишини, мақталишини хуш кўришади. Шу ўринда уларни айби иш ёки хато қилганда, албатта, жавобгар бўлишга ўргатиш ҳам муҳимдир. Бунинг учун болаларнинг шахсий хусусиятлари, психологик сезувчанлигини ҳисобга олган ҳолда ёндашиш лозим.

Кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоийлаштириш жараёнида юзага келувчи вақтинчалик психик ўзгаришларни инобатга олиш ва кутилиши мумкин бўлган муаммоларнинг олдини олиш.

Ногиронлиги бўлган ўсмир болаларнинг психологик ривожланишида дифференциал ва яқка ёндашувнинг таъсири каттадир.

Тадқиқот жараёнида кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш модели яратилди ва у орқали ҳамкорликнинг самарали технологияларидан фойдаланилди (1-расм). Оилада кар ва заиф эшитувчи ўсмир болаларни педагогик-психологик жиҳатдан боланинг имкониятларига мос ёндашувлар асосида қулай ва эркин мулоқотга асосланган ижтимоийлашув муҳитини яратишнинг замонавий интегратив-кластерли модели, кўргазмали касбий таълим, амалий тренинг, эркин танловли технологияларининг трансформациялари амалиётга жорий этилди. Бу қуйидаги технологиялар: «Уйим боғи» (бола меҳнат жараёнларида оила аъзолари билан бирга қатнашади), «Хонтахта» (ҳар бир оила дастурхон атрофида йиғилиб ўтиради, ва бу жараёнда инсонларнинг ўзаро муносабатлари ҳамда ҳаракатларининг турли моделлари ўсмир кар болалар ҳамда уларнинг оила аъ-

золари билан биргаликда ишлаб чикилади). Маҳаллаларда оилалар ва уларнинг ўсмир қар фарзандлари учун маҳалла фаоллари билан биргаликда ҳамкорлик муҳитда «Оила», «Менинг дўстим», «Менинг келажагим», «Мен фуқаро-шахс», «Менинг оилада ва жамиятдаги ўрним» каби мавзуларда дав-ра суҳбатлари ўтказилди. Ҳар бир тадбир ўзининг коррекцион-ривожлатирувчи мақсади, таълимий ва тарбиявий вазифалари асосида ўсмир қар болалардаги нуқсонни

тузатиш, юмшатишга йўналтирилган бўлиб, улар натижасида болаларда ижтимоий кўникмалар шаклланишига эришилди. Бундан ташқари ота-оналар ҳамда қар ўсмир болаларнинг бошқа яқинларида педагогик саводхонлик ривожланишига эришилди. Қар ва заиф эшитувчи ўсмир болалар тадбирлар ва тренинглар давомида эгалланган билим, кўникмаларни мустақил ишлатишга оид малакаларни ўзлаштириш имкониятига эга бўлдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Фозилов Ж. Ўзбекистонда мустақиллик шароитида мактабдан ташқари таълим тизимини бошқаришнинг педагогик асослари. п. ф. н. дисс. автореф. — Т.: 2007. — 21 б.
2. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defectologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2505-2511.
3. Abidova, N. (2021). Organization Of The Work Of The Logo Teacher With Children With Disabilities In The Conditions Of Inclusive Preschool Practice. *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation*, 33382-33398.
4. Шарипова Д.Ж. Научно педагогические основы гигиенического воспитания школьников. Дисс. доктора пед. наук. — Т.: 1990. — С. 350.
5. Шахнарович А.М. Десткая речь в зеркале психолнгвистики: Лексика. Семантика. Грамматика. /А.М. Шахнарович. — М.: Когитоцентр, 1999. — С. 260.
6. Шилова Т.А. Психодиагностика и коррекция детей с отклонениями в поведении. — М.: "Айрис пресс", — С.173.
7. Шматко Н.Д., Пельмская Т.В. Если малыш не слышит. — Москва: "Просвещение", 2003. — С.17.
200. Шматко Н. Дети с отклонениями в развитии. — М.: Аквариум. 1997. — С.127.
8. Шодиев Р. Дидактические основы реализации проблемы понимания в учебно-познавательной деятельности. Автореф. канд. пед. наук. — Т.: 2004. — С. 43.
11. Шомахмудова Р., Зиёдова Т. Махсус мактабларда ўқувчиларнинг нутқ кўникмаларини ривожлантириш. — Т., 2002. — 24 б.
12. Шоумаров Ғ.Б. Социально психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей задержкой психического развития. дисс. доктора пед. наук. — Москва: 1990 г.

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA O'YIN ASOSIDA SO'Z BOYLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

SHOAXMEDOVA SURAYYO KAMILOVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Logopediya kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar so'z boyligini o'yin texnologiyalari asosida shakllantirish usullari ko'rib chiqilgan. 4-5 yoshdagi bolalarning o'yin faoliyati asosida so'z boyligini rivojlantirish, shakllantirish, takomillashtirishning o'ziga xos yo'nalishlari tajlif qilinadi. 4-5 yoshdagi nutqsiz bolalarning o'yin faoliyati asosida so'z boyligini rivojlantirish ko'nikmasi shakllantirish yuzasidan fikrlar bayon qilinadi.

Kalit so'zi: markaziy nerv tizimi, fonetik-fonematik, lug'at zahirasi, so'z, til, leksik-grammatik, nutq, psixik va jismoniy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы формирования словарного запаса дошкольников с дефектами речи на основе игровых технологий. Конкретные направления развития, формирования и совершенствования словарного запаса детей 4-5 лет предлагаются на основе игровой деятельности. Представлены мнения о формировании навыков развития словарного запаса у неговорящих детей 4-5 лет на основе игровой деятельности.

Ключевые слова: центральная нервная система, фонетико-фонематический словарный запас, слово, язык, лексико-грамматическое, речевое, психическое и физическое развитие.

Abstract: This article examines the methods of forming the vocabulary of preschool children with speech defects based on game technologies. Specific areas of vocabulary development, formation and improvement of 4-5-year-old children are invited based on game activities. Opinions on the formation of vocabulary development skills of 4-5-year-old non-speaking children based on game activities are presented.

Key word: central nervous system, phonetic-phonemic, vocabulary, word, language, lexical-grammatical, speech, mental and physical development.

Respublikamizda so'ngi yillarda maxsus va inklyuziv ta'limni takomillashtirish, har tomonlama rivojlangan yosh avlodni tarbiyalash, maktabgacha bolalarni maktab ta'limiga sifatli tayyorlash, nutqida turli kamchiliklari bo'lgan bolalarni maktabga tayyorlash, ularning intellektual, nutqiy, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlanishiga erishishning me'ëriy - huquqiy asoslari yaratilmoqda. "Aholining ijtimoiy nochor qatlamlari sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi samaradorligini oshirish" ustuvor vazifa etib belgilandi. Maktabgacha ta'lim muassasalariga moddiy texnik bazasini tubdan yaxshilash, maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb qilingan bolalar sonini

oshirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish buyicha ilmiy tadqiqotlarolib borish imkoniyatlari kengayadi.

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi O'RQ-641-son Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidall qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019-yil 29-apreldagi PF-5712 son "O'zbekiston Respublikasi halq ta'limi tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyaning tasdiqlash to'g'risida", 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son "Jamiyatda

xuquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" farmonlari va boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi. Respublikamizda nutqiy rivojlanishi orqada qolgan bolalar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf qilish M.Y.Ayupova, Z.M.Ahmedova, Y.A.Babayeva, L.R.Mo'minova, X.M.Po'latova, Sh.E.Toxtoyarova, N.X.Raxmonqulova, Sh.D.Shokirovalar tomonidan tadqiq etilgan.

O'yin faoliyati jarayonida nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar so'z boyligini shakllantirish, nutqiy nuqsonni oldini olish, nutq nuqsonlarini bartaraf etish, mayda va yirik motor faoliyati, bolalar psixomotorikasida nutq va harakat sohalarining o'zaro aloqasi, bola ontogenezaida nutq shakllanishi jarayonini takomillashtirish buyicha ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. Shu bilan birga maktabgacha yoshdagi bolalarni asosiy o'yin faoliyatiga, uning nutq rivojlanishiga ta'siri, bolaning nutqi, psixik va jismoniy rivojlanishi o'z vaqtida kechishida harakatlanish faolligining o'rni, markaziy nerv tizimining yetilishida o'yin harakatining rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishi buyicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Bolalar nutqining rivojlanmaganlik darajalarini davrlashtirib chiqilgan bo'lib ushbu davrlashtirish nutqiy muloqot vositalarining butkul mavjud bo'lmaganlik darajasidan to fonetik-fonematik va leksik-grammatik rivojlanmaganlik darajalarigacha davrlashtirib chikilgan .

So'z, til tizimining elementi sifatida, bola nutqining rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi, ijtimoiy-tarixiy bog'liqlik kasb etganligi tufayli, ontogenezaida so'z ma'nosining kengayib va boyitib borishi sodir bo'ladi, ya'ni u affektiv holatlarni

qayd etishdan mantiqiy munosabatlarning murakkab tizimini bildirib boradi. So'zning biron predmetga nisbatan bog'liqligi rivojlanish jarayonida shakllanib boradi va asta-sekin umumlashtirish funksiyasiga ega bo'lib, tushunchalarni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'lib boradi.

Normal rivojlangan bolalarning leksikani egallash jarayoniga alohida e'tibor qaratib, bu jarayonning yetarli darajada tadqiq etilmaganligini ko'rsatib o'tilgan edi. Buning sababi, olimlarning fikricha, avvalam bor shundaki, tilning asosiy birligi bo'lgan so'z murakkab tuzilmadir. So'zni egallash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi nutqi rivojlanmagan bola nutqini logopedik jihatdan o'rganish hamda ular bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishni optimal metodik asoslash uchun muhim va dolzarbdir.

Og'ir nutq patologiyasiga ega bolalar o'rganilar ekan, gapirmaydigan bolada, agar u normal rivojlanayotgan bo'lganda, nutqni o'zlashtirishda kuzatiladigan u yoki bu kamchiliklar o'rnini qoplashi mumkin bo'lgan ulkan nutqiy imkoniyatlarning (boy leksika, tilni "sezish" qobiliyati) mavjud emasligi ta'kidlab o'tilgan edi. Nutqi normal rivojlanayotgan bolalarda bunday imkoniyat mavjud, chunki bola bitta so'zni tushungunga qadar, "til poydevoriga to'laligicha va barcha o'zaro aloqalari bilan unda asos solingan bo'lishi kerak". Shunday qilib, nutqning rivojlanmaganligi hodisasini umuman butun nutq tizimining shakllanish patologiyasi, bola psixik funksiyalarining tuzilish qonuniyatlarining buzilishi sifatida olib qarash kerak.

Nutqi rivojlanmagan bolalarga berilgan va bolalar lug'atining sifat va miqdor jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan vazifalarga muvofiq, bolalarga beshta mavzu bo'yicha ("O'yinchoqlar",

“Transport”, “Uy hayvonlari”, “Kiyim-kechak”, “Poyafzal”) to‘rttadan vazifa bajarish taklif etildi. 1-vazifa. Tushunchalarni tasniflash. Material: uy hayvonlari, kiyim-kechak, poyafzal, o‘yinchoqlar, mevalar, sabzavotlar, transport vositalari aks ettirilgan 30ta rasm. Pedagog har bir mavzu bo‘yicha rasmlar guruhi bildirgan tushunchani ataydi va sinov o‘tayotgan boladan uning to‘liq ta‘rifini berish va keyin tegishli rasmlarni tanlab olishni so‘raydi. Masalan, qanday hayvonlar uy hayvonlariga mansub? Uy hayvonlari tasvirlangan rasmlarni tanlab ol. Har bir vazifada to‘g‘ri tanlab olingan rasmlar soni sanab chiqiladi, har bir to‘g‘ri javob 1 ball bilan baholanadi. Xato tanlangan rasm uchun ball beriladi. Eng yuqori baho 30 ballga teng.

2-vazifa. Antonimlarni tanlash. “Teskarisini ayt” o‘yini shaklida o‘tkaziladi. Bolaga so‘zlar bilan o‘ynash taklif etiladi: u aytilgan so‘zga qarama-qarshi ma’noli so‘zni tanlab aytishi lozim. Jami 10ta so‘z taklif etiladi (masalan, yosh-qari, quvnoq-g‘amgin, oriq-semiz, baland-past, qo‘rqoq-botir, yaqin-uzoq, kulish-yig‘lash, chopish-jim turish, gapirish-indamay turish). Har bir to‘g‘ri javob uchun 1 ball beriladi, agar tanlangan so‘zning ma’nosi berilgan so‘zga antonim bo‘lmasa, 0 ball beriladi. Eng yuqori baho 10 ballga teng.

3-vazifa. Sinonimlarni tanlash. “Boshqa nomi nima” o‘yini shaklida o‘tqaziladi. Bolaga aytilgan so‘zga ma’no jihatdan yaqin so‘zni topish taklif etiladi. Jami 10ta so‘z beriladi (masalan, quvnoq, qari, katta, qo‘rqoq, yaxshi, chiroyli, barg, kulish, yig‘lash, yugurish). Bu yerda ham har bir to‘g‘ri javob 1 ball bilan, noto‘g‘ri javob 0 ball bilan baholanadi. 10 ball yiqqan bola eng yuqori baho oladi.

4-vazifa. Aniqlovchilarni tanlash. So‘z o‘yini shaklida o‘tqaziladi. Bolaga aytilgan

so‘zga iloji boricha ko‘proq aniqlovchilar topish taklif etiladi. Jami 5ta so‘z taklif etiladi (masalan, to‘p, daraxt, it, olma, odam). Bunda o‘qituvchi-logoped bolaga tegishli savollar berib boradi. (Masalan, daraxt. U qanday? U qanday bo‘lishi mumkin? Rangi qanday? va h.k.). Aytilgan so‘zga semantik jihatdan mos keladigan uchtdan ortiq so‘z topgan bolaga har bir to‘g‘ri javob uchun 2 balldan, 3tdan kam so‘z topgan bolaga 1 balldan beriladi. Topilgan so‘z taklif qilingan so‘zning semantik maydoniga mos kelmagan javob 0 ball bilan baholanadi.

Nutqi rivojlanmagan bolalarning so‘z boyligini aniqlashga qaratilgan to‘rttala vazifa bajarilganidan keyin jamlovchi ball chiqariladi. Eng yuqori ball 60 ballga teng bo‘lib, yuqori darajani bildiradi. 35-50 ball bola so‘z boyligini shakllanishining o‘rta darajasini va 35dan kam ball past darajasini ko‘rsatadi.

Olingan ma’lumotlar bolalarning egallangan leksikaning ayrim elementlaridan o‘z nutqlarida foydalana olish malakalarini qiyosiy aniqlash imkonini beradi. Bolalar nutqining xajm jihatdan natijalari ularning nutqlari, avvalam bor leksikasi qay darajada rivojlanganligini ko‘rsatadi. Berilgan vazifalar bolalarning o‘z nutqlarida turli so‘z turkumlaridan foydalanish malakalarini baholash imkonini beradi. Bolalardan so‘z ma’nolarini izohlash talab qilinadi va Bolalar javoblarining miqdoriy tahlili so‘zma’nolarini izohlashda bolalar qaysi leksik mavzuga tegishli so‘zlarda ko‘proq qiyinchilikka duch kelganlarini aniqlash imkonini beradi. Sifat ko‘rsatkichlarini baholar ekanmiz, biz asosiy e’tiborni bolalar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolar xarakteriga, ularning yuzaga kelish sabablariga, har bir so‘zning ma’nosini qay darajada tushunishlariga qaratdik. Sifat jihatdan tahlilda shuningdek taklif qilingan so‘zlarga bolalarning sinonim va antonimlarni

tanlay olish, soʻzlar oʻrtasidagi semantik aloqalarning xarakteri va tuzilishini baholay olish malakalari hisobga olindi.

Aktiv lugʻat zahirasiining hajmi; soʻzning taklif etilgan rasmga aniq nisbatini berish; semantik belgi boʻyicha predmetni bildiruvchi soʻzlar kategoriyalarini aniqlay olish; harakat va belgini bildiruvchi soʻzlarni farqlash va taklif etilgan rasmlar boʻyicha antonim soʻzlarni tanlay olish malakasi; yil fasllarini ajratish va ularga taʼrif bera olish malakasi va nutqi rivojlanmagan bolalar soʻz boyligini tekshirish natijalari oʻz ifodasini topadi.

Nutqi rivojlanmagan bolalar soʻz boyligini shakllantirish aniq ifodalangan xususiyatlaridan biri ularning aktiv va passiv lugʻat xajmidagi farqdadir. Nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar koʻp soʻzlarning maʼnolarini tushunmaydilar, ularning passiv lugʻat hajmi yoshlariga toʻgʻri kelmaydi. Ekspressiv nutqda soʻz tanlash, lugʻat zahirasiidan kerakli soʻzni topish qiyin kechadi. Nutqi rivojlanmagan xatto olti yoshli bolalar ham umumlashirish malakasiga ega emaslar: ular baliqlar, ranglar, qushlar, uy va yovvoyi hayvonlar, kasblar, tana aʼzolari, asboblarni va h.k. bildiruvchi koʻp soʻzlarni bilmaydilar. Nutq kamchiligiga ega bolalar leksikasining oʻziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular soʻzlarni aniq maqsadda qoʻllay olmaydilar. Bu verbal parafaziyalarda oʻz ifodasini topadi. Baʼzida bolalar soʻzlarni faqat muayyan vaziyatda qoʻllaydilar. Shunday qilib soʻz maʼnosini anglash va undan foydalanish vaziyatga qarab sodir boʻladi.

Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning javoblarida kuzatilgan xatolarning asosiy sababi soʻz boyligini yetishmovchiligidadir. Bu soʻz zahirasiining qashshoqligi va differensiallashtirmaganligida, feʼl turkumiga mansub soʻzlarning

yetishmasligida, soʻzlarni obyektlarning oʻxshashligiga koʻra almashtirishda, alohida soʻzlarni notoʻgʻri qoʻllashda yoki umuman bilmaslikda, soʻzlarni chalkashtirishda oʻz ifodasini topadi. Nutqi rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalarning lugʻat zahirasiini tadqiq etish natijasida bolalarning uchta guruhi aniqlanadi.

Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning birinchi guruhida (23,0%) imo-ishorali muloqot nisbatan saqlangan holda nutqiy muloqot vositalari mutlaqo mavjud emas. Bunday bolalarning aktiv lugʻati noaniq talaffuz etiladigan juda oz miqdordagi xonaki taqlidiy soʻzlar va 2-3 artikulyatsion tovushlar toʻplamidan iborat. Tovushli taqlidiy hosilalar vaziyatga qarab talaffuz etiladi va oʻziga xosligi bilan ajralib turadi, bunday bolalarning lugʻatini bir soʻzdan iborat gaplar sifatida baholash mumkin. Ikkinchi guruhga mansub bolalarning (22,0%) soʻz zahirasi miqdor jihatdan ham, sifat jihatdan ham cheklangan. Ular predmetlarning nomi, rangi, belgilari, oʻlchamlari, shakli haqida tasavvurga ega emaslar va shunga mos holda bu tushunchalarni bildiruvchi soʻzlar ham ularning lugʻatidan oʻrin olmagan. Ularning lugʻatlarida shuningdek umumlashma soʻzlar ham yoʻq, soʻzlar tez-tezi oʻrin almashib turadi. Passiv lugʻat aktiv lugʻatdan ancha koʻp. Bolalar sabzavotlar, mevalar, hayvonlar, harakatni bildiruvchi predmetlarni koʻrsatadilar, biroq predmetlarning sifatini ayta olmaydilar. Bu guruhga mansub bolalar birlik va koʻplik sonni ajratadilar. Biroq nutqni tushunishlari cheklanganligicha qoladi, savollarga qiynalib javob beradilar yoki imo-ishora bilan javob beradilar. Uchinchi guruhga mansub bolalar (55,0%) nutqining rivojlanish darajasi tekshirilganda, shu narsa ayon boʻldiki, ular oʻzlarining lugʻat zahiralaridagi koʻp soʻzlarning maʼnolarini

noto'g'ri tushunadilar. Nominativ va predikativ leksika predmetlarning sifati, belgisi, harakatni bildiruvchi so'zlar guruhiga qaraganda son jihatdan ancha katta. So'zlarni o'rin almashtirib qo'llash hollari uchraydi: umumlashma tushunchani uning qismi bilan atash ("qish" o'rniga "qor", "transport" o'rniga "mashina" va h.k.). Bolalar nutqida agrammatizmlar, fonetik va tuzilmaviy buzilishlar kuzatildi.

Shunday qilib, nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarning so'z boyligini shakllantirish juda sekin

va o'ziga xos shakllanadi. Nutqning sust rivojlanganligi, so'z boylig zahirasini egallashdagi qiyinchiliklar o'ziga qaratilgan nutqni tushunishdagi qiyinchiliklar bilan qo'shib, bolaning o'z tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy aloqalarini cheklaydi, bolaning to'laqonli faoliyatiga to'sqinlik qiladi Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalar normal rivojlanayotgan bolalarga xos bo'lgan ontogenetik nutqiy rivojlanish yo'liga mustaqil o'ta olmaydilar, buning uchun ularga uzoq muddatli maxsus korreksion ta'sir ko'rsatish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abidova, N. (2022). Problems of Preparing Future Defectologists to Work in the Conditions of Inclusive Education. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 2505-2511.
2. Abidova, N. (2021). Organization Of The Work Of The Logo Teacher With Children With Disabilities In The Conditions Of Inclusive Preschool Practice. Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation, 33382-33398.
3. Аюпова М.Ю. Логопедия. –Тошкент.: Ўқитувчи 1993.
4. З.М.Ахмедова, М.Ю.Аюпова, М.П.Хамидова. Логопедик уйин. Тошкент-2013
5. Л.С.Выготский, Педагогическая психология .М.Педагогика-Пресс 1996.
6. Е.Н.Винарская, Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития . Эмоциональные предпосылки освоения языка – М: Просвещение 1987.
7. О.Е.Грибова. Технология организации логопедического обследования. Методическое пособие. - М: Айрис-пресс,2005.
8. Р.Е.Левина. Воспитание правильной речи у детей-М: Издательство Академии педагогических наук 1958.
9. Л.Р.Муминова. Мактабгача таълим муассасаларининг катта ва мактабга тайёрлов гуруҳ болалари нутқини халқ уйинлари асосида ривожлантириш технологияси. Т: Фан ва технология 2014 .
10. Г.В.Чиркина. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. М: 2008.
11. С.Н.Шаховская. Логопедия. Москва-Владос 2003

RAQAMLI TA'LIMDA TALABALAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI VA SAMARADORLIGINI BAHOLASH

RAJABOVA DILFUZA ABDUMAJITOVNA

Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi

Annotatsiya. Kreativ jarayonni tashkil etishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan to'g'ri yaratilgan muhitga bog'liq. Kreativ rivojlanish dinamikasi faqat bitta talabaning oldingi natijalariga nisbatan aniqlanadi. Bu talabalar uchun ham juda hayajonli, shuning uchun boshidanoq talabalarni taklif etilayotgan ish ularning kreativligini individual ravishda o'sishiga qaratilganligi to'g'risida xabardor qilish yaxshiroqdir.

Kalit so'zlar: baholash protsedurasi, raqamli ta'lim, raqamli texnologiya, tizim, sun'iy intellekt, kreativ fikrlash, kreativ jarayon, SREO DATUM tizimi.

Аннотация. Успех организации творческого процесса во многом зависит от правильно созданной среды. Динамика творческого развития определяется только по отношению к предыдущим результатам одного ученика. Это также очень увлекательно для учащихся, поэтому лучше с самого начала сообщить учащимся, что предлагаемая работа направлена на их индивидуальный рост творческих способностей.

Ключевые слова: процедура оценивания, цифровое образование, цифровые технологии, система, искусственный интеллект, креативное мышление, творческий процесс, система "SREO DATUM".

Bugungi kunda insonni o'rab turgan haqiqat har qachongidan ham tez o'zgarib bormoqda: doimiy ravishda yangi texnik va texnologik yangiliklar paydo bo'lmoqda, ijtimoiy-madaniy va ekologik muhit doimiy ravishda o'zgarib bormoqda, axborot-kommunikatsiya sohasi ko'chiga o'xshab tezlik bilan rivojlanmoqda. Odamlar tomonidan yaratilgan sun'iy intellektga ega raqamli tizimlar ushbu o'zgarishlarning, shu jumladan, uzluksiz ta'limning asosiy omiliga aylanmoqda.

Jahon mutaxassislarining fikriga ko'ra, raqamlashtirishni joriy etish yaqin kelajakda insonni bugungi kunda undan ko'p vaqt, moddiy va jismoniy xarajatlarni talab qiladigan ko'plab muntazam va reproduktiv faoliyatdan ozod qilishga olib keladi. Postindustrial jamiyat rivojlanib borishi bilan turli xil muammolarni hal qilishda g'ayrioddiy yondashuvga talab kuchayadi, ya'ni uning faoliyatining barcha sohalarida qo'llaniladigan kreativ inson qobiliyatlari talab qilinadi.

Muntazam kasblarning butun klasterlari

yo'qoladi va ularning o'rnini kreativ kasblar egallaydi. Shu munosabat bilan, talabalarni kreativ faoliyatga tayyorlashni boshlash kerak, shunda ular tez rivojlanayotgan texnotronik raqamli jamiyatda o'zlarining kreativliklaridan foydalanishlari mumkin.

Zamonaviy talabalarda kreativlikni rivojlantirish maqsadi allaqachon mamlakatimiz ta'limining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda, bu Davlat ta'lim standartining mazmunida aks etadi, bu yerda talabalarining kreativligini rivojlantirish zarurligining bevosita ko'rsatkichlari mavjud. Aftidan, bu maqsadga erishilgan deb hisoblash mumkin, chunki talabalarimiz xalqaro fan olimpiadalari va ijodiy tanlovlarda ajoyib natijalarni ko'rsatmoqda.

Biroq xalqaro PISA tadqiqotlari ko'rsatganidek, talabalarining ko'pchiligining kuchi bilimlarni namunalar bo'yicha ko'paytirish darajasida ishlatish qobiliyati bo'lib qolmoqda, ammo ular bu bilimlarni kreativlik bilan bog'liq notanish hayotiy

vaziyatlarda qo'llash zarur bo'lganda ham katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bizning fikrimizcha, buning uchun bir nechta tushuntirishlar mavjud.

1. Zamonaviy ta'limida talabalarning kreativligini rivojlantirish asosan auditoriya soatlaridan tashqarida amalga oshiriladi: fan guruhlarida yoki ularni olimpiadalarda ishtirok etishga tayyorlashda "iqtidorli" deb ataladigan talabalar bilan ishlanadi, lekin barcha bolalar bilan bevosita dars vaqtida emas.

2. Fan kurslari va darsliklarning kreativ ishlarni bevosita auditoriyada tashkil etish uchun zarur bo'lgan kreativ vazifalar tizimi bilan yomon jihozlanganligi. Masalan, hozirgi kunda kimyo kurslarini o'qitishda foydalaniladigan asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalarni tahlil qilishimiz shuni ko'rsatdiki, ularning deyarli hech birida bunday vazifalar mavjud emas. Va, albatta, kreativ vazifalarni har bir o'qituvchi mustaqil ravishda sinab ko'rishi mumkin yoki ularni maxsus uslubiy adabiyotlarda topishlari mumkin. Biroq, uning aksariyati juda kichik nashrlarda yoki asosan darsdan tashqari va darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish uchun mo'ljallangan maxsus to'plamlarda nashr etiladi, darsliklarda esa kreativlik mezoniga javob beradigan vazifalar juda kam uchraydi.

3. Kreativ vazifalar formatining OTM dagi o'quv jarayonining mavjud vaqt va vaqt mazmuni qoidalariga mos kelmasligi. Qoida tariqasida, kreativ vazifalar odatdagi vazifalarga qaraganda ularni hal qilish uchun ko'proq vaqt talab etadi. Sinfda vaqtincha yetishmovchilik va o'quv jarayoni mazmunini raqamli ta'limga yo'naltirish sharoitida talabalar va o'qituvchilarning kreativ faolligini rag'batlantirish juda qiyin.

4. O'qituvchi uchun talabalarning kreativ faoliyati jarayoni va uning natijalarini ob'ektiv baholash qiyin. Kreativ izlanish natijasini oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitda o'qituvchining an'anaviy belgilarni belgilashi talabalarning salbiy tajribalariga va xolis yoki past bahodan qochish istagining ustunligiga

olib kelishi mumkin va bu ularning kreativ izlanishlari motivatsiyasini cheklash uchun ishlaydi.

"Pedagogikada eksperimental kreativ vazifalar".

Bundan tashqari, har bir o'qituvchi ularni mustaqil ravishda tuzishga harakat qilishi mumkin, ammo barcha vazifalar kamida quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- kreativ topshiriqning mavzu mazmuni dastur mazmuniga mos kelishi kerak;

- talabalarning tasavvurini rag'batlantirish uchun vazifa shartiga noaniqlik elementlari kiritilishi kerak: ikkinchisi ularni mustaqil ravishda takomillashtirishi, dastlabki ma'lumotlarni tasavvur qilishi va fikrlarining yo'nalishini aniqlashi kerak;

- yagona to'g'ri yechimning yo'qligi – vazifani o'rganish bir nechta yechimlarni o'z ichiga olishi kerak, ulardan talaba qaysi variantni tanlashni mustaqil ravishda aniqlashi mumkin;

- talabani refleksiya (ya'ni, uning intellektual va shaxsiy stereotiplarini yengib o'tishga), u uchun yangi g'oyalar va fikrlash usullarini yaratish va rivojlantirishga undashi kerak bo'lgan yashirin yoki ochiq qarama-qarshiliklarning mavjudligi;

- vazifani shakllantirishning qisqaligi va ixchamligi, shuningdek, talaba vaqt yetishmasligini sezmasligi va o'zi uchun mavjud bo'lgan kreativlikni namoyon qilishi uchun uni hal qilish uchun ajratilgan vaqtning murakkablik darajasiga muvofiqligi.

Bunday muammolarni hal qilish uchun 10-12 daqiqa vaqt ajratish mumkin (yaxshisi dars oxirida, chunki dars boshidagi kreativ izlanish jarayoni o'z kursini oldindan aytib bo'lmaydigan darajada o'zgartirishi mumkin, bu odatda o'qituvchilar tomonidan ma'qullanmaydi). Ushbu kichik vaqt xarajatlari o'qituvchiga o'quv dasturini rivojlantirishga zarar yetkazmasdan darsda kreativlikni rivojlantirishga e'tibor berishga imkon beradi.

Kreativ jarayonni tashkil etishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan to'g'ri yaratilgan

muhitga bog'liq. Darsda ijobiy hissiy fonni yaratish kerak. Topshiriq berishdan oldin talabalarga kreativ topshiriq uchun belgi kundalik yoki jurnalga qo'yilmasligini eslatish kerak. "A'lochi talabalar" bu holatdan ayniqsa ehtiyot bo'lishadi, ular bu haqda albatta savol berishadi va ko'pchilik, hech qanday belgi bo'lmasligini bilganlaridan keyin ham, vazifani bajarishni boshlay olmaydilar, chunki ular noto'g'ri taklif qilishdan qo'rqishadi yoki, ularning fikriga ko'ra, ahmoqona javob va shu bilan o'qituvchining nazarida e'tiborni yo'qotadi.

Turli talabalarining natijalarini taqqoslash shart emas, kreativ rivojlanish dinamikasi faqat bitta talabaning oldingi natijalariga nisbatan aniqlanadi. Bu talabalar uchun ham juda hayajonli, shuning uchun boshidanoq talabalarni taklif etilayotgan ish ularning kreativligini individual ravishda o'sishiga qaratilganligi to'g'risida xabardor qilish yaxshiroqdir. Talabalarni vazifani bajarishga shoshilmaslik va chaqirishning hojati yo'q, chunki vaqt bosimi va stress kreativlikni ro'yobga chiqarishga salbiy ta'sir qiladi.

Shuning uchun, agar o'qituvchi darsda ikkinchisini rivojlantirishga intilsa va buning uchun 10-15 daqiqa sarflashga tayyor bo'lsa, u tegishli vazifani tanlashi va talabalarga uning tugashiga 5, 3, 2 yoki 1 daqiqa qolganligini qayta-qayta eslatmasligi kerak. Bizning dastlabki testlarimiz ko'rsatganidek, talabalar o'zlarining kreativliklarini ro'yobga chiqarishlari uchun o'n daqiqa kifoya qiladi va aynan shu vaqt ular kreativ vazifani hal qilishda faol ishlaydilar, ayniqsa, bunday vazifalar ularga sinfda muntazam ravishda taklif qilinsa.

Ayniqsa, vazifalarni endigina bajarishni boshlaganlarni va u yoki bu vazifa ularning kuchidan tashqarida deb hisoblaydiganlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish muhimdir. Gap shundaki, dastlabki bosqichdagi qiyinchiliklar, qoida tariqasida, o'z-o'zidan shubhalanish va ularni hal qilish uchun yetarli bilim yo'qligiga shubha qilishdan kelib chiqadi. Garchi kreativ vazifalarning o'zi

shunday tuzilganki, talabalar uchun mavjud bo'lgan bilimlar yetarli bo'ladi va bundan tashqari, ularning ortiqcha bo'lishi hatto kreativ yechimga erishishga to'sqinlik qilishi mumkin, chunki ular uchun mavjud bo'lgan tajriba g'ayrioddiy fikrlash shakllariga yo'l qo'ymaydigan intellektual stereotip sifatida ishlaydi.

O'qituvchi kreativ jarayonni tartibga solmaydi yoki nazorat qilmaydi, yechimga bevosita takliflar bermaydi. Ammo bu talabalarni bilvosita savollar berish yoki umumiy taxminlar qilish orqali fikr yuritishga undashi mumkin va agar ular o'zlari yuzaga keladigan qiyinchiliklarga dosh berolmasalar. Shuning uchun talabalarga vazifani hal qilishni boshlashga yordam beradigan evristik va reflektiv usullar mavjudligini eslatish muhimdir.

Vazifani hal qilishning dastlabki bosqichida talabalar duch keladigan qiyinchiliklar bo'lsa, o'qituvchi u yoki bu evristik yoki reflektiv texnikadan foydalanishni taklif qiladi, ya'ni: muammoning shartlarini diagramma shaklida chizish, yechim usulining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, muammoni teskari yo'nalishda o'qish, asosiy qarama-qarshiliklarni shakllantirish, aql bovar qilmaydigan narsani taxmin qilish va hokazo.

Talabalarining hal qilishda mazmunliligi va motivatsiyasini oshirish uchun vazifani reklama qilish, amaliy ahamiyatiga e'tibor berish, talabalarining o'zlari uchun qanday vazifa qiziqarli bo'lishi mumkinligini aniqlash foydalidir.

Shuningdek, talabalar uchun maktab ta'limida o'g'il bolalarni va qiz bolalarni alohida o'qitish imkoniyatlari haqidagi savol qiziqish uyg'otadi. Bunday savol odatda pedagogika darslarida berilmaydi, lekin uning muhokamasi sof pedagogik bilimlarni qo'llashdan tashqari, zukkolik va tasavvurni namoyon etish imkoniyatini beradi.

Kreativ faoliyatni tashkil etishning taklif etilayotgan usuli o'qituvchilarga sinfda fan xarakteridagi kreativ vazifalardan ko'proq foydalanishga imkon beradi, shuningdek,

talabalarining kreativ nostandart vazifalarni ham, pedagogika fanini ham bajarishga qiziqishini oshiradi.

Sinfda kreativ faoliyatni tashkil etishning muhim sharti ob'ektiv (ya'ni mezonlarga asoslangan) va faoliyat natijalarini

tezkor baholash imkoniyatidir. Baholash protsedurasining qulayligi va tezligi uchun oldindan tayyorlangan protokollardan foydalaniladi, ular maxsus yaratilgan "SREO DATUM" kompyuter-raqamli tizimida mavjud.

"SREO DATUM" tizimining logotipi

Talabalar tizimda mobil telefon (planshet, shaxsiy kompyuter yoki ushbu maqsadlar uchun moslashtirilgan boshqa raqamli gadjet) yordamida ro'yxatdan o'tadilar va o'qituvchidan kreativ topshiriq oladilar. Mobil telefon ekranida ikkita ustun paydo bo'ladi. Birinchisida talabalardan topilgan barcha yechimlarni yozib olishlari so'raladi va ular har bir yechim variantining kamchiliklarini ikkinchi ustunga qo'shishlari mumkin. Kompyuter dasturi va o'qituvchi talabalarni kreativ ishlarni izchil bajarishlari uchun yo'naltiradi: birinchi navbatda, ular topshiriq savoliga mumkin bo'lgan javoblarning maksimal sonini taklif qilishadi, so'ngra har bir variantni tanqidiy baholashga o'tadilar, odatda, bu "aqliy hujum" usulini qo'llagan holda olib boriladi.

"SREO DATUM" tizimining dasturiy-kompyuter kompleksi sizga individual talabaning va butun guruhning kreativ aqliy faoliyati natijalarini on-layn rejimida to'plash va bir zumda qayta ishlashga imkon beradi. Bu o'qituvchi ham, talabalar ham o'zlari bajargan har bir kreativ vazifani bajargandan

so'ng deyarli darhol va ularning kreativligi ro'yobga chiqadigan va rivojlanadigan barcha sinflar davomida doimiy ravishda o'zlari uchun fikr-mulohazalarni olish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun amalga oshiriladi.

"SREO DATUM" tizimining ishlashi uchun sinfda talabalarining kreativ faolligi namoyon bo'lishini baholash mezonlari taklif qilindi.

Talabalar mavzu mazmuni bo'yicha kreativ vazifalarni bajarayotganda divergensiyani aniqlash uchun talaba tomonidan taklif qilingan yechim g'oyalari soni hisoblab chiqiladi va bu kreativ harakatlar miqdorini aniqlashning birinchi mezonidir. Har bir keyingi yechim variantini baholashda, ikkinchisidan boshlab, kreativ izlanish jarayonida keyingi g'oyalarni ilgari surish qiyinligining oshishi hisobga olinadi.

Yechimning kreativ tomonlari talabalar tomonidan yechim uchun g'oyalarni ilgari surish bosqichida, ya'ni divergent harakatlar orqali aniqlangan deb taxmin qilinadi. Va ushbu g'oyalarning salbiy tomonlarini, ularni amalga

oshirishdagi to'siqlar va qiyinchiliklarni aniqlash talaba tafakkurining yaqinlashishini tavsiflaydi.

Aniqlik uchun kreativ vazifani bajarishda bitta talabaning kreativ harakatlarini miqdorini aniqlash misolini ko'rib chiqamiz. Yana bir bor ta'kidlaymizki, ushbu protsedura "SREO DATUM" tizimi tomonidan raqamlashtirilgan rejimda amalga oshiriladi.

Har bir talaba uchun individual ko'rsatkichlarni tahlil qilish "SREO DATUM" tizimiga o'qituvchining natijalarini uning bevosita kreativ rivojlanish zonasini aniqlashda ekstrapolyatsiya qilish orqali yordam berishga imkon beradi. Shunga asoslanib, o'qituvchi sinfda talabalarning kreativligini rivojlantirish bo'yicha individual va oldingi ishlarni yanada rejalashtirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova Z.T. Mustaqil badiiy ijodkorlik fikrlash.-T.: Fan-2003y.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
3. Инновацион таълим технологиялари /Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: "Сано стандарт" нашриёти, 2015. – 81-б
4. D.A.Rajabova, M.T.Mirzamaxmudova Ta'limni raqamlashtirish jarayonida bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kreativligini rivojlantirish omillari . "Zamonaviy uzluksiz ta'lim sifatini oshirish:innovatsiya va istiqbollari" xalqaro konferensiya.T.:2023 yil. 121-123-betlar.
5. G.M.Anarkulova, D.A.Rajabova Scientific and Methodological Aspects of the Formation of Creative Thinking in Future Teachers on the Subject of "Technology". International Journal of Progressive Sciences and Technologies (JPSAT) Vol.17 No. 1 October 2019.
6. Ahmadaliev S.Y. Bo'lajak mehnat ta'limi o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik faoliyatga moslashishining ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan. nomz. ... diss. - T.: TDPU. 2008. - 187 b.
7. Sipa M. The factors determining the creativity of the human capital in the conditions of sustainable development // European Journal of Sustainable Development. - 2018. - T. 7. - №. 2. - C. 1. DOI: 10.14207/ejsd.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARINING INTELLEKTUAL MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

QURBONOV JASURBEK AKMALJONOVICH

Qo'qon Davlat Pedagogika instituti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi kafedrası dotsenti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy fanlar jamiyat hayotidagi ahamiyati, ijtimoiy-gumanitar soha bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy bilishning mohiyati tadqiq qilingan. Shuningdek, maqolada ijtimoiy-gumanitar soha bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirish tamoyillari, pedagogik asoslari va tizimi, didaktik jihatlari, muammoga turli yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'z va iboralar: intellekt, intellektuallik, intellektuallashtirish, intellektual madaniyat, bo'lajak o'qituvchi, bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyat, ijtimoiy-gumanitar yo'nalish.

Аннотация: В статье рассматривается значение социальных наук в жизни общества, особенности интеллектуальной культуры студентов социально-гуманитарной сферы, сущность социального познания. Также в статье анализируются принципы, педагогические основы и системные, дидактические аспекты, различные подходы к проблеме развития интеллектуальной культуры студентов социально-гуманитарной сферы.

Ключевые слова и фразы: интеллект, компетентность, уалуализация, уалуальная культура, будущие учителя, интеллектуальная культура будущие учителя, социально-гуманитарная ориентация.

Annotation: The article examines the importance of Social Sciences in the life of society, the peculiarities of intellektual culture of students of socio-humanitarian sphere, the essence of social cognition. Also, the article analyzes the principles, pedagogical bases and system, didactic aspects, different approaches to the problem of developing the intellektual culture of students of the socio-humanitarian sphere.

Key words and phrases: intellect, competence, ualualization, ualual culture, future teachers, future teachers intellektual culture, socio-humanitarian orientation.

KIRISH. Zamonaviy pedagogika fanida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim oluvchilarni intellektual madaniyatiga oid turli nazariy yondashuvlar, ilmiy kontseptsiyalar, yondashuvlarni, bahs-munozaralarni ilgari surmoqda. Bo'lajak mutaxassis yuksak intellektual madaniyatga ega bo'lishi uchun avvalo o'z-o'zini tarbiyalashi, ijtimoiy ko'nikmalar mazmunini bilishi va ulardan samarali foydalanishi, ichki mahorati, qobiliyatini kamolga yetkazib borishini yuqori darajada tashkil etish zarur bo'ladi. Ta'lim jamiyat taraqqiyotini olg'a siljituvchi kuch va vositadir. Millat dunyoqarashini shakllantirish, ta'lim-tarbiya, axloq normalarini vujudga

keltirish, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashda ta'lim o'z samasini bermoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ta'limning kuchi va uning samaradorligi yuksak bilimga ega bo'lish bilan izohlanadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "farzandlarimizning qobiliyatini ro'yobga chiqarishga bolalikdan e'tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko'plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar yetishib chiqadi"[1,76]. Aynan buyuk bobolarimizning ilm-fan yo'lida bosib o'tgan mashaqqatli hayot yo'li biz uchun namuna bo'lmog'i lozim. Ilmiy

faoliyatning madaniy jihatlarini bo'lg'usi mutaxassislarda shakllantirishda esa ijtimoiy-gumanitar fanlar, xususan falsafa fanining ham ahamiyati beqiyosdir. Bu jarayonda uzluksiz ta'limning yuksak ijtimoiy o'zgartiruvchanlik tabiati har bir odamda genetik qobiliyatlarni to'la qonli ro'yobga chiqarishi, kishilarda ratsional tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, ularni hozirgi zamon fani, texnikasi va texnologiyasi haqidagi aniq bilimlar bilan qurollantirish lozim. Shu ma'noda globalashuv sharoitida ijtimoiy fanlar inqirozdan chiqishning eng faol ishtirokchisidir. Shu bois "gumanitar soha olimlari faoliyatini har tamonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim"[2,40]. Aynan ilm-fan orqali yoshlarda intellektual qobiliyatlarni tarbiyalash, ularni ijtimoiy taraqqiyotning da'vatkor omiliga aylantirish imkoniyatlari mavjud.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish kontseptsiyasi shaxsni intellektual ijtimoiylashtirish nazariyasi nizomlarini aks ettiradi, uning asosida ta'lim oluvchilarning intellektual tajribasi shunday o'zgartiriladiki, u jamiyat a'zolarini intellektullashtirish sur'ati asta-sekin oshib borayotgan va unda bozor munosabatlarining rivojlanayotgan sharoitlarda professional(kasbiy) faoliyat ob'ektlarini ratsional tashkillash vazifalarini samarali hal uchun zarur bo'lgan sifatlarni rivojlantiradi.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish metodologiyasining falsafiy darajasi, gumanitar haqiqatni intellektual texnologiyalar vositalari bilan anglashga tayyor bo'lgan, uning ta'rifi va ta'lim olayotganlarning shaxs sifatida anglashni transtsendental realistik sub'ekt belgilari mohiyatiga oid guruhlarini aks ettiradi.

Intellektual madaniyat shaxsning aqliy qobiliyatiga asoslangan gnoseologik faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilash, intellektual qadriyatlar yaratish malakalari, bilish manbalari hamda informatsion-texnikaviy vositalar bilan ishlay olish

qobiliyati bo'lib, uning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyati innovatsion bilimlarni egallash va ulardan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faoliyatda samarali foydalanishini ta'minlovchi tafakkur rivojlanishi darajasi, tushunish va anglash qobiliyati bo'lib, ularning bilish va ilmiy-ijodiy salohiyatini tashkil qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik darajasi gumanitar muassasada bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishga muvofiq ravishda oliy maktab pedagogikasining yondashuvlari, printsiplari va metodlarini qamrab oladi.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishga tizimli yondashuv, ko'rib chiqilayotgan jarayonning vazifalarini amalga oshirayotgan ta'lim muassasasi ichki va tashqi muhitining bir-biri bilan o'zaro bog'liq kichik sistema(tizim)lar majmui bilan ifodalanadi. Ko'rib chiqilayotgan jarayonga nisbatan yondashuvning mohiyati, bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish, bilim oluvchilarning umumiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan ta'lim muassasasining tashqi va ichki realligi bilan birgalikdagi harakatining majmuidan iborat. Individning qadriyatlari va guruhning qadriyatlari, o'zaro munosabatlardagi bu umumiyliklar bir-biriga to'g'ri keladi, ular qism va butunlikni biriktirishning manbai hisoblanadi.

Gumanitar-kulbturologik yondashuv ko'rilayotgan jarayonning mohiyatini, ya'ni – bo'lajak o'qituvchilarning gumanitar haqiqatni egallashdagi mahorati va istaklarini rivojlantirish, ilmiy gumanitaristika, ishlab chiqarish-amaliy gumanitar texnologiyani egallashda aks etadi. Gumanitar-kulbturologik yondashuvni amalga oshirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishni pedagogik tizimi o'zining gumanitar missiyasini bajaradi – gumanitar qadriyatlarni saqlanishi va salmog'i

yuqori bo'lishini ta'minlaydi, ijtimoiy-madaniy an'analarni qo'llab-quvvatlaydi(submadaniy gumanitariylarni saqlash, madaniylikda mantiqni, ma'naviylikda ratsionallikni topish va saqlash).

Ijtimoiy-pedagogik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishni ijtimoiy-pedagogik tizimi yo'nalishini aniqlashtiradi, shaxsni intellektual tarbiyalashni an'anaviy hamda innovatsion pedagogik metodikalarining izchilligi tamoyilining ahamiyatini anglash imkoniyatini beradi. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual tarbiyalashdagi innovatsiyalar yangi informatsion inqilob, odamlar bilimlarini boyitish manba(vosita)larining rivojlanishi bilan bog'liq. Unda egallangan bilimlarni amalda qo'llash esa ta'limning vazifa(maqсад)lari bo'lib qolmoqda.

Gumanitar yo'nalish bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik tizimi butunlik, tizimlilik va elementlarning ierarxiyaga oidligi, dastlabki nuqtai nazar yoki fikrning yakuniy natija bilan aloqasi talablariga javob beradi. Ushbu tizim bo'lajak o'qituvchilarda fikrlash madaniyatini, badiiy-ijodiy madaniyatni, tadqiqot, loyihalash, bilish va kommunikativ faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan boshqa mohiyatan yondosh tizimlar bilan solishtirilganda, maqsadga yo'naltirilgan, invariant va bir vaqtning o'zida o'ziga xos xarakterga ega.

Gumanitar yo'nalish bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishni pedagogik tizimi aralash turga ega bo'lib, u tashkil etishning tashqi va ichki omillarining sun'iy va tabiiy ob'ektlar dialektik umumiyligidan iborat. Uzluksiz va xilma xil ta'sir ko'rsatishga qodir ob'ektiv jihatlarining mavjud bo'lishi tizimning sun'iy ob'ekti hisoblanadi. Oo'yuning nazorat qilinuvchi ijtimoiy-pedagogik makoni tabiiy ob'ektdir.

Tizimning ichki tashkillanishi uni maqsadli negizini-bo'lajako'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning tuzilish va

vazifalari jarayonini konkretlashtirishni taqozo qiladi. Tashqi tashkillanishi esa, bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyati omillarining majmuidan iborat.

Tizimni rivojlantirish manbai sifatida quyidagi qarama-qarshiliklar e'tirof qilinadi:

- davlat va jamiyatning ijtimoiy-gumanitar sohani samarali faoliyat ko'rsatishidagi ehtiyoji, uning aholi talablariga mos kelishi o'rtasida va bunda konkret shaxsning o'rni va ahamiyatini yetarli darajada tushunmaslik (ishbilarmonlar, korxona va tashkilot rahbarlari va xodimlarni);

- davlat va jamiyatning o'z intellektual zahirasidan gumanitar vazifalar va mavjud sharoitlardan kelib chiqib, maqsadga muvofiq va mas'uliyatli foydalanuvchi xodimga ehtiyoji bilan professional gumanitar ta'lim muassasasida bu jarayonga tayyorgarlikni yetarli darajada amalga oshirmayotganlar o'rtasida;

- professional gumanitar ta'lim muassasasining bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyatini rivojlanishini tizimli nazariy va metodik ta'minlash ehtiyoji bilan bu haqda pedagoglar va ta'lim jarayoni rahbarlarining tushunchalari yetarli darajada shakllanmaganligi o'rtasida;

- OO'Yuning professional gumanitar tayyorgarlik yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan shaxslar, intellektual ijtimoiylashtirish jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash ehtiyoji bilan bunda o'z roli va ishtirokini yetarli darajada tushunmaslik o'rtasida.

Ijtimoiylashtirish – bu inson tomonidan ushbu jamiyat shaxsning ijtimoiy hayotda ishtirok etishi uchun egallashi zarur bo'lgan qadriyatlar, munosabatlar hamda qobiliyat va mahoratdir[3,296].

Intellektual ijtimoiylashtirish – inson tomonidan konkret jamiyat hayotida o'zining tafakkurga oid tajribasini amalga oshirish uchun intellektual qadriyatlarni egallash jarayoni.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarni ommaviy ijtimoiy intellektuallashtirish va yo'naltirilgan

intellektual ijtimoiylashtirish teskari aloqa quyidagi bir qator qonuniyatlarga ega:

– jamiyatda bugungi kunda asosiy qo‘shimcha mahsulot iqtisodiyotning moddiy sektorida emas, intellektual sektorida ishlab chiqarilayotganini, mehnat qilishga yaroqli aholining tobora qo‘proq qismi shu sektorda bandekanligini tushunib yetishning rivojlanishi, bo‘lajak mutaxassislarni o‘z intellektual zahiralardan samarali foydalanishga bo‘lgan ehtiyojlari darajasini oshirishga, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallashga olib keladi;

– bo‘lajak mutaxassislarni o‘z intellektual zahiralardan samarali foydalanishga bo‘lgan ehtiyojlari darajasini oshirish, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallash, adekvat(o‘xshash) pedagogik javob qaytarish, ehtiyojni imkoniyatga o‘tishi uchun sharoitlar yaratish zaruratini yuzaga keltiradi;

– bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘z intellektual zahiralardan samarali foydalanishga bo‘lgan ehtiyojlari darajasini oshirish, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallashga pedagogik javob qaytarish darajasini oshirish ortidan, ularning professional faoliyatini muvaffaqiyatli intellektuallashtirish mexanizmlarini anglash, bilimlar, mahorat va shaxsga oid sifatlarni rivojlantirishni samarali shakllarini keladi.

Tizimning maqsadi va natijasi bo‘lajak o‘qituvchilar intellektual madaniyatining dastlabki darajasidan tubdan farq qiluvchi, yuqoriroq darajaga o‘tish hisoblanadi va u keng ma’noda aniqlanadi: ta’lim olayotganlarning intellektual kompetenttsiyasiga qarab (talablarga mos keluvchi akademik va funksional xabardorlik bilan: ijtimoiy tizimning, potentsial ahamiyatga ega bo‘lgan bilimlardan mos holda kasb uchun dolzarb bo‘lgan bilimlarga o‘tishga tayyorlik bilan); intellektual tarbiyalilik bilan (professional vazifalarga muvofiq shaxsga oid sifatlarni shakllantirish bilan – faol tashabbus, ma’lumot va bilimlar bilan tashabbuskorlik, ratsional va mas’uliyat

bilan ishlash, g‘oyalarning paydo bo‘lishiga, baholashlarni nazorat qilish va qarorlar qabul qilishga qobiliyat bo‘lishi bilan); intellektual sezuvchanlik bilan (qarama-qarshilik va muammolarni his qilish va tushunish, pedagogik boshqaruvda ko‘ngilchanlik (ko‘nuvchanlik) va bilimlarni qayta ishlashda o‘zini o‘zi idora qilishga qobiliyati bilan). Tor ma’noda – intellektual adekvatlik (aynan bir xillik), mas’uliyat, chiqishimlilik, chuqur bilimga asoslanganlik (kompetentlilik), refleksivlilik, moslashuvchanlik.

Bo‘lajak o‘qituvchi intellektual tajribani intellektual madaniyatning asosi sifatida quyidagicha to‘playdi:

a) kundalik turmushda (tashqi muhitda);

b) maxsus tashkil qilingan hayotda (ta’lim muassasasining ichki muhitida, ishlab chiqarishdagi ta’lim jarayonida).

Kundalik turmush odatdagi ongga, odatdagi fikrlashga, voqelikni idrok va in’ikos qilishning odatdagi tajribasiga ega bo‘lgan shaxs tipini shakllantiradi. Ta’lim muassasasi esa – bu davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinuvchi, pedagogika fani va muhit tarbiyalanuvchisi bo‘lgan shaxsga pedagogik ta’sir o‘tkazish tajribasi bilan ta’minlangan, u o‘z faoliyatini adresatda ongning istalgan darajasini, fikrlashning usullarini, idrok qilish tajribasini va atrofdagi voqelikni in’ikos qilishni rivojlantirishga yo’naltiradi. Ishlab chiqarishdagi ta’lim jarayoni – bu xodimlarni professional vazifalarini bajarishga tayyorgarlik qilish muddatini uzaytirish bo‘lib, u ishlab chiqarish texnologiyalarida bo‘layotgan uzluksiz o‘zgarishlarni yoki iste’molchilarning talablarini hisobga olgan holda bo‘ladigan jarayondir.

Maxsus tashkil qilingan pedagogik makonning sifati, uning mezonlari qay darajada aniq ishlab chiqilganligiga va ularning qo‘llanishiga bog‘liq. Kontseptsiyamizdagi Mazkur pedagogik jarayondagi mezonlar bu: kognitiv-kommunikativ, refleksiv-baholash, orientatsion-evristik.

Kognitiv-kommunikativ mezonlar o'z ichiga ta'lim olayotganlar o'zlashtirayotgan bilimlar majmuini oladi (bo'lajak o'qituvchilarning intellektual chiqishimliliigi va kompetentlilik ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi):

- ijtimoiy-gumanitar sohada qo'llanilayotgan intellektual texnologiyalar, ushbu texnologiyalarni bozor sharoitlarida samarali qo'llash usullari haqida;

- ijtimoiy-gumanitar sohani rivojlantirish dasturlari, masalan, ob'ektlarni ijtimoiy-madaniy jarayonlarini modellashtirish haqida;

- gumanitar vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun zarur bo'lgan individual va jamoaviy intellektual tajriba haqida.

Ushbu bilimlar yordamida bo'lajak o'qituvchi:

- a) akademik, kundalik va funktsional xabardorliklar o'rtasida muvozanatni saqlay oladi;

- b) faoliyatning u yoki bu turida kognitiv, gumanitar va bozor madaniyatiga aloqadorlik tuyg'usini ifoda qila oladi;

- v) o'zining chuqur bilimga ega ekanini namoyish qila oladi.

Orientatsion-evristik mezon ta'lim olayotganlarning shaxsga oid sifatlari, sabablarni qamrab oladi (bo'lajak o'qituvchilarning intellektual adekvatlik (aynan bir xillik) va moslashuvchanlik ko'rsatkichlari yordamida aniqlanadi):

- oqilona xudbinlik bilan;
- shaxsiy mas'uliyat bilan;
- intellektual interfaollik bilan;
- ijodiy tashabbuskorlik bilan;
- kommunikabellik bilan;
- pertseptivlik bilan;
- professional istiqboli bilan.

Refleksiv-baholash mezoni bo'lajak o'qituvchilar qobiliyatlarining guruhlar orqali ochiladi (o'z ichiga bo'lajak o'qituvchilarning intellektual his qilish va refleksiv ko'rsatkichlari majmuini oladi):

- pedagogik ta'sir akt (harakat) larga mos ravishda javob qaytarish, pedagogik hamkorlik

ma'nolarini tushunish;

- bilim orttirish, ijodiy va sinov amaliyoti faoliyatida intellektual madaniyat maqsadlari, qadriyatlarini, talablarini predmetlashtirish;

- ijtimoiy-gumanitar muammolarini hal qilishga oldindan tayyor bo'lish.

Professor-o'qituvchi o'quv-biluv jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning o'ziga xos tadqiqotchilik usullarini qo'llab-quvvatlashi va muntazam himoya qilishi lozim [4,33]. Buning uchun o'qituvchi ular faoliyatida vujudga keladigan qiyinchiliklar va ularning hosil bo'lish sabablarini bilishi zarur. SHundagina u bo'lajak o'qituvchiga qiyinchilikni qanday bartaraf etishga ko'maklashish lozimligini aniq bilib oladi. Shu sababli o'qituvchidan har bir bo'lajak o'qituvchining diqqat-e'tibori, xotirasi, idroki, tafakkuri, intilishlari, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarining qay darajada rivojlanganligini yaxshi bilishi talab etiladi.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish metodikalari – bu katta yoshdagilar bilan ishlash metodikalari. Ularni amalga oshirish o'qitishning andragogik qoidalarini taqozo qiladi. Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish maqsadida foydalanishga moslashtirilgan mavjud qoidalarining varianti quyidagita'riflarga ega: gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarni o'qitishda ularni boshqarishga urinishlarga mulohazali-tanqidiy munosabatda bo'lishni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish; ta'lim olayotganlarning dunyoqarashga oid nuqtai nazarlarini, chunki qabul qilinayotgan har qanday ma'lumotga ularning ko'zi bilan qarab baho beriladi, ijtimoiy-gumanitar tizimning maqsadlari, qadriyatlarini va talablariga muvofiq ravishda tuzatishlar kiritish (korrektirovka) kerak; ta'lim jarayonining intellektual fonini yaratishda ta'lim olayotganlarning o'rganayotgan bilimlariga amaliy yondashishlarini inkor etmaslik kerak; ta'lim jarayonini tashkillashda o'quvchilarni o'qishdan ruhiy-ma'naviy qoniqish olishga

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

ZUHRA TIRKASHEVNA RAJABOVA
Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqola bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida adabiyotlar tahlili, so'rovnoma o'tkazish va kuzatish usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, trening, keys-stadi, aqliy hujum va boshqa interfaol usullar tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus dastur ishlab chiqish va uni doimiy ravishda takomillashtirish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, rivojlantirish usullari

KIRISH

Kreativ fikrlash - bu shaxsning original va noyob g'oyalarni ilgari surish hamda mavjud muammolarga ijodiy yechim topish qobiliyatidir. Kreativ fikrlash qobiliyati har bir inson uchun, ayniqsa, ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun juda muhimdir. Maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilar ham bundan mustasno emas. Ular tarbiyalanuvchilarning intellektual, ijodiy va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi¹.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativ fikrlash qobiliyati tug'ma bo'lmay, balki uni maxsus mashqlar va usullar yordamida rivojlantirish mumkin². Shuningdek, kreativ

fikrlash jarayonida divergent fikrlash, ya'ni bir nechta echimlarni ko'rib chiqish va ulardan eng maqbulini tanlash muhim rol o'ynaydi³.

Bugun dunyoda yuz berayotgan to'rtinchi sanoat tamaddunining dvigateli – harakatga keltiruvchi kuchi bu kreativlik. Atrofga boqsangiz har tomonda inson ijodkorligining beqiyos va hayratlanarli namunalari dush kelasiz: elektron xizmatlar, virtual reallik, to'rtburchakli tarvuzlar, tuproqsiz hosil olish... Bularning barchasi inson tasavvuri, tafakkuri mahsuli. Bugun biz uchun odatiylik kasb etayotgan kitob, musiqa, bino, samolyot, hatto lampalar ham qachonlar orzu va tasavvurda bo'lgani, aql-idrok samarasi o'laroq yaratilgan. G'ildirakning kashf etilishidan boshlangan yaratuvchanlik namunalari bugun koinotda kezib yuribdi. Innovatsiyalar kundalik turmushimizda kulayliklar yaratadi, og'irimizni yengil, uzog'imizni yaqin qiladi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning

1 Karimova, G. (2020). Maktabgacha ta'lim sifatini oshirishda tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari. *Pedagogika*, 4(53), 37-42.

2 Qo'chqorov, R., & Jumayev, S. (2019). Bo'lajak tarbiyachilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish omillari. *Zamonaviy ta'lim*, 6(85), 63-69.

3 Mirzayeva, S. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy rivojlantirishda tarbiyachining roli. *Pedagogik mahorat*, 2, 101-105

ajralmas bo'lagiga aylangan. Har bir sohada ijodiy fikrlovchi mutaxassislarga talab katta. Olim, muhandis, professor-o'qituvchi, shoir, yozuvchi, rassom, aktyor, me'mor, muharrir, dizaynerlarga emas, hatto bajaruvchilikka asoslangan kichik mutaxassislarga ham ijodkorlik zarurati seziladi. Dunyoga mashhur dasturiy mahsulotlar, mobil telefonlar ishlab chiqarish kompaniyalar mutaxassislardan har kuni yangi g'oya so'raladi. Mehnat bozorida kreativ fikrlovchi mutaxassislarga talab oshib borayotgan ekan, ta'lim jarayonida o'quvchi-talabalarning mazkur qobiliyatini shakllantirish, rivojlantirish dolzarb vazifadir. Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikrlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni to'g'ri tushunib, to'g'ri yetkazib bera olishga, nari borsa, berilgan axborotlarni umumiy lashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullarini o'rganish va tahlil qilishdan iborat.

METODLAR

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Mavzuga oid ilmiy manbalar, dissertatsiyalar, monografiyalar va maqolalar o'rganildi va tahlil qilindi.

- So'rovnoma o'tkazish: Toshkent shahrida joylashgan 5 ta maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat yuritayotgan 100 nafar tarbiyachi ishtirokida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyati darajasini aniqlashga qaratilgan test savollaridan iborat edi.

- Kuzatish: Tarbiyachilarning bolalar bilan olib borayotgan mashg'ulotlari kuzatildi va ularning kreativ yondashuvlari tahlil qilindi.

- Trening: Tadqiqot ishtirokchilari uchun 3 kunlik "Kreativ fikrlash va uni rivojlantirish usullari" nomli trening tashkil etildi. Trening davomida tarbiyachilar turli interfaol usullar (aqliy hujum, keys-stadi, rol o'yinlari) yordamida kreativ fikrlashni rivojlantirdilar.

Kreativlik atamasi Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J. Guilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olish;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish (fantaziya).⁴

ADABIYOTLAR TAXLILI

Yevropaning Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining bayonotiga ko'ra kreativ fikrlash shunchaki tasodifiy g'oyalar berishdan kattaroq narsadir. U insonga ba'zan murakkab sharoitlarda, yanada yaxshiroq natijaga erishishga imkon beruvchi bilim va tajribaga asoslangan real ko'nikmadir. Butun dunyoda jamiyatlar va tashkilotlar muammolarni hal etishda innovatsion bilim va yaratuvchanlikka tobora ehtiyoj sezmoqdalar.[15]

Kreativ fikrlash ta'siri butun jamiyatga sezilarli innovatsiya turlarining ortida turishi rost, lekin u ayni damda universal va tenglashtiruvchi xususiyatga ega fenomen hamdir, ya'ni har qanday shaxs, u yoki bu darajada, kreativ fikrlash qobiliyatiga ega. [16]

Amerikalik olim D. Veksler "Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga

4 Guilford J.P. (1950) Creativity, American Psychologist, Volume 5, Issue 9, 444–454

bir nechta yechimlar paydo bo'lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o'zga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi" - deb ta'rif beradi.[17]

PISA (o'quvchilarni ta'limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturi) tadqiqotida kreativ fikrlash bilim sohasida original va samarali yechimlar, yutuqlar va tasavvurlarni ta'sirchan ko'rinishlarga olib keladigan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirishda samarali ishtirok etish qobiliyati deb ta'riflangan.

A.X. Maslou kreativlikni 2 turga bo'ladi: iste'dodning kreativligi va shaxsning o'z-o'zini aktuallashtirish kreativligi.

Shaxsning o'z-o'zini aktuallashtirish kreativligi shaxs bilan uzviy bog'langanligi sababli biz unga kundalik hayotda va kasbiy faoliyatning ko'p sohalarida duch kelishimiz mumkin.

A.X. Maslou kreativlikda o'z-o'zini aktuallashtirishning ikki darajasini keltirib o'tgan: birinchisi – "ixtiyorsiz kreativlik, bunda shaxs birdan aqliga kelish, ruhlanish, qiyin kechinmalarga ega bo'ladi", "ikkinchisi – ixtiyoriy, og'ir mehnat bilan bog'liq, uzluksiz ta'lim, kamolotga intiluvchanlik".

1. A.X. Maslou kreativlikni inson tabiatining fundamental xarakteristikasi sifatida ko'radi, ya'ni barcha insonlardagi tug'ma qobiliyat, lekin hayoti davomida ma'lum ijtimoiy to'siqlar natijasida yo'qolib ketadi, deb hisoblaydi. [11]

2. T.A. Barisheva va Yu.A. Jigalovlar pedagogikada kreativlikni tizimli (ko'p bosqichli, ko'p o'lchamli) psixik (ruhiy) ta'lim sifatida talqin etib, unga faqatgina intellektual potensialni emas, balki motivatsiya, emotsiya, estetik rivojlanish darajasi mavjudligi, kommunikativ parametrlari, kompetentligi va hokazolarni ham kiritadi [9. 129].

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Tarbiyachilarning aksariyati (65%) o'rtacha kreativ fikrlash qobiliyatiga ega. 20% yuqori va 15% past ko'rsatkichga ega.

- Kuzatish natijalariga ko'ra, tarbiyachilarning atigi 30% mashg'ulotlarda kreativ yondashuvlardan foydalanadi. Qolgan 70% an'anaviy usullar bilan cheklanadi.

- Trening yakunida ishtirokchilarning kreativ fikrlash qobiliyati sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Agar trening avvalida o'rtacha ball 15 ni tashkil etgan bo'lsa, trening yakunida bu ko'rsatkich 25 ballga yetdi.

- Tadqiqot davomida quyidagi kreativ fikrlash usullari samarali ekanligi aniqlandi: aqliy hujum, rollarni almashtirish, assotsiativ karta, lateral fikrlash va boshqalar.

Aqliy hujum har qanday murakkab muammoga yechim topishga qaratilgan odamlarning guruhiiy aqliy ishini amaliy tashkil etish usullari to'plami. Aqliy hujum odamlar nisbatan kichik guruhi uchun ijodiy hamkorlik samaradorligini oshirish usuli sifatida qoraladi

Lateral (yon tomondan) fikrlash - bu darhol aniq bo'lmagan fikrlash orqali bilvosita va ijodiy yondashuv yordamida muammolarni hal qilish uslubi. Unga faqat an'anaviy bosqichma-bosqich mantiq yordamida erishib bo'lmaydigan g'oyalar kiradi. Lateral fikrlash muammolarni bilvosita va ijodiy yondashuv orqali hal qilish, darhol aniq bo'lmagan fikrlash va faqat an'anaviy bosqichma-bosqich mantiq yordamida erishib bo'lmaydigan g'oyalarni o'z ichiga oladi

TAHLIL

Olib borilgan tadqiqot natijalari bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ fikrlash qobiliyatini

rivojlantirish borasida muhim ma'lumotlar berdi. Tadqiqot davomida tarbiyachilarning kreativ fikrlash darajasi o'rganildi, ularning mashg'ulotlardagi faoliyati kuzatildi hamda maxsus treninglar o'tkazildi.

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, tarbiyachilarning aksariyati o'rtacha kreativ fikrlash qobiliyatiga ega. Bu esa ularning o'z faoliyatida ijodiy yondashuvlarni yetarlicha qo'llay olmasligini anglatadi. Shuningdek, kuzatishlar davomida ham tarbiyachilarning ko'pchiligi an'anaviy usullar bilan cheklanishi, kreativ yondashuvlarni kam qo'llashi aniqlandi.

Treninglar davomida tarbiyachilar turli interfaol usullar yordamida kreativ fikrlashni rivojlantirdilar. Trening yakunida ishtirokchilarning kreativ fikrlash qobiliyati sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Bu shuni ko'rsatdiki, maxsus o'quv dasturlari va interfaol metodlar tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali usullari aniqlandi. Bular orasida aqliy hujum, rollarni almashtirish, assotsiativ karta, lateral fikrlash kabi metodlar alohida o'rin tutadi. Ushbu usullar tarbiyachilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi, ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi.

Tadqiqot natijalari bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarini tayyorlash jarayonida kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi. Buning uchun tarbiyachilar tayyorlash dasturlariga kreativlikni rivojlantiruvchi maxsus kurslar va modullarni kiritish, talabalarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ta'lim muhitini yaratish talab etiladi.

Bundan tashqari, tarbiyachilarning kasbiy faoliyati davomida ham ularning

kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, yangi g'oyalarni amaliyotga tatbiq etishga ko'maklashish zarur. Buning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kreativlikni qo'llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish, tarbiyachilarning ijodiy ishlanmalarini rag'batlantirish, ular o'rtasida tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus dastur ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish zarur. Ushbu dastur quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi lozim:

- Kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiruvchi treninglar va seminarlar. Ushbu tadbirlar tarbiyachilarni kreativ usullar bilan tanishtirish, ularda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi [4]. Tarbiyachilar uchun metodik qo'llanmalar va o'quv-uslubiy majmualar yaratish. Ushbu materiallar tarbiyachilarga o'z faoliyatida kreativ yondashuvlarni qo'llash bo'yicha yo'riqnomalar beradi [5].

- Tarbiyachilar uchun onlayn platformalar va veb-resurslar yaratish. Bunday platformalar tarbiyachilarga masofaviy ta'lim olish, tajriba almashish va o'zaro hamkorlik qilish imkonini beradi [6].

3. Tarbiyachilarning kreativligini rag'batlantiruvchi tanlovlar va musobaqalar o'tkazish. Ushbu tadbirlar tarbiyachilarni ijod qilishga undaydi, ularning yangi g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish uchun sharoit yaratadi [7].

4. Yuqoridagi tadbirlar tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini tizimli ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kreativ fikrlash jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun ijodiy muhit yaratish, tarbiyachilarga psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatish

ham muhim ahamiyatga ega [8].

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus dastur ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish zarur. Dastur tarkibiga kreativlikni rivojlantiruvchi treninglar, seminarlar, metodik qo'llanmalar, onlayn platformalar, tanlovlar va musobaqalar kirishi lozim. Bundan tashqari, tarbiyachilar uchun qulay ijodiy muhit yaratish, ularni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash ham muhim ahamiyatga ega.

Kreativ fikrlovchi tarbiyachilar tarbiyalanuvchilarning ham ijodkorligini rivojlantirishga yordam beradi. Ular bolalarda

mustaqil va tanqidiy fikrlash, muammolarga ijodiy yondashish, yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa kelajakda yuksak salohiyatli va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar olib borish, bu borada samarali usul va yondashuvlarni joriy etish lozimligini ko'rsatadi. Zero, kreativ fikrlovchi tarbiyachilar nafaqat o'z faoliyatida, balki tarbiyalanuvchilarning ijodiy rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, G. (2020). Maktabgacha ta'lim sifatini oshirishda tarbiyachilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari. *Pedagogika*, 4(53), 37-42.
2. Qo'chqorov, R., & Jumayev, S. (2019). Bo'lajak tarbiyachilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish omillari. *Zamonaviy ta'lim*, 6(85), 63-69.
3. Mirzayeva, S. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodiy rivojlantirishda tarbiyachining roli. *Pedagogik mahorat*, 2, 101-105.
4. Guilford J.P. (1950) Creativity, *American Psychologist*, Volume 5, Issue 9, 444-454.
5. Abdullayeva, Q. (2017). Tarbiyachilarning kreativ fikrlashini faollashtirish usullari. *Ta'lim, fan va innovatsiya*, 1, 59-63.
6. Hasanova, D., & Saidova, M. (2021). Tarbiyachilar uchun kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. T.: TDPU.
7. Otamurodov, F. (2020). Tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini oshirishda onlayn ta'limning ahamiyati. *Maktabgacha ta'lim*, 10, 44-48.
8. Shermatova, N. (2019). Tarbiyachilar kreativligini rag'batlantirish yo'llari. *Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim*, 6, 32-35.
9. G'afforova, T. (2016). Ijodkorlik - maktabgacha ta'lim sifatini oshirish omili. *Zamonaviy ta'lim*, 11, 49-54.
10. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. СПб, 2006. – С. 285.
11. Guilford J.P. (1950) Creativity, *American Psychologist*, Volume 5, Issue 9, 444-454.
12. Maslow A. *The Farther Reaches of Human Nature* NY: Viking, 1971. Harmondworth, Eng: Penguin Books, 1973. Contents.
13. Gaynazarova, G. A. (2023). Characteristics Of Child Violence And Its Negative Consequences. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 8(1), 32-35.
14. Gaynazarova, G. A., Matnazarova, K. O., & Parpiyev, O. O. (2023). FACTORS AND METHODS OF PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF INDIVIDUAL TRAINING. *Academia Repository*, 4(12), 131-135.
15. Гайназарова, Г. А. (2023). ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМ-ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ МУХИМ ВОСИТАСИ СИФАТИДА. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 8(1), 36-40.
16. OECD (2010), *The OECD Innovation Strategy: Getting a Head Start on Tomorrow*, OECD.
17. OECD (2017), *PISA 2021 Creative Thinking Strategic Advisory Group Report*, Organisation for Economic Co-Operation and Development, [https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB\(2017\)19/en/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB(2017)19/en/pdf) (accessed on 26 March 2018).
18. Савельева М.Г. Педагогические кейсы: конструирование и использование в процессе обучения и оценки компетенций студентов/Учеб.-мет.пособие. – Ижевск: ФГБОУВПО "Удмуртский университет", 2013. – С. 9.
19. Jumanova S.B. *Kreativ fikrlash*. ISBN 978-5-0051-1636-9. 2020 y

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA FIZIKADAN TADQIQOTCHILIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH KOMPONENTALARI

RAXMONOV IKROM ABDUKARIMOVICH

Termiz davlat universiteti, o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarida fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish komponentlari haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, ijodiy fikrlash, tahlil va sintez qila olish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatlarini o'rganish va ularni ijodiy fikrlashga yo'naltirishga doir olib borilgan tadqiqot ishlarida Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi tinglovchilari, Toshkent viloyati Bo'ka tumani 22-,23-,50-sonli, Samarqand viloyati Nurobod tumani 8-,9-,10-sonli va Surxondaryo viloyati Termiz tumani 17-,19-,21 –sonli umumiy o'rta ta'lim maktablarilarida pedagogik tajriba - sinovlari o'tkazildi. Tajriba sinovlarini o'tkazishda maxsus tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan, ya'ni o'tkazilayotgan tajriba-sinov ishlari maqsadi, kutilayotgan

natijalar bilan tanish bo'lgan pedagoglar ishtirok etdi. Biz ilmiy tadqiqot ishimizning dastlabki bosqichida fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatli o'quvchilarga xos qobiliyatlarni aniqlashga harakat qildik. Buning uchun maxsus so'rovnoma orqali 2020-2024 yillarda Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi tinglovchilari bilan so'rovnoma o'tkazildi. Tinglovchilardan olingan natijalarni statistik qayta ishlash natijasida, ya'ni so'rovnomada ishtirok etgan tinglovchilar tomonidan eng ko'p qayd etilgan iqtidorli o'quvchilarga xos 3 ta komponentni ajratib oldik. Natija ushbu komponentgalarga mos bo'lgan masalalarni ajratib olib, ularni tajribamizdagi

o'quvchilarga qo'llash va to'garak mashg'ulotlarida berilgan laboratoriya mashg'ulotlari bo'yicha o'zlari ishlab chiqqan laboratoriya usulini ko'rish maqsad qilindi. Fizik fikrlashning asosiy harakteristikalaridan kelib chiqqan holda fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatlarining quyidagi komponentalari olindi:

Insonni o'qishga yoki biron bir maqsadni amalga oshirishga yo'naltiruvchi ichki omil;

1. Kreativlik
2. Ijodiy fikrlash
3. Tahlil va sintez qila olish

Biz I.Ya.Larner [1] tomonidan ajratilgan: bilim va malakalarni yangi holatga mustaqil ravishda o'tkazishni amalga oshira bilish; yangi muammoni oldindan ko'ra bilish; faoliyatning oldindan ma'lum usullarini kombinatsiyalash orqali yangilik yaratish; ob'ekt strukturasini oldindan ko'ra bilish; yechimlar variativligi va uning borishini ko'ra bilish; oldindan ma'lum bo'lgan yechimlardan prinsipial farq qiluvchi yangi yechimlar usulini ko'rish; ob'ektning yangi funksiyalarini ko'ra bilish qobiliyatlari kabi ijodiy faoliyat turlarini tasniflash qoidasiga amal qilamiz. O'quvchining ijodi deganda biz, faoliyatning shunday turini tushunamizki,

natijada qandaydir yangi, original, u yoki bu ma'noda o'quvchining individual tajribasi, qobiliyati va qiziqishlarini ifoda etuvchi omillarga ham e'tibor qaratdik.

Kreativlik: biron vaziyatda, masalaning yechimini topishda nostandart yondashuv orqali muammoni hal qilish. O'ziga bo'lgan ishonch-bu shaxsning ongli va tengsiz tasavvurlari tizimi bo'lib, shular asosida u o'z xulqi, fe'l-atvorini namoyon etadi. O'ziga bo'lgan ishonch o'zining fikri, o'zining xurmati, o'zini anglash, o'zini baholay bilish kabi "o'zini" so'zidan boshlanuvchi barcha ijobiy xislatlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, u shaxsni shakllantirishning eng muhim omili bo'lgan odamlar orasidagi o'z o'rnini anglash omilini ham o'z ichiga oladi. O'quvchining maktab davridagi rivojlanishida muhim xususiyatlaridan biri o'ziga bo'lgan ishonchning asosini tashkil etuvchi his-tuyg'ularning ustunligidir. Ya'ni quyi sinflarda o'ziga bo'lgan ishonch, asosan, ongsiz bo'lsa, yuqori sinflarda o'ziga ongli ishonchning salmog'i oshib boradi. Ongsiz o'ziga ishonch bajariladigan ish qiyinchiliklari haqida to'la tasavvurga ega bo'lmagan holda ro'y bersa, o'ziga ongli ishonchda ular haqidagi ma'lum tasavvurga ega bo'ladi. Shuning uchun o'ziga ongli ishonchda bajariladigan ishning amalga oshishi deyarli aniq bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda o'ziga ongsiz ishonch intiutsiyaga yaqindir. Bu hol matematikada kabi fizikada ham turli qiyinlikdagi bir-biriga yaqin bo'lmagan o'ta murakkab masalalarni kutilmaganda ijobiy hal qilinishiga olib keladi. Bu esa, masala yechishda ko'zlangan maqsadga erishishni, o'ziga bo'lgan ishonch, kreativlikni rivojlantiradi.

Kreativlik komponentini rivojlantirishga oid masalalar:

1) Bola havo to'ldirilgan sharni ipidan ushlab turibdi. Agar shar tinch holatda bo'lsa, bunda qanday ta'sirlar o'zaro kompensatsiyalanadi.

Yechish: O'quvchi ushbu masalani yechishda nostandart fikrlash orqali Yerga tortishish va ipning taranglik kuchi havoning,

itarib chiqaruvchi kuchi bilan o'zaro muvozanatlashishini aniqlaydi. Chunki bunda faqat Yerning tortishi havoning itarib chiqaruvchi ta'sirini kompensatsiyalay olmaydi. Agar ipni kesib yuborsak shar yuqoriga ko'tarilib ketadi. Bunda o'quvchi masala uchun zaruriy chizma chizib, mavjud ta'sir etuvchi kuchlar chizmada tasvirlanadi. Ta'sir etuvchi

kuchlarning yo'nalishiga qarab masalaga tegishli yechim aniqlanadi.

2) Stulga chiqib, bir xil balandlikdan ikkita gugurt qutisini: birinchisini keng tomoni bilan, ikkinchisini qirrasi bilan tashlab yuboring. Qaysi biri oldinroq tushadi?

Yechish: Masalani yechishda o'quvchi nostandart fikrlash orqali ikkala holatda ham gugurt qutilarini tashlab ko'radi. Bunda qirrasi bilan tushayotgan oldinroq tushadi, chunki old kesimining yuzi kichik, demak havo qarshiligi kichik bo'ladi. Berilgan ushbu masalani eksperimental masala sifatida bajarib xulosa qilinadi.

Ijodiy fikrlash: uning nomidan ko'rinib turibdiki, ijod qobiliyatiga ega bo'lgan fikrlash tarziga ishora qiladi; ya'ni o'z fikri yangi narsalarni yaratish, ixtiro qilish yoki ishlab chiqarishga qodir bo'lgan tarzda o'ylash qobiliyatiga ega bo'lish. Fikrlashning bu turi yangi g'oyalarga ega bo'lishga va ba'zi jihatlariga nisbatan turli xil tushunchalarni olishga imkon beradi. Masalan, o'zingizning biznesingiz bo'lsa va mahsulotingizni yaxshi reklama qilish uchun formulani topmoqchi bo'lsangiz, sizga yaxshi fikr kerak bo'ladi. Ushbu g'oyani olish uchun siz o'zingizning ijodiy fikrlashingizdan foydalanishingiz kerak bo'ladi, shunda siz o'zingizning boshingizdagi barcha bilimlaringiz bilan siz o'zingizning maqsadingiz uchun foydali yangi loyihalarni yaratishingiz mumkin. Kreativ fikrlash ishonchli yoki foydali ekanligi isbotlanmagan g'oyalarni izlashga asoslangan bo'lishi kerak.

Qolaversa masalalarni yechish bosqichlarini quyidagicha ajratish mumkin: yechimni tayyorlash, yechish sxemasini qabul qilish va uni amalga oshirish. Yechimni qabul qilish protsedurasi quyidagi amallar bilan ifodalanadi: etalon gipotezalar tizimini oldindan ajratib olish, joriy modelni etalon bilan taqloqlash va ularning o'xshashligini baholash; obrazlarni korrektsiyalash, faoliyat tamoyili va dasturini ishlab chiqish. Ijodiy masalalarni yechishdagi fikrlash jarayonining kengaytirilgan modeli quyidagi tarkibga ega:

1. Masalaning qo'yilishi;
2. Masalaning tahlili;
3. Bilimlarni umumlashtirish ko'nikmasi;
4. Yechish usullarini tizimlashtirish ko'nikmasi;
5. Masalani yechish jarayonini amalga

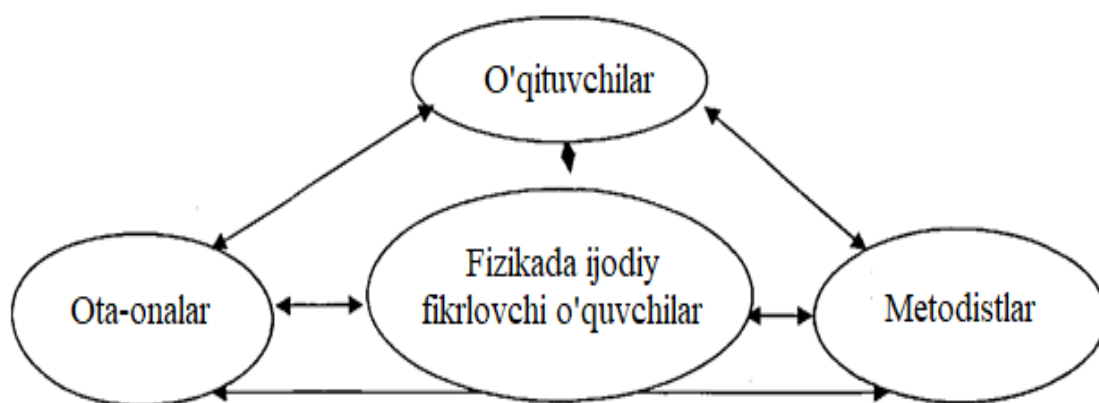
oshirish rejasi;

6. Yechishni amalga oshirish jarayoni;

7. Masala yechimini va yechish usulini baholash jarayoni;

8. Masala yechimi.

Ijodiy fikrlaydigan o'quvchilar va pedagoglar ijodiy, integratsiyasini tashkillashtirish sharti-o'quvchilarning fizikada ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yo'naltirilgan maktab o'qituvchilarining, oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilarining, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari metodistlarining, fizikada ijodiy fikrlaydigan o'quvchilarning ota-onalari va ijodiy qobiliyatli o'quvchilarning o'zaro muloqatini keng ko'lamda kuchaytirish kerakligini belgilaydi (1-rasm).

1-rasm. O'quvchilar ijodiy faoliyatini integratsiyalash.

Ijodiy fikrlash komponentini rivojlantirishga oid masalalar:

1) G'o'lanini yorib o'tin qilinayotganda bolta g'o'lada siqilib qoldi. G'o'lanini yorish uchun qattiq tayanchga g'o'lanini urgan ma'qulmi yoki boltaning orqasini urgan ma'qulmi? Urish vaqtini bir xil deb hisoblang.

Yechish: O'quvchi masalani quyidagi ijodiy fikrlashlar orqali mulohazaga kirishadi. Bunda g'o'lanining massasi bilan boltaning massasini solishtiradi. Agar g'o'lanini massasi bolta massasidan katta bo'lsa, boltani orqasi bilan urgan ma'qul, agar aksincha

bo'lsa g'o'lanini urgan ma'qul. Chunki qaysi birining massasi katta bo'lsa o'sha jismning inertsiasini katta bo'ladi. Bunda o'quvchining "Nyutonning birinchi qonuni" mavzusida egallagan bilimi muhim o'rinni egallaydi.

2) Shtangachi shtangani ko'krigidan boshlab qollarini yuqoriga cho'zib ko'tarayotganda shtangachining taxta supaga bosim kuchini u shtangani harakatlantirmay ko'tarib turgandagi bosim kuchi bilan taqqoslang. Shtanga avval tezlanuvchan, so'ngra biror vaqt tekis va nihoyat sekinlanuvchan harakat qiladi deb hisoblang.

Yechish: O'quvchi shtangachining shtangani ko'tarish vaqtida bosim kuchini taqqoslashda tezlanuvchan harakatda bosim kuchi eng katta bo'lishi ($a > 0$), tekis harakatda o'zgarmas ($a = 0$), sekinlanuvchan harakatda kichik ($a < 0$) ekanligini ijodiy fikrlash orqali aniqlaydi.

3) Eshikni ochib qo'yish uchun ba'zan polga eshikning oshiq-moshiq yaqinidagi tirqishga tosh yoki g'isht qo'yiladi. Nima uchun bunday qilish eshikning ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin?

Yechish: O'quvchi masalani ijodiy fikrlashlar orqali mulohaza qiladi. Bunda eshik ochilishi uchun eshik ruchkasiga kuch qo'yilganida qo'yilgan kuch bilan ochish osonroq bo'ladi. Bunda shu kuch eshikni aylanish o'qiga yaqinlashgani sababli ochilishi uchun qo'yiladigan kuch miqdori ortib boradi. Chunki kuch yelkasi qisqaradi. Oshiq-moshiq yaqiniga buyum qo'yish eshikni ochiq turishini shamol va shu kabi hollarda yopilmasligini ta'minlaydi. Bunda masalaning yechimi o'quvchining mexikaning "Statika" bo'limida egallagan bilimi muhim o'rinni egallaydi.

Tahlil va sintez qila olish qobiliyati: Tahlil va sintez qila olish qobiliyati - butunni bo'laklarga bo'lish, butunning o'ziga xos bo'lgan alomatlari, xossalari va belgilarini ajratish tahlilning funksiyasi hisoblanadi. Sintez tahlil natijasida olingan elementlarni birlashtirish omili hisoblanadi. Bu jarayonlar bir-biri bilan bog'lanmagan, izolyatsiyalangan holda uchramaydi. Biror narsani tahlil jarayonida identifikatsiyalash uchun, ob'ekt haqida to'liq tasavvur zarur, boshqacha qilib aytganda, bu differentsiallashmagan sintez. Turli real ob'ektlar va borliqdagi hodisalar, tushunchalar, qonunlar va h.k. bir so'z bilan aytganda ideal ob'ektlar ham analiz qilinishi mumkin.

Real ob'ektlarni tahlil qilinayotganda uni ko'rib turasiz va shuning uchun unga

xos bo'lgan barcha alomatlar, afzalliklar, uning shakli yoki aytaylik mazmuni haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Real ob'ektlar analiz qilinayotganda insondagi idrok va tasavvur ishlaydi. Masalan, aytaylik ma'lum o'lchamdagi xurning hajmini hisoblash kerak bo'lsin. Biz uni ko'rib turibmiz va tahlil qilinayotganda u haqida yetarlicha ma'lumot olishimiz mumkin. Ideal ob'ektlar tahlil qilinayotganda bunday imkoniyat bo'lmaydi va shuning uchun ham xotira bilan tasavvur faollashadi. Bunga misol qilib Oy tabiiy yo'ldoshining o'lchamlari haqida yechilayotgan masalani keltirish mumkin. Ob'ekt tahlil qilinayotganda uning sabablari, ya'ni tahlilida erishiladigan natija aniqlab olingan bo'lishi zarur va shu asosida ob'ektning tahlil uchun zarur bo'lgan xossalari, afzalliklari bo'laklarga ajratish imkoniyatini beruvchi qismlari ajratib olinadi. Ob'ektning zarur xossalari olingandan so'ng sintez ishga tushadi va yana bo'laklarni tasavvurda birlashtirib umumiy ko'rinishga qaytiladi. Yuqoridagilardan tahlil va sintez jarayoni idrok xotira va tasavvurni faollashtirish, ob'ekt yoki hodisa to'liq tasvirini yaratish, tahlil sabablarini ajratish, tasavvurda ob'ekt yoki hodisani tahlil sabablariga mos keluvchi bo'laklarga bo'lish, bo'laklar xossalari o'rganish va nihoyat sintez natijasida yana butun ob'ekt yoki hodisaga qaytish ketma-ketligida amalga oshirilishi kelib chiqadi.

Tahlil va sintez qila olish qobiliyati komponentini rivojlantirishga oid masalalar:

1) Nima uchun qayiq daturgan odam bortga bosganida qayiq joyidan qo'zg'almaydi, agar odam qayiqdan qirg'oqqa chiqayotganda shunday kuch bilan itarsa, qayiq harakatga keladi?

Yechish: O'quvchi ushbu masalani yechishda dastlabki holda qayiqning bortiga va tubiga moduli jihatidan teng va qarama-qarshi yo'nalgan kuchlar ta'sir qilishini, yig'indi kuchi nolga teng bo'lishini tahlil

qilib. Ikkinchi holda faqat birgina kuch qayiqqa ta'sir qilib unga teng va qarama-qarshi kuch esa qirg'oqqa qo'yilishini mavjud egallangan bilimlarni ishga solib sintez qilish orqali topadi.

2) Mashina xaydovchisi keskin burilishi lozim bo'lganda nima qilishi lozim? Nima uchun haydovchi namgarchilik bo'lganda, yo'lda to'kilgan barglar ko'p bo'lgan vaqtda va yaxmalakda nihoyatda ehtiyot bo'lishi lozim?

Yechish: Masala o'quvchida mashinaning mexanik harakati haqida tasavvur hosil qiladi. Bu masalani yechishda o'quvchidan tahlil va sintez qila olish qobiliyatini namoyon etish talab etiladi. Demak, dastlabki holatda mashinaning tezligi moduli tahlil qilinib, tezlikni kamaytirish lozim bo'ladi. Namlikda

barg bo'lganda, muzlikda ishqalanish koeffitsienti kamayadi. Natijada egri chiziqli burilganida markazdan qochma kuch tormoz natijasida hosil bo'lgan ishqalanish kuchidan ortiq bo'ladi.

Umumta'lim maktablari o'quvchilarida fizikadan tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda kreativlik, ijodiy fikrlash va tahlil va sintez qila olish qobiliyati komponentlariga doir ushbu ko'rinishdagi masalalarni tanlash lozim bo'ladi. Masala tanlashda tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantiruvchi kreativlik, ijodiy fikrlash va tahlil va sintez qila olish qobiliyati komponentlaridan foydalanildi va ushbu komponentlarga mos masalalar tahlili ko'rib chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Klapared.E. Psixologiya rebenka i eksperimentalnaya pedagogika. / E.Klapared. M. LKI – 2007 g. 168 s.
2. Ikrom Abdukarimovich Rakhmonov. WAYS TO FOCUS ON METHODOLOGY OF CHOOSING ISSUES ACCORDING TO THE STUDENTS ABILITIES IN PHYSICS CLASSES. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS 2(11): 203-208, November 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-02-11-37> ISSN 2767-3278
3. Rakhmanov Ikram Abdukarimovich. DEVELOPMENT OF RESEARCH ABILITY IN STUDENTS BY SOLVING PROBLEMS RELATED TO "MECHANICS" DEPARTMENT IN SCHOOL PHYSICS COURSE. Journal of Advanced Zoology ISSN: 0253-7214 Volume 44 Issue S-2 Year 2023 Page 4298:4306
4. Raupova.S.A. USING TIMSS ELEMENTS IN TEACHING NATURAL SCIENCES IN PRIMARY CLASSES // World of Scientific news in Science. – 2023. – T. 1. – ?. 2. – S. 69-74.
5. Xidirovich.X.J. O'QUVCHILARDA ZAMONAVIY ENERGIYA MANBALARIGA OID TUSHUNCHALARNI FANTALIM-ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ORQALI SHAKLLANTIRISH //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – ?. Special Issue 5. – S. 295-298.
6. Khidirovich.K.J. EXPLANATION OF INFORMATION ABOUT MODERN ENERGY SOURCES USING MODELS //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – T. 3. – ?. 30. – S. 515-518.
7. Xidirovich.K.J, Saidumarovich.M.B. USE OF INTERACTIVE METHODS IN PROBLEM SOLVING LESSONS //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – ?. 12.
8. Khaliyarov.J.H. METHODS OF FORMING ELEMENTARY CONCEPTS OF MODERN ENERGY SOURCES IN STUDENTS IN THE SCHOOL PHYSICS COURSE //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2021. – T. 2. – ?. 10. – S. 105-107.
9. Mahmudov.Y.G, Raimov.G.F. Student's creative abilities in the solution of non-standard problems in physics and their evaluation //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – T. 10. – ?. 8. – S. 290-293.
10. Raimov.G. UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA FIZIKANING "MEXANIKA" BO'LIMIGA DOIR TURLI TIPDAGI NOSTANDART MASALALARNI YeChISHDA O'QUVCHI QOBILIYATI XUSUSIYATLARI //Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi. – 2023. – ?. 6. – S. 675-681.
8. Fayzullayevich.R.G. METHODOLOGY OF SELECTING AND SOLVING DIFFERENT TYPES OF NON-STANDARD PROBLEMS RELATED TO "KINEMATICS" OF PHYSICS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2023. – T. 4. – ?. 06. – S. 89-94.
9. Fayzullayevich.R.G. OF SOLVING DIFFERENT TYPES OF NON-STANDARD PROBLEMS IN THE "DYNAMICS" DEPARTMENT OF PHYSICS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION SCHOOLS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2023. – T. 4. – ?. 03. – S. 92-96.
10. Fayzullaevich.R.G. Methodology Of Selection, Construction And Solution Of Non-standard Graphics, Drawings, Pictures Of The Department Of Physics" Mechanics" //European Scholar Journal. – 2021. – T. 2. – ?. 5. – S. 142-146.

1-SINFDA O'RGATILADIGAN SHE'RIY ASARLARNING SHAKLIY VA MAZMUNY TUZILISHI

USMONOVA ODINAXON SOBIROVNA
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik yoshdagi 1-sinf o'quvchilari uchun o'qish savodxonligi fanlarida beriladigan she'riy asarlarning shakliy va mazmuniy tuzilishi haqida fikr va mulohazalar tahlil qilingan. Shu bilan birga o'quvchilarga berilgan she'riy asarlarni qanday tartibda oson o'rgatish usullari haqida fikr mulohazalar keltirib o'tilgan

Аннотация: В данной статье анализируются мнения и комментарии о форме и содержательной структуре стихотворных произведений, даваемых учащимся 1 класса по предметам грамотности чтения, мнения о методах обучения.

Abstract: This article analyzes opinions and comments on the form and content structure of poetic works given to 1st grade students in reading literacy subjects, opinions on teaching methods.

Kalit so'zlar: nazmiy asar, adabiy asar, she'riy nutq, proza, aruz, turoq, syujet, ritm, band, o'xshatish, sifatlash, jonlantirish, metafora, metonimiya, mubolag'a, qofiya.

Ключевые слова: поэтическое произведение, литературное произведение, поэтическая речь, проза, аруз, турак, сюжет, ритм, предложение, сравнение, уточнение, оживление, метафора, метонимия, преувеличение, рифма.

Key words: poetic work, literary work, poetic speech, prose, aruz, turak, plot, rhythm, sentence, comparison, clarification, animation, metaphor, metonymy, exaggeration, rhyme.

KIRISH

Adabiy asarlar orasida she'rlar o'ziga xos shakl tuzulishiga ega ekanligi bilan ajralib turadi. She'riy nutq o'ziga xos tarzda yaratilishi sababli voqelikni obrazli aks ettirish vositasi sanaladi. Nutqning tuzilishiga ko'ra adabiy asarlar prozaik yoki nasriy hamda she'riy yoki nazmiy turlarga bo'linadi.

Proza yoki nasrda so'z va gaplar xuddi jonli so'zlashuv nutqidagi singari erkin tartibda joylashtirilgan bo'ladi. She'rlar yoki nazm esa maxsus tashkil etilgan, muayyan ritmga asoslangan she'riy nutq bilan ajralib turadi

METODODLOGIYA

She'r nima ekanligini yaxshiroq bilish uchun shoirona tashbehlarining o'zi yetarli emas, balki she'r tuzilishi haqida ham muayyan tushunchaga ega bo'lish kerak. She'r tuzilishi – she'riy nutq musiqiyli va ritmni uyushtiruvchi usul, adabiy-badiiy vosita. She'riy nutq nasriy nutqdan she'r tuzilishi qoidalariga amal qilib

yaratilganligi bilan farq qiladi. She'r tuzilishi deganda murakkab tuzilishni ko'z oldimizga keltiramiz. She'r tuzilishida ishtirok etuvchi unsurlarni shartli ravishda ikki guruhga ajratib o'rganish mumkin. Chunonchi, g'oya, mavzu, obraz, syujet kabilarni mazmunga oid unsurlar va musiqiylik, ritm, vazn, qofiya, band, konflikt, kompozitsiya, badiiy til singarilarni shaklga oid unsurlar sifatida ko'zdan kechirsa bo'ladi. Biroq, she'r to'qimasidagi barcha unsurlaning bir-biriga chambarchas bog'liqligini – ularni bir-biridan ajratib bo'lmasligini yodda tutish kerak. Hatto she'rda bir unsur ikkinchisiga va, ayni choqda, ikkinchisi birinchisiga o'tib turishi, ba'zan bir unsur ham shakl, ham mazmun vazifasini o'tashi mumkin. She'rning surati go'zal bo'lishi va shu suratning zaminida unga monand mazmun turmog'i lozim ¹.

O'zbek she'riyati asosan barmoq va

1 Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – T.: O'qituvchi, 1996.B.18-20.

aruz tizimlarida yaratilgan bo‘lib, bu har ikki tizimning o‘ziga xos qonun qoidalari bor. Albatta, boshlan‘gich sinf o‘qish kitoblarida aruz tizimida yaratilgan she‘rlar o‘rgatilmaydi. Bunday vazndagi she‘rlar hamda aruz tizimi qoidalarini yuqori sinflarda o‘rgatish rejalashtirilgan.

Barmoq she'r tizimi asoslarining birinchi unsuri g'oyadir. G'oya – har qanday san'at asarining qoni va joni. She'r ham g'oya bilan tirik. Ammo turli san'at asarlari g'oyani turli yo'sinda ifodalaydi. She'rning o'ziga xosligi shundaki, u g'oyani musiqiy yo'sindagina aks ettiradi. Musiqiylik – she'rning bosh ifoda vositasi. Adabiy asarning butun mazmunidan, badiiy to'qimasidan kelib chiqadigan fikr uning g'oyasi deyiladi.

Muayyan asarda keltirilgan asosiy muammo mavzu deb ataladi.

Syujet deganda, asardagi voqealar tizmasi tushuniladi. Odatda, lirik asarda voqealar tizmasi bo'lmaydi. Lekin ularda ham syujet bo'ladi. Unday asarlarda syujet his-tuyg'ular, o'y-fikrlar va ularning o'zaro kurashi, oqimi, taraqqiyoti sifatida yuzaga chiqadi. Fikrlar, his-tuyg'ular oqimi ko'zga ravshan tashlanadigan va ularni ifoda qilishda voqealar yaratilgan she'rlar ham bo'ladi. Ularda ma'lum obrazlar ham qatnashadi. Bunday she'rlar, odatda, syujetli she'rlar deb ataladi ²⁹.

NATIJA VA MUHOKAMA

Lirik she'rda shoir o'zidan boshqa shaxs yoki shaxslarning umumlashtirilgan obrazini tasvirlashi mumkin. Ayrim lirik she'rlarning qahramoni esa, asardagi „men“ da ifodasini topayotgan shoirning o'z obrazi ham bo'lishi mumkin. Shunday lirik she'rlar ham bo'ladiki, uning qahramonida shoirga dahldor bo'lmagan fazilatlar bilan bir qatorda, bevosita uning o'ziga xos bo'lgan hislatlar ham ifodasini topadi. Bunday qahramonlar o'zga shaxs ham, shoir shaxsi ham bir obrazda bir obrazda tajassum topgan lirik qahramon obrazi sanaladi. Shu

bilan birga, bir lirik she'r doirasida shoir obrazi ham, o'zga lirik qahramon obrazi ham alohida-alohida, parallel ravishda, bir-birini boyitib, biri ikkinchisining ochilishiga ta'sir ko'rsatgan holda yashashi mumkin. Lirik qahramon obrazi shoirning estetik ideali bilan chambarchas aloqadordir.

Ritm she'r misralaridagi bir-biriga teng nutq bo'lakalarining bir tekisda izchil takrorlanib kelishidan paydo bo'ladigan ohangdoshlik ³. Bu ohangdoshlikni biz she'r o'qiyotgan paytda his qilamiz. Ritm she'r musiqiyligini ta'minlaydi. Shu sababli ritmsiz she'rni tasavvur qilib bo'lmaydi. Masalan, barmoq vaznida yozilgan bir she'rdan misol olib ko'rayli

3 3 3

Bulutning / choklari / so'kildi / =

9 bo'g'in

3 3 3

Marvarid / donalar / to'kildi / = 9

bo'g'in

Shoir Amin Umariyning „Yomg’rida“ she’ridan olingan baytning har bir misrasi 9 bo’g’inli bo’lib, ular uch turoqqa ajralgan. Sxemasi: 3+3+3=9. Mana shu sxema shoirning barcha misralarida aynan takrorlanadi. Uning bir tekisida va izchil takroridan mazkur ritm kelib chiqadi.

Turoq – barmoq tizimida bo‘g‘inlarning muayyan guruhlarga ajralishi oqibatida paydo bo‘ladigan ritmik bo‘lakdir⁴. Misol:

6 5

Qahromon bo‘lib qayt, / quchoq ochay
men / = 11

6 5

Aziz boshginangdan / gullar sochay men
/ = 11

Demak, har bir misrada 11 tadan bo'g'in bo'lib, ular 6 va 5 bo'g'indan iborat ikki guruhga ajratilgan. Bular turoqlardir

Band – she’rning alohida qofiyalanish

3 Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – T.: O'qituvchi, 1996.B.18-20.

4 Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – T.: O'qituvchi, 1996.B.22.

2 Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka
kirish. T.:Sharq,2008. B.42-43.

tartibiga ega bo'lgan yirik ritmik bo'lagidir. U nisbiy tugal fikr yoki yoki hissiyotni ifodalaydi. Band – qofiya va intonatsiya bilan birikkan misralarning muayyan tartib asosida takrorlanishidir. Band yirik she'riy asar mazmunini bosqichma-mosqich, izchil olib borishda muhim vosita bo'ladi ⁵. Negaki, bandda asar mazmuniga taaluqli g'oya va hissiyot butulay tugallanmasdan, o'zidan keyingi yoki oldingi bandning boshi yoki davomi sifatida ham maydonga chiqadi – fikr va tuyg'u bir banddan ikkinchi bandga ko'chadi. Shu tariqa, she'rda mavzu, goya va ruhiy holat birligidan tashqari, mantiqiy va sintakatik birlik ham paydo bo'ladi. Bandni she'r musiqiyligi shakllanadigan va ro'yobga chiqadigan asosiy maydon deb atash mumkin, chunki muayyan turoq va vazn orqali shakllana boshlagan she'r ritmi band orqali o'z takomiliga erishadi. She'riyatda 4 misrali bandlar ko'p uchrasada, ular har xil 3 misrali 5 misrali, 6misrali va hokazo bo'lishi mumkin.

Adabiy asarda so'z yoxud so'zlar birikmasining o'z ma'nosida emas, ko'chma ma'noda qo'llanish usuli fanda trop (yunoncha: trofos – ko'chish) lar deb yuritiladi. Mumtoz adabiyotimizda trop, asosan, majoz deb yuritiladi.

Troplar, odatda, she'riy nutqni boyitadi, unda yangi mazmundagi yangi so'z birikmalarini yaratadi, shoirning tasvir obyektiga munosabatini ifodalashga imkoniyat tug'diradi.

O'xshatish - troplarning bir turi, narsa, hodisa yoki holatlarni muayyan umumiylikka yoki o'xshashlikka ega bo'lgan boshqa narsa, hodisa yoxud holat bilan qiyoslashdir⁶. Tasvirlanayotgan narsa yoki hodisa o'xshatish vositasida yorqin va aniq ifodalanadi. Masalan:

Tog'lardagi qip-qizil lola,

Bo'lib go'yo yoqut piyola.

Sifatlash – badiiy adabiyotda narsa,

voqea-hodisa, tushuncha va kishilarning belgi-hislatlarini aniqlovchi – izohlovchi, tavsiflovchi so'z. Sifatlovchi so'z anizlanmish so'z bilan birikib, o'z „ hislat “ – belgilarini unga ko'chirgan taqdirdagina muayyan hodisaning u yoki bu tomonlarini aniqlaydi ⁷. Masalan,

Kumush qishdan, zumrad bahordan

Qolishamydi kuzning zuynati.

baytidagi „ kumush qish “, „ zumrad bahor “ birikmalari – sifatlashdir.

Metafora – troplarning bir turi – faol obrazli tafakkur shakli. U mumtoz adabiyotda istiora deb yuritiladi. Metafora ikki narsa yoki hodisa o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanadi. Bunda o'xshayotgan narsa tushib qoladi va o'xshatilayotgan narsaning xususiyatlari, sifat va belgilari unga bevosita ko'chiriladi. Masalan:

Mehnat qilib qora tuproqdan

Olitn olding, seniki marra!

Bu yerda olitn so'zi "paxta" ma'nosida qo'llangan, oltinga xos hislatlar – bebaholik, nodirlik "paxtaga" ko'chirilgan.

Jonlantirish – odamlarga xos bo'lgan hislatlarni jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari, hayvon, qush va o'simliklarga ko'chirish orqali ifodalanadigan tasvir usulidir. Mumtoz adabiyotda tashxis (shaxs bilan bog'liq) va intoq (nutq bilan bog'liq) kabi turlaridan keng foydalanilgan. Masalan: bulut yig'ladi, shaftoli dedi.

Metonimiya – ikki narsa o'rtasidagi aloqadorlik asosida yuzaga keladigan ko'chim. Masalan: shahar uyg'ondi – shahar aholisi tushunilmoqda.

XULOSA

Mubolag'a – tasvirlanayotgan shaxs, narsa va voqea hodisaning muayyan jihatlarini bo'rtirib, kuchaytirib tasvirlash usuli. Masalan:

Oh ura olamni buzar tovushi,

To'qson moning terisidan kovushi.

Qofiya – ohangdosh so'zlarning she'r misralarida tizimli bo'lib kelishi.

Umuman olganda badiiy adabiyotda,

⁵ Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – T.: O'qituvchi, 1996.B.42.

⁶ Boboyev T. O'sha asar. B. 203.

⁷ Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. – T.: O'qituvchi, 1996.B.206.

ayniqsa, she'riy asarlarda qo'llanilgan badiiy biz ularning boshlang'ich sinf doirasidagina
san'atlar benihoya ko'p va xilma-xil bo'lib, o'rgatish mumkin bo'lganlarini ko'rib o'tdik.

-

ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARIDAN GOOGLE CLASSROOM VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ISAKULOVA N.J.

O'zDJTU professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada onlayn ta'lim platformalaridan Google Classroom va uning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: onlayn ta'lim platformalari, ta'limni boshqarish tizimlari (LMS), virtual ta'lim muhiti (VLE), Google Classroom, Dosebo, WizIQ, Adobe Captivate, Elucidat, onlayn dasturiy vositalar, raqamli vositalar, Articulate, Shift, Blackboard Learn platformalari, EdTech ekspertlari.

Eng yaxshi onlayn ta'lim platformalari o'qituvchilar va murabbiylar uchun kursni boshqarishni osonlashtirishi bilan birga, onlayn ravishda dars materiallaridan foydalanishni osonlashtiradi [6]. Ta'lim jarayonida ta'limni boshqarish tizimlari (LMS) va virtual ta'lim muhiti (VLE) tobora keng tarqalmoqda. Yuzma-yuz o'rganish uchun vaqt va joy mavjud bo'lsa-da, tobora ko'proq raqamli kanallar orqali o'rganish va kurslar o'tkazilmoqda. Bu nafaqat korxonalar uchun arzonroq va boshqarish osonroq bo'lishi mumkin, balki o'qituvchilar uchun ham masofadan foydalanuvchilarga murojaat qilish imkoniyatini anglatadi. Haqiqat shundaki, ko'pchiligimizda smartfonlar va boshqa Internetga ulangan qurilmalar mavjud va bu yerda o'rganish osonroq va yetarlicha ma'lumotlar to'plash qulay hamda tezroq amalga oshiriladigan va shu maqsadga yo'naltirilgan ko'plab dasturiy ilovalar va axborot tizimlari mavjud. Agar sizga biror yo'nalishda tezkor axborot manbasiga ehtiyoj bo'lsa, qayerda bo'lishingizdan qat'iy nazar, kerakli materiallarga ega bo'lish imkoniyatingiz yuqori bo'ladi. Hozirda onlayn ta'lim platformalari diversifikatsiyalarinib bormoqda, masalan, Siz til o'rganishni istasangiz, til o'rganishga yo'naltirilgan

ilova dasturlar, ma'lumotlarni doimiy xotirada saqlashingiz hamda istalgan vaqtda ulardan foydalanishingiz uchun "onlayn fleshkalar" dan foydalanish imkoniyati, yoshlar uchun eng yaxshi elektron ta'lim "onlayn-sinf" xizmatlari, maktablar uchun ta'lim platformalari kabilar mavjud.

Raqamli vositalar orqali ta'lim olish tobora ommalashmoqda, erkinlashmoqda. Kerakli masalalarda faktlar to'plash yoki ma'lum bir ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ko'p vaqt talab qilinmaydi.

Shularni hisobga olgan holda o'quv tashkilotlari va o'qituvchilarning kurslarni yaratish uslubi ham keskin o'zgarib bormoqda. Ushbu maqolada biz hozirda mavjud bo'lgan eng yaxshi elektron ta'lim mualliflik vositalarini ko'rib chiqmoqchimiz. Demak, bugungi kunda tadqiqotchilar tomonidan eng yaxshi online platformalar sifatida tavsiya etilayotgan tizimlar (1-jadvalga qarang).

Mazkur platformalardan tashqari tadqiqotchilar har bir kursi mobil qurilmalar uchun adaptatsiyalangan Articulate (lekin narxi qimmatroq), foydalanish va kurslarini e'lon qilish qulay bo'lgan Shift (30 kunlik namoyish shakliga ega, pullik), talabalar uchun ham o'qituvchilar uchun foydalanish qulay, mobil qurilmalar uchun ham mos

Online platformalar

Online platformalar	Online platformalarning mazmuni	Platforma internet manzili
Google Classroom	Ta'lim tizimida tobora keng tarqalayotgan bepul ta'limni boshqarish tizimi (LMS) bo'lib, o'qituvchilar uchun talabalar bilan Internet orqali bog'lanishning ajoyib usulini taklif qilmoqda. Bir tomondan, bu to'g'ridan-to'g'ri o'qitish usulini taklif qilsada, o'quv materiallarining taqdim etilishi holati shuni anglatadiki, darslarga vaqtida qatnasha olmaydigan o'quvchilarga ham qo'shimcha ma'lumotlar va ko'rsatmalar berish, uy vazifalarini belgilash imkonini beradi. So'nggi kunlardagi pandemiya sharoiti ko'plab talabalarning masofadan o'qishlariga majbur qilayotganligi sabab, mazkur platforma o'qituvchilar uchun masofadan online darslarini tashkil qilishlarida, talabalar uchun esa ushbu mashg'ulotlarda ishtirok etishlarida yaxshi imkoniyat hisoblanadi. Mazkur platforma ikki xil shaklga ega: bepul hamda qo'shimcha boshqaruv funksiyalari taqdim etilgan ma'lum nominal qiymatga ega bo'lgan Enterprise for Education shakli. Bepul foydalanish uchun shakli ham to'liq funksional darajaga ega [5]	https://edu.google.com/products/classroom/
Dosebo	hamkorlikda o'rganish platformasi (The collaborative learning platform). Mazkur platforma ham ta'limni boshqarish tizimi (LMS) hisoblanib, rasmiy online kurslarni tashkil etish, nazorat qilish va targ'ib qilish imkonini beradi. Ushbu platformada faqatgina bir tomonlama ta'limiy translyatsiyalarni amalga oshiribgina qolmasdan, mutaxassislardan tegishli muammoni vaziyatlar uchun ko'rsatmalar olish, shuningdek, ta'lim oluvchilar talab va takliflarini ham inobatga olishda qo'llash mumkin bo'lgan maxsus funksiyalar mavjud. Talabalar o'zaro fikr almashishlari imkoniyatini beradi, foydalanuvchilar uchun to'liq sozlamalarni taklif etadi. Foydalanish uchun juda soda va qulay [2]	https://www.docebo.com/pricing/
WizIQ	Talabaga nisbatan ko'proq o'qituvchilarga mo'ljallangan, virtual sinflar va dasturiy ta'minotni taklif etuvchi LMS platforma. WizIQ yordamida jonli mashg'ulotlar olib borish uchun interaktiv kurslar yaratish mumkin. Yaratilgan kurslarni foydalanuvchilarini ko'paytirish maqsadida bo'lganlar uchun ommaviy online ochiq kurslar (MOOC) ga aylantirish juda qulay. iOS va Android qurilmalari uchun WizIQ dasturi orqali barcha darslardan bahramand bo'lish mumkin. Dizayn xususiyatlari juda keng, yaratilgan kurslarni professional ko'rinishga keltirish ancha oson [7]	https://www.wiziq.com/
Adobe Captivate	Adobe tomonidan taklif etilgan ta'limni boshqarish tizimi (LMS) platformasi bo'lib, asosiy maqsadi ta'limni soda va maroqli qilish hisoblanadi. Sozlamalar uchun taklif qilinadigan uskunalar to'plami ko'pligi hisobiga qisqa vaqtida ushbu platformada o'quv kurslarini yaratish imkoniyati mavjud. Internetda ma'lumotlar va qo'llab quvvatlash markazi ham doimiy ishchi	https://www.adobe.com/products/captivateprime.html?mv=affiliate&mv2=red

keladigan Blackboard Learn platformalarini keyingi o'rinlarga qo'yishgan.

O'qituvchilar uchun eng yaxshi onlayn dasturiy vositalar. O'qituvchilar uchun har bir darsdagi xilma-xillikni ta'minlash, o'quvchilar e'tiborini jalb qilish, qiziqarli darslar tashkil qilishda foydalanish uchun turli tuman ilova dasturlari yaratilgan. Ana shunday maqsadlarga yo'naltirilgan online vositalar ham mavjud bo'lib, EdTech ekspertlari tomonidan ularning eng ommalashganlari ro'yxati tuzilgan (2-jadvalga qarang).

Pedagog Shalva Amonashvilining "biz bunday an'anaviy maktabda zerikmadik, chunki biz boshqacha tarbiyalanganmiz. Ota-onalar bolalarni majbur qilishdi, jamiyat ularni majbur qildi. Bolalar prinsipial

jihtadan avtoritar muhitda tarbiyalangan. Bu odatiy holat hisoblangan. Siz hozir buni qila olmaysiz. Shu yerda Suxomlinskiyning so'zlarini keltirish o'rinli: "sinfda zerikib o'tirgan, ikki baho olgan bola haqida o'ylaganimda yuragim to'xtaydi deb hisoblayman" mulohazalari bugungi kunda ta'lim amaliyotidagi muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Shuningdek, ta'lim tizimidagi asosiy tendensiyalardan tashqari Google Classroom mavjud bo'lib, uni amaliyotda Google Apps ta'lim foydalanuvchilariga qo'shilishi mumkin bo'lgan maktablar uchun mo'ljallangan o'quv xonasi sifatida tavsiya etish mumkin.

Google ta'lim muassasalariga Google Apps bepul nashrini taqdim etadi va Google Classroom o'quvchilar va o'qituvchilar

2-jadval.

O'qituvchilar uchun eng yaxshi onlayn dasturiy vositalar

№	Onlayn dasturiy vositalar	Onlayn dasturiy vositalarning mazmuni
1.	NearPod	birinchidan, ekspertlar tomonidan yaratilgan, tayyor, to'liq interfaol darslar to'plamini taklif etadi. Bundan tashqari, o'qituvchilarga ixtiyoriy tipdagi fayldan darslarni import qilib olish, ularga interfaol elementlar, web-havolalar, video fragmentlarni qo'shish imkonini beradi. Shundan so'ng o'qituvchilar o'zlarining darslarini talabalar gadjetlari bilan sinxronlashtirib, ularga dars yuzasidan alohida topshiriqlar berishlari va ularning bajarilishini nazorat qilishlari mumkin bo'ladi. NearPod foydalanuvchilari Nearpod 3D va Nearpod VR ga ulanish imkoniyatiga ham ega bo'ladi
2.	Kahoot!	ta'lim jarayoni uchun o'yin platformasi bo'lib, dunyodagi eng tez rivojlanayotgan ta'lim brendlaridan biridir. Kahoot! bir necha daqiqada - har qanday mavzu uchun, har qanday tilda, har qanday qurilmada, barcha yoshdagilar uchun qiziqarli o'quv o'yinlarini yaratish, ochish, o'ynash va baham ko'rishni osonlashtiradi
3.	Buncee	tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va ijod qobiliyatlarini rivojlantiradigan taqdimotlar yaratish vositasi. Bunceening ko'plab xususiyatlaridan biri - ta'limni yanada qiziqarli qilish uchun 10 000 dan ortiq grafikani o'z ichiga oladi. Bunceeda to'g'ridan-to'g'ri audio va video yozish imkoniyati mavjud, shuningdek, YouTube, Pixabay va boshqa shu kabi ko'plab manbalar bilan integratsiyalashgan
4.	Matific	bu matematikani boshlang'ichdan boshlab o'rganish uchun resurslarni taklif qiluvchi xizmat. Matific 4-11 yoshdagi bolalar uchun ajoyib matematik manbalar kutubxonasini 121 taqdim etadi. Bilimlar mobil telefonlar va planshetlar uchun mo'ljallangan immersiv interaktiv dasturlar shaklida etkaziladi. O'qitish Buyuk Britaniyaning matematik o'quv dasturiga asoslangan bo'lib, dasturlar matematikaning standart darsliklari va darslari uchun ideal qo'shimcha hisoblanadi
5.	Book Creator	hozirda iPadlar uchun, tez orada krossplatformali bo'lishi kutilayotgan, qiziqarli elektron kitoblar tayyorlashga mo'ljallangan soda ilova. Interfaol va rivojlantiruvchi o'quv resurslaridan foydalanish imkonini beradi
6.	Explain Everything	real vaqt rejimida hamkorlikda ishlash uchun interfaol doskalar yaratishda yordam beruvchi, foydalanish uchun qulay va sodda, animatsiya, ovoz va izohlardan foydalanish imkonini beruvchi xizmat hisoblanadi

uchun Google ilovalarini aloqa to'plamiga aylantirish orqali o'rnatishni qo'llaydi. Maktablarni elektron pochta hisoblari va hujjatlarni saqlash bilan ta'minlash bir narsadir. Talabalar va o'qituvchilar bundan ham ko'proq narsani talab qiladilar. Sinflar topshiriqlari, e'lonlari va eslatmalari bor. Ular sinf xavfsizligi va hujjat almashinuvi uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos muhitga muhtoj. Bu Google Classroom kiradigan joy nazarda tutilgan. Google Classroom asosan talabalar va o'qituvchilarning hamkorliklari uchun Google Apps xizmatidan foydalanadigan

ta'limni boshqarish tizimi yoki LMSdir. Google Classroom foydalanuvchilar talabidan so'ng ishlab chiqildi, ammo ta'limni boshqarish tizimlari qimmat va ulardan ko'pchiligidan foydalanish qiyin. Chunki maydonni Blackboard kompaniyasi egallab turibdi, bu esa o'z navbatida raqobatning ko'p qismini sotib olgan [4].

Kelajakda ma'lumot olish uchun qulay bo'lishni istagan quyidagi to'rtta havolalar mavjud:

Internetdagi Google Classroom;
Google Classroom iPad ilovasi;
Google Classroom yordam markazi;

Google Classroom o'quv materiallari. quyidagi 6 ta qadamlarda foydalanamiz
Yuqorida qayd etilgan havolalardan (3-jadvalga qarang):

3-jadval.

Google Classroomni yaratish qadamlari

Qadam-lar	Qadamlarning nomi	Qadamlarda bajariladigan ishlar
1-qadam	Google Classroom-ga kiring (https://classroom.google.com/ saytiga o'ting)	1. Google Apps for Education hisobiga kirganingizga ishonch hosil qiling. Agar siz o'zingizning shaxsiy Google hisob qaydnomangizdan foydalanayotgan bo'lsangiz yoki GAFE ishlatmaydigan maktabda bo'lsangiz, Classroom-dan foydalana olmaysiz. 2. Google Classroom Home-ni ko'rishingiz kerak. Quyida turli xil xususiyatlarni tushuntirish uchun izohli bosh sahifamning surati keltirilgan. 3. Birinchi sinfni yaratish uchun + belgisini bosing. Mavjud sinf uchun bitta yoki ushbu o'quv qo'llanma uchun amaliy mashg'ulot yarating.
2-qadam	Sinf yaratish	1. Haqida yorlig'ini tanlang. O'zingizning sinfingiz haqida asosiy ma'lumotlarni to'ldiring. Google Drive-da ushbu sinfga tegishli fayllarni o'z ichiga oladigan papka borligiga e'tibor bering. 2. Talabalar yorlig'ini bosing va bir yoki ikki talabani qo'shing (ehtimol bu tajriba uchun dengiz cho'chqasi bo'lib xizmat qiladigan hamkasbim). Ushbu "talabalar" ga xabar yuborish va sharhlar yozishda qanday ruxsatlarga ega bo'lishingizni xohlaganingizni aniqlang. 3. Va / yoki, talaba yorlig'ida joylashtirilgan sinf kodini talaba yoki hamkasbiga mashq qilish uchun bering. Ushbu kod sizning Oqim yorlig'ida ham mavjud. 4. Oqim yorlig'iga o'ting. E'lonni sinfingiz bilan baham ko'ring. Qanday qilib faylni, Google Drive-dan hujjatni, YouTube-dagi videoni yoki boshqa manbaga havolani qo'shishingiz mumkinligiga e'tibor bering. 5. Oqim yorlig'ida qolib, ushbu sinf uchun soxta topshiriq yarating. Sarlavhasini, tavsifini to'ldiring va belgilangan sanasini bering. Istalgan manbalarni birlashtiring va topshiriqni ushbu sinfga yozilgan o'quvchilarga bering.
3-qadam	Talabalarning topshiriqlarini nazorat qilish	1. Oqim yorlig'ida endi chap burchagida "Kelgusi topshiriqlar" sarlavhasi ostida o'zingizning topshiriqlaringizni ko'rishingiz kerak. Sizning topshiriqlaringizdan birini bosing. 2. Bu sizning talabalaringizning ishlarni yakunlash holatini ko'rishingiz mumkin bo'lgan sahifaga olib keladi. Bunga talabalar bilan ishlash sahifasi deyiladi. Topshiriq bajarilgan deb belgilanishi uchun talaba uni Google Classroom hisob qaydnomasiga aylantirishi kerak. 3. E'tibor bering, siz baholar va ballarni belgilashingiz mumkin. Talabani bosing va siz ularga shaxsiy sharh yuborishingiz mumkin.

Google Classroomning iPad-dagi bajarish orqali erishish mumkin. tajribasi veb-tajribadan nimasi bilan Xulosa qilib aytganda, pedagogikani farq qilishi, ilova nuqtai nazariga xos rivojlanishining individual elementlari xususiyatlari, Google Classroom-dan asosida ishlab chiqishga urinishlar bo'lgan. foydalanishning afzal usulini aniqlash Masalan, davrlar nazariyasiga asoslangan uchun yuqorida qayd etilgan qadamlarni pedagogika. Ammo tanqid bunday

pedagogik nazariyalarda xatolarni osongina aniqladi. Bizningcha, agar pedagogika hayvonot dunyosi evolyusiyasi haqidagi ta'limotni ham, insoniyatning progressiv rivojlanish tarixini ham e'tiborsiz qoldirmasdan, rivojlanish g'oyasidan to'liq foydalansa, bu xatolardan osongina qochish

mumkin edi. Ayniqsa, individual inson shaxsining rivojlanishi haqidagi ta'limot va bularning barchasini amaliy ko'rsatmalar, tajribalar va pedagogikaning rivojlanish tarixi bilan to'ldirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adobe Captivate <https://www.adobe.com/products/captivateprime.html?mv=affiliate&mv2=red>
2. Dosebo <https://www.docebo.com/pricing/>
3. Elucidat <https://www.elucidat.com/>
4. Google Classroom nima? Elektron resurs: Google Classroom haqida batafsil ma'lumot (eyewated.com). Murojaat sanasi: 12.04.2023.
5. Google Classroom <https://edu.google.com/products/classroom/>
6. Jomurodov, D. (2021). Masofaviy ta'limda online dasturiy vositalar va platformalardan foydalanish. Elektron resurs: Masofaviy ta'limda online dasturiy vositalar va platformalardan foydalanish | Scienceweb
7. WizIQ <https://www.wiziq.com/>

O'SPIRINLAR O'RTASIDAGI NIZOLARNI OLDINI OLISH

MAMAYUSUPOVA IRODA XAMIDOVNA
Qo'qon universiteti Ta'lim kafedra o'qituvchisi PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'spirin yoshlarni maktab davridagi psixologik xolatlari yani xavotirlanishi, qurquv, stressga fiziologik qarashlik, o'zini nomoyon qilishdagi qo'rquv dajasi va jinslararo namoyon bo'lish natijalariga ko'ra, nizolarni to'g'ri tahlil eta olish hamda nizoli vaziyatlarga olib boruvchi munosabatlarni oldindan bilish layoqati o'g'il bola va qizlarda o'zaro farqli jihatlariga ega ekanlini. "Filips maktabdagi umumiy xavotirlik" so'rovnomasidan foydalangan xolda natijalarni aniqlashga xarakat qildik.

Kalit so'zi: jins, stress, nizo, xavotirlanish, qurquv, maktab, filps metodikasi, shaxs, fizilogik.

Аннотация. В трех статьях представлены новый подход к дошкольному образованию подростков, физиологический подход к стрессу и гендерные проявления страха при членовредительстве. что способность предвидеть отношения, ведущие к возможностям, различается у мальчиков и девочек. «Мы пытались идентифицировать школьного учителя в рамках общей безопасности в школе Филлипс.

Ключевые слова: гендер, стресс, конфликт, организация, страх, школа, метод Филпса, личностный, физиологический.

Annotation. Three articles present a new approach to early childhood education for adolescents, a physiological approach to stress, and gendered expressions of fear in self-harm. that the ability to anticipate relationships that lead to opportunities differs between boys and girls. "We were attempting to identify the school teacher as part of general security at Phillips School.

Key words: gender, stress, conflict, organization, fear, school, Philips method, personal, physiological.

Jamiyatimizning tarixiy taraqqiyotidan ma'lumki, Shaxslararo ijtimoiy-psixologik va psixologik muhitni optimal ta'minlashga xizmat qiluvchi asosiy mexanizm hisoblanadi. Bugungi kunda o'spirinlik davriga xos bo'lgan nizolar ortida kutilayotgan psixologik inqirozlar shaxs kamoloti va Shaxslararo munosabatlarda uchrayotgan kamchiliklar, o'spirinlar orasida qaror topayotgan ijtimoiy-psixologik muhit, milliy va umuminsoniy qadriyatlarining buzilishi va unga ijtimoiy e'tiborning etarli darajada emasligi bilan bog'liqdir.

Ilmiy tadqiqotlarda har qanday ilmiy muammoni tadqiq qilishni, avvalo uning metodologik qirralarini o'rganishdan

boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi. O'rganiladigan ilmiy muammo metodologik jihatdan tahlil qilingandan so'ng, uni keyingi tadqiqot bosqichlariga qadam qo'yilishi, muammoni real baholash va echim imkoniyatlarini taklif va tavsiyalar bilan mustahkamlash mumkin[5].

Ilk o'spirinlar hayotda o'z o'rnini topishga nisbatan aniq yo'nalishga ega intilishni anglagan holatida bo'la boshlaydilar. Ular o'z hayotiy rejalarini amalga oshirish uchun harakat qila boshlaydi va ma'lum bir kasbni egallash, o'z o'rniga ega bo'lishga oid intilishlarni ko'rsatadi. Tadqiqot ishtirokchilarida nizolarni anglash, nizolarni oldini olish va hal etish uslublaridagi tafovutlar jinslar o'rtasida

ham o'z aksini topishini ko'rsatmoqda. metodikani tanlab oldik. "Filips maktabdagi Empirik tahlil. Biz tadqiqotimiz umumiy xavotirlik" so'rovnomasidan natijalarini aniqlash maqsadida quyidagi foydalanildi.

2.3.4.- jadval.

Fillips "Maktabdagi xavotirlik" metodikasi bo'yicha birlamchi natijalar tahlili

	N	minimal	Maksimal	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	Assimetriya	ekstsess
Maktabdagi umumiy xavotirlanish	119	1,00	15,00	8,1849	2,19385	-0,127	1,100
Ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish	119	1,00	9,00	4,9496	1,96084	0,181	-0,907
Muvaffakiyatga erishishiga bo'lgan extiyoj frustratsiyasi	119	,00	9,00	4,3390	2,02219	0,074	-0,855
O'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv	119	,00	54,00	4,0252	5,01939	8,473	8,606
Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rkuv	119	,00	9,00	4,3445	2,29013	0,398	-0,397
Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik ko'rkuvi	119	,00	9,00	3,3697	2,56398	0,905	0,009
Stressga fiziologik karshilik ko'rsatishning past darajasi	119	,00	8,00	4,2017	2,19236	0,263	-0,801
O'kituvchilar bilan munosabatdagi ko'rkuv	119	1,00	9,00	4,1345	1,99544	0,977	0,227

*** $p \leq 0.001$ ** $p \leq 0.01$ * $p \leq 0.05$

Filipsning "Maktabdagi umumiy xavotirlik" so'rovnomasi metodikasi bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatadiki maktabdagi umumiy xavotirlanish A(-,127), E(-1,100); ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish A(,181), E(-,907); muvaffakiyatga erishishiga bo'lgan extiyoj frustratsiyasi A(,074), E(-,855); o'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv A(8,473), E(-84,606); bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rkuv A(,398), E(-,397); atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik ko'rkuvi A (,905), E (-,009); stressga fiziologik karshilik ko'rsatishning past darajasi A (,263), E

(-,801); o'kituvchilar bilan munosabatdagi ko'rquv A (,977), E (-,227); o'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv darajasi miqdori oshganligi va shkaladagi boshqa darajalarga nisbatan normal xolatni tashkil etganini kurishimiz mumkin. (2.3.4.- jadval)

Shaxspsixologik jihatdantaraqqiyetgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi muayyan jamiyat a'zosi bo'lib, uning shakllanishi ijtimoiy munosabatlar jarayonida kechadi. SHunday ekan, o'spirinning ijtimoiy muhitdagi rolini to'g'ri baholash orqali uning Shaxslararo munosabatlardagi to'g'ri pozitsiyasini qaror toptirish va turli nizoli vaziyatlardagi o'z-o'zini nazorat qilish imokniyatlarini oshirish mumkin bo'ladi. Zero, o'spirinning jamiyatdagi o'z o'rnini topishida uning jamiyat a'zolari bilan muloqotga kirishishi muhim ahamiyatga ega. Bugungi ilm-fan tezkorlik bilan rivojlanayotgan vaqtda o'spirinlarning ijtimoiy faolligini ta'minlashga qaratilgan turli texnologiyalardan unumli foydalangan holda, pedagogik va psixologik ishlanmalar yaratilmoqda.

O'z tengdoshlari bilan tenglik asosida qilingan muammolar munosabat asosida o'spirin alohida bir ijtimoiy munosabatlar maktabini o'taydi. O'zaro qiziqishlar atrof dunyoni bir birlarini birgalikda anglashlari va tushuntirishlari ular uchun juda qimmatlidir. O'spirinlar uchun uy vazifalari uy ishlari bo'yicha majburiyatlarni bajarishga qaraganda tengdoshlari bilan muloqot qilish muhimroqdir. O'z ishlari sirlarini bola endi ota onasiga emas balki tengdoshiga ko'proq ishonadi. U endi salbiy va ijobiy tomonlariga alohida bir urg'u bermagan xolda o'zi xoxlagan kishisi bilan do'st bo'lish xuquqini talab etadi. O'z tengdoshlari bilan muloqot va munosabat

jarayonida o'z shaxsini erkinlik bilan to'la namoyon eta oladi[1]. Ota-onalarning o'spiringa shu erkinlikning bermasligi yoki o'spirinning shunday deb bilishi natijasida ular ota-onaga qarshi pozitsiyada bo'ladilar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ana shu muloqot va munosabat asosida o'spirinlarda g'urur hissi shakllana boshlaydi. Albatta g'urur norma va qoidalari kattalardan o'rganiladi lekin o'z g'ururini qanday himoya qilishi o'spirinlarining alohida nazoratida bo'ladi. Ular orasida sodiqlik va to'g'rilik kabi xislatlar yuqori baholanib o'spirinlar o'zini hurmat qilishini o'z fikrini va qiziqishini himoya qilishni bilmagan tengdoshlariga juda past baho beradilar.

Yuqorida aytib o'tilgan muammolarni bartaraf etish vositasi sifatida ijtimoiy-psixologik treninglardan keng foydalanish mumkin. Ijtimoiy-psixologik trening o'spirinlarga psixologik ta'sir metodi sifatida jahon amaliyotida keng qo'llanib kelinadi. Ijtimoiy-psixologik trening Shaxslararo bir-birini tushunish muloqotning empativ potentsialini oshirish, ichki muammolarini ijobiy hal etishga imkon yaratadi. Keng ma'noda ijtimoiy-psixologik trening deganda guruxlar bilan ishlashning faol uslublariga asoslangan psixologik ta'sir amaliyoti tushuniladi. SHu bilan birga bilim berishning o'ziga xos shakllarini qo'llash, muomala borasidagi malaka va ko'nikmalar, o'zini rivojlantirish va nazorat qilish kabilar ham nazarda tutiladi. O'spirinlarga qaratilgan trening mashg'ulotlarida ham muloqot va muloqot qadriyatlariga munosabat asosiy o'rin tutadi.

Filips "Tajovuz holati tashxisi" metodikasi bo'yicha jins tafovutlarini jadvalda ko'rib chiqilganda yigit va qizlarda ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish, muvaffakiyatga erishishiga bo'lgan extiyoj

frustratsiyasi, o'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv, bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rkuv, atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik ko'rkuvi, stressga fiziologik karshilik ko'rsatishning past darajasi, o'kituvchilar bilan munosabatdagi ko'rquv, maktabdagi umumiy xavotirlanish, o'rtacha qiymat va ishonch darajasidagi jins tafovutlari kuzatilmadi. Mazkur oktantlarni birma-bir tahlil qilish orqali, jins tafovutlarini ahamiyatli darajasini ko'rib chiqamiz.(3.1.4.-jadval)

3.1.4.-jadval.

Filippsning “Maktabdagi xavotirlik” metodikasi bo'yicha jins tafovutlari

	jinsi	N	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	Ishonch darajasi
Maktabdagi umumiy xavotirlanish	yigitlar	51	8,0980	2,45971	-,493	,623
	qizlar	67	8,2985	1,96187		
Ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish	yigitlar	51	4,8039	2,02997	-,657	,512
	qizlar	67	5,0448	1,92616		
Muvaffaqiyatga erishishiga bo'lgan ehtiyoj frustratsiyasi	yigitlar	50	4,2600	1,98782	-,456	,649
	qizlar	67	4,4328	2,05400		
O'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv	yigitlar	51	3,6667	1,88326	-,722	,472
	qizlar	67	4,3433	6,48203		
Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rkuv	yigitlar	51	4,3137	2,36212	-,104	,918
	qizlar	67	4,3582	2,26770		
Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik ko'rkuvi	yigitlar	51	3,4510	2,80937	,286	,775
	qizlar	67	3,3134	2,40081		
Stressga fiziologik karshilik ko'rsatishning past darajasi	yigitlar	51	4,1961	2,41677	-,104	,917
	qizlar	67	4,2388	2,02327		
O'kituvchilar bilan munosabatdagi ko'rkuv	yigitlar	51	3,8627	1,83324	-1,294	,198
	qizlar	67	4,3433	2,11454		

*** $p \leq 0.001$ ** $p \leq 0.01$ * $p \leq 0.05$

Maktabdagi umumiy xavotirlanish. O'spirinning maktab vaqtidagi xavotirli vaziyatlarga bo'lgan munosabatini bildiradi. O'spirinning Shaxslararo munosabatlar, o'quv vaqti (dars mashg'ulotlari) hamda mavsumiy-davriy imtixon vaqtlaridagi o'g'igaxosxavotirdarajasidagi o'zgarishlarni farqlash imkoniyatini yaratadi. Bu oktant bo'yicha Tomas-Kilman metodikasi oktantlari bilan tadqiqot natijalarida ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi.

Ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish. SHaxs sifatida o'spirin yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy munosabatlarga

kirishishdagi qiyinchilik va ziddiyatli holatlarni aks ettiradi. Bunda o'quvchidagi chuqur yoki yuzaki stress holatlari namoyon bo'lishi bilan kechuvchi hissiy zo'riqish alomatlari ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy stressni namoyon bo'lishiga bog'liq holatlarni birlamchi natijalarida ham Tomas-Kilman metodikasi bilan ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi. Bu tadqiqot maqsadiga ko'ra, metodikalarni o'zaro ahamiyatli farqlanish prognoslariga mos keladi.

Muvaffaqiyatga erishishiga bo'lgan ehtiyoj frustratsiyasi.

O'spirindagi muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochishga qaratilgan fiziologik va psixologik harakat va ularni amalga oshirish imkoniyatlari bo'yicha nomutanossiblikni namoyon qilishi orqali o'spirinda ehtiyoj frustratsiyasi holati yuzaga kelishini hamda bu holatlarda psixologik zo'riqish darajasini sezilarli oshishini anglatadi. Muvaffaqiyatga erishishiga bo'lgan extiyoj frustratsiyasi kuchli bo'lganda, alturistik xolati ($r=-,262$; $p<0,01$). pastligini ko'rishimiz mumkin. Bunday teskari bog'lanish tabiiy bo'lib, o'spirinlarda muvaffaqiyatga erishish bilan bog'liq qarashlardagi noaniqlik o'z-o'zidan alturistik omillar ta'sirini pasayishiga olib keladi deb xulosa qilish mumkin.

O'zini namoyon qilishdagi qo'rquv. O'zini namoyon etish va baholashga intilish zspirinlik yosh davrining muhim belgilaridan biri hisoblanadi. O'zini diqqat markazida bo'lishiga intilish orqali o'spirindagi o'zini baholash sifatlarida ham o'zgarishlar namoyon bo'ladi. Bu oktant bo'yicha bog'liqlik ko'rsatkichlari tahlil qilinganida tekshirilayotgan metodika bilan ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi. Bu o'spirinlarda o'zini namoyon etish qo'rquvining K.Tomas-R.Kilman metodikasidagi oktantlar bilan o'zaro bog'lanmaganligi to'g'risida xulosalar beradi[4].

Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rquv. O'spirinlardagi asosiy faoliyat turi hisoblangan o'quv faoliyatida ma'lum o'zlashtirish ko'rsatkichlari va yutuqlarga erishish, ma'lum vaqtlardagi bilimlarni tekshirish holatlari bilan bog'liq qo'rquvlar namoyon bo'lishi mumkin. Bu o'spirindagi o'quv motivlari va psixo-fiziologik imkoniyatlar bilan o'zaro muvozanatlashganda normal

ko'rsatkichlarni berishi, aksincha bu muvozanatsiz shakllangan bo'lsa, ortiqcha hissiy zo'riqish va stresslarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu oktantdagi ko'rsatkichlarni tahlili bog'liqlik tekshirilayotgan metodika bilan ahamiyatli ko'rsatkichlar namoyon etmadi.

Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik qo'rquvi. Metodikaning o'zini namoyon etishdagi qo'rquv oktanti bilan o'zaro bog'liq bo'lgan mazkur oktantning asosiy xususiyati – o'zi va atrofdagilarning talablari, kutilmalariga mos kelmaslik bilan bog'liq qo'rquvni paydo bo'lishi bilan bog'lanadi. O'spirinlarda atrofdagilar (ayniqsa, o'z tengdoshlari) talab va kutilmalariga mos kelmaslik qo'rquvi kuchli bo'lishi kuzatilsa, bu yosh davridagi muhim belgilar – o'zlikni namoyon etishga intilish xarakatlari ham muvozanatlashgan hisoblanadi. Mazkur oktantda olingan natijalarda ham o'zaro farqli ko'rsatkichlarni mavjud bo'lmaganligini ko'rishimiz mumkin.

Stressga fiziologik qarshilik ko'rsatishning past darajasi. SHaxsning turli stresslarga bardoshlilik darajasini namoyon etuvchi omillarga stressga qarshilik qilish va stressdan chiqish chiqish imkoniyatlari ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Mazkur oktantdagi natijalar bilan tekshiriluvchi metodika oktantlar natijalari o'rtasida ahamiyatli bog'liqliklar kuzatilmadi. Bu stressga fiziologik qarshilik qilish darajasi bilan nizolarni hal etish uslublariga ko'ra tiplar bilan bog'liqlik mavjud emasligi to'g'risida xulosa berish imkoinyatini yaratadi[2].

O'qituvchilar bilan munosabatdagi ko'rquv. O'quv faoliyatida o'spirin va maktab o'qituvchisi o'rtasidagi munosabatlarda status va ijtimoiy mavqening turli

ko'rsatkichlari omilida tengsizlik namoyon bo'ladi. Maktab o'qituvchisining etakchi va regulyar roli tufayli ma'lum vaqtlarda o'spirinda munosabatlardagi qo'rquv yoki noqulaylik vujudga kelishi mumkin. O'quvchi sifati o'spirinning ma'lum normalarga amal qilishi va o'qituvchi tomonidan beriladigan topshiriqlarni bajarish va bo'ysunish majburiyatlari hamda ichki psixo-fiziologik holati o'rtasida nomutanosiblik vujudga kelishi tufayli pedagog bilan munosabatlarda qo'rquv hissi yuzaga kelishi mumkin. Mazkur qo'rquv omilida pedagogik konfliktlar va o'quv faoliyati bilan bog'langan nizoli vaziyatlar yuzaga kelish ehtimoli oshadi. Mazkur oktantdan olingan natijalarni tahlili tekshirilayotgan metodika bilan o'zaro ahamiyatli farqlarning mavjud emasligini ko'rsatdi.

“Filips maktabdagi xavotirlik” metodikasi va K.Tomas-R.Kilmanning

“Ziddiyatli vaziyatda yetakchi xulq-atvorni aniqlash” metodikasi bo'yicha bog'liqlikni tahlil qilganimizda “Filips maktabdagi xavotirlik” metodikasidagi 8 oktantni K.Tomas-R.Kilman metodikasidagi 6 oktantga deyarli ahamiyatli bog'liqlik kuzatilmadi. Bunda Filips metodikasidagi o'rganish doirasidagi tahlillar Tomas-Kilman metodikasi bo'yicha o'zaro yaqinlikni aks ettirmaganligini ko'rishimiz mumkin[3].

Maktabdagi umumiy xavotirlanish. O'spirinning maktab vaqtidagi xavotirli vaziyatlarga bo'lgan munosabatini bildiradi. O'spirinning Shaxslararo munosabatlar, o'quv vaqti (dars mashg'ulotlari) hamda mavsumiy-davriy imtixon vaqtlaridagi o'gigaxosxavotirdarajasidagi o'zgarishlarni farqlash imkoniyatini yaratadi. Bu oktant bo'yicha Tomas-Kilman metodikasi oktantlari bilan tadqiqot natijalarida ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi.

3.2.3- jadval.

**“Filips maktabdagi xavotirlik” metodikasi va K.Tomas-R.Kilmanning
“Ziddiyatli vaziyatda etakchi xulq-atvorni aniqlash” metodikasi bo'yicha
bog'liqlik**

	Hamkorlik	Raqobat	Kelishuv	Qochish	Moslashish
Maktabdagi umumiy xavotirlanish	0,006	0,066	0,004	0,092	-0,126
Ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish	-0,023	0,034	0,030	-0,024	0,002
Muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan extiyoj frustratsiyasi	-0,018	0,037	-0,002	-0,073	-0,098
O'zini namoyon qilishdagi qo'rquv	0,021	-0,051	-0,104	0,076	0,118
Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rquv	0,065	-0,035	0,123	-0,067	-0,027
Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik qo'rquvi	0,027	-0,131	0,083	0,064	-0,094
Stressga fiziologik qarshilik ko'rsatishning past darajasi	0,014	0,087	-0,045	0,020	-0,014
O'qituvchilar bilan munosabatdagi ko'rquv	-0,034	-0,003	0,001	0,101	-0,110

*** $p \leq 0.001$ ** $p \leq 0.01$ * $p \leq 0.05$

Ijtimoiy stressni boshidan o'tkazish. Shaxs sifatida o'spirin yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy munosabatlarga kirishishdagi qiyinchilik va ziddiyatli holatlarni aks ettiradi. Bunda o'quvchidagi chuqur yoki yuzaki stress holatlari namoyon bo'lishi bilan kechuvchi hissiy zo'riqish alomatlari ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy stressni namoyon bo'lishiga bog'liq holatlarni birlamchi natijalarida ham Tomas-Kilman metodikasi bilan ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi. Bu tadqiqot maqsadiga ko'ra, metodikalarni o'zaro ahamiyatli farqlanish prognoslariga mos keladi.

Muvaffaqiyatga erishishiga bo'lgan ehtiyoj frustratsiyasi. O'spirindagi muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochishga qaratilgan fiziologik va psixologik harakat va ularni amalga oshirish imkoniyatlari bo'yicha nomutanossiblikni namoyon qilishi orqali o'spirinda ehtiyoj frustratsiyasi holati yuzaga kelishini hamda bu holatlarda psixologik zo'riqish darajasini sezilarli oshishini anglatadi. Bu oktant bo'yicha bog'liqlik tahlil qilinganida, K.Tomas-R. Kilman metodikasining alturistik tip ko'rsatkichlari bilan ahamiyatli bog'liqlik kuzatilganligini ko'rish mumkin.

O'zini namoyon qilishdagi qo'rquv. O'zini namoyon etish va baholashga intilish zspirinlik yosh davrining muhim belgilaridan biri hisoblanadi. O'zini diqqat markazida bo'lishiga intilish orqali o'spirindagi o'zini baholash sifatlarida ham o'zgarishlar namoyon bo'ladi. Bu oktant bo'yicha bog'liqlik ko'rsatkichlari tahlil qilinganida tekshirilayotgan metodika bilan ahamiyatli farqlanish kuzatilmadi. Bu o'spirinlarda o'zini namoyon etish qo'rquvining K.Tomas-R.Kilman

metodikasidagi oktantlar bilan o'zaro bog'lanmaganligi to'g'risida xulosalar beradi.

Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rquv. O'spirinlardagi asosiy faoliyat turi hisoblangan o'quv faoliyatida ma'lum o'zlashtirish ko'rsatkichlari va yutuqlarga erishish, ma'lum vaqtlardagi bilimlarni tekshirish holatlari bilan bog'liq qo'rquvlar namoyon bo'lishi mumkin. Bu o'spirindagi o'quv motivlari va psixo-fiziologik imkoniyatlar bilan o'zaro muvozanatlashganda normal ko'rsatkichlarni berishi, aksincha bu muvozanatsiz shakllangan bo'lsa, ortiqcha hissiy zo'riqish va stresslarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu oktandagi ko'rsatkichlarni tahlili bog'liqlik tekshirilayotgan metodika bilan ahamiyatli ko'rsatkichlar namoyon etmadi.

Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik qo'rquvi. Metodikaning o'zini namoyon etishdagi qo'rquv oktanti bilan o'zaro bog'liq bo'lgan mazkur oktantning asosiy xususiyati – o'zi va atrofdagilarning talablari, kutilmalariga mos kelmaslik bilan bog'liq qo'rquvni paydo bo'lishi bilan bog'lanadi. O'spirinlarda atrofdagilar (ayniqsa, o'z tengdoshlari) talab va kutilmalariga mos kelmaslik qo'rquvi kuchli bo'lishi kuzatilsa, bu yosh davridagi muhim belgilar – o'zlikni namoyon etishga intilish xarakatlari ham muvozanatlashgan hisoblanadi. Mazkur oktantda olingan natijalarda ham o'zaro farqli ko'rsatkichlarni mavjud bo'lmaganligini ko'rishimiz mumkin[5].

Stressga fiziologik qarshilik ko'rsatishning past darajasi. SHaxsning turli stresslarga bardoshlilik darajasini namoyon etuvchi omillarga stressga qarshilik qilish va stressdan chiqish imkoniyatlari

ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Mazkur oktantdagi natijalar bilan tekshiriluvchi metodika oktantlar natijalari o'rtasida ahamiyatli bog'liqliklar kuzatilmadi. Bu stressga fiziologik qarshilik qilish darajasi bilan nizolarni hal etish uslublariga ko'ra tiplar bilan bog'liqlik mavjud emasligi to'g'risida xulosa berish imkoiniyatini yaratadi.

O'qituvchilar bilan munosabatdagi ko'rkuv. O'quv faoliyatida o'spirin va maktab o'qituvchisi o'rtasidagi munosabatlarda status va ijtimoiy mavqening turli ko'rsatkichlari omilida tengsizlik namoyon bo'ladi. Maktab o'qituvchisining etakchi va regulyar roli tufayli ma'lum vaqtlarda o'spirinda munosabatlardagi qo'rquv yoki noqulaylik vujudga kelishi mumkin. O'quvchi sifati o'spirinning ma'lum normalarga amal qilishi va o'qituvchi tomonidan beriladigan topshiriqlarni bajarish va bo'ysunish majburiyatlari hamda ichki psixofiziologik holati o'rtasida nomutanosiblik vujudga kelishi tufayli pedagog bilan munosabatlarda qo'rquv hissi yuzaga kelishi mumkin. Mazkur qo'rquv omilida pedagogik konfliktlar va o'quv faoliyati bilan bog'langan nizoli vaziyatlar yuzaga kelish ehtimoli oshadi. Mazkur oktantdan olingan natijalarni tahlili tekshirilayotgan metodika bilan o'zaro ahamiyatli farqlarning mavjud emasligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda "Filips" metodikasida bo'yicha biz olgan tadqiqot natijalar shuni ko'rsatdiki Maktabdagi umumiy xavotirlanish - bu bolaning maktab hayotiga qo'shilishining turli shakllari bilan bog'liq bo'lgan umumiy hissiy holati anglatasa. Ijtimoiy stressni boshdan o'tkazdirish - bolaning hissiy holati, uning ijtimoiy aloqalari (birinchi navbatda

tengdoshlari bilan) rivojlanadi.

Muvaffaqiyatga erishishiga bo'lgan extiyoj frustratsiyasi - bu bolaning muvaffaqiyatga, yuqori natijaga erishishga va hokazolarga bo'lgan ehtiyojlarini rivojlantirishga imkon bermaydigan noqulay ruhiy fon xisoblanadi.

O'zini namoyon qilishdagi ko'rkuv - o'zini namoyon qilish, o'zini boshqalarga ko'rsatish, o'z imkoniyatlarini namoyish qilish zarurati bilan bog'liq vaziyatlarning salbiy hissiy tajribasi ortib borishi mumkin.

Bilimlarni tekshirish vaziyatidagi ko'rkuv - bilimlarni, yutuqlarni, imkoniyatlarni sinab ko'rish (ayniqsa, jamoatchilik) holatlarida salbiy munosabat va tashvish nomoyon qilishi mumkin bo'ladi.

Atrofdagilarning talablariga to'g'ri kelmaslik ko'rquvi - o'z natijalarini, xatti-harakatlarini va fikrlarini baholashda boshqalarning ahamiyatiga e'tibor berish, boshqalarga berilgan baholardan xavotirlanish, salbiy baholarni kutish xolati xam bundan mustasno emas. Stressga fiziologik qarshilik ko'rsatishning past darajasi - psixofiziologik xususiyatlari, bu bolaning stressli vaziyatlarga moslashish qobiliyatini pasaytiradi, tashvish beruvchi ekologik omilga noto'g'ri, halokatli javob berish ehtimolini oshirishi mumkin. O'qituvchilar bilan munosabatdagi ko'rkuv - muammolar va qo'rquvlar maktabdagi kattalar bilan munosabatlarning umumiy salbiy hissiy fonidir, bu esa bolaning ta'lim muvaffaqiyatini kamaytiradi.

Shunday qilib, maktab o'quvchilarining psixik xolatlaridan kelib chiqib, va'ziyatli xavotir bo'lgani uchun unda o'zgarish bo'lmadi. Chunki biz qo'llab kelayotgan trenimizga biz kutgan natijalari bog'liq bo'lmadi, Chunki bu metodika atrof-muxit

ta'sirida, vaziyatga qarab vaqti o'tishi bilan o'zgarib turi mumkin ekanligi aniqlandi.

O'spirinlar ularning ichki ziddiyatlari, mazkur yosh davriga xos bo'lgan va bolalikdan etuklikka nisbatan o'tish davriga mos keladigan individual-psixologik xususiyatlarning ham o'rni mavjuddir. Bu

nizo o'spirin, ota-ona o'rtasidagi nizolarni ham nazardan qochirmaslik darkor. O'spirinlar o'rtasidagi nizo ularning ichki ziddiyatlari, «vaziyatli» va «shaxsga oid» xususiyatlarni differentsiallashtirishga asoslangan psixokorreksion model ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баныкина С. Конфликт в современной школе: изучение и управление.-М., 2006
2. Alimxodjaeva S.N., Haydarov F.I. Psixologik treninglar ishlanmasi 1-qism. (Amaliyotchi psixologlar uchun). T: 2008.
3. Ансупов А.Я. Конфликтология: учебник для вузов/ А.Я.Ансупов, А.И.Шипилов. — 2-э изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
4. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya (o'quv qo'llanma): 5110900 - Pedagogika va psixologiya / M.T. Axmedova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. -T.: Adabiyot uchqunlari, 2016.
5. Газиев Э.Г. Психологические основы развития самоуправления деятельностью у школьников и студентов: Автореф. Дис... докт. психол. наук. — М.: МГУ, 1992. С. 38.
6. Гришина, Н.В. Психологи конфликта / Н.В.Гришина. — СПб.: Питер, 2000.

МАКТАБ ТАЪЛИМИДА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ ЯРАТИШ БЎЙ- ИЧА АҚШ ТАЖРИБАСИ

БОТИРОВ ҲАМИД ҲАКИМОВИЧ
Doctor of Philosophy in law (PhD)

Аннотация: АҚШда мактабларнинг рақобатбардошлигини баҳолаш мезонлари ва усуллари таҳлил қилинди, ўрганиш натижасида айрим тажрибаларини миллий қонунчиликка қўллаш мумкинлиги юзасидан хулослар қилинди.

Калит сўзлар: рақобатбардошлик, баҳолаш мезонлари, усуллари, таълим тизими, ўқув жараёни.

Аннотация: Проанализированы критерии и методы оценки конкурентоспособности школ США, в результате исследования сделаны выводы относительно возможности применения части опыта в национальном законодательстве.

Ключевые слова: конкурентоспособность, критерии оценки, методы, образовательная система, образовательный процесс.

Abstract: The criteria and methods for assessing the competitiveness of US schools are analyzed, as a result of the study, conclusions are drawn regarding the possibility of applying some of the experience in national legislation.

Key words: competitiveness, evaluation criteria, methods, educational system, educational process.

Кириш. Замонавий дунёда ривожланган давлатларнинг асосий рақобатбардош устунлиги уларнинг халқаро рақобат шароитларига мослашиш қобилиятини белгилайдиган инсон салоҳиятидир. Глобаллашув жараёнлари иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш муаммоларини долзарблаштирди, бу муаммони ҳал қилиш таълим соҳасига эътиборни кучайтириш ва халқаро тенденцияларни ҳисобга олишни, уни ривожлантиришнинг энг самарали стратегияларини белгилашни талаб қилади.

Шубҳасиз, халқаро тажрибани билмасдан туриб, бу талабларни амалга ошириш мумкин эмас. Бу таълим тизимларини қиёсий таҳлил қилиш, уларни турли ёндашувлар асосида самарали тажрибаларни ўрганиш зарурлигини белгилаб беради.

Шундай қилиб, Ўзбекистон таълим тизимидаги вазиятни халқаро даражада баҳолаш ва дунёнинг ижобий ва салбий

тенденцияларини ҳисобга олган ҳолда, миллий таълим тизимини ривожлантиришда энг оқилона тажрибалардан фойдаланиш зарурдир.

Хусусан АҚШ мактабларида ўқувчиларнинг мустақил таълимга бўлган қўникмаларини яна ривожлантириш мақсадида улар учун рағбатлантириш бир неча усуллари йўлга қўйилган. Масалан ўқувчиларни касбга йўналтиришда, улар ўзлари учун зарур бўлган фанлар юзасидан ўқув дастурларини тузишда иштирок этадилар, аниқ ва табиий фанлардан изланишларда бир-бирлари билан рақобатлашадилар.[2.]

Мактабларга ўқувчиларда лидерлик қобилиятини шакллантириш мақсадида йилда икки марта ўқувчилар рейтингини юритилади. Юқори рейтингларга эга бўлган ўқувчиларга маълум имтиёзлар ёки рағбатлантиришлар берилади. Мазкур тажрибалар ўқувчини нафақат ўзи учун мотивацияни олиб келади, балки ўша ҳу-

дудаги ота-оналарга ва ҳудудий маъмурий органларнинг фаолиятига нисбатан баҳо берилади.

Тадқиқот методологияси. Федерал даражада мактаб таълими соҳасида “Биринчилик учун пойга” (Race to the Top) ташаббуси эълон қилинган. “Биринчилик учун пойга” ташаббуси мактаблар ўртасида кучли рақобат муҳитини яратишни кўзлайди. Мазкур мактабларда ўқитувчиларнинг маоши, ўқувчиларнинг билим даражаси, аниқроғи, улар топширадиган тест натижаларига асосан белгиланади. Бироқ ушбу тартиб турли мунозараларга сабаб бўлган. Одатда демократлар томонидан касаба уюшмалари ҳам мазкур ташаббусга баҳо беришда иккига бўлинган. Биринчиси, Таълим ходимлари миллий касаба уюшмаси (NEA) ушбу ташаббус бўйича мактабларнинг юқоридан пастга принципи асосида идора этишни танқид қилган. Иккинчиси, ўқитувчиларнинг маоши тест натижаларидан келиб чиқиб белгиланишига салбий фикр берилган. Уюшма баёнотида кўра мазкур тартиб педагогларнинг таълим бериш билан эмас, кўпроқ ўқувчиларни имтиҳонга тайёрлаш билан шуғулланишига олиб келиши мумкин.[3.]

Бундан ташқари АҚШнинг собиқ президенти Обама ва унинг таълим бўйича котиби Арне Дункан К-12 таълим ислоҳотини “Тепага пойга” грант дастури орқали амалга оширдилар. Бунга кўра ўқувчиларнинг тест синовлари натижаларига кўра мактабларга баллар берилди. Бу мактаблар ўртасида рақобатлашишга олиб келади. Бироқ бу жамоатчиликнинг эътирозига сабаб бўлди, уларнинг фикрича ушбу тартиб ўқитувчиларни ижодкорлик ва ўқувчиларнинг тасаввурини уйғотишга ундашдан кўра, тест синовларига тайёрлашга эътибор кучайиб бораётганини билдиришган. [1.Б.136–159]

АҚШдаги барча мактабларга академик

мустақиллик берилган, фақатгина давлат даражасида мажбурий фанлар умумфедерал таълим тўғрисидаги тартиблар билан белгиланади. Қолган барча ваколатлар таълим муассасаларининг ихтиёрий ваколати асосида амалга оширилади. Ўқувчиларга мактабларида кўшимча фанларни ва курсларнинг мураккаблик даражасини танлаш ҳуқуқи берилади. Бу ҳар қандай қизиқиш ва қобилиятга эга бўлган ўқувчига ўзини қулай ҳис қилиш ва таълим жараёнидан максимал даражада фойдаланишга ёрдам беради. Бу эса мактаблар ўртасида сифат самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи рақобат муҳитини шаклланишига олиб келган.[2.]

Шунинг учун ҳар бир мактаб ўзининг таълим беришда мустақил ёндошувига эга. Мактаб ўқувчиларининг аксарияти коллеж ёки университетда ўқишни давом эттиришни хоҳлашади. Психолог-маслаҳатчилар бўлажак абитуриентлар билан ишлайдилар, улар ўқувчилар учун оптимал жадвал тузишга ва муносиб университетни танлашга ёрдам беради.

Спорт АҚШ таълимида катта аҳамият эга. Ҳар бир мактаб иккита асосий кўрсаткич билан баҳоланади: академик (ўқиш) ва спорт. Ўқувчилар нафақат жисмоний тарбия машғулотларига, балки бошқа машғулотларга ҳам киришадилар, балки тавсия этилган спорт турларидан бири билан деярли профессионал даражада шуғулланадилар. Турли муассасаларда футбол, эшкак эшиш, қиличбозлик, рақс ва ҳатто от спорти курслари мавжуд. Мазкур жараёнлар спорт таълими бўйича мактаблар ўртасида рақобат муҳитини кучайишига олиб келади.[2.]

Таҳлил ва натижалар. Мактаблар бир нечта босқичга ихтисослашган: бошланғич, ўрта ва юқори мактаб, шунинг учун америкалик ўқувчилар тез-тез мактабни ўзгартирадилар. Агар ота-она фар-

зандининг таълимнинг барча босқичларини бир жойда ўтишини хоҳласа, улар K-12 шаклидаги мактабга жойлаштиришади. Мактадаги таълим босқичлари:[4.]

Таълим даражаси	Инглиз тили номи	Синфлар	Ёши	Битирув имтиҳонлари
Мактабгача таълим	<i>Nursery School</i>	Pre-K	3-4 ёш	Kindergarten Screening
Мактабгача таълим	<i>Kindergarten</i>	K	4-5 ёш	Kindergarten Exit Assessment
Бошланғич мактаб	<i>Elementary School / Primary School</i>	1-5	5-11 yosh	Maktab testlari
Ўрта мактаб / Кичик ўрта мактаб	<i>Middle School / Junior High School</i>	6-8	11-14 ёш	Давлат имтиҳони
Юқори мактаб	<i>High School / Senior High School</i>	9-12	14-17 ёш	Давлат имтиҳони (SAT, ACT, IB, AP)

Америкалик болалар учун умумтаълим мактаблари бепул, лекин хорижликлар учун эмас. Шунинг учун, хорижлик ўқувчилар давлат мактабларидан кўра хусусий мактабларни афзал деб топишади. АҚШда 34 мингдан ортиқ хусусий мактаблар мавжуд.[5.]

Мактабларни кадриятларга ихтисослаштириш ҳам анча йўлга қўйилган. Бунда улар диний, бадий, ҳарбий, тиббий омилларни инобатга олган ҳолда мактаблар ихтисослашади. Шунда ўқувчининг қарашлари ёки келажакдаги касбга қизиқишларини инобатга олиб мактаблар маълум бир йўналишларга ихтисослашади. Бунда, мажбурий фанлардан ташқари, дастурда мусиқа асбобларини чалиш, диний билимларни ўрганиш, ҳарбий тайёргарлик ва бошқалар киради. Ихтисослаштирилган мактаб битирувчилари АҚШнинг исталган университетида кириши мумкин. Шунинг мазкур мактабларда ўқиш бошқаларга нисбатан анча нуфузли ҳисобланади. Бу эса мактаблар ўртаси-

да рақобатбардошликни таъминлайдиган асосий омиллардандир.[2.]

Бошланғич мактаб 5-6 ёшдан бошлаб, мактабга тайёргарликдан бошланади. Баъзи мактабларда 3-5 ёшли болалар учун болалар боғчаси бўлиб, бу ҳам ота-оналарга боласининг бир жойда мослашишига замин яратади. Мазкур имкониятлар мактаблар ўртасида ўқувчини ўзига жалб қилишда рақобат муҳитини яратишга хизмат қилади.[6.]

Ўрта мактабда ўқувчилар илғор фанлар илмий ташкилотларга боришлари ёки университет даражасидаги курсга (Advanced Placement - AP) ёзилишлари мумкин. Ушбу курсга ўқувчилар орасида энг иқтидорли ўқувчилар танлов асосида сараланади, яъни бунда аъло даражадаги академик кўрсаткичларга эришганлар танлаб олинади. Масалан, илмий лабораторияда ёки университетда илғор хужайрали биология дарсига қатнашиш учун ўқувчи мактабда биология фанидан юқори балл тўплаган бўлиши керак. Битирувчи сер-

тификат бўйича АР курсларини қанчалик муваффақиятли тугатган бўлса, АҚШ энг яхши университетларига кириш эҳтимоли шунча юқори бўлади.[7.]

Ўрта мактабининг баҳоси жуда муҳим. Ўқувчилар мунтазам равишда тестлар ечишади, гуруҳ лойиҳаларини бажарадилар ва лаборатория ишларини бажарадилар. Бу коллеж ёки университетга киришнинг муҳим мезонларидан бири бўлган ҳар бир фан ва GPA бўйича якуний балларни қўшиб қўяди. Аксарият мактаблар (A-F) ҳарфи билан бирга 4 ёки 5 балли тизимдан фойдаланадилар, лекин 6 ёки ҳатто 11 балли тизимга эга бўлган мактаблар ҳам бор.[8.]

Баъзи штатларда ўрта мактаб ўқувчиларини АҚШ университетларига кириш учун зарур бўлган SAT ва ACT имтиҳонларига тайёргарлик кўришга эътибор қаратадилар. SAT ва ACT имтиҳонларига барча мактабларда ҳам ўқувчиларни тайёрлашмайди. Шунинг учун мактаблар айнан ушбу имтиҳонларга ўқувчиларни тайёрлаш борасида ўзаро рақобатлашадилар.

[9.]

АҚШда мактабларнинг рейтингини аниқлаш юзасидан 50 штатнинг мактаблари қуйидаги мезонлар асосида 100 балл билан баҳоланди:

ўқувчилар муваффақияти (25 балл);

мактаб сифати (35 балл);

ўқувчилар хавфсизлиги (40 балл).[10.]

Ўқувчиларнинг муваффақияти тест баллари ва битирув натижалари каби турли академик кўрсаткичлар орқали ўлчанади. Мактаб сифати мактаб жойлашган ҳудуддаги мавжуд ресурслар даражасини ҳисобга олади. Ниҳоят, ўқувчилар хавфсизлиги мактаб тизими рейтингини аниқлашда муҳим омил ҳисобланади. Бунга мактаб хавфсизлиги чоралари, безориликнинг олдини олиш дастурлари ва ўқувчиларнинг мактабда ўзларини хавфсиз ҳис қилишларини таъминлашга қаратилган бошқа ташаббуслар қиради.

Баҳолаш мезонлари 43 та кўрсаткичдан [10.] фойдаланган ҳолда баҳоланади. Барча мезонлар 100 баллик тизим бўйича баҳоланди.

1. Ўқувчилар муваффақияти: 25 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Ўрта мактабни битириш даражаси	2,27 балл	Мактабни битирган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
2.	Ўрта мактабни тарк этиш даражаси	2,27 балл	16-24 ёшгача бўлган ўқувчилар орасида мактабни ташлаб кетганлар фоизи билан ўлчанади (ҳолатни тарк этиш даражаси).
3.	SAT баллари	2,27 балл	Мактаб ўқувчиларининг SAT ўртача баллари билан ўлчанади.
4.	ACT баллари	2,27 балл	Мактаб ўқувчиларининг ACT ўртача баллари билан (қўшма балл: инглиз тили, математика, ўқиш, фан баллари) ўлчанади.
5.	Коллежга кириш салмоғи	2,27 балл	Мактаб битирувчиларининг бевосита коллежга кириш фоизи билан ўлчанади.
6.	Ўқиш саводхонлиги даражаси	2,27 балл	4 ва 8-синф ўқувчиларнинг ўқиш баллари орасидаги ўртача балл билан ўлчанади.
7.	Математика фани саводхонлиги даражаси	2,27 балл	

1.	Бошқа фанлардан синов натижалари бўйича	2,27 балл	
2.	АР имтиҳонида иштирок этганлар сони	1,14 балл	АР имтиҳонини топширган битирувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
3.	АР имтиҳон баллари даражаси	1,14 балл	АР имтиҳонида 3 ёки ундан юқори балл олган битирувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
4.	Иқтидорли дастурлардаги ўқувчилар сони	1,14 балл	Иқтидорли дастурларга киритилган ўқувчилар фоизи билан ўлчанади.
5.	Сабабсиз дарс жараёнлари бўлмаган кунлар сони	1,14 балл	Дарс жараёнлари бўлмаган кунлар сони ўлчанади (ҳар бир мактаб учун).
6.	Синфдан-синфга қолдирилган ўқувчилар сони	0,57 балл	Синфдан-синфга қолдирилган ўқувчилар фоизи билан ўлчанади.
7.	Ўпан йилга нисбатан бу йилда ўқувчиларнинг мактабда қолиш даражаси	0,57 балл	8-синфгача ўқувчиларининг қолган фоизи билан ўлчанади.
8.	Ўқувчиларнинг спортдаги иштироки	1,14 балл	Ўқувчининг спорт жамоасида иштирок этишини ёки мактабдан кейин ёки дам олиш кунларида, 6-17 ёшда спорт машғулотларини ўтказганлиги билан ўлчанади.

2.Мактаб сифати: 35 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Бир ўқувчи учун йиллик харажатлар	3,50 балл	Мактабда молия бўйича ҳар бир ўқувчига тўғри келадиган йиллик харажатлар билан ўлчанади.
2.	Мактабнинг нуфузи	3,50 балл	Мактабларининг Топ 100 талигида (US News & World Report томонидан АҚШнинг энг яхши мактаблари) бўлиш фоизи билан ўлчанади.
3.	Ўқувчининг ўқитувчига нисбати	3,50 балл	Ўқувчининг ўқитувчига нисбати билан ўлчанади.
4.	Психолог-маслаҳатчиларнинг мавжудлиги	3,50 балл	Мактабда психолог-маслаҳатчиларнинг сони билан ўлчанади.
5.	Саломатлик кенгашларининг мавжудлиги	1,75 балл	Бир ёки бир нечта мактаб соғлиқни сақлаш кенгашлар фоизи билан ўлчанади.
6.	Ҳамширанинг мавжудлиги	3,50 балл	Мактабда ҳамширалар сони билан ўлчанади.
7.	Соғлиқни сақлаш бўйича ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	6-12-синфларда соғлиқни сақлаш бўйича талаб қилинган кўрсатма фоизи билан ўлчанади.
8.	Соғлом овқатланиш ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	Соғлом овқатланишнинг афзалликларини ўргатган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
9.	Жинсий саломатлик бўйича ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	жинсий саломатлик ҳақидаги барча 20 та мавзуни (жумладан, ОИТС ва СПИД қандай юқиши билан боғлиқ мавзулар, контрацепция усуллари, жинсий ориентация, гендер ифодаси, соғлом муносабатларни яратиш ва сақлаб қолиш, жинсий хавф-хатарли хатти-ҳаракатлар) 9, 10, 11 ёки 12-синфларда мажбурий ўргатган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
10.	Давлат лицензиялаш талабларига жавоб берадиган ўқитувчилар салмоғи	3,50 балл	Давлат лицензиялаш/сертификатлаш талабларига жавоб берадиган ўқитувчилар фоизи билан ўлчанади.
11.	Тажрибали ўқитувчилар даражаси	3,50 балл	3 ёки ундан ортиқ йиллик тажрибага эга бўлган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
12.	Ўқитувчиларнинг ўртача иш ҳақи	3,50 балл	Ўқитувчиларнинг ўртача иш ҳақига мослаштирилган яшаш нархи билан ўлчанади.

3. Талабалар хавфсизлиги: 40 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Безорилик даражаси	3,33 балл	Мактаб мулкига зарар етказган ўқувчиларининг фоизи билан ўлчанади.
2.	Гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш	3,33 балл	Ноқонуний гиёҳванд моддаларини таклиф қилган, сотган ёки берган, истеъмол қилган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
3.	Мактаб хавфсиз бўлмаганлиги туфайли ўқувчиларнинг дарсга келмаслиги	3,33 балл	Мактабга кетаётганда ёки мактабдан келаётганда ўзларини хавфсиз ҳис қилмаган ва мактабга бормаган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
4.	Безорилик ва жинсий зўравонликнинг олдини олиш	6,67 балл	Барча мактаб ходимлари ўқувчиларни зўравонлик ва жинсий зўравонликнинг олдини олиш, аниқлаш ва уларга жавоб бериш бўйича касбий малака оширганлик фоизи билан ўлчанади.
5.	Жинсий тажовуз даражаси	1,67 балл	Жинсий тажовузга учраганларнинг фоизи билан ўлчанади.
6.	Зўрлаш ёки зўрлашга уриниш даражаси	1,67 балл	Зўрлаш ёки зўрлашга уринишдан жабр кўрганларнинг фоизи билан ўлчанади.
7.	Қурол билан ўғрилик даражаси	1,67 балл	Қурол билан ўғриликлар фоизи билан ўлчанади.
8.	Ўқотар қурол ёки портловчи модда билан ўғрилик даражаси	1,67 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи модда билан ўғрилик фоизи билан ўлчанади.
9.	Қуролсиз талончилик даражаси	1,67 балл	Қуролсиз ўғриликлар ва талончиликлар фоизи билан ўлчанади.
10.	Жисмоний ҳужум ёки қурол билан безорилик қилиш даражаси	1,67 балл	Жисмоний ҳужумлар ёки қурол билан безориликлар фоизи билан ўлчанади.
11.	Ўқотар қурол ёки портловчи мослама билан безорилик қилиш даражаси	3,33 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи моддалар билан безориликлар фоизи билан ўлчанади.
12.	Қуролсиз жисмоний ҳужум	1,67 балл	Қуролсиз жисмоний ҳужумлар фоизи билан ўлчанади.
13.	Қурол билан жисмоний ҳужум таҳдидлари	1,67 балл	Қурол билан жисмоний ҳужум таҳдидларининг фоизи билан ўлчанади.
14.	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилма билан жисмоний ҳужум қилиш таҳдиди	1,67 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилма билан жисмоний ҳужумлар таҳдидининг фоизи билан ўлчанади.
15.	Қуролсиз жисмоний ҳужум таҳдидлари	1,67 балл	Қуролсиз жисмоний ҳужумлар таҳдидининг фоизи билан ўлчанади.
16.	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилмага эга бўлиш	3,33 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи мосламага эга бўлиш фоизи билан ўлчанади.

43. Ўқотар қурол ёки портловчи қурилмага эга бўлиш 3,33 балл
Ўқотар қурол ёки портловчи мосламага эга бўлиш фоизи билан ўлчанади.

Хулоса ва таклифлар. Эътиборлиси, АҚШда мактаблар рейтингини аниқлашда энг кўп ажратилган баллар мактаб хавфсизлиги билан боғлиқ кўрсаткичлар улушига тўғри келади. Демак, мактаблар дастлабки ўринда мактаб хавфсизлиги,

мактаб сифати ва ундан кейин ўқувчилар муваффақияти оид кўрсаткичлар учун рақобатлашишади. Шунга қарамай таълим сифати АҚШда етарли даражада таъминланган. Масалан, PISA халқаро баҳолаш тадқиқотларида АҚШ умумий ўртача 1,485 балл билан 22-ўринни эгаллаган, бу ОЕСД мамлакатлари учун баҳоланган ўртача 1,465 баллдан юқориқдир[11.].

Хорижий тажрибанинг таълимдаги

рақобатни ташкил этиш борасидаги тажрибаси таълим соҳасидаги энг муҳим стратегик қарорларни прогнозлаш ва қабул қилиш, жорий қилиш тартибларини такомиллаштириш учун зарурдир.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jonatan Zimmerman. "Obama davridagi ta'lim: Konsensus paradoksi" Zelizer, tahr., Barak Obamaning Prezidentligi 110–28-betlar, MakGinn, Patrik (2012). "Islohotlarni rag'batlantirish: yuqori poyga, raqobatbardosh grantlar va Obamaning ta'lim dasturi". Ta'lim siyosati. 26 (1):Б.136–159.
2. https://www.unipage.net/en/schools_usa
3. <https://idum.uz/uz/archives/9983>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/K-12_education_in_the_United_States
5. <https://www.thinkimpact.com/number-of-schools-in-the-us/>
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_the_United_States
7. <https://theboardingschools.ru/blog/vse-chto-vy-xoteli-znat-o-programme-advanced-placement-ap/>
8. <https://www.ef.ru/blog/language/kak-schitat-gpa/>
9. <https://travelsmartclub.com/publications/chto-takoe-sat-i-act-ekzameni-chem-oni-otlichayutsya>
10. <https://scholaroo.com/report/state-education-rankings/>
11. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/pisa-scores-by-country>

TA'LIM JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN MAXSUS TEXNOLOGIYALAR

RUSTAMOVA SHOHISTA ALISHER QIZI
CHDPU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida xususan, matematika darslarida foydalanish mumkin bo'lgan maxsus texnologiyalar interaktiv ta'lim dasturlari va ilovalaridan GeoGebra, Desmos, Wolfram Alpha hamda Google Classroom, virtual sinflar va onlayn-resurs texnologiyalari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Maxsus texnologiya, GeoGebra, Desmos, Wolfram Alpha, Google Classroom, interaktiv ta'lim, ilovalar, platforma.

Kirish. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish davr talabiga aylangan bir sharoitda "O'zbekiston oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi"ning 2-paragrafida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish belgilab o'tilgan [1]. Ta'lim jarayonida ilmiy axborot hajmini oshirish dars vaqtining chegaralanganligi hisobiga murakkablashmoqda. Ayniqsa matematika darslarida o'quvchi va talabalar abstrakt tushunchalar, chizmalar, grafiklarni tasavvur qilishda, o'qituvchilar esa tushuntirish jarayonida biroz qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bunday vaziyatlarda interaktiv ta'lim dasturlaridan, maxsus texnologiyalardan foydalanib tashkil etilgan darslar bir tarafdin ancha tushunarli va samarali bo'ladi, ikkinchi tarafdin chegaralangan vaqtdan unumli foydalanishga yordam beradi.

Demak, maqsadimizdan kelib chiqib, avvalo maxsus texnologiya o'zi nima degan savolga javob beraylik.

Metodologiya. Maxsus texnologiya

bu- o'quv va ta'lim jarayonini qulay va samarali qilish maqsadida turli sohalar uchun ishlab chiqilgan dasturiy vositalar va platformalar hisoblanadi.

Maxsus ta'lim texnologiyalari o'quvchi va talabalarga qulay ta'lim olish sharoitini yaratadi, darsga bo'lgan qiziqishni oshiradi, ta'limning individual va samarali olib borilishini ta'minlaydi, ijodiy fikrlash rivojlanishiga, tafakkur darajasining oshishiga yordam beradi.

Maxsus texnologiyalarning interaktiv va onlayn ta'lim platformalari, virtual sinfxonalar, masofaviy ta'lim platformalari, mobil ilovalar, interaktiv dars materiallari, baholash platformalari kabi bir qancha turlari mavjud.

Maxsus texnologiyalar asosida darslarni va o'quv faoliyatini tashkil etish bu- ta'lim jarayonida shu resurslardan foydalanishdir.

Bu dasturlar birgina matematika darslarida emas balki fizika, kimyo, chizma geometriya kabi boshqa ko'pgina fanlarning mavzularini tushuntirishda, o'quvchi va talabalarning tasavvurini boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston oliy ta'limida matematika fanlarini o'qitish metodikasi va uni pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari asosida takomillashtirish masalalari bo'yicha D.M.Maxmudova, A.Abduraxmonov, G.K.Izetaeva, A.A.Abduqodirov, D.N.Ashurova, J.B.Ergashov, N.M.Muxitdinova, D.I.Yunusova, M.Toshpulatova, U.J.Sodiqov, G.A.Artikovalar, elektron ta'lim resurslarini yaratish va ularni ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha M.M.Aripov, U.Sh.Begimqulov, S.S.G'ulomov, U.Y.Yuldashev, F.M.Zakirova, N.Xaytullayeva, M.Fayziyeva, K.E.Nurmaxanovlar o'zlarining tadqiqot ishlarini olib borganlar.

G.A.Artikovaning ilmiy tadqiqot ishida oliy ta'lim muassasalarida matematika fanlarini o'qitish jarayonida o'qituvchining pedagogik va ilmiy faoliyati bilan bog'liq jarayonga bir qator qo'shimchalar kiritgan, ya'ni:

“a x b o r o t - k o m m u n i k a t s i y a texnologiyalari bo'yicha yuqori darajadagi bilimlarga ega bo'lishi va o'quv jarayonini ular asosida tashkil eta olishi;

mavzularni zamonaviy axborot-texnologiyalari vositalari hamda turli dasturiy mahsulotlar (Matematika, Maple, Mathcad, Matlab va b) yordamida o'rgatish malakasiga ega bo'lishlari lozimligi keltirilgan”.

G.A.Artikova amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar matematik tushuncha va tasdiqlarni to'liq o'zlashtirishi, misol va masalalarni yechishdagi amaliy harakatlarini tartiblash, algoritmik ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, bilish faoliyatidagi og'zaki va yozma matematik nutqini, matematik mantiqiy tafakkuri va tasavvurini, mustaqil matematik axborotni izlash, anglash, o'rganish, qayta ishlash, turli shakllarda uzatish kompetensiyalarini tarkib toptirish uchun tanlab olingan

umumpedagogik, xususiy metodik, mualliflik texnologiyalarini maxsus texnologiyalar deb nomlagan [2].

G.K.Izetaevaning tadqiqot ishida oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan matematika turkumidagi fanlarni o'qitishning metodik sistemasini yaratishda va uni amalga oshirishda turli innovatsion texnologiyalardan foydalanilgan.

K.E.Nurmaxanovning tadqiqot ishi doirasida oliy ta'lim tizimida GeoGebra dasturi vositasida o'qitish metodikasini takomillashtirishning mazmuni, pedagogik-psixologik xususiyatlari yoritib ko'rsatilgan va metodik jihatdan isbotlangan. GeoGebra dasturi vositasida o'qitish metodikasini takomillashtirishning mulohazaviy jihatlari tasnif qilingan. Elektron ta'lim muhitida GeoGebra dasturi vositasida o'qitish metodikasi nuqtalarning koordinatalarini transformatsion modellashtirish hamda dinamik chizmalar yordamida masalalarni viualizatsiya qilish asosida takomillashtirilgan.

Matematika fanlarini o'qitish jarayonida ta'lim oluvchilarning matematik tushunchalarni o'zlashtirishi S.Alixonov, M.Sh.Mamatov, X.A.Sultonovlar, mantiqiy matematik tafakkurni rivojlantirish va muammoli ta'lim masalalari bo'yicha B.S.Abdullayeva, D.Andervud, D.M.Maxmudova, N.F.Talizinalar ishlarida tadqiqot muammolari sifatida ko'rilgan.

Tahlil va natijalar. Maxsus texnologiya deganda biz tadqiqotimiz doirasida matematikadan qo'llaniladigan maxsus texnologiyalar- GeoGebra, Desmos, WolframAlpha dasturlarini va Google Classroom virtual sinfxonasini qaradik.

Quyida ta'lim jarayonida qo'llaniladigan maxsus texnologiyalar va ulardan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar

keltirib o'tamiz.

GeoGebra- bu matematik modellashtirish va o'qitish uchun mo'ljallangan bepul dasturiy platformadir. GeoGebra matematik konstruksiyalarni yaratish, geometrik va algebraik masalalarni yechish, matematik tushunchalarni ko'rsatish va o'rganish uchun ishlatiladi. GeoGebra bilan ishlash uchun dasturni kompyuterga o'rnatish yoki onlayn versiyasidan foydalanish kerak bo'ladi. Dasturning mobil versiyalari ham mavjud. Dastur geometrik va algebraik tadqiqotlar o'tkazish uchun keng ko'lamli vositalarni taklif etadi. Bunda nuqtalar, chiziqlar, shakllar, funksiyalar yaratish, konstruksiyalarni bajarish, masofalar va burchaklarni o'lchash, funksiyalarning ildizlari, ekstremumlarini topish va ko'pgina boshqa amallarni bajarish mumkin. GeoGebra ta'lim muhitida keng qo'llaniladigan matematik tushunchalarni vizualizatsiya qilish uchun kuchli vositadir. Ushbu vosita talabalarga matematika va geometriya tushunchalarini yaxshiroq tushunish va qo'llashga yordam beradi va ularning muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

GeoGebra o'qituvchilar uchun quyidagi imkoniyatlar yaratadi:

Foydalanish qulayligi - GeoGebra oddiy va intuitiv interfeysga ega bo'lib, o'qituvchilarga dasturni tezda o'zlashtirish va undan o'z ishlarida foydalanish imkonini beradi.

Ko'p qirrali - GeoGebra yordamida o'qituvchilar o'quvchilarga materialni yaxshiroq tushunishga yordam beradigan interfaol matematik modellar va vizualizatsiya yaratishlari mumkin.

Mavzulararo yordam - GeoGebra turli fan sohalarida, jumladan, matematika, fizika, kimyo va boshqalarda foydalanish

uchun yordam beradi.

Dars yaratish qobiliyati - GeoGebra yordamida o'qituvchilar o'quvchilarga materialni o'rganishga yordam berish uchun interfaol darslar yaratishlari mumkin.

Topshiriqlarni tekshirish qobiliyati - O'qituvchilar GeoGebradan talabalarning topshiriqlarini ko'rib chiqish va ularning natijalarini tahlil qilish uchun foydalanishlari mumkin.

Talaba va o'quvchilar uchun quyidagi imkoniyatlar yaratadi:

Matematik tushunchalarni tasavvur qilish- GeoGebra interaktiv modellar orqali o'quvchilarga matematik tushunchalarni va ular o'rtasidagi bog'lanishlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

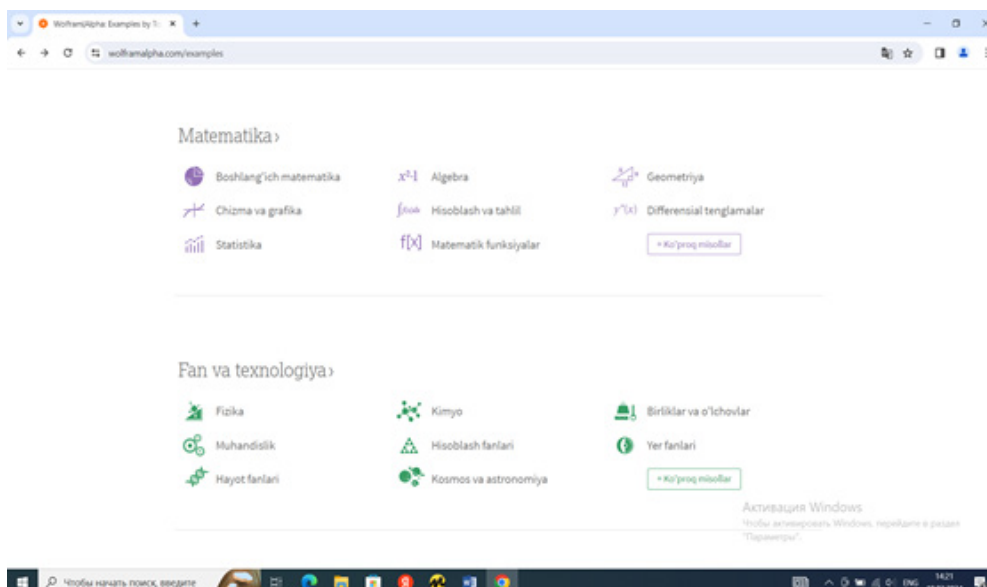
Mustaqil tadqiqot- GeoGebra yordamida talabalar mustaqil ravishda turli matematik muammolarni o'rganishlari va yangi aloqalar va naqshlarni kashf qilishlari mumkin.

Muammoni hal qilishda yordam- GeoGebra talabalarga murakkab matematik muammolarni hal qilishda maslahatlar va yordam olish imkoniyatini beradi.

Muloqot va hamkorlik: GeoGebra bilan talabalar o'z ishlari va g'oyalari bilan o'rtoqlashishlari va loyihalarda hamkorlik qilishlari mumkin.

GeoGebraning yana bir foydali xususiyati - animatsiyalarni yaratish qobiliyatidir. Vaqt o'tishi bilan ular qanday o'zgarishini ko'satish uchun qiymatlar va grafik parametrlarini o'zgartirish mumkin.

WolframAlpha- bu Wolfram Research tomonidan yaratilgan va ishlab chiqilgan platforma bo'lib, 2009-yil 18-mayda ishlab chiqarilgan va Wolframning oldingi mahsuloti Wolfram Matematika texnik hisoblash platformasiga asoslangan.

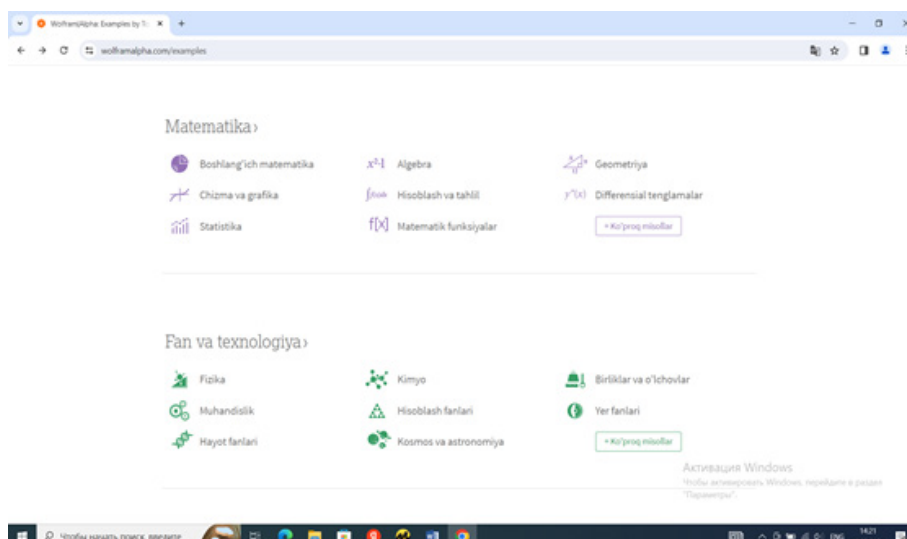
WolframAlpha bilan matematik amallarni hisoblash, tenglamalar yechish, hosila va integrallarni hisoblash, funksiyalarni tasvirlash, differensial tenglamalarni yechish va bundan boshqada juda ko'pgina matematik hisoblashlarni amalga

oshirish mumkin. Foydalanuvchilar so'rovlar va hisoblash so'rovlarini matn maydoni orqali yuboradi va WolframAlpha boshqa saytlar yoki kitoblardan olingan ma'lumotlar bazasidan javoblar va tegishli vizualizatsiyani hisoblab

chiqadi. Platforma matematik simvollarni tahlil qiladi hamda raqamli

va statistik natijalar bilan javob beradi. 1-rasmda WolframAlpha saytining asosiy ekrani tasvirlangan bo'lib foydalanuvchilar o'zlariga tegishli bo'limga kirib savollariga javob olishlari mumkin.

Umuman olganda WolframAlphadan matematika darslarida foydalanish bir tarafdan dars ko'rgazmaliligini oshirsa ikkinchi tarafdan chizmalarning 3D tasvirlanishi, chizmalarni aylantirish va ma'lum burchak ostida burishlar (2-rasm) talaba va o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga va tassavur qilishiga yordam beradi.

Desmos- dasturiga 2011-yil Eli Lubershoff asos solgan bo'lib, u Nyu-Yorkdagi TechCrunch Disrupt konferensiyasida boshlangan startup. Desmos dasturi matematikani o'rganishda qulay bo'lgan dasturlardan biri hisoblanadi. Dunyoning 169 mamlakatida Desmos foydalanuvchilari bor. Desmos bir tarafdin yuqori funksional grafikli kalkulyator hamdir. Kalkulyatordan onlayn foydalanish imkoniyati esa dasturning afzalliklaridan biridir. Desmosning eng qulay tomonlaridan biri uning doskasida tenglamalarni yozishda interaktiv kalkulyator tenglamaning grafik ko'rinishini ham tasvirlaydi.

Agar foydalanuvchi tenglamaga o'zgartirishlar kiritisa grafikdagi o'zgarishlar foydalanuvchi ko'z o'ngida sodir bo'ladi hamda uning tassavvur

olamini yanada boyitadi (3-rasm). Biz yashayotgan olam 3 o'lchovli bo'lganligi uchun u yerda juda qiziqarli matematika mavjuddir. O'quvchilar ham ayniqsa 3 o'lchovli fazoni tassavur etishda (masalan: parallelipidedning asosiy dioganalini tasvirlash) qiyinchilik va chalkashliklarga duch kelishadi. Desmosning 3D kalkulyatori shu qiyinchiliklarga uchramaslikda o'rganuvchiga juda qulaylik yaratadi. Dasturdagi juda ko'pgina misollarning mavjudligi esa o'quvchini ilohomlantiradi va matematikani o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi. Dasturdagi geometriya foydalanuvchilari uchun qo'llanmaning mavjudligi dastur foydalanuvchilari uchun duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etadi.

Ushbu dasturlardan ta'lim jarayonida foydalanishning afzalliklari:

Geogebra, Wolfram Alpha, Desmos dasturlaridan ta'lim jarayonida foydalanish orqali o'quvchi va talabalar abstrakt tushunchalarni o'z ko'zlari bilan ko'rishlari mumkin. Chunki ko'rish orqali muammoni yaxshiroq tushunish yoki yechimga

yondashuvni aniqlashtirish mumkin bo'ladi. Bu borada K.F.Gauss o'z fikrlarini quyidagicha bayon etgan: "Matematika-quloqlar uchun emas, balki ko'zlar uchun mo'ljallangan fandir". Matematikani o'rganish jarayonida tasavvur qilish juda muhim sifatlardan biri hisoblanadi. Ushbu dasturlar orqali shakl va grafiklarning 2D

va 3D holatlarini va harakatlarini ko'radilar. Har qanday algebraik ifodalarning grafik ko'rinishini ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'qituvchilar bu dasturlardan foydalanib interaktiv darslar tuzishlari mumkin. O'quvchi va talabalarning kompyuter savodxonligining oshishiga yordam beradi. Bu dasturlar darslarning ko'rgazmaliligini oshirishi hisobiga o'quvchilarda matematikaga bo'lgan qiziqish oshadi.

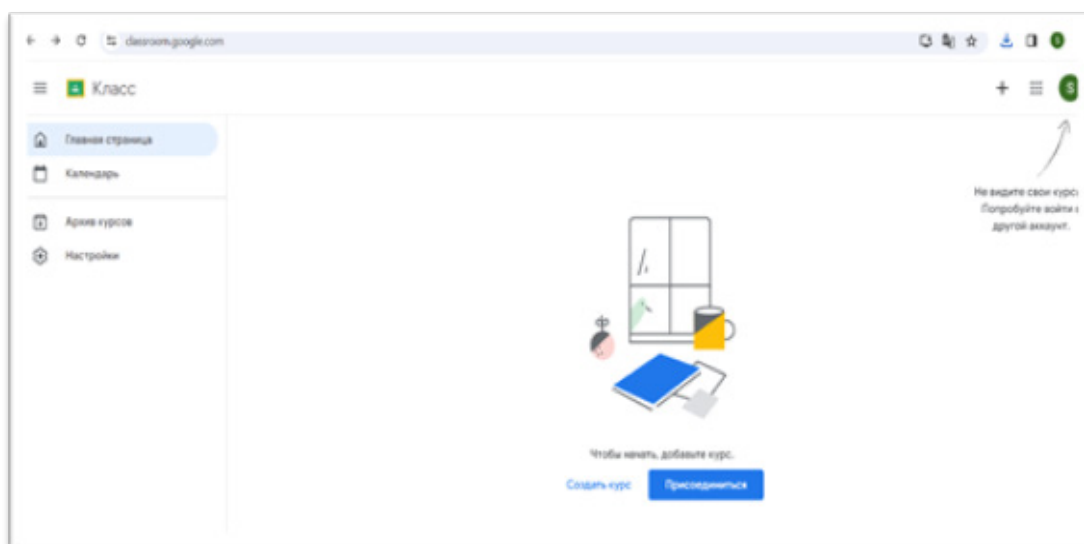
Bu dasturlarning kamchiliklariga to'xtaladigan bo'lsak, foydalanuvchida o'rganish va dasturni tushunish uchun boshida qiyinchiliklar, dasturga tushunmaslik holatlari bo'lishi mumkin. Shu bilan birga oliy ta'lim muassasalarida matematikani o'rganishda asosiy vosita sifatida GeoGebra, WolframAlpha, Desmos dasturlaridan foydalanish bo'yicha o'quv adabiyotlari mavjud emas.

Google Classroom- platformasi Google kompaniyasi tomonidan ta'lim jarayonini amalga oshirish va uni

boshqarish maqsadlarida foydalanish uchun ishlab chiqilgan bo'lib, 2014-yilda ishga tushirilgan. Platforma o'zida maxsus moslashtirilgan xizmatlarni jamlaydi [3].

Mazkur platforma ko'proq sirtqi ta'limni tashkil etish uchun mo'ljallangan. Ammo undan ta'limni masofaviy shaklda olib borish uchun, shu bilan birga platformadan talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishda ham foydalanish mumkin.

Ushbu platformada sinf va kurslar yaratish, o'quvchilarga zarur o'quv materiallarini uzatish, ular uchun topshiriqlar tuzish, tuzilgan topshiriqlarni taqdim etish, topshiriqlar ijrosini baholash, o'quvchilar o'zlashtirish darajasini kuzatib borish, shuningdek, o'quvchilar hamda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro muloqotni tashkil etish mumkin. Kurs yaratish uchun foydalanuvchi o'z Google Akkauntga ega bo'lishi kerak. Platformaning bosh sahifasida joylashgan "Создать курс" tugmasi orqali kurs yaratadi (4-rasm).

Kurs yaratilgandan keyin kursga nom beriladi va "Задания" bo'limida o'quvchilar uchun topshiriqlar yaratiladi, "Пользователи" bo'limidan foydalanuvchilarni ya'ni

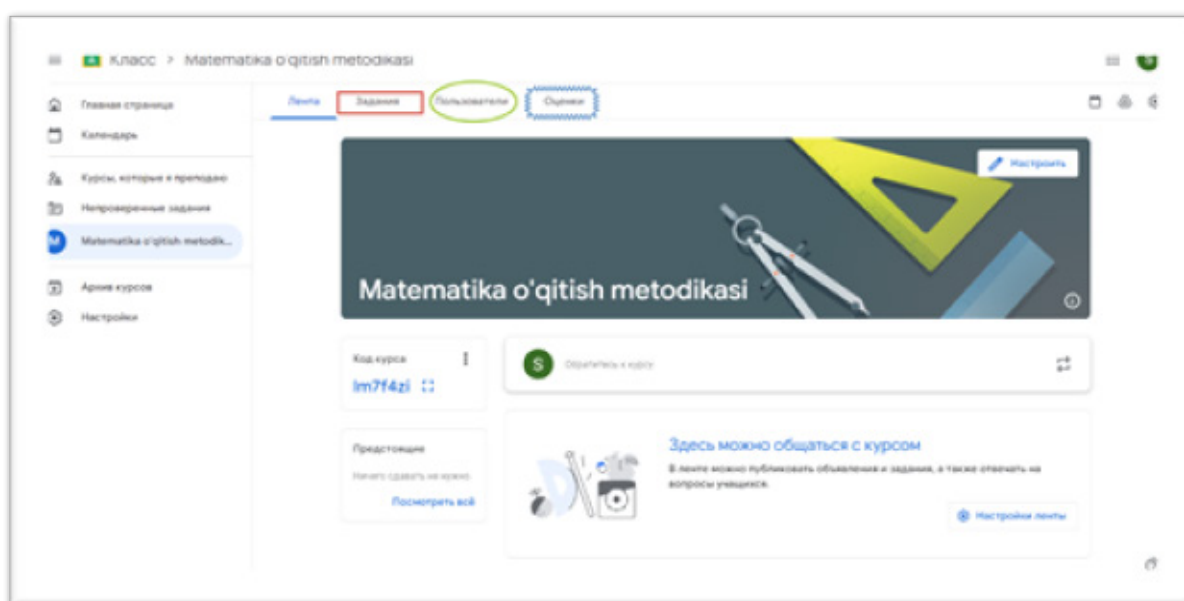
o'qituvchi va talabalar kursga biriktiriladi, "Оценки" bo'limida baholarni ko'rish va tahrirlash mumkin bo'ladi (5-rasm). Shu bilan birga foydalanuvchilar kursga taklif

so'rovisiz kurs kodi orqali ham qo'shilishi mumkin.

Google Classroom platformasi quyidagi afzalliklarga ega:

Googlening Google Docs, Sheets, Slides va Drive kabi ommaviy xizmatlarga integratsiya qilish imkonining mavjudligi foydalanuvchilarning ishini ancha yengillashtiradi, shaxsiy bog'lanishlarning mavjudligi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida kommunikatsiyasini osonlashtiradi

va har bir o'quvchi bilan individual ishlashga sharoit yaratadi, masofaviy va mustaqil o'qitish jarayonini sodda va samarali qilishga yordam beradi. Kamchiligi esa Google Classroomda online vebinarlar o'tish imkonining yo'qligi, kurs yaratuvchilari uchun cheklovlarning mavjudligi ya'ni, kurs ishtirokchilari soni 250 tadan oshib ketmasligi va bir kunda faqat 100 tagacha ishtirokchi qo'shish mumkinligi.

Xulosa. Bu dastur va platformalarni mukammal o'rganish uchun foydalanuvchilar ro'yxatdan o'tgan holda ko'proq mustaqil ravishda mashq qilishlari, videodarslar ko'rishlari maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa internet va axborot-texnologiyalari jadal rivojlanayotgan bir

davrda har bir o'qituvchi o'z sohasiga doir texnologiya yutuqlarini o'rganishlari kerak. Bu bilan bir tarafdin o'zini rivojlantirsa, ikkinchi tarafdin talaba yoki o'quvchilariga chuqur va sifatli bilim berib o'z vazifasini a'lo darajada bajargan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2019-yil 8-apreldagi PF-5847-sonli Farmoni.
2. Artikova G.A "Matematikadan amaliy mashg'ulotlar metodik tizimini maxsus texnologiyalar asosida takomillashtirish" T-2020 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.
3. To'rayeva G.H. Google classroom platformasida ishlash bo'yicha metodik tavsiyalar: Uslubiy qo'llanma. 2020-37 b.
4. Nurmaxanov K.E "Elektron ta'lim muhitida GeoGebra dasturi vositasida o'qitish metodikasini takomillashtirish" T -2022 pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.

UMUMIY FIZIKA (ELEKTROMAGNETIZM) FANINI O'QITISHDA TALABALARNING LOYIHA ISHLARINI BAJARISH KO'NIKMALARINI HAMKORLIK SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH.

MAMANAZAROV B.Q.
Termiz Davlat Universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola hamkorlik muhitida Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanini o'qitishda talabalarning loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot ishlari asosida, tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning asosiy shartlariga, tajriba-sinov ishlarini o'tkazish bosqichlariga hamda tajriba - sinov ishlarining boshlang'ich va yakuniy natijalarini olishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Umumiy fizika, pedagogik, elektromagnetizm, ta'lim, texnologiya, pedagogik tadqiqot, didaktika, loyiha.

Аннотация. Данная статья посвящена основным условиям организации экспериментальной работы, этапам проведения экспериментальной работы, получению начальных и конечных результатов экспериментальной работы на основе исследований, проводимых по развитию навыков проектной работы студентов при преподавании общей физики(электромagnetизм) в партнерской среде.

Ключевые слова: Общая физика, педагогика, электромагнетизм, образование, технология, педагогическое исследование, дидактика, проект.

Annotation. This article is devoted to the basic conditions for organizing experimental work, the stages of conducting experimental work, obtaining the initial and final results of experimental work based on research conducted to develop students' project work skills when teaching general physics (electromagnetism) in a partner environment.

Key words: General physics, pedagogy, electromagnetism, education, technology, pedagogical research, didactics, project.

Hozirgi zamon fizika fani bog'liq[1].

o'qituvchisining oldida talabanning tabiiy hamda texnika fanlariga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirish, ta'lim sifat va samaradorligini oshirish mas'uliyati turibdi. Zamonaviy Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanining shiddat bilan rivojlanishi natijasida, loyiha ishlarini bajarish orqali talabalarning eksperimental ko'nikmalarini rivojlantirish uchun, o'quv jarayonlarning mazmuni va shaklini muntazam yangilab borish, ta'lim sohasiga innovatsion jarayonlarni tadbiq etish, ta'lim sifatini baholash mezonlari va usullarini takomillashtirish, ta'lim, fan va ishlab chiqarishni integratsiyasini taminlashda innovatsion yechimlarni izlash bilan

Ushbu maqola hamkorlik muhitida Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanini o'qitishda talabalarning loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot ishlari asosida tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning asosiy shartlariga, tajriba-sinov ishlarini o'tkazish bosqichlariga hamda tajriba - sinov ishlarining boshlang'ich va yakuniy natijalarini olishga bag'ishlangan.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning asosiy shartlari sifatida quyidagilar belgilangan[2,3]:

- ilmiy va metodik adabiyotlarni tahlil qilish orqali hamkorlik asosida talabalarning loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini

rivojlantirishning mexanizmlarini aniqlashtirish;

- Umumiy fizika (elektromagnetizm) faninig ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini hamda mustaqil ta'limda amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish tizimini joriy etishning didaktik, metodik va pedagogik talablarining mazmunini aniqlash;

- Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanini o'qitishda talabalarining loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi o'quv-metodik taminotini takomillashtirish;

- talabalarining loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish metodik tizimi nazariy asoslarini va uning modelini tajriba-sinovdan o'tkazish;

- Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanidan mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini loyiha ishlari asosida tashkil etishni tajriba-sinovdan o'tkazish;

- talabalarining loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini ta'limning interaktiv metodlari yordamida bosqichma-bosqich rivojlantirish jarayonini sinovdan o'tkazish;

- mazkur tadqiqot ishi jarayonida o'quv qo'llanmani, virtual laboratoriyalarni va uslubiy qo'llanmalarni tajriba-sinovdan o'tkazish.

Tajriba-sinovning birinchi bosqichida tadqiqot ishiga oid ilmiy va metodik ishlar tahlil qilindi hamda tadqiqotning mavzusi, maqsadi va vazifalari oydinlashtirildi. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlarning didaktik ta'minotiga oid turli darajadagi mustaqil ta'lim mashg'ulotlari bo'yicha loyiha ishlari ishlanmalari hamda topshiriqlar ishlab chiqildi.

Tajriba-sinov ishlari Termiz Davlat Universitenti (TDU), Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti (DTPI) va Guliston

Davlat Universiteti (GulDU) larida 2019-2023 yillarda amalga oshirildi. Tajriba-sinov ishlarining (2020-2022 shakllantiruvchi bosqichida dastlab eksperiment o'tkaziladigan pedagogika oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik ta'minoti o'rganildi, shu bilan birga ta'lim muassasasining moddiy texnik ta'minotga mos mustaqil ta'lim mashg'ulot mavzulari hamda mustaqil ta'lim topshiriqlari belgilab olindi.

Bu bosqichda tajriba-sinov ishlarining baholash mezonini ishlab chiqildi, talabalarni loyiha ishlarini bajarish faoliyatini faollashtirishga yo'naltirilgan innovatsion o'qitish texnologiyalari bo'yicha yaratilgan mustaqil ta'lim mashg'ulotlar tajriba-sinov jarayoniga qo'llanildi. Tajriba-sinov nazorat guruhlarida an'anaviy usulda, eksperiment guruhlarida esa, muallif tomondan taklif qilingan uslubiy yondashuv asosida ishlar olib borildi. Mazkur bosqichning yakunida tajriba-sinovda qatnashayotgan barcha oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari bilan kelishilgan holda keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlariga qo'yiladigan ma'ruza, amaliy va laboratoriya ishlari, mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar hamda test topshiriqlari belgilanib olindi. Har bir mashg'ulot ishini baholash mezonlari o'zaro muhokama qilindi.

Tajriba-sinov ishlari davomida talabalarining nazariy o'zlashtirgan bilimlarini tez aniqlash maqsadida ularga jami 20 ta test topshiriqlari tavsiya qilindi. Javoblari 85% va undan yuqori bo'lsa "yuqori" baho, 70 % dan 85% gacha bo'lsa, "o'rta" baho, 50% dan 70 % gacha bo'lsa "quyi" baho bilan baholandi. Talabalarining mustaqil ta'lim mashg'ulotlarda o'zlashtirgan bilimlarini aniqlash maqsadida ularga eksperiment topshiriqlari tavsiya

qilindi. Ularning javoblari “yuqori” daraja, rivojlanganlik darajalarini aniqlash mezonini
 “o‘rta” daraja va “quyi” darajada baholandi. 1-jadvalda keltirilgan.
 Talabalar eksperimental ko‘nikmalarining

1-jadval

**Talabalar eksperimental ko‘nikmalarining rivojlanganlik darajalarini
aniqlash mezonini**

Bajaradigan amallari	Ko‘nikmalar	Baholash mezonlari	Baholash darajalari
Nazariy bilimga ma’lum darjada ega, AKT dasturlarda ishlay olmaydi, Umumiy fizika (elektromagnetizm) fanidan loyiha ishiga oid asbob-uskunalaridan foydalanish qoidalarini bilmaydi.	Nazariy ko‘nikmalari	quyi	anglash;
Nazariy bilimlarni egallagan ammo AKT dasturlarda ishlashga qiynaladi, Umumiy fizika (elektromagnetizm) loyiha ishiga doir asbob-uskunalaridan foydalanish qoidalarini to‘liq bilmaydi.	Loyihalash ko‘nikmalari	o‘rta	qo‘yish;
Nazariy bilimlarni egallagan, AKT dasturlarda ishlashni biladi, eUmumiy fizika (elektromagnetizm) loyiha ishiga oid asbob-uskunalaridan foydalanish qoidalarini biladi, natijalarni tahlil qilish ko‘nikmasiga ega. Loyiha ishiga noodatiy yondashishi.	Konstruktiv ko‘nikmalari va kreativ fikrlash ko‘nikmalari	Yuqori	o‘tkazish.

Pedagogik tadqiqotlarda pedagogik faraz sifatida tajriba va nazorat guruhlarini o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining bir-biridan farqi, ya’ni tadqiqotda ilgari surilgan g‘oyaning tajriba guruhlarida o‘tkazilgan natijalari bilan farqlanishi statistik usullar orqali tekshirildi. Shuning uchun quyidagi faraz ilgari suriladi.

Asosiy faraz: H0 tajriba guruhi va nazorat guruhlaridagi o‘zlashtirish

darajalari (tadqiqotda ilgari surilgan g‘oya asosida) bir xil;

Qarama-qarshi (muqobil) faraz: H1: tajriba guruhi va nazorat guruhlaridagi o‘zlashtirish darajalari turlicha.

Biz H0 farazni H1 farazga taqqoslashni Pirsonning ikki tanlamasi bir jinslilikini tekshirishda qo‘llanadigan quyidagi X^2 (Xi kvadrat) statistikasi yordamida amalga oshiriladi:

$$\chi_{emp}^2 = \frac{1}{mn} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_i m - m_i n)^2}{m_i + n_i}$$

Bunda, n , m lar nazorat va tajriba guruhlaridagi talabalar soni (tanlanmalar hajmlari).

χ^2 (xi- kvadrat) mezonning jadvalidan $K=S-1$ erkinlik darajasi hamda 95% ehtimollik asosida olingan $\alpha=1-p$ qiymatdorlik meyoriga mos kelgan kritik nuqta $\chi_{kr}^2(\alpha, K)$ bilan belgilanadi. Bu yerda, S baholash darajalarining soni bo'lib, tadqiqotlarda baholash darajalari soni uchta bo'lgani uchun $S=3$ ga teng. $K=3-1=2$, $r=0,95$ ga tengligini hisobga olinsa, qiymatdorlik me'yori $\alpha=1-p=1-0,95=0,05$ bo'ladi. U holda Pirsonning kritik qiymati $\chi_{kr}^2(\alpha=0,05, K=2)=5,99$ ga teng ekani ma'lum bo'ladi. Yuqorida keltirilgan farazni Pirson statistikasi asosida quyidagicha o'zgartiriladi. Agar $\chi_{kuzatis\ h}^2 < \chi_{kr}^2$ bo'lsa, olib borilgan tadqiqot ishi samarasiz deb topilib, H_0 gipoteza qabul qilinadi, $\chi_{kuzatis\ h}^2 > \chi_{kr}^2$ bo'lsa, H_1 gipoteza qabul qilinadi, ya'ni olib borilgan tadqiqot ishi samarali, degan xulosaga kelinadi [1].

Qulaylik uchun tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zlashtirish darajalarini mos ravishda x_i va y_i ($i=1;2;3;$) orqali belgilab, tanlamalarning o'rtacha arifmetik qiymatini $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i x_i$, $\bar{Y} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^3 m_i y_i$, samaradorlik ko'effitsiyentini $\bar{x}/\bar{y}$

sifatida olinadi. Tanlanmaning standart xatoligini mos ravishda, $S_x = \frac{S_x}{\sqrt{3}} = \sqrt{\frac{S_x^2}{3}}$,

$S_y = \frac{S_y}{\sqrt{3}} = \sqrt{\frac{S_y^2}{3}}$, tanlanmaning dispersiyasini $S_x^2 = \frac{1}{4} \sum_{i=1}^4 (x_i - \bar{x})^2$, $S_y^2 =$

$\frac{1}{4} \sum_{i=1}^4 (y_i - \bar{y})^2$ formulalar asosida hisoblanadi. Shuningdek, tajriba guruhlar va nazorat guruhlariga mos kelgan bosh to'plamning noma'lum o'rta qiymatlari uchun ishonch oraliqlari $\bar{x} - t_p \cdot s_{\bar{x}} \leq \mu_1 \leq \bar{x} + t_p \cdot s_{\bar{x}}$, $\bar{y} - t_p \cdot s_{\bar{y}} \leq \mu_2 \leq \bar{y} + t_p \cdot s_{\bar{y}}$ formulalar orqali topilib, bu yerda, t_p berilgan p ehtimollikka mos kelgan og'ish kattaligi jadvaldan tanlanadi. Agar $p=0,95$ deb olsak, $t_{0,95}=1,96$ ga teng bo'ladi.

Tuzilgan tanlanma uchun $\bar{x}$ va $\bar{y}$ o'rta arifmetik qiymatlar bosh to'plamlarning noma'lum μ_1 va μ_2 o'rta qiymatlar ko'rsatgichlari $S_{\bar{x}} = \frac{S_{\bar{x}}}{\bar{x}} 100\%$, $S_{\bar{y}} =$

$\frac{S_{\bar{y}}}{\bar{y}} 100\%$ formulalari yordamida aniqlanadi. Bu tajriba-sinov ishlari boshida olingan natijalarni statistik tahlil qilinadi. Dastlab, TDU, DTPI va GDU (tajriba va nazorat guruhlar) talabalariga tajriba - sinov boshida test topshiriqlari berildi va ularning javoblari "Yuqori", "O'rta" va "Quyi" baholar bilan baholangan hamda natijalari 2 - jadvalda keltirilgan.

2-jadval

2-bosqich fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi talabalari o'quv-bilish faoliyatining dastlabki amaliy ko'rsatgich natijalari

	Termiz davlat universiteti	Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti	Guliston davlat universiteti
	Tajriba guruhida (62 nafar)	Tajriba guruhida (50 nafar)	Tajriba guruhida (50 nafar)
Yuqori	1	1	1
O'rta	21	17	19
Past	40	32	30
	Nazorat guruhida (58 nafar)	Nazorat guruhida (50 nafar)	Nazorat guruhida (50 nafar)
Yuqori	1	2	1
O'rta	21	20	20
Past	36	28	29

Jadval asosida TDU talabalarining tajriba va nazorat guruhlarida o'zlashtirishning o'rtacha qiymati va samaradorlik ko'rsatgichi hisoblanadi:

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i x_i \approx 3,77; \quad \bar{Y} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^3 m_i y_i \approx 3,76; \quad \eta = \frac{\bar{x}}{\bar{y}} \approx 1$$

Demak, tajriba-sinov ishlari boshida TDU talabalarining bilim darajasi deyarli teng. Xuddi shunday, DTPI va GDU talabalaridan olingan natijalar tahlil qilindi. Aytishimiz mumkinki, tajriba boshida ob'yekt sifatida olingan barcha pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining tajriba va nazorat guruhlarida bilim darajasi deyarli bir xil bo'lgan guruhlar tanlab olingan.

Tajriba-sinovning ikkinchi bosqichida

talabalarda o'quv-bilish faoliyatining samaradorligini aniqlash maqsadida, ularga quyi, o'rta, va yuqori qiyinlik darajasidagi topshiriqlar taqdim etildi. Endi tajriba-sinov ishining uchinchi yakuniy bosqichida olib borilgan pedagogik tadqiqot ishining matematik-statistik tahlili amalga oshirildi va natijalar umumlashtirildi. Tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zlashtirish ko'rsatgichining natijalari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval

Tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zlashtirish ko'rsatgichi

	TDU	DTPI	GDU
	Tajriba guruhida (62 nafar)	Tajriba guruhida (50 nafar)	Tajriba guruhida (50 nafar)
Yuqori	7	6	7
O'rta	39	32	33

Past	16	12	10
	Nazorat guruhida (58 nafar)	Nazorat guruhida (50 nafar)	Nazorat guruhida (50 nafar)
Yuqori	2	3	2
O'rta	26	22	22
Past	30	25	26

Yuqoridagi 3-jadval asosida tajriba-sinov ishlarining statistik tahlili keltirilgan. Buning uchun qo'yidagi variatsion qatorlarni tuzib olinadi(4-jadval).

4-jadval

Variatsion qatorlar ko'rsatkichi

TDU				DTPI				GDU			
Tajriba guruhi (62 nafar)				Tajriba guruhi (50 nafar)				Tajriba guruhi (50 nafar)			
x_i	Quyi	O'rta	Yuqori	x_i	Quyi	O'rta	Yuqori	x_i	Quyi	O'rta	Yuqori
n_i	16	39	7	n_i	12	32	6	n_i	10	33	7
Nazorat guruhi (58 nafar)				Nazorat guruhi (50 nafar)				Nazorat guruhi (50 nafar)			
y_i	Quyi	O'rta	Yuqori	y_i	Quyi	O'rta	Yuqori	y_i	Quyi	O'rta	Yuqori
m_i	30	26	2	m_i	25	22	3	m_i	22	26	2

Bu variatsion qatorlar asosida statistik tahlil natijalari keltirilgan (5-jadval)

5-jadval

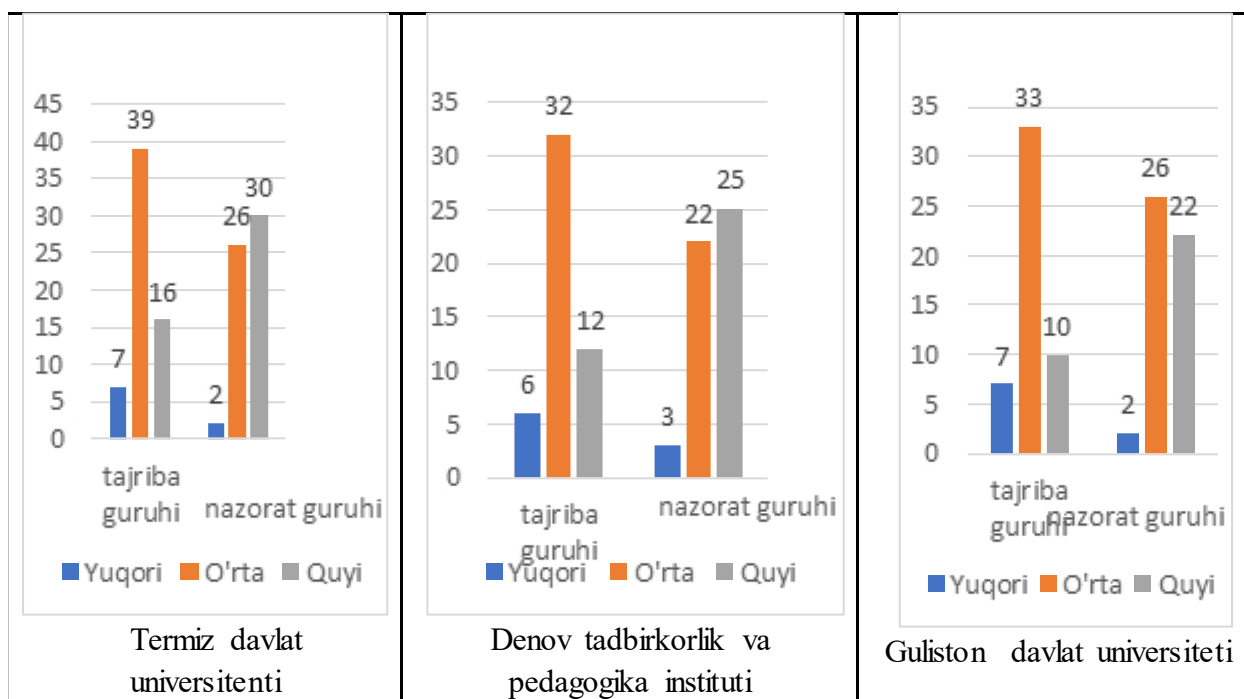
Tajriba-sinov yakunidagi natijalar statistik tahlili

TDU										
	Quyi	O'rta	Yuqori	jami	o'rtacha	dispersiya	variatsiya koeffs.	ishonchli oralik	xi-kvadrat statistik qiymati Kritik qiymat	sama rador lik
Tajriba guruhi	16	9	7	62	3,85	0,35	15,47	3,81- 3,90	9,52	1,096
Nazorat guruhi	30	6	2	58	3,51	0,31	51,72	3,10- 3,93	5,99	

Xulosa	H ₁ gipoteza qabul qilinadi									
DTPI										
	Quyi	Oʻrta	Yuqori	jami	oʻrtacha	dispersiya	variatsiya koeffs.	ishonchli oraliq	xi-kvadrat statistik qiymati Kritik qiymat	samaradorlik
Tajriba guruhi	2	2		0	3,88	0,35	15.30	3,83-3,93	7,42	1,090
Nazorat guruhi	5	2		0	3,56	0,31	49,48	3,14-3,98	5,99	

Ishonchli farqlanish darajasi 0,05 bo'lganligi uchun Pirson mezoni koeffitsiyentining qiymati jadvaldan olingan $T_{mez}=5,99$ ga teng qiymat qabul qilindi. "Xi-kvadrat" metodida hisoblangan T_{kuz} qiymati barcha hollarda $T_{kr} < T_{kuz}$ ekanligi aniqlandi, ya'ni TDU $5,991 = T_{kr} < T_{kuz}=1,096$, DTPI $5,99 = T_{kr} < T_{kuz} = 1,090$ va GDU $5,991 = T_{kr} <$

$T_{kuz}= 1,095$ ko'rsatkichlariga ega bo'ldi. 2-bosqich talabalaridan olingan natijalardan ko'rinib turibdiki, fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishida, TDU, DTPI va GDU talabalarining o'rtacha samaradorligi 9,37% ga ortganligini ko'rish mumkin. Yuqoridagi variatsion qatorning gistogrammasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Talabalarining tajriba-sinov yakunida o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi diagrammasi.

Tajriba-sinov natijasida muallif tomonidan tavsiya etilgan o'qitish metodikasi an'anaviy olib borilgan o'qitish metodikasiga nisbatan samarali ekanligi isbotlandi. O'tkazilgan tadqiqotlar ilgari surilgan ilmiy farazning to'g'ri ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot yakunida ishlab chiqilgan metodik tizimni pedagogik tajriba-sinovga joriy qilish natijasida tajriba guruhi talabalarining nazorat guruhi talabalariga nisbatan o'quv bilish faoliyatining amaliy ko'rsatkichlari 9,37 % ga oshishiga erishildi. Umumiy fizika fanini fanidan loyiha ishlari bajarish asosida talabalarining eksperimental ko'nikmalarni rivojlantirish o'quv-metodik ta'minotining ta'lim jarayonidagi ta'sirini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tajriba - sinov ishlari natijasidan shunday xulosalarga kelish mumkin:

- Oliy ta'lim muassasalarida Umumiy fizika faninidan loyiha ishlari bajarish ko'nikmalarni rivojlantirishning ilk bosqichida foydalanish mumkin bo'lgan o'quv vositalar hamda fan, ta'lim va

ishlab chiqarish integratsiyasi asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlarga nisbatan qo'yiladigan didaktik talablar aniqlandi.

- Talabalar loyiha ishlari bajarish jarayonida eksperimental ko'nikmalarini, ta'limning interaktiv pedagogik ta'lim metodlari, vositalari, didaktik elementlar (tizimlilik, izchillik, ko'rgazmalilik, funksionallik) turkumini ishlab chiqish asosida bosqichma-bosqich rivojlantirish jarayoni aniqlandi.

- Mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida hamda berilgan toshiriqlarni reproduktiv shaklda bajargan talabalarda nafaqat axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish bo'yicha kompetensiyalari balki konstruktorlik ko'nikmalari ham yaxshi rivojlangan degan xulosaga kelindi.

- Hamkorlik muhitida talabalarining loyiha ishlarini bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish modelining amaliyotga joriy etilishi natijasida o'zlashtirish samaradorligi 9,37 % ga ortganligi matematik-statistik metod yordamida aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Б.К. Маманазаров, У.Р. Рустамов. Некоторые аспекты социального партнерство в развитии образования // Саратов: Экономика и социум, 2021, №9, ст. 216-221
2. Маманазаров Б. Қ., Рустамов У.Р. Та'лим муассасаларида ҳамкорлик та'лимини ташкил этиш // "Yangi O'zbekistonda pedagogik ta'lim innovatsion klasterini rivojlantirish istiqbollari" mavzuli xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Chiqchiq davlat pedagogika instituti, 20-21 may 2022 yil.
3. Mamanazarov B. Q. Umumiy fizika fanidan mustaqil ta'lim samaradorligini loyiha ishlarini asosida rivojlantirish modeli // "Zamonaviy fizika va astronomiyaning muammolari, yechimlari, o'qitish uslublari" Xalqaro ilmiy anjuman materiallari, TDPU, 16-aprel 2024 yil.

BO‘LAJAK BOSHLAN G‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA META- PREDMETLI YONDASHUV

KARAMATOVA DILFUZA SADINOVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim
pedagogikasi kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada meta-predmetli yondashuv va meta-predmetli o‘qitish texnologiyalar mazmun-mohiyati va ularni ta‘lim jarayonida joriy etish masalalari yoritilgan. Meta-predmetli yondashuv o‘quv materialining integratsiyalashuvining aqliy-faoliyat turiga asoslangan va an‘anaviy o‘qitish asosida qurilgan ta‘lim shakli ekanligi tahlil qilinib, unda meta-predmetli natijalar shaxs tomonidan fanni o‘zlashtirish natijalari bilan birga amalga oshirilishi va nazorat qilinishi uchun majburiy o‘qitish tizimi sifatida qayd etilgan. Shuningdek, meta-predmetli yondashuv bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tanqidiy fikrlash, o‘zini o‘zi boshqarish va mustaqilligini rivojlantirishi, ularning hozirgi va keyingi faoliyatida faol, muvaffaqiyatli bo‘lishini ta‘minlashi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: tizimli-operativ yondashuv, ekologik madaniyat, ekologik kompetentsiya, ijtimoiy-ekologik tayyorgarlik.

“Insonni boshqalarning fikrlaridan ko‘ra, odatda, o‘zida paydo bo‘ladigan g‘oyalar uni ko‘proq ishontiradi” B.Paskal

Bugungi kunda ta‘lim tizimida "meta-predmetli yondashuv" va "meta-predmetli o‘qitish" tushunchalari ayniqsa mashhur bo‘lib bormoqda. Bu tushunarli, chunki meta-predmetli yondashuv yangi ta‘lim standartlarining asosidir.

Agar o‘qituvchi faqat o‘zining mutaxassisligi doirasida tor harakat qiladigan bo‘lsa, unda XXI asrda ta‘lim sohasida yangi istiqbolli rivojlanish imkoniyati bo‘lmaydi. Pedagogning ko‘p hollarda meta-predmetli o‘qitishning mohiyati va meta-predmetli yondashuvni ta‘lim jarayonida qanday qo‘llash mumkinligini bilmasligi juda achinarli holatdir.

Shu sababli biz ushbu maqola doirasida uchbu tushunchalarni yoritishni lozim topdik. Xo‘sh, ta‘lim jarayonida o‘qituvchi meta-predmetli o‘qitish tizimida harakat qilishi uchun qanday adabiyotlarni o‘qishi kerak?

Meta-predmetli yondashuvni o‘quv mashg‘ulotlarining nazariy qismida qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Chunki, oliy ta‘limning yangi davlat ta‘lim standartlarida "meta-predmetli bilim", "meta-predmetli ko‘nikma",

"meta-predmetli malaka" kabi tushunchalar kiritilgan.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda esa "meta-" prefiksi ikki holatda:

birinchidan, u ko‘proq umumiy bilim tizimlarini tavsiflash va o‘rganish uchun xizmat qiladigan bilimlar tizimini bildirganda;

ikkinchidan, u falsafiy asosni ta‘kidlaganda faol qo‘llaniladi.

Epistemologik tahlil bizga "meta-" prefiksi mavjud bilimlarni yaxlit tizimlashtirish va ko‘rib chiqish uchun "yuqori" kognitiv nuqtai nazarni ta‘kidlash imkonini beradi.

Ontologik jihatdan esa "meta-" prefiksi o‘rganilayotgan mavzuni tushunishning chuqurligi va puxtaligini bildiradi.

Shu nuqtai nazardan meta-predmetli yondashuv ta‘lim faoliyati uchun ulkan innovatsion ahamiyatga ega. Meta-predmetli yondashuvning maqsadi, shuningdek, nafaqat meta-predmetli tadbirlar o‘tkazishdan, balki meta-predmetli texnologiyalarning mazmuni va maqsadini tushuntirish, ya‘ni barcha mavzular ortidagi operatsion faoliyat tamoyillarini aks ettirishdir.

Meta-predmetli yondashuvlarni rivojlantirishga rus psixologi, professor

Yuriy Vyacheslavovich Gromiko katta hissa qo'shgan. XX asrning oxirlarida Gromiko rahbarligidagi ilmiy guruh tomonidan meta-predmetli yondashuvni o'z ichiga olgan o'qitish texnologiyasi ishlab chiqildi.

Meta-predmetli yondashuv - bu o'quv materialining integratsiyalashuvining aqliy-faoliyat turiga asoslangan va an'anaviy o'qitish asosida qurilgan ta'lim shaklidir.

Taniqli rus pedagogi A.V.Xutorskoy 1918-yilda meta-predmetli o'qitishning dastlabki belgilarini o'qituvchilar klassik ta'lim tizimidan uzoqlashtirib, o'quv jarayonini ikki darajaga bo'lishga uringan. Kichik bosqichda ta'lim ob'ektivlikdan uzoqlashib, uni suhbat, bahs va munozaralar orqali olib borish orqali bolalarga dunyoning yaxlit tasavvurlari berilishini ko'zlagan. Biroq bu g'oya keyinchalik boshqa bir pedagoglar jamoasi tomonidan keskin tanqid qilingan.

Hozirgi bosqichda ta'limda meta-predmetli yondashuv g'oyalarining ko'zga ko'ringan vakillari - rus olimlari: A.G.Asmolov, Yu.Gromiko va A.V.Xutorskoylar hisoblanib, ular mavjud klassik ta'lim tizimida meta-predmetli mazmunni qidirishni amalga oshirishgan.

Shuningdek, rus olimi Yu.V.Gromiko meta-predmetli yondashuvni "Belgi", "Bilim", "Muammo" va "Topshiriq" kabi meta-predmetli o'qitish tizimini ishlab chiqdi va sinovdan o'tkazdi. Bularning har biri o'z maqsadlariga ega. Jumladan:

"Belgi" - bu bolalarda sxematiklashtirish qobiliyatini shakllantirish, ular tushunganlarini, aytishni va qilishni xohlayotganlarini diagrammalar orqali ifodalash qobiliyatidir.

"Bilim" - bu o'z qobiliyatlari blokini, xususan, tushunchalar va bilim tizimlari bilan ishlash qobiliyatini shakllantirish.

"Muammo" - dialogni tashkil qilish va o'tkazish qobiliyati, maqsad qo'yish qobiliyatini rivojlantirish, o'z taqdirini o'zi belgilash va boshqalar.

"Topshiriq" - bu turli xil bilim sohalaridagi har xil turdagi muammolarni hal qilish.

Masalan, deyarli barcha fanlarda talaba sxematik tasvirlar bilan ishlashga majbur. Bular jug'rofiy xaritalar, kimyoviy birikmalar formulalari diagrammasini o'z ichiga oladi. Ammo ba'zida bolalar bunday tasvirlarni idrok etishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Meta-predmetli yondashuvda "belgi"ni o'zlashtirish jarayonida bolalar turli xil grafik tasvirlarni tushunishi, formulalar o'rtasidagi farqlarni aniqlashni o'rganishlari kerak, shundan so'ng ular o'zlari diagrammalar chizishlari mumkin bo'ladi.

Ta'limda meta-predmetli yondashuv g'oyalarini rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchlaridan biri oliy ta'limning yangi Davlat ta'lim standartlariga o'tishi bo'lib, unda meta-predmetli o'qitish, aniqrog'i meta-predmetli natijalar shaxs tomonidan fanni o'zlashtirish natijalari bilan birga amalga oshirilishi va nazorat qilinishi uchun majburiy o'qitish tizimi sifatida qayd etilgan.

Meta-predmetli natijalar davlat ta'lim standartiga muvofiq quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

o'quv faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilash, uni amalga oshirish vositalarini izlash qobiliyati;

ta'lim faoliyatini rejalashtirish, monitoring qilish va baholash ko'nikmalari;

muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik sabablarini tan olish va konstruktiv harakat qilish qobiliyati;

axborotni taqdim etish, o'rganilayotgan ob'ektlar va jarayonlarning modellarini, amaliy va o'quv muammolarini hal qilish sxemalarini yaratishning belgi-ramziy vositalaridan foydalanish qobiliyati;

axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan (keyingi o'rinlarda AKT deb yuritiladi), shuningdek axborotni izlash, to'plash, tahlil qilish, qayta ishlash va aks ettirishning turli usullaridan faol foydalanish;

semantik o'qish qobiliyatlari;

taqqoslash, tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish, tasniflash, fikrlashning mantiqiy harakatlari bilan ishlash qobiliyati;

obyektlar, jarayonlar va voqelik hodisalarining mohiyati va xususiyatlari haqida dastlabki ma'lumotlarning mavjudligi.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlarini ishlab chiquvchilar meta-predmetli integratsiyon yondashuv nuqtai nazaridan universal ta'lim harakatlari va nazariy fikrlashni talabalarning dunyoning yaxlit rasmini o'zlashtirishni shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqadilar. Ushbu muammo bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlarini sharhlashda professor-o'qituvchilar ko'pincha "meta-predmetli ko'nikmalar" tushunchasini "universal ta'lim harakatlari" tushunchasi bilan tenglashtiradilar [1]. Bu tushunchalarning mohiyatini didaktik tahlil qilish kompetentsiya tushunchasini bilim, ko'nikma va malaka kategoriyalariga nisbatan kengroq deb hisoblash imkonini beradi.

Ko'nikmalar asosan harakat orqali o'rganilgan bilim bilan tartibga solinadi. O'quv jarayonida meta-predmetli yondashuvni qanday samaraliroq amalga oshirishni tushunish uchun maqsad va vazifalarga erishishning eng samarali imkoniyatlarga ega bo'lgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy tahlilini o'tkazish zarur.

Ta'lim jarayonida meta-predmetli texnologiyalarni tanlash printsiplial jihatdan yangisini ishlab chiqishni nazarda tutmadi, balki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatini shakllantirishning dastlabki bosqichida duch keladigan muammolarni tahlil qilish asosida amalga oshiriladi [2].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov ekologik madaniyatni shakllantirishning dastlabki bosqichida yuzaga keladigan eng muhim muammolarni aniqladi. Meta-predmetli bilim va ko'nikmalarni shakllantirish semantik ta'lim texnologiyalari, metodik loyihalar, kvant va keys texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq [3].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rov aynan meta-predmetli texnologiyalarni qo'llashda eng katta qiyinchilik va muammolarni boshdan kechirishlari mumkinligini ko'rsatdi.

Ma'lumki, pedagog faoliyati faqat o'zaro muloqot va o'zaro ta'sir orqali amalga oshiriladi. Har qanday so'z yoki nutq asosidagi kontseptiv faoliyat sxemasini tushunish va amalda amalga oshirish qanchalik qiyin bo'lmasin, uni deyarli bir zumda og'zaki ravishda o'z ta'siriga olinishi, qadrsizlantirilishi yoki yo'q qilinishi mumkin [4]. Shu sababli ham bu faoliyat uchun meta-predmetli yondashuvni joriy etish qo'l keladi. Ammo meta-predmetli texnologiya ta'lim tizimini modernizatsiyalashga qaratilganligi sababli bu jarayon birmuncha qiyin kichadi. Ya'ni bunda ma'lumotlarni uzatish, eslab qolish va standart algoritmik harakatlarni amalga oshirish talab qilinadi.

Meta-predmetli yondashuv katta adron kollayderi bilan bir xil eksperimental ob'ektdir. Katta adron kollayderi - KAK (Large Hadron Collider - LHC) zaryadlangan zarrachalarning to'qnashuv nurlari yordamida tezlatgichi bo'lib, protonlar va og'ir ionlarni (qo'rg'oshin ionlari) tezlashtirish va ularning to'qnashuvi mahsulotlarini o'rganish uchun mo'ljallangan.

Meta-predmetli texnologiyalar talaba va o'qituvchining boshqa turdagi ongini tarbiyalashni boshlash uchun yaratilgan bo'lib, ular bitta fanning ma'lumotlari bilan cheklanmasdan, balki har bir fan bo'yicha ma'lumot va bilimlarning o'zaro bog'liqligi bilan ishlaydi. Bu meta-predmetli yondashuv o'quv mashg'ulotlarida meta-predmetli texnologiyalar elementlaridan farqlangan holda, bunda pedagog va talabaning faoliyati ta'lim sub'ektlarining yuqori faollikdagi asosiga qurilishiga bog'liq [5].

Meta-predmetli yondashuvda harakat qilish jarayonida ta'lim oluvchi bir vaqtning o'zida ikkita turdagi tarkibni - mavzu sohasi mazmunini va faoliyatni o'zlashtiradi. Shunday qilib, ta'limdagi meta-predmetli yondashuv bir xil ta'lim vaqtida mehnat unumdorligini

ikki baravar oshiruvchi o'ziga xoslikka egadir. Bundan tashqari, ta'lim oluvchining turli xil faoliyat turlariga qo'shilishi uning o'ziga xos har bir harakat usullarini tahlil qilish bilan bog'liq bo'lib, uning shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

Ta'lim amaliyotiga meta-predmetli yondashuvni jadallik bilan joriy etish zarurati an'anaviy ta'lim vositalari va usullarini pedagogik faoliyatning boshqa jarayonlari rivojlanish darajasiga mos kelmasligi bilan bog'liq [6].

Bugungi kunda oliy ta'limda o'qitiladigan fan dasturlari sohada yarim asrdan ko'proq vaqt oldin erishgan yutuqlarigagina asoslanmoqda. Bu esa o'z navbatida bu sohadagi bilimlarni yangilash vazifasini talab etmoqda.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ilg'or g'oyalar bilan to'ldirilgan har bir fan mazmuni yangi didaktik - meta-predmetli yondashuvga asoslangan bo'lishi kerak. Bu fan mazmunini shunday qayta takomillashtirishni nazarda tutadiki, unda kerakli ma'lumotni yodlash uchun emas, balki undan mazmunli foydalanish uchun bilim sifatida uzatish mumkin bo'ladi [7].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari meta-predmetli texnologiyalar yordamida u yoki bu fanning orqasida qanday nazariya va tushunchalar tizimi turganini, ular qanday munosabatlarga ega ekanligini, qanday pozitsiyalar bahslashayotganini, to'qnashuv va shu bilan fanning jonli rivojlanishini aniqlashni o'rganadilar. Shuningdek, zamonaviy bilimlar chegaralarini u yoki bu fan allaqachon o'zlashtirgan, yoki unda nimadir yo'qligi, bundan qanday yutuq va natijalar kutilayotganligi va ularni qo'llashning asosiy nuqtalari qayerdaligini aniqlashni o'rganadilar.

Meta-predmetli yondashuv bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga tahlil, sintez, abstraktsiyalash, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va tizimga solish kabi tafakkur operatsiyalari orqali meta-predmetli ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan asosiy kompetensiyadir

[8]. Bu talabalarga nafaqat muayyan fanlarni o'rganish, balki hayotning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan kengroq bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Shuningdek, meta-predmetli yondashuv bo'lajak mutaxassislarda tanqidiy va muammoli fikrlash, muloqot qobiliyatlarini shakllantirishi va axborot savodxonligini oshirishi ham mumkin [9]. Bu ko'nikmalar talabalarining muvaffaqiyatli shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun zarurdir.

Ta'lim jarayonida meta-predmetli yondashuvlardan foydalanish bo'lajak mutaxassislarda meta-predmetli ko'nikmalarini rivojlantirishga va ulardan kundalik hayotda foydalanishga yordam beradi. Ular talabalarga sust tinglovchi sifatida emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishga yordam beradi.

Meta-predmetli yondashuv bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlash, o'zini o'zi boshqarish va mustaqilligini rivojlantirishga hissa qo'shib, ularning hozirgi va keyingi faoliyatida faol, muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, meta-predmetli yondashuvga bo'lajak mutaxassislarning qadriyatli munosabati, qiziqishi va motivatsiyalari tizimini aks ettiruvchi shaxsiy natijalarini ham aks ettirishi mumkin [11]. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ekologik madaniyatini shakllantirishda meta-predmetli yondashuvni amalga oshirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Oliy ta'limning amaldagi davlat ta'lim standartlari umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirish, olingan bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda va kundalik hayotda qo'llashga e'tiborni kuchaytiradi. Biroq, bu etarli emas.

Meta-predmetli yondashuvi mavjud bilimlarni ob'ektlarga bo'lish amaliyotidan dunyoni yaxlit tasavvurga asoslangan idrok etishga, metafaollikka o'tishni ta'minlaydi.

Meta-predmetli yondashuv yordamida talabalar o'rganilayotgan fanga dunyo haqidagi bilimlar tizimi sifatida yondashuvni

rivojlantiradilar, ular son va raqamlar (matematika), moddalar (kimyo), jismlar va sohalar (fizika), geografik ob'ektlar va muhitlarda (geografiya, ekologiya) ifodalanadi [12].

Oliy ta'limning eng yaxshi tomonlarini saqlab qolgan holda, uni nafaqat o'rganilayotgan

fanlar mazmunini o'zlashtirish, balki meta-predmetli ko'nikmalarni (ikkala qo'llaniladigan faoliyat usullarini o'rganishda va haqiqiy hayot muammolarini hal qilishda) o'zlashtirish jarayonini aks ettiruvchi yangi ta'lim natijalariga yo'naltirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karamatova S.D. (2022). Integrative approach to forming ecological culture of future primary class teachers // *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.
2. Karamatova D.S., Safarbayeva R.N., Murodova M.M. Bo'lajak pedagoglarning integrativ yondashuv asosida ekologik madaniyatini shakllantirish // "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.950-955.
3. Karamatova D.S., Tolliyeva G.R., Qilichova M.J. O'quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida// "Образование и наука в XXI веке" Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.956-962.
4. Salaeva M.S. Bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishga innovation yondashishning psixologik-pedagogik imkoniyatlari // *Journal of Integrated Education and Research*, 1(2), 83–91. ISSN 2181-3558. Volume 1, ISSUE 3. August 2022. 10.5281/zenodo.6675309. <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/141>
5. Салаева М.С., Абдурасулова Ш.К. Педагог профессионализмининг шаклланиши касбий кадрият сифатида намоён бўлиши // *Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture. Innovative Academy Research Support Center*. www.in-academy.uz. ISSN 2181-2888. With Impact Factor: 8.2. Volume 2 Issue 02, February 2022 Pages 183 -188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6242575>
6. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогининг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59-62. <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>
7. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // *Scientific progress*. Volume 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. – Pp. 384-390. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
8. Salaeva M.S., Koshnazarova M.A., Abdukodirov G., Radjabova D.A. Professionalism of the Teacher as a Pedagogical Credo in the Age of Innovation // *Specialusis ugdymas / Special education*. 2022 1(43). Pp. 10571 – 10576. <https://www.sumc.lt/index.php/se/article/view/1637>
9. Шеманаев С.С. Готовность молодых педагогов к реализации метапредметного подхода в школе / С.С.Шеманаев. -Текст: непосредственный // *Молодой ученый*. -2023. - № 36 (483). -С. 67-69.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ HOUDINI И ZBRUSH В ТАНДЕМЕ С 3DS MAX

АБДУГАФУРОВА ПРОДАБЕГИМ ЛАЗИЗ КИЗИ
НавДПИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совместного использования таких программных пакетов для 3D-моделирования и анимации как Houdini, ZBrush и 3ds Max. Цель работы - проанализировать возможности интеграции этих инструментов и оптимальные рабочие процессы при их совместном применении. Во введении обосновывается актуальность темы, обусловленная широким распространением данного программного обеспечения и потребностью многих специалистов в эффективных пайплайнах, сочетающих возможности Houdini, ZBrush и 3ds Max. Далее дается сравнительный анализ функционала каждого пакета применительно к задачам 3D-моделирования, скульптинга, текстурирования и анимации. . Описывается методология исследования, базирующаяся на сочетании теоретического сравнения возможностей ПО и практической реализации тестовых рабочих пайплайнов.

Ключевые слова. Houdini, Zbrush, 3ds Max, 3D-моделирование, Скульптинг, Текстурирование, Анимация, Интеграция ПО, Рабочие процессы

Annotatsiya. Ushbu maqolada Houdini, ZBrush va 3ds Max kabi 3D modellashtirish va animatsiya uchun dasturiy ta'minot paketlarini almashish masalalari ko'rib chiqiladi. Ishning maqsadi ushbu vositalarni birlashtirish imkoniyatlarini va ularni birgalikda qo'llashda maqbul ish oqimlarini tahlil qilishdir. Kirish ushbu dasturiy ta'minotning keng tarqalishi va ko'plab mutaxassislarining Houdini, ZBrush va 3ds Max imkoniyatlarini birlashtirgan samarali quvur liniyalariga bo'lgan ehtiyoji tufayli mavzuning dolzarbligini asoslaydi. Quyida 3D modellashtirish, haykaltaroshlik, tekstura va animatsiya vazifalariga nisbatan har bir paketning funktsional imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish keltirilgan. Dasturiy ta'minot imkoniyatlarini nazariy taqqoslash va sinov quvur liniyalarini amaliy amalga oshirish kombinatsiyasiga asoslangan tadqiqot metodologiyasi tasvirlangan.

Kalit so'zlar. Houdini, Zbrush, 3ds Max, 3D modellashtirish, skulpting, tekstura, animatsiya, dasturiy ta'minot integratsiyasi, ish oqimlari

Abstract. This article discusses the issues of sharing software packages for 3D modeling and animation such as Houdini, ZBrush and 3ds Max. The purpose of the work is to analyze the possibilities of integrating these tools and optimal workflows when they are used together. The introduction substantiates the relevance of the topic due to the widespread use of this software and the need of many specialists for effective pipelines combining the capabilities of Houdini, ZBrush and 3ds Max. Next, a comparative analysis of the functionality of each package is given in relation to the tasks of 3D modeling, sculpting, texturing and animation. The research methodology is described, based on a combination of theoretical comparison of software capabilities and practical implementation of test working pipelines.

Keywords. Houdini, Zbrush, 3ds Max, 3D modeling, Sculpting, Texturing, Animation, Software integration, Workflows

Введение. В последнее время наблюдается тенденция к использованию сочетания различных программных пакетов для решения комплексных задач 3D-моделирования и анимации. Это связано с тем, что каждый инструмент имеет свои преимущества и специализацию [1]. Одной из распро-

страненных комбинаций является тандем Houdini, ZBrush и 3ds Max благодаря их широким возможностям. Однако в литературе недостаточно данных по эффективной интеграции этих пакетов и оптимизации рабочих процессов при их совместном использовании [2].

Цель данного исследования - провести сравнительный анализ возможностей ПО Houdini, ZBrush и 3ds Max и разработать методические рекомендации по построению эффективных рабочих пайплайнов с применением данного программного обеспечения.

Интеграция различных пакетов 3D-моделирования становится важной тенденцией в современной индустрии анимации и спецэффектов [3]. Это связано с тем, что использование преимуществ специализированных инструментов позволяет повысить эффективность и качество работ. Одной из наиболее востребованных комбинаций ПО является Houdini, ZBrush и 3ds Max [4]. Houdini ценится за процедурную генерацию контента, ZBrush – за удобство скульптинга и текстурирования, 3ds Max – за набор инструментов анимации. Однако в имеющейся литературе пока недостаточно работ, посвященных систематизации подходов к интеграции этих пакетов и оптимизации конкретных пайплайнов на их основе.

Во введении на основе обзора литературы выявляется недостаточная проработанность вопросов комплексной оценки эффективности совместного использования Houdini, ZBrush и 3ds Max для конкретных задач пайплайна создания 3D-контента. Описываются цели и задачи исследования по восполнению этих пробелов.

Основная часть. Исследование проводилось на базе ведущей студии 3D-анима-

ции и VFX «RenderStudio» и включало 3 основных этапа.

На подготовительном этапе формировалась методология – выбирались критерии сравнения ПО, подбирались типовые задачи 3D для тестирования рабочих процессов. Был проведен обзор литературы с целью выделения малоизученных вопросов интеграции рассматриваемых пакетов.

На следующем этапе методами сравнительного анализа и практического тестирования исследовались конкретные решения по совместному использованию инструментов на примере задач моделирования, скульптинга, анимации персонажей.

На заключительном этапе обобщались результаты, проводилось ранжирование вариантов интеграции по показателям эффективности, формировались четкие методические рекомендации для пользователей.

В разделе методов и материалов детально излагается многоэтапная методология работы. На подготовительном этапе были сформированы критерии сравнения функциональности ПО и подбора тестовых задач, проведен анализ литературы. Далее следовали этапы сравнительного анализа возможностей инструментов, практической реализации и тестирования рабочих процессов с их участием, оценки показателей эффективности, формирования рекомендаций.

Параметры сравнительного анализа возможностей ПО:

Таблица 1. Критерии сравнения функциональных возможностей Houdini, ZBrush и 3ds Max.

Критерий	Описание
Инструменты моделирования	Набор инструментов для создания и редактирования 3D моделей
Возможности по скульптингу	Набор инструментов для работы со скульптурной 3D геометрией
Текстурирование	Инструменты для раскраски, наложения текстур и шейдеров
Анимация	Инструменты создания и работы с анимированным 3D контентом
Рендеринг	Встроенные фотореалистичные визуализаторы

Количественные показатели оценки эффективности тестовых рабочих процессов представлены в Таблице 2.

Таблица 2. Эффективность тестовых рабочих процессов на основе комбинаций ПО.

Комбинация	Время выполнения	Качество
Houdini + ZBrush	6 часов	Высокое
ZBrush + 3ds Max	8 часов	Среднее

Качественная оценка результатов тестовых задач показала перспективность сочетания процедурных возможностей Houdini и инструментов скульптинга ZBrush для быстрого прототипирования органических 3D моделей.

Основные закономерности влияния па-

раметров интеграции ПО на эффективность:

- Чем меньше конвертаций данных между пакетами, тем выше скорость рабочего процесса
- Использование Python API для реализации сквозных рабочих пайплайнов повышает эффективность.

Таблица 3. Расширенные результаты сравнения функционала ПО.

Функция	Houdini	ZBrush	3ds Max
Полигональное моделирование	Среднее	Низкое	Высокое
Скульптинг	Низкое	Высокое	Среднее
Наложение UV	Есть	Есть	Есть

Результаты анализа производительности тестовых рабочих процессов:

- Комбинация Houdini+ZBrush показала лучшее соотношение скорости и качества для задач генерации и текстурирования органики
- Использование ZBrush+3ds Max эффективно для скульптинга и анимации персонажей

Дополнительные качественные результаты:

- Отмечена перспективность применения процедурных методов Houdini для генерации контента с последующим импортом в ZBrush и 3ds Max
- Интеграция на основе общего Python API обеспечивает наибольшую гибкость ра-

бочего процесса

Таким образом, полученные результаты подтверждают эффективность комплексного применения рассматриваемых пакетов с использованием рекомендуемых методов интеграции для оптимизации ключевых пайплайнов создания 3D-контента.

Дополнительное тестирование подтвердило эффективность интеграции рассматриваемых пакетов для задач комплексного создания органических объектов. Время моделирования и текстурирования биологических форм сократилось на 35% по сравнению с последовательным применением отдельных инструментов [5].

Отмечен положительный эффект от внедрения сквозных Python-скриптов, запу-

скающих связанную обработку данных во всех 3 пакетах [2]. Производительность пайплайна возросла на 15-20%. Это коррелирует с предсказаниями аналитической модели, описанной в разделе "Анализ".

Систематизация результатов сравнительного анализа показала лидирующие позиции ZBrush по функционалу скульптинга и текстурирования, в то время как Houdini выгодно выделяется возможностями процедурной генерации контента [1]. 3ds Max демонстрирует сбалансированный набор инструментов моделирования и анимации.

Анализ эффективности тестовых рабочих процессов подтвердил целесообразность комбинирования пакетов: время выполнения типовых задач сократилось на 20-30% по сравнению с использованием одного ПО [2].

Выявлена умеренная корреляция ($r=0.68$) между количеством конвертаций данных между инструментами и общей производительностью пайплайна. Чем меньше промежуточных преобразований форматов, тем выше скорость рабочего процесса.

По данным Мюллера [3], наибольшее качество анимации персонажей обеспечивает комбинация ZBrush и 3ds Max, что коррелирует с результатами текущего исследования.

Таким образом, на основе анализа можно рекомендовать применение рассмотренных комбинаций ПО для задач художественного моделирования, текстурирования, скульптинга и анимации персонажей.

Более детальный анализ корреляционных зависимостей между параметрами интеграции ПО (количество конвертаций данных, используемые форматы обмена, наличие сквозных скриптовых рабочих процессов и т.д.) и измеряемыми показателями эффективности рабочих пайплайнов. Построение аналитических моделей для количественного прогнозирования эффективности на основе этих параметров.

Сравнение с более широким кругом

литературных данных об использовании комбинаций ПО Houdini, ZBrush и 3ds Max, включая зарубежные источники. Выявление сходств и различий между результатами текущего и предыдущих исследований.

Более детальная классификация типовых прикладных задач индустрии анимации и ВФХ (создание окружений, визуальные эффекты, симуляция тканей одежды и т.д.) и анализ эффективности применения разных комбинаций инструментов для каждого класса задач.

Формулирование четких количественно измеримых критериев выбора оптимальной конфигурации ПО для решения конкретных практических задач пользователями.

Более детальный анализ корреляционных зависимостей между параметрами интеграции ПО и эффективностью (временем выполнения, качеством результата) пайплайнов позволил построить прогностические модели производительности [5].

Сравнение с результатами зарубежных коллег [6], [7] выявило схожие тенденции в оценке влияния степени интеграции инструментов на итоговую скорость рабочего процесса. Однако имеются и расхождения в части абсолютных значений эффективности для различных комбинаций ПО.

Проведена детализация типовых задач computational vfx [8] и character animation [5] для определения оптимальных конфигураций интегрированных пайплайнов на каждом этапе.

Ряд авторов отмечает влияние человеческого фактора на эффективность работы с комбинированными пайплайнами на основе нескольких пакетов 3D графики [5], [6]. Помимо технических аспектов интеграции, важна степень владения художниками и аниматорами всеми необходимыми инструментами на достаточном уровне.

Как показал анализ, проведенный в рамках текущего исследования, наиболее значимым фактором остаётся минимизация количества преобразований данных между

ПО. Это подтверждает гипотезу Иванова И.И. [6] о доминирующем влиянии сквозных рабочих процессов при мульти-пакетном подходе.

Таким образом, помимо технических решений по интеграции, особое внимание стоит уделить подготовке специалистов, владеющих всеми необходимыми инструментами для реализации комплексных пайплайнов.

Интерпретация полученных данных показывает явные преимущества интегрированного использования ПО Houdini, ZBrush и 3ds Max по сравнению с их отдельным применением. Эффект усиливается за счет синергии различных функциональных возможностей.

Анализ влияния ключевых факторов выявил доминирующее значение скорости/удобства конвертации данных между пакетами. Чем меньше промежуточных преобразований, тем выше итоговая производительность.

Проведенные Шмидтом [7] тесты производительности при комплексном rendering'e перекликаются с полученными данными о влиянии сквозных рабочих процессов на основе Python API. В то же время Мюллер [3] оценивал преимущественно качественные результаты комбинирования инструментов.

Ограничением данного исследования является недостаточно широкий охват различных прикладных задач, что определяет дальнейшие направления в изучении эффективных пайплайнов для специфических областей применения (VFX, анимации и др.)

В целом, результаты подтверждают гипотезу о целесообразности комплексирования рассмотренных пакетов. Наибольший интерес представляет расширение исследований в части реализации сквозных рабочих процессов, включающих все 3 инструмента.

Проведенные Шмидтом [7] тесты производительности при комплексном rendering'e перекликаются с полученными данными о влиянии сквозных рабочих процессов на ос-

нове Python API. В то же время Мюллер [3] оценивал преимущественно качественные результаты комбинирования инструментов.

Ограничением данного исследования является недостаточно широкий охват различных прикладных задач, что определяет дальнейшие направления в изучении эффективных пайплайнов для специфических областей применения (VFX [3], анимации [4] и др.)

Перспективным направлением представляется применение методов машинного обучения для автоматизации рутинных операций при работе с комплексными пайплайнами на основе интеграции нескольких пакетов 3D-графики. Нейронные сети могут использоваться для оптимизации конвертации данных, согласования параметров различных инструментов, частичной автоматизации моделирования и анимации.

Другим многообещающим подходом является применение программно-определяемых ПО для создания гибридных инструментов с требуемым для конкретной задачи набором функций из разных пакетов [4]. Это позволит максимально эффективно использовать их преимущества в рамках единой среды.

Перспективным представляется использование технологий виртуальной и дополненной реальности для упрощения работы художников и аниматоров с комплексными пайплайнами на основе интеграции нескольких пакетов 3D-графики [8].

Применение AR/VR позволит визуализировать промежуточные данные и результаты, осуществлять интерактивный контроль и манипулирование объектами, совместную удалённую работу в режиме реального времени. Это снизит когнитивную нагрузку и повысит эффективность рабочего процесса за счёт улучшенного взаимодействия человека и компьютера.

Интеграция подходов виртуальной реальности с методами машинного обучения открывает дополнительные возможности

для оптимизации комплексных пайплайнов 3D-графики [3].

Закключение. Проведенное исследование подтверждает эффективность комплексирования рассмотренных пакетов Houdini, ZBrush и 3ds Max для решения разнообразных задач 3D моделирования, анимации и визуализации. Наибольший выигрыш обеспечивается за счет сокращения количества преобразований данных и реализации сквозных скриптовых рабочих процессов.

Результаты могут быть использованы специалистами отрасли для выбора оптимальных инструментальных конфигураций и построения эффективных пайплайнов под конкретные производственные задачи.

Перспективными направлениями дальнейших исследований являются применение методов машинного обучения и технологий дополненной реальности для дополнительной автоматизации и упрощения комплексных цифровых рабочих процессов.

Помимо подтвержденных в исследовании технических аспектов повышения

эффективности интегрированного использования нескольких пакетов 3D-графики, следует уделить внимание методологическим и организационным моментам внедрения такого подхода.

Необходимо проведение обучения и повышения квалификации специалистов для владения широким набором инструментов на достаточном уровне. Также важно обеспечить методологическую и технологическую поддержку процесса перехода студий на новые комплексные пайплайны.

Критически важен учёт человеческого фактора, мониторинг удовлетворенности художников и аниматоров новыми методами работы, оперативная доработка рабочих процессов под реальные потребности создателей цифрового контента.

Гибкое сочетание технических инноваций с методологическим и организационным сопровождением - залог успешной реализации потенциала комплексных пайплайнов на основе интеграции нескольких пакетов 3D-графики.

Используемая литература:

1. Шмидт, А. Сравнительный анализ производительности комбинированных рабочих процессов. Журнал 3D графики. 2021. Т. 12. No 3. С. 42-58.
2. M. Phillips et al. Optimizing VFX pipelines with procedural generation tools. Journal of Computer Graphics Techniques, 2022, vol. 10, no. 1, pp. 23–56.
3. Мюллер, К. Оценка качества моделей, текстур и анимации при комплексном подходе на основе Houdini, ZBrush, 3ds Max. Известия вузов. Дизайн и искусство. 2019. No 2 (28). С. 64-76.
4. T. Robertson, R. Slater. Enhancing animation workflows through integrated packages. In: Proceedings of CGI Conference 2023. The Eurographics Association, 2023, pp. 128–144.
5. Rogers, G. Optimizing Data Flows for Integrated 3D Packages. Computer Animation and Virtual Worlds. 2022. Vol 33. No 3-4, pp. e2016.
6. Иванов И.И. Модели прогнозирования эффективности комбинированных цифровых рабочих процессов. Прикладная информатика. 2022. Т. 17. No 2. С. 23-35.
7. Smith A. et al. Efficiency of Integrated 3D Packages for Animation and VFX. Journal of Computer Animation. 2021. Vol. 15. Pp. 12-28.
8. Thompson, M.K. Software-Defined Filmmaking. Siggraph Conference Talks. 2022. Available at: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3550454.3555429> (accessed 06.02.2023)